CIHM
Microfiche
Series
(Monographs)

ICMH
Collection de
microfiches
(monographies)

Canadian Institute for Historical Microreproductions / Institut canadien de microreproductions historiques

© 1997

Technical and Bibliographic Notes / Notes techniques et bibliographiques

The Institute has attempted to obtain the best original copy available for filming. Features of this copy which may be bibliographically unique, which may alter any of the images in the reproduction, or which may significantly change the usual method of filming are checked below.

L'Institut a microfilmé le meilleur exemplaire qu'il lui a été possible de se procurer. Les détails de cet exemplaire qui sont peut-être uniques du point de vue bibliographique, qui peuvent modifier une image reproduite, ou qui peuvent exiger une modification dans la méthode normale de filmage sont indiqués ci-dessous.

- [ ] Coloured covers / Couverture de couleur
- [ ] Covers damaged / Couverture endommagée
- [ ] Covers restored and/or laminated / Couverture restaurée et/ou pelliculée
- [ ] Cover title missing / Le titre de couverture manque
- [ ] Coloured maps / Cartes géographiques en couleur
- [ ] Coloured ink (i.e. other than blue or black) / Encre de couleur (i.e. autre que bleue ou noire)
- [ ] Coloured plates and/or illustrations / Planches et/ou illustrations en couleur
- [ ] Bound with other material / Relié avec d'autres documents
- [ ] Only edition available / Seule édition disponible
- [x] Tight binding may cause shadows or distortion along interior margin / La reliure serrée peut causer de l'ombre ou de la distorsion le long de la marge intérieure.
- [ ] Blank leaves added during restorations may appear within the text. Whenever possible, these have been omitted from filming / Il se peut que certaines pages blanches ajoutées lors d'une restauration apparaissent dans le texte, mais, lorsque cela était possible, ces pages n'ont pas été filmées.

- [ ] Coloured pages / Pages de couleur
- [x] Pages damaged / Pages endommagées
- [ ] Pages restored and/or laminated / Pages restaurées et/ou pelliculées
- [x] Pages discoloured, stained or foxed / Pages décolorées, tachetées ou piquées
- [ ] Pages detached / Pages détachées
- [x] Showthrough / Transparence
- [x] Quality of print varies / Qualité inégale de l'impression
- [ ] Includes supplementary material / Comprend du matériel supplémentaire
- [ ] Pages wholly or partially obscured by errata slips, tissues, etc., have been refilmed to ensure the best possible image / Les pages totalement ou partiellement obscurcies par un feuillet d'errata, une pelure, etc., ont été filmées à nouveau de façon à obtenir la meilleure image possible.
- [ ] Opposing pages with varying colouration or discolourations are filmed twice to ensure the best possible image / Les pages s'opposant ayant des colorations variables ou des décolorations sont filmées deux fois afin d'obtenir la meilleure image possible.

- [x] Additional comments / Commentaires supplémentaires: **Text is in Ukrainian with translation in Russian.**

This item is filmed at the reduction ratio checked below / Ce document est filmé au taux de réduction indiqué ci-dessous.

10x		12x		14x		16x		18x		20x		22x		24x		26x		28x		30x		32x
											✓											

The copy filmed here has been reproduced thanks to the generosity of:

National Library of Canada

The images appearing here are the best quality possible considering the condition and legibility of the original copy and in keeping with the filming contract specifications.

Original copies in printed paper covers are filmed beginning with the front cover and ending on the last page with a printed or illustrated impression, or the back cover when appropriate. All other original copies are filmed beginning on the first page with a printed or illustrated impression, and ending on the last page with a printed or illustrated impression.

The last recorded frame on each microfiche shall contain the symbol ⟶ (meaning "CONTINUED"), or the symbol ▽ (meaning "END"), whichever applies.

Maps, plates, charts, etc., may be filmed at different reduction ratios. Those too large to be entirely included in one exposure are filmed beginning in the upper left hand corner, left to right and top to bottom, as many frames as required. The following diagrams illustrate the method:

L'exemplaire filmé fut reproduit grâce à la générosité de:

Bibliothèque nationale du Canada

Les images suivantes ont été reproduites avec le plus grand soin, compte tenu de la condition et de la netteté de l'exemplaire filmé, et en conformité avec les conditions du contrat de filmage.

Les exemplaires originaux dont la couverture en papier est imprimée sont filmés en commençant par le premier plat et en terminant soit par la dernière page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration, soit par le second plat, selon le cas. Tous les autres exemplaires originaux sont filmés en commençant par la première page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration et en terminant par la dernière page qui comporte une telle empreinte.

Un des symboles suivants apparaîtra sur la dernière image de chaque microfiche, selon le cas: le symbole ⟶ signifie "A SUIVRE", le symbole ▽ signifie "FIN".

Les cartes, planches, tableaux, etc., peuvent être filmés à des taux de réduction différents. Lorsque le document est trop grand pour être reproduit en un seul cliché, il est filmé à partir de l'angle supérieur gauche, de gauche à droite, et de haut en bas, en prenant le nombre d'images nécessaire. Les diagrammes suivants illustrent la méthode.

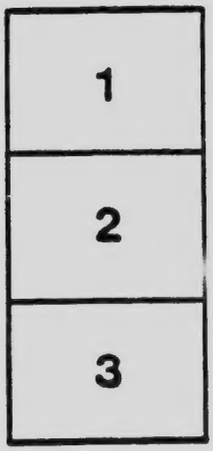

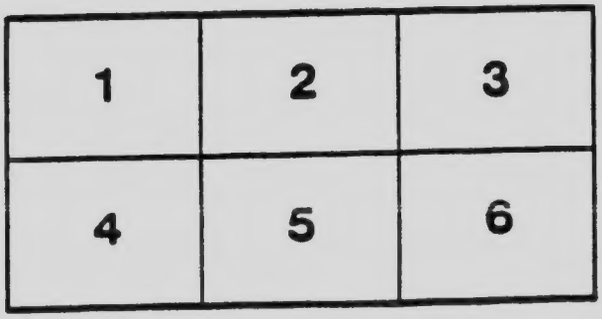

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

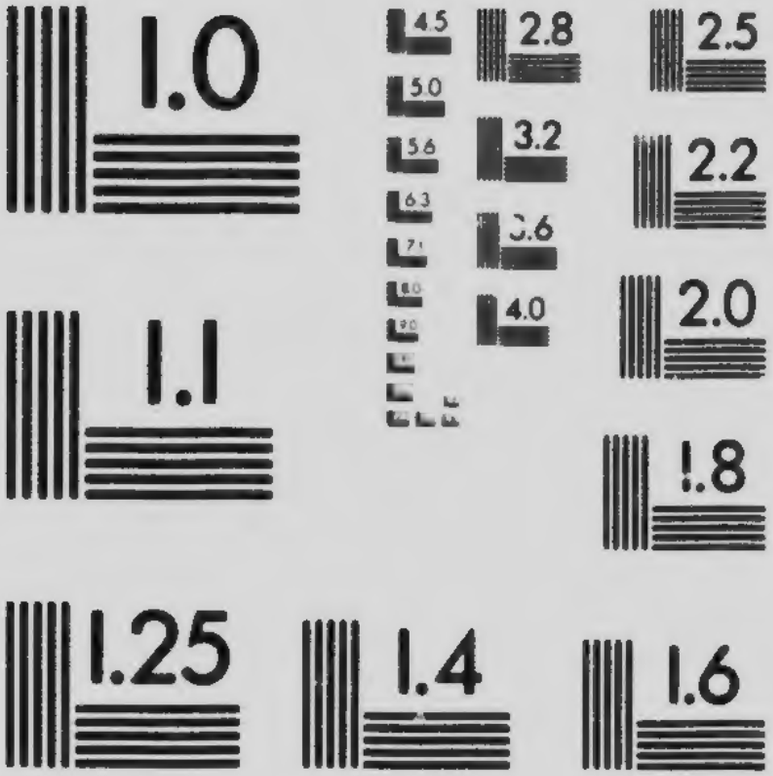

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

МИХАЙЛО П. СТАРИЦЬКИЙ.

РОЗБІЙНИК КАРМЕЛЮК

ІСТОРИЧНИЙ РОМАН.

ПЕРЕКЛАВ

Володимир Держирука.

Перша часть.

HUKRDUP
HUKRDUP

Накладом Руської Книгарні
850 Main St. Winnipeg, Man.

PG3948
S75
K3
1910

Як я люблю безрадісно Тебе,
Народе мій убожеством прибитий,
Знеможений і темністю сповитий
Що вже забув і поважать себе,
Потративши свої колишні сили...
Як я люблю Твої сумні могили,
Україно! як я люблю Тебе!

[Поезії М. П. Старицького
Київ, 1908. Стор. 94]

Михайло Петрович Старицький родив ся в 1840 р. в полтавській ґубернії, золотоношського повіту, з богатої поміщицької родини. На 12. році житя став він круглим сиротою і виховував ся у свого дядька Віталія Лисанка. Першу освіту одержав Михайло в польтавській ґімназії, тут був знаний він між товаришами, як сворець гуморестичних віршів і виявляв чималу охоту до виученя на память поетичних творів російського ґенія, Пушкіна. Вже на ґімназіяльній лавці скомпонував він лїберетто до невикінченої опери Лисенка »Ґаркуша«, а в часї своїх університетських студій, в Київі, займав ся перекладами російських лїричних поетів на українську мову. Тут оженив ся він зі Софією, рідною сестрою славного українського музика, Миколи Лисенка, через що увійшов з ним в сердечні, дружні зносини, що не переривали ся аж до самої смерти Старицького.

Майно своє, що його одержав в спадщині по смерти батька і якогось близького свояка, продав Старицький і купив собі маєточок на Поділю. Та коли в 1882 р. прибула до Київа перша українська драматична трупа, що ледви клигала задля недостачі матеріяльних средств, тоді поет ріпшив ся на смілий крок: він продав свій маєток, придбав собі потрібного гроша й посвятив ся виключно драматичній штуці. Початково орудував він театром в купі з славним драматурґом Мар-

ком Кропивницьким, та небавом відділив ся Старицький від свого товариша і в той спосіб повстали дві українські трупи.

Маючи безнастанно до діла з театром і будучи немов творцем української сцени, став Старицький писати драматичні твори. Вже в 70-тих роках в купі зі своїм шурином, музиком Лисенком, давав він у Київі хатні українські спектаклї і гуртував біля себе найкрасші сили пізнїйшого українського театру. І тій великій справі посвятив він половину свого житя, витратив на ню майже ціле своє майно а репертуар театральний збогатив кількадесятьма драматичними творами, в части оригінальними, в части-ж переробленими й перекладеними.

Умер Старицький у Київі 10. цвітня 1904 р. (Сї біографічні вістки взяті в части з твору »Історія литератури рускої« Ом. Огоновського, часть II. Львів 1889, ст. 818 — 820, в части-ж з передного слова д. О. Руссової, пом. у книжцї: »Поезії М. П. Старицького«, Київ, 1908.)

Крім драматичних творів писав він чимало лїричних віршів, яких основою є ідейно-громадянський напрям. Він оптиміст: вірить в то,

»Спадуть кайдани вікової зими
І тодї здіймуть слово німії,
В спільній працї зміцнять свої руки...
І засяє тодї над убогим селом
Світло правди, любови, науки«....

(З »Поезій М. П. Старицького«, Київ, 1908. стор. 86.)

І щоб ту хвилю національного відродженя приспішити, взиває поет грімким голосом до громадської працї, до солїдарности в прямованю, без огляду на се, чи щастє прийде тепер, чи »по наших аж кістках«:

»Гайда в поле! Гине нива...
Додамо до працї руки....
Хоч не ми, то може внуки
Дочекають того жнива«...

(З »Поезій М. П. Старицького«. Київ 1908. Стор. 87.)

І та любов до рідної України є у нього й на смертній постели:

»Чи в ту страшну сподіванки хвилину,
Коли перерветь ся житя,
Всьо, що любив і сам цілком я згину,
Погаснуть враз всї почутя?
Чи та любов переживе могилу
І буде знов моя душа страждать
За свій народ, за Україну милу,
Про неї думати, гадать,
Над селами обдертими лїтати
І люду в темрявім кутку
На путь нову відвагу надихати
Й будити силу в сповитку?
О, коли так, в обіймища холодні
Хоч зараз ляжу я в труну«.

— — — — — — — — — —

Повість »Розбійник Кармелюк« зовсїм не знана ще в нашім письменстві; вона й на жаль не писана в рідній мові, а по російськи, хоч поет зачав був писати її по українськи. Герой повісти — особа історична: жив він й дїлав на Поділю й Волинї в початках XIX. столїтя і тут зберегли ся про його численні леґенди а навіть пісні, по народньому переказу, ним самим скомпоновані. На основі одної такої пісні написане оповіданє Марка-Вовчка п. з. »Іван Кармелюк«, хоч навіть наш поет Шевченко не вірив, щоб автор такої пісні був »славний лицар«.

Особа Кармелюка наскрізь симпатична: від молодих лїт — говорить про него наш нарід — пишав ся [illegible] второпностю, красою й фізичною силою. Хоч сам вихо[illegible] й образований за границею, призадумував ся часто [illegible]дою мужиків і рішив в імя справедливости принести [illegible] в поміч а навіть в жертву закріпощеному, рідному народ[illegible]ви. Тому покидає він родину, збирає біля себе удальців-м[illegible]одців, мстить людську кривду на лютих панах, рабує панськ[illegible] двори, а добром обдаровує поневолених кріпаків.

І якраз ті його пригоди — се основа повісти М. П. Старицького. Численні перекази народні про того благородного героя-розбійника збирав покійний Старицький довгий час, будучи дідичем на Поділю; опісля повязав їх в цілість і з них вийшла велика повість, яке отсе подаємо в перекладі українській публиці.

Тому, що повість за велика обємом на один том, поділили ми її на дві части.

Розбійник Кармелюк.

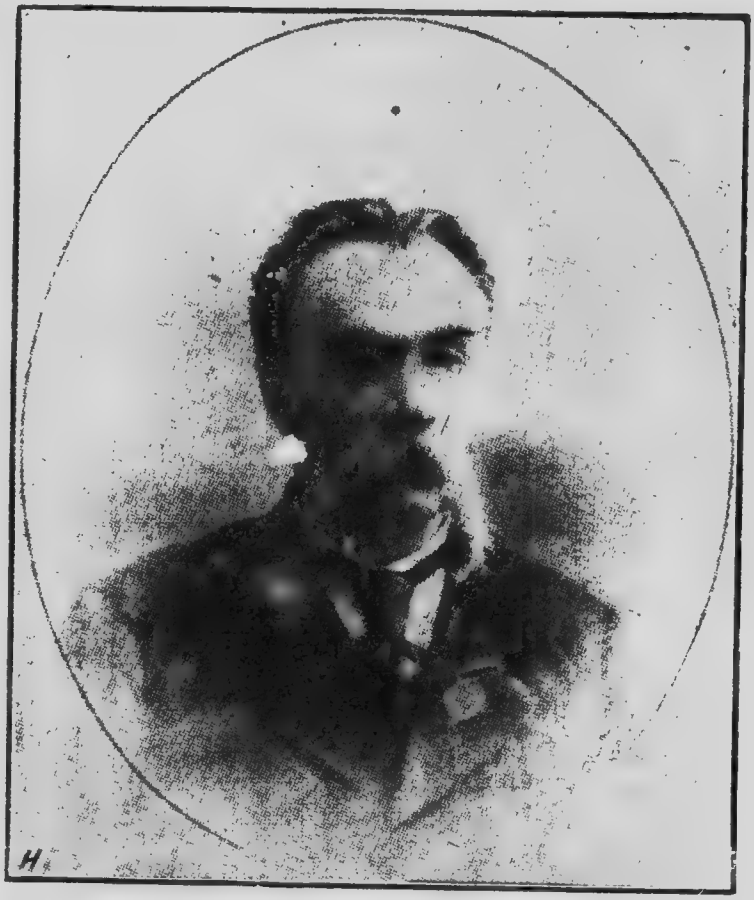

Михайло II Старицький

I.

Ранною весною 1812 - ого року, коли плодовиті ниви поділя вкрили ся густою озиминою а широкі левади зеленим виломом, коли сади строїли ся в сніжно білі і легко рожеві завої, а грабові ліси пишали ся пушистими корчами, — чимало лім дворі пана Піґловського, в селї Головчинцях, було шумно й людно. В конюшнї критій ґонтою, стояли карети на високих ресорах, плетені нетичанки і високі коляси з високими сидженями. Фірмани і козаки в ріжнородних костюмах: французьких ліберіях, старопольських чамарках й козакинах — снували ся поміж еквіпажами, виводили коний й мішали ся із службою в челядній. Камінний панський двір з двома крилами глядів гордо в небо високою баштою і блестів святочно рядом вікон, в яких мелькали тїни пишних фіґур. Господар дому, пан Францїшок Піґловський, давав пир з нагоди повороту двох синів із заграничних студій; з тої причини зїхали ся до богатого дїдича близші його товариші й сусїди.

В обширнім сальонї пана Піґловського було говірливо; тут зібрало ся товариство по смачнім обідї й бавило ся розмовою, попиваючи каву, наливки та старе вино угорське.

Саля була прикрашена масивними меблями з червоного дерева оббитого бронзом; долївка застелена розкішним ковром домашної роботи, а на стїнах висїли зображеня горейських сцен з житя Костюшка й епізоди з французької революції на почетнім місци портрет Наполеона Бонапарте, поміщений між кардиналами. На двох марморних стовпах стояли бронзові статуї Яна Собіського і королевої Бони, а на килимі, що закривав велику піч, був вишитий одноголовий орел, що роздирав медвежого трупа. На печи стояли старосвіцькі бронзові годонники, а біля неї хрустальне люстро, на вішане рядом блискучих прикрас. Посеред крісел були розстелені невеличкі столики, а на них пишали ся на золочених підносах всякої форми пляшки й блестїли хрустальні пугарі

й пузаті чарки. Над високими вікнами уносились тонкі, сизі струї тютюнового диму.

Господар дому, мущина середних літ і кремезний, сидів на вигіднім кріслї посеред кімнати і безнастанно балакав. Не величкі купки волося на голові і безцвітні очі надавали його оголеному, безвусому лицю холодного виразу; загальнож нагадував він собою якогось чужинця - вельможу.

Разом з ним, опертий ліктем на високу спинку крісла, стояв 20 - літний молодець, убраний після найновійшої париської моди, з ясними очима і ніжним но трохи винищеним лицем. Се був Альозій, син дідича. Другий син, Казимір, не подібний ні до батька, ні до брата, з живими палкими очима, чорнявий, стояв при вході на салю і шептав щось до уха панкови з каправими очима і червоним кінчиком носа; вираз твари панка був несимпатичний. Се був дід Піґловського, пан Вінкентій Хойнацький, чоловік строгої красуні, пані Доротеї, що сиділа оподалік на фотелю.

Поважна дама, хоч не дуже молоденка, цвіла ще красою й здоровлєм. Повне, румяне личко пригадувало гарно випучену булочку а підбородок заокругляв ся прегарно й незамітно зливав ся з хорошим бюстом: свіжі, темно - малинові уста були трохи відкриті, неначе з надміру чувств, а великі, сірі очі примикали ся від солодкої утоми; Загально - ж пані Доротея була повною антізетою свого чоловіка.

Вона кидала від часу до часу кокетливі погляди на молодця, що сидів рядом з нею; блідий й винищений »варшавяк« приїхав сюди по виразному приказу ґрафа Оґінського. Черевички, куценькі штани й жабо, а також остра борідка й вусики остро підкручені надавали його фіґурі страшний вид. Молодець видимо топив ся, поглядаючи на красуню, пані Доротею і лепетав її якісь солодкі слова.

На ліво сидів панок Фелікс Янчевський й голосно дихав могучими грудьми. Присадкуватий і широкоплечий подібний був до викорчуваного дубового пня; червоне, свіже лице пригадувало своїми чертами бронз, особливо шия, на якій можна було й обідє гнути. В його живих, проникливих очах світила ся второнність й енерґія, но в їх погляді було щось відпихаючого, злого, а характеристичні морщини між бро-

вами надавали його твари черту опору й безглядности. В низько підстриженій, каштановій чуприні світили ся де не де сріблисті волоски... Пан Фелікс нагнув ся в перед, слухаючи господаря й надармо намагав ся перервати його бесіду.

Осторонь біля печі сидів в темній одіжи молоденький й чистенький мов білий грибок, священник; він говорив тихо з паном маршалком Фінґером, чорнявим, череватим чоловіком в розкішнім старопольськім костюмі, навіть з карабелею при боці і бритою чуприною.

В куті гостинної сумежної з кабінетом господаря, був ще гурток молодих людий, серед котрих находив ся землемір варшавський, що приїхав перед місяцем сюди для військових знимок; за тим гуртком засунув ся в глубоке крісло старий, підтоптаний поміщик і хропів, склонивши голову на груди.

Свободу тої мужеської компанї вязала трохи панї Доротея, но вона своїм поведенєм й говором старала ся пересвідчити всїх присутних, що уважає себе більше за мущину тай многі з її поклонників звали її не »панї« а »пан« Доротея.

— Так, так, панове — проводжав свою річ господар, — днї Москви почислені... А коли косматий медвідь простягне свої лапи, тодї наша Польща відродить ся, мов фенікс, в новім королївстві й під охороною ґенія розпустить крила від моря до моря!

— О, свята надїє! — промовив набожно Єзуїт піднявши в гору очі. — яка мрія, яке щастє, яке торжество вірного католицькій церкві народу! Та великі хвилї минають і ми всї повинні злучити разом руки, щоб освободити батьківщину з ярма...

— І злучимо, як Боґа кохам! — крикнув остро Хойнацький, витягнувши, мов чапля, шию. — Я сам піду... піду, чорт бери, покажу Москалям, де раки зимують. Хоч люба Доротея буде скучати,... но обовязок й вітчина понад все!

Доротея скривила ся...

А я стану гусарином! — заявив палко син господаря, Казимір. — За місяць — у Варшаві, а потім — в ряди без-

смертних... Батько вже згодив ся, а князь Чарториський дав рекомендацію...

— Так, так, до нас! — добавив якийсь франт. — Ми покажемо, що значить Варшава.

Ох, ох! — зітхнув Піґловський, но не сказав нічого.

— А військо Наполеона двигнуло ся вже на Москву? — спитав землемір.

— Я думаю, що вони вже недалеко границь славної Польщі — відказав Казимір. — Нам трудно було переїхати.. Ціла Европа підняла ся... Військо росте, мов лявіна; воно нездержними филями жене до ненавистної Москви...

,— Молодець, добрий удалець! — одобрив пан Фінґер аж затрясло ся черево. — Патріот і квіта! Най його спомога судьба. Всї великі патріоти, як Радивил, Санґушко, Хоткевич, Потоцький, — вступили в ряди нового Олександра Македонського.

— Ах, Наполеон! — промовила Доротея й завернула очима.

— Так, всї дами він заполонив собою.

— Не лиш заполонив, але й одушевив.. Ха, ха! — крикнув пан Янчевський. — Бігме, наші жінки родять навіть діти подібні до него... капля в каплю...

— Ха, ха, ха! — зареготала ся молодїж на сї слова Янчевського, а Єзуїт стидливо спустив очі.

Славно, славно! Честь нашим женщинам, що такими ґеніями украшують батьківщину! — заговорив знов пан Фінґер. — Но що: треба подумати серіозно... Наше положенє таки ризиковне... ми будемо на боцї.... а на случай неудачі....

— Неудачі, пане маршалку? Ха, ха! — загороїжив ся господар. — Світовий ґеній не знає неудач! З горсткою Французів побив цїлу Европу, то з могучою армією цїлої Европи не здавить Росії? Го, го, го! Прошу вас! Пух й пірє полетить з тої двоглавої ворони!

— Славно! Знаменито! — засміяли ся панї.

— А ми тут приготовимо йому всї пляни, всї доріжки, — добавив землемір.

— Варшава приготовила 60 тисяч війська по приказу

Наполеона... крім того муштруєть ся 20 тисяч хлопів... — сказав один Варшавяк.

— Так воно, так! Нічого не пожалімо й не пощадим, — протяжно замітив пан Фінґер. — Я пересвідчений, що Наполеон повалить царя, однак мені жаль молодого Олександра, доброго монарха, мягкого серця й світлого ума...

— Пробі, добродію! — запротестував Єзуїт. — Чиж у схизматика може бути щирість?

— Під панованєм молодого монарха жило ся нам прегарно: власть наша плила в гору а хлопів приборкано...

— Що правда, то правда, — вставив Хейнацький.

— То пан маршалок дрожить лиш за свою шкіру — замітив іронічно пан Францішок. — А що славу вітчини, про визволенє Річи-Посполитої забув?

В рядах молодіжи почув ся на ті слова шум.

— Паноньку! Я доказав вже тай докажу мою любов до вітчини, — відізвав ся пан Фінґер, притиснений господарем до стіни, — но мені більше по нутру плян князя Чарториського, підхоплений ґрафом Оґінським: сотворити в північно-західних і полудневo-західних ґуберніях велике архикняжество. Сам цар одобряв сей плян...

— Одобряв та нічого не ділав, лиш водив! — крикнув господар.

— Краснорічивість й лицемірство, — зітхнув Єзуїт.

— Прошу вас — горячив ся пан Фінґер, потрясаючи черевом. — Годі всьо нараз... Треба було обдумати проєкт, розважити, а тоді до діла.... Так, були укази о перетвореню литовських ґуберній, но ґраф Оґінський заявив цареви, що Наполеон много обіцює Полякам; що тепер лишаєть ся одно: оголосити наш край польським королівством і щоби цар Олександер став королем...

— Некатолик не може бути королем католицької державп! — обурював ся господар.

— Ну, а як Наполеон виведе нас в поле?

— Що вам? Ніколи! Великий імператор любить Поляків... Ми йому потрібні... За нашого ґенія віддамо всьо — і житє й майно.

— Віват Наполеон! На погибель Москалям! — розда-

ли ся зі всїх боків грімкі оклики, що розбудили навіть слячого поміщика. Він буркнув, не знаючи, о що ходить:

— Пробі, панове! не треба війни; се шкода для господарства!

Навіть пані Доротея заразила ся видко загальним настроєм, бо крикнула:

— Най жиє Наполеон!

В гостинну прибігла гарна, чепурненька служалка із задертим носиком і свіженькими губками; за нею ніс лакей на підставці нові пляшки.

Зачав ся загальний, оживлений розговір; палкі оклики, великі надії, а побіч того проклони й нарікання злили ся в хаотичний шум.

Серед шумного оживленя ніхто й не замітив, як на салї появив ся новий гість; се був молодець двайцять - лїтний, що мусїв кождого вразити стрійною поставою й незвичайним красивим лицем. Більш як середного росту, широкий в плечах й груди, мав попри атлєтичну будову стрійність лінії й гармонійність у всїх частях тїла. Черти його лиця щирі, повні благородности й гордости. Крізь прозору білість скіри пробивав ся ніжний румянець, що свідчив про здоровлє. Ясне, попелясте волосє, огортало мягкими кучерями високе, мов з мрамору вирізьблене, чоло; ніс з тонкими, подвижними ніздрями мав на серединї характеристичний, типічний горбок; великі, сині очі горіли енерґією а разом з тим мали в собі щось приманчивого, розкішного, а темні брови надавали їм якусь демонську силу, хоч тій демонській силї противорічили прегарні уста й невеликий вус; вони манили до поцїлуїв, до любови...

Перша замітила його Доротея й вдивила ся в него, тронута незвичайною його красотою.

— Хто се? — спитала вона свого сусїда, не відриваючи очий від красуня.

— Де? — крикнув Варшавяк.

— Бі ля дверий... обняв за стан Казиміра... В синїх шараварах й венґерцї.

— Аааа! — процїдив винищений паничик. — Бачу....

Гарний молодець... се певно товариш Казиміра... Но я бачу його перший раз.... я сам не тутешний....

— Пане Янчевський! — обернула ся вона до другого сусіда, склоняючи ся до стола.

— А! До услуг пані! — зірвав ся він й підійшов близше.

В часї попередних дебат Янчевський поривав ся вже кілька разів говорити »орацію« та, видячи, що сварка не дасть йому гаразд висловити ся, замовчав й не брав жадної участи в бурливім шумі.

— Що се за молодець, що стоїть рядом з Казиміром, це й обняв його? — спитала Шепотом Доротея.

Обняв? — Повторив Янчевський, вдивляючи ся по вказівками пані. — Так... обняв... бестія! А! Яке лайдацтво! Пся кров! Ось що значить модна едукація! Старопольська гордість подоптана... добрі установи падають, а заводять ся якісь нові порядки... а всьо то йде від вільнодумців, безбожних Французів.... О, се не доведе до добра, не доведе...

— Та чим ви, пане, так розлютили ся? Відки се негодоване?

Відки? От послухайте, пані добродійко! Той шельма, сей молодик, що обіймає, мов пане - брата шляхотського сина, є не хто инший, а хлоп, худоба...

— Що ви? — крикнула здивована Доротея...

— Далебі, що правду кажу. Се кріпак нашого пана дому, Янко Кармелюк... Знаю його дуже добре. Пан Піґловський взяв його на свій двір за козачка, казав учити, щоб паничі раднійше брали ся до книжки... Ну, се ще нічого: такі хамські хлопчиська підставляють свою спину під прут учителя, тоді як паничі не вміють, бож »наука не йде без друка«... Проти сего не маю нічого, бо в той спосіб і наука йде і панська спина захована... Но, прошу пані, щоб хлоп обнімав шляхтича і являв ся серед благородного лицарства, мов рівний... то хіба Содома і Гомора!

— Не вжеж? Не можу поняти... Щоб такий благородний, такий красунь... у всім, у всіх манерах... і був хамом...

— І був і буде, пані добродійко. — Чиста правда! А манери що? Набрав їх за границею тай вже!

Доротея повірила Янчевському тож підійшла до господаря й спитала про Кармелюка.

Справді, пані, се мій хлоп, — відказав сей, усміхаючи ся, — дуже спосібний і второпний... виглядає, як бачите, на справжнього шляхтича; та його розпустили трохи сини... забуваєть ся... після повороту ізза границі... хто він... Но ми пригадаємо...

— Милий хлопець, замітила Доротея, — мати такого раба, то скарб. А кілько разів говорила я свому: вибери якого порядного хлопця, обчисть, обтеши, щоб приятний був до обслуги; а мій чоловік лиш очима лупає... Його лиш до миски тягне, — зітхнула тяжко пані.

— Ет, випиймо за відновлене наших сил — крикнув господар.

— За гаразд батьківщини! — поправила Доротея, наповнила напитком чарку і цокнула з хазяїном за здоровлє Наполеона й за благо Польщі.

Молодіж підхопила сей оклик і кімната знов загреміла від гамору.

II.

Пир був в повнім розгарі, коли попросив о слово пан Фінґер.

—Панове! Пємо за успіхи всемірного побідника й віримо твердо, що Москва упаде, а на її руїнах зажевріє наша зоря... Но, обдумаймо серіозно наше положенє. На случай війни, — а як довго вона потягнеть ся, сам Господь знає — всі московські війська підуть на північ, а ми лишимо ся тут із звоїми кулаками... А що тоді заспіває підлий, схізматицький нарід? Таж ми давно вже похоронили його привілей й договори з гото часу, коли заселяли наші посілости, то бою ся, що сами пригадають... Чи не можна постарати ся перетягнути їх на нашу сторону тим, що привернемо хлопам деякі права, або по крайній мірі... дамо їм надію...

—Ой, правда! — промовив крізь сон, спячий поміщик. — Не треба війни, війна нас розторощить ...й тепер кат-ма гроша! Всї продукти упали в цінї: корець пшеницї — пять

золотих, ґелетка кукурудзи — двайцять гроший, корова і добра корова — два таляри... а ще хлопи бунтують ся... Погибель одна, шановне панство, погибель!

— Е, хлопи, се пусте, — замітила Доротея, — на них є буки.

— О, я їх! — погрозив кулаком її чоловік.

— Виздихають! — добавив Казимір.

— Всїх годї вибити, — відізвав ся Янко і блиснув очима.

Янчевський аж підскочив в кріслї на ті слова хама; Фін ґер кинув в його бік згірдливий погляд а господар промовив з провола:

— Янко...

Вкінци устав Янчевський, зробив відповідний рух рукою і приняв імпонуючу позу.

— Орація! орація! Ціцерон говорить, тихо! — почули ся голоси з ріжних боках сальону й всї насторожили вуха.

— Шановні панове! — зачав торжественно пан Янчевський. — »Часи зміняють ся«, сказав старинний фільозоф і сказав справедливо. Пан маршалок помагав нам все усмиряти хамство, а тепер клопочеть ся о його права. Ха,ха! Но як дикому коневи попустити вудило, то він скочить і розторощить віз. Як свинї дати волю, то вона, як відомо, порие цїлий світ. А хлоп гірше від свинї.... Хлоп є гадюка, шановне панство, гадюка.... А як гадюцї попустити, щоб їй виросли їдовиті зуби, то...

— Однак ті гадюки годують панів своєю кровю... — замітив здушеним від гнїву голосом Кармелюк.

Слова того Демостена довели його до такого негодованя й подразненя, що він не годен був здержати ся й забув ся...

— Що? — крикнув Янчевський, не знаючи в першій хвили, від кого походить та увага дика.

— Мовчи! — прошипів господар і тупнув ногою.

Альойзій підійшов до Казиміра й сказав йому кілька слів на ухо.

— І так, шановне панство, — зачав знов Янчевський, не діждавши ся відповіди на своє питане, — хоч війна —

се ризико і вона мені не по нутру, но най грім всьо побє а вітчина віват! І хоч в часї війни відойдуть від нас не лиш Москалї але й наше благородне лицарство, що полетить на поле слави під розпущеними крилами наших й французьких орлів, то таки бояти ся не треба хаметва... Місто всяких прав, найлїпше подвойти хлопам порцію канчуків,,, Канчуки, канчуки і канчуки! — закінчив Янчевський і підніс в гору і руки і голос.

— На свою голову! — вирвала ся з уст поблїдлого Кармелюка фраза і на біду при загальній тиші почув її господар.

— Вон! На конюшню! — позеленїв від злости Піґловський й затупотів ногами.

— Тату! На Бога! — старав ся злагодити батьківський гнїв Альойзій.

Та сей залютив ся ще більше.

— На конюшню! Забув драбе, що ти є? то я нагадаю! Вибю буками! — захропів, не зважаючи на просьби сина.

Кармелюк видимо хтїв подати ся вперед, но сейчас опустив руки і вийшов з кімнати, мов підстрілений.

Він тихо поплентав ся біля двора.

На землю налягав сумерк. Теплий весняний вечер наспів ароматною прохолодою; із саду доносив ся несмілий спів соловія... Та нї ніжні тони музики, нї прозорі контури пошіль, й пристрасні трелї співака любви — на вражали Янкової душі; йому здавало ся, що він з горячої парнї провалив ся в пропасть а серце било ключем горячої крови...

— »На конюшнї! на буки!« — гомонїло в його ушах голосом барабана, ковтало у виски, надривало грудь... Раб, раб! Хлоп, видно!« — шептав йому наче хтось в ухо з мерзенним усміхом й заглядав у вічи мутними, кровю набіглими очима...

На дворі було гамірно... Чути було веселі голоси, жартобливі оклики, а навіть безстидні піснї, та Кармелюк не чув нічого і йшов махінально без думок, без бажань, поки не найшов ся в сїнях якоїсь хати... Серед темряви біля дверий він остановив ся... З хати доносили ся звуки скрипки й глухий гомін бубна... Прийшовши трохи до себе, Кармелюк згадав,

що він не бачив ще своїх старих знакомих, й отворив двері.

На него так і дихнуло запахом пришеченого сала, капусти, хліба й людського поту, а всі ті запахи перебивав задушливий чад від махорки, що вила ся високими клубами по просторій хаті. На невеличкій дощечці, прибитій до стовпа, що піддержував сволок, горів вже каганець, та слабе, миготяче його світла лихо освічувало сидячі особи.

Кармелюк станув біля дверий й став розпізнавати серед товпи знакомі твари. Коло печи варила вечерю баба Сірчиха, таксамо засохла із заслезеними очима, як і перед тим, хіба що більше мала морщин на твари. На лаві біля вікна сидів дядько Явтух, бодрий, не старий ще, хоч не знати з якої причини мав серед кучми чорного волося, один білий жмуток; Явтух грав на скрипці а у його ніг примістив ся на стільчику хлопець - пастух з бубном.

За столом на покуті поважно засіло двох фірманів пана Фінґера і пана Янчевського; перший з них був в лаберії лакейській, угий в чамарці, прикрашені шнурками й барилковатими дзиками. Місцева служба згуртувала ся біля музикантів, а поважнійші з них вели ми розмову. Якась проста сільська дівчина замітала п хату.

Кармелюк незамітно опер ся о мисник і небавом ухо його освоїло ся із шумом и стало ловити інтересну бесі гостий біля себе.

— От, приїхали паничі, то можна через них буде просити, — говорив старий дворецький, що жив на двірськім хлїбі по вислуженю своїх літ. — А то за два роки завелись тут такі порядки, що хоч лягай та гинь!

— Так, так, — промовив фірман маршалка.

Місцевий фірман був убраний по домашньому, в білій сорочці, вишиваній чорною заполочю і в білих шараварах; він лиш потакував й кивав головою.

— Ох, ох, ох! — продовжав дід. — Зразу у нас, по старим привілеям, ще за мого батька, царство йому небесне, досить було землї. Ще й тепер є живий свідок, сват, старий Свирид... він є моїм дідом у других... Так от він говорив, що всї осїли на тій займанщинї на таких услівях, щоб дідич дав

по десять моргів поля на кожду сімю, а за то сімя давати мо ному до дванайцяти літ вдох робітників, тоб го косиря й вязальницю на жнива й на косовицю, а по 12 літах будуть відробляти свій ґрунт по три дні в тижни... Щож ви гадаєте? Зразу — говорив батько — покійний пан додержував слова, а син його, теперішний пан, зачав обмежувати наші права... І свого поля неподужає й на чуже лакомить ся. тай жене на панщину що дня. Ох, ох! — закінчив тяжким зітханем старик й тревожно оглянув ся.

Баба-куховарка позасувала горшки в піч і стала серед хати, сперши ся на кочергу й кивала тяжко головою, закрученою в хустку. Вона замітила тревогу діда й поспішила його успокоїти:

— Не бійте ся. дідусю, говоріть сміло. Я поглядаю на двері... і миш не пролїзе.

— Гарно поглядаєш, — погадав Янко.

— Між нами є шпіон таки з нашого брата, бодай й добра не було, та і ми і дідусь боїмо ся... пояснила вона ґостям.

— Драб! — крикнув місцевий фірман.

— Вже й став головним економом... — зітхнув дід.

— Все підслухує, тай доносить, — продовжала старуха — і такого пекла заварить, що аж стіни застогнуть... Ключник Глевтюк, оттой з вибалушеними очима — додала і сейчас крикнула на дівчину.

— А ти чого нащурила уха? Замітай мені хату, знай своє діло... а до чужого зась, бо зловлю за патли...

Фірман марпалка слухав уважно а опісля зачав говорити:

Гм! Розумієть ся... Се огида... Скажемо приміром, коли тобі дали... — зачав він роздумувати — гм... коли тобі дали... ну... най буде дві руки, но відрізати їх по локоть, то лишилаб ся лиш одна рука... воно точно. гм... як то незручно... го овно — привичка, опісля ти научив би ся двома робити. А тут тілько дві половинки, себ то одна...

— Ха, ха! Та яка одна? — крикнув фірман. — хіба два бервена...

— Ще пів біди як пан, чи там звір економ катує — ска-

зав Явтух, — а то у нас в сусідстві пані Хойнацька каже при собі бити хлопів буками...

— А вона очі пялить? цікаво спитав фірман.

— Пялить...

— Го-го! — пробурмотів фірман. — А у нас і лози не настарчило. Пан вирізав всю свою лозину, тай мусів купувати у другого... Все лиш кричить: буків й канчука. Чи завинив, чи ні — то бє... Щоб шкура бидла ніколи не гоїлась, бо, як вигоїть ся, то й дрюком не доткулиш!

— От каторжний! — не видержала баба.

— Злодій! — добавив фірман.

— Ох-ох! — зітхнув дід.

На той час дівчина, що заміталa хату, дійшла до самого мисника, підняла голову й побачила Кармелюка.

— Ох, леле! Панич в хаті! — крикнула вона і скочила з переляком.

Всї задеревіли й зірвали ся зі своїх місць на ноги.

— Слава Богу! — сказав Кармелюк, виступаючи з тїни.

— На віки слава, — відказали мимохіть й дворецький і баби.

Всї поглянули із здивованєм на гарного молодця в панській одїжи: не панський, а простонародний привіт збив всїх з пантелику.

— Не пізнали мене, добрі люди? — говорив Кармелюк, підходячи до самого каганця. — І ви, бабусю, не пізнали?

— Ой, паничу... — стала протирати очі баба — голос трохи немов знакомий... немов пізнаю... і не пізнаю...

— Та Янко Кармелюк!

— Янко? Ясь? Любий мій! Не вжеж? — закричала радісно старуха. — Ходи, най приголублю... Се свій, — крикнула вона до присутних і стала обнимати Янка.

— Бабусенько, ви все однакові, — сказав Янко, цїлуючи руку старухи.

— Хе, синку, засушений гриб, поки черви не поточать, однакова... А от ти, півроку, пан-паном, молодець-молодцем! А який красивий, хоч малюй... Не правдаж, дівчата?

Дівчина засоромилась й закрила лице фартухом.

— І пан дворецький тут? — звернув ся Кармелюк до діда.

— Здоров, здоров, пане Янку! — відізвав ся привітливо дід й зачав його обнімати.

— Чудасія! — крикнув фірман і став цілувати Янка.

— І я тут! — відізвав ся Явтух.

— Явтух любий, та граєш ти гарно... — і Кармелюк потряс Явтуха за руку і голосно з ним поцілував ся.

В хаті почіс ся радісний гомін. Всї обступили Янка: кождий старав ся привитати його теплим словом. А Янко кричав: »Свирид, Гнат, Остап«... тай стискав землякам руки й цілував ся з ними.

Та приятна стріча повіяла на душу Янка теплом й розсіяла його сумний настрій: спільне рабство, спільне лихо успокоювало його по трохи й зближало до братів, для яких пан Янчевський не в силї був настарчити лозини.

— Ну, сїдай біля нас, синку, — сказав до нього дворецький. — Отсе наш сиротина... а тепер, як бачите, пана запхає за пояс...

— Таки так, розумієть ся... от і ми... Маршалок, велике діло...

— Го, го! Убери й пень а буде хорошень! — засміяв ся фірман.

Всї одвітили також сміхом й нагнули ся до стола.

— Сїдай, сїдай! — продовжав дворецький, — та роскажи нам, де ти бував, тай що видав? Які люди в світї? Та як простий нарід має ся в заморських краях?

— Цікаво! — замахав фірман головою.

— Ох, матїнко! — протягнула баба. — І як тебе серед нехристів песиголовцї не з'їли?

— Там, бабусю, де я був, нема нї нехристів, нї песиголовців... брехнї! Всюди християни-католики, або лютерани... Православних там нема...

— Такі то християни! — махнула баба згірдливо рукою. — А за песиголовців не говори... Покійна дядина моєї матери, тїточна сестра Настї Сопрунихи... вона була за Гнатюком... отта, знаєте, хата з двома димарями зараз за Чумарчуком...

Як ти знаєш плести свої теревені, то й до рана годі тебе переслухати... Мовчи ліпше, та слухай, як говорять...

— Та годі, бабо! — заворчав дворецький на старуху.

— Щож вам розказати, мої рідні краяни? — заговорив Кармелюк. — Всього й замісяць не розкажеш... Надивив ся я на такі чудеса, яких не побачу до смерти... Такі там міста, що їм ні початку нема ні кінця. А яка охарність, який порядок! Вулиці всї вимощені, хоч качай ся... А які каменицї, двори, церкви, дзвінницї! Глянеш в гору — упаде шапка з голови, кинеш оком — годї відорвати...

— Ну, на цїлім сьвітї красшої від дзвінницї у Лаврі... — сказала баба.

— Не перебивай! — стукнув до стола дворецький рукою.

Баба замовкла, а Кармелюк заговорив знов:

—Такої високої, як дзвінниця у Лаврі, може й нема, але що до краси...

— В Київі сьвятї... — зачала було знов старуха, але побачила грізний погляд дїда, заткала рот долонею й замовчала.....

— Що до краси то не здумати нї згадати... Видко, що за границею чимало богацтв і люди там живуть свобіднїйше.

— Свобіднїйше? — перервав фірман.

— Свобіднїйше... Такого кріпацтва, такої неволї, як тут, я там не бачив. Я довго жив у Франції, в столици Парижи.

— У Франції, що війною на нас йде? — закричав Явтух.

— Так!

В той час скрипнули двері і в хату увійшов якийсь служалець, неначе-б то економ, в чамарцї... В руцї держав нагайку...

По хатї поніс ся всюди шопіт: »н а н к л ю ч н и к!«

III.

— Що тут такого? — крикнув ключник й визвірив ся до Явтуха.

Сей поглянув зпід лоба на ключника й одвітив глухо.

— То пан фірман розказував, як у нього тровили медведя... А я сказав...

— Я тобі дам зараз медведя! — зачав панський шпіон, та в сю хвилю вбігла в хату господиня й перервала його реплїнку:

— Де та Фрося? — крикнула вона придивляючи ся присутним. — І лакея Стецька нема... Пан лютий... Як не прийдуть, то й з нас шкіру здеруть... Ой, мамо моя, що вони собі думають? Пан потребують ключника... Біжіть всї шукати Фросї... Ой, що то буде?

І повертїла ся ще трохи по хатї тай вибігла.

За нею вийшов ключник а за ним поплентали ся всї двірські служалцї. Осталї притихли й стали шептати.

Кармелюк підійшов до дївчини, що ляку сховала ся за піч,

—Ти, дївчино, з якої части села?

— З Надровянської — одвітила вона тихо.

— А! Значить ся, близько мого діда Свирида?

— Третя хата...

— То мусиш знати всїх на »кутї«...

— Так...

— А Свиридову небогу знаєш? — промовив Кармелюк. — Дївчину... звуть Марійкою...

— Знаю...

— Щож вона, жива... здорова?

— Хвалити Господа!

— Певно віддала ся? — вимовив вимушено Янко.

— Нї.

—О! — крикнув він й замовк.

Дехто звернув увагу на його оклик.

— До неї сватали ся пиняво зачала дївчина — та вона анї дуду... Все когось ожидає...

— Серденько моє! — кликнув Янко.

Дївчина підняла на нього налякані очі й почервонїла.

Янко підійшов до вікна, щоб укрити своє зворушенє й приложив горяче чоло до студенної шибки.

Коло стола шептали собі тимчасом про Фросю...

— Ох, буде біда! — говорив тихо дворецький. — Іщо та

новія собі думає? Таж знає певно, кілько доведеть ся всім витерпіти від того ката волоокого.

— Його то запрасив до себе наш дідич, — замітив Явтух. — То-то десь меле тепер язиком...

— А сам уганяє за Фросею, — сказав весело хлопець й ударив по бубні.

— Чого! засьміяв ся фірман.

— Що ти? — налякав ся дворецький.

— Таки так! Я бачив, як він її раз обнімав... Сопить сатана, а вона...

Не вспів хлопець докінчити, як нараз отворили ся двері і канчук врізав ся йому в голову.

— А ти, гадюко! Паршива худоба! Я тебе закатую! Я розірву тобі до ух твою хавку за такі слова! Кишки випущу! — І за кождим словом бив канчуком по голові й лици...

— Ой, Мати Божа! — крикнула баба й зачала шептати молитви.

— Милосердя! — крикнув дворецький.

— То хіба бити-ме до смерти! — буркнув Явтух.

— Що? Я тебе... — підскочив ключник.

— А ну, спробуй! — і Явтух випрямив ся спокійно.

Не знати, як була би скінчила ся та сцена, колиб не Кармелюк. Нечаяний напад ключника на хлопця, скровавлений вид останнього, його крик й хрипливі стони зробили таке потрясаюче враженє на Янка, що він здеревів від страху і зразу не міг рушити ся з місця... Тепер він кинув ся приказуючим криком: »Досить«, зловив зо руку ключника та здусив так сильно, що аж затріщали кости.

—Ай! — крикнув бішений ключник. — Завтра я тебе... панича...

Но стрінув ся з таким поглядом Янка, що не міг докінчити погрози й вийшов скоро з хати.

Село вже спало; пусті вулиці потонули в сумерку безмісячної ночи; сади здавали ся якимсь кострубатими чудовищами, що скривали в собі і хати й самих жителів; мертва тишина лежала кругом; лиш деколи за рікою загавкала собака....

В таку глуху пору пробиралась якась тінь попід плоти

в напрямі річки. Тінь задержувала ся на хвилю, то пускала ся знов вперед, то озирала ся позад себе й шептала пристрассно:

— Невжеж паничі не заступлять ся?... Так дружно жили... Особливо Альойзій... Та »панська ласка лиш до порога«... А та гадюка набрене... і завтра буки! Ні, се не може бути! А коли так! Но, тоді й конець! Ніж йому й собі!

То був Кармелюк: він лишив ся в хаті, бо давав з бабою першу поміч покаліченому хлопцеви тай мусів пересьвідчити ся, що Фрося утихомирила панський гнів і виправдала причину своєї неприсутности... Тепер спішив він до своїх... Сьвіжа ніч чимало охолодила горячу його кров, успокоїла бурю в його груди й дала правильний напрям його розбурханим думкам...

Кармелюк підійшов до невеликої площі, де вулиці розходили ся на три боки і побачив білий, високий хрест, що виринув з імли; на молодця дихнуло давним, сьвітлим чувством, щось залоскотало його під серцем й закрило очі наморокою... Він згадав як той хрест з розпятим ставили мужики, згадав як покійна його мати молилась у підніжа Розпятого і багато ще иншого згадав... Два роки побуту за границею убили в нім релігійні настрій й навіяли в душу релігійну байдужність; до костелів неходив, а рідних церков там не було... І ось тепер,, при виді фігури воскресло в його душі забуте чувство і спалахнуло в серцю бажанє молитви. Він припав до хреста без жалів, без просьб, а з ревностю, з жадобою відповідної ласки, як припадає дитина до своєї матери.

Сей душевний перелом змінив настрій Янка й змягчив в його серцю негодованє, зміняючи його тепленькою надією.

Успокоєний й тронутий до сліз віддав ся він свому чувству, що тягнуло його із инших далеких сторін до убогої хижини над Ровом, закритої акаціями й тополями, де на присіці все сидів старезний дідусь і де поза тополі виглядали дівочі очі, перед якими блідніли цілі рої мерхтячих зьвізд... Тепле чувство відради сповнило його грудь широкою хвилею й залило накипілий біль.

Минув площу і зачав сходити по легкій похилости до болотнистого рова. Тепер та знана й мила річка здавалась

чорним плесом закутаним в кучеряві пелехи й болотні трави; на темній лискучій поверхні виднїли ся матовими пятнами цїлі гурти корчів з блїдими вінчиками цвітів; а між листєм кувшичника мерехтїли брилянтами звізди. За рікою стояв мрачною стїною дрімучий віковий лїс...

Янко остановив ся, коли побачив сю рідну картину. Спомин давно минулого залив хвилею його душу.

Ось: він пливе з батьком по ріцї; човен пересуваєть ся тихо між латаєм, а він, хлопчина, силкуєть ся відірвати біло-срібну чапочку із золотим дном; вони такі повненькі і колишуть ся на водї; тут човен заколисав ся, а вода хлюпнула його по лиц... Кріпка рука його піддержала і він знов сидить безпечно, хоч дрожить, в човенци.

А ось і лїс, де він раз заблукав ся; ще тепер стоять перед ним густою товпою могучі дуби та стрійні граби і заступають дорогу: то розступлять ся вперед, заманять в трясавину або темний байрак, то замкнуть собою вихід... А що було далї! Як його найшли? щось пригадуєть ся...

А ось коли він лежав в лихорадцї, то пригадує, що перед ним явило ся янголя таке, як то малюють по церквах херувимів: кучеряве волосє, мов чесаний лен, о очі сині та ласкаві блестять мов небесне сонїчко. А коли він устав, то дізнав ся, що се була побережникова донечка, Марійка. А вони опісля припали до вподоби одно другому, бавили ся разом... А як Янка-сироту забрали до панської палати, кілько то слїз було пролито! Ох, було там чимало горя, поки він не зжив ся з панською ласкою і насильством...

З одним лиш не міг нїколи погодити ся: з утратою Марійки! Правда: він нїколи її не стратив, бо жив з нею в дїдовій хатї, куди заходив нишком... А ті перешкоди роздували ще більше полумінь дитинячої любови.

Минали роки: Марійка росла і ставали красшою; а хоч Янко був вже парубчаком, то дитиняче чувство росло і окрилялось новим полетом... Нараз зловіщий панський приказ: »збирайся, бо поїдемо з паничами за границю« — заніс обом тяжкий удар.

І згадує як то він сидить зоряної ночі під вітиною калиною серед дїдової левади. Марійка дрожить у його на гру-

дях, мов підбита горлиця і не може слова промовити від риданя.

— Забудеш мене, Янку, забудеш, вирвали ся у неї серед плачу слова, — ой, як мені жить без тебе? Чорна яма... Там Панянки... Там кралї... Ой забудеш... мене... Ой, смерть моя!

Він голубить її, цїлує, гріє горячим віддихом її горячі руки, пригортає до груди і клинеть ся на все, що не забуде її...

— Де менї тебе забути, зіронько моя, квіточко ясна? Одна ти у мене на серцї, приросла до него на віки віки вічні... Тілько із серцем можна тебе відорвати... тай то поки воно бити меть ся — і ти будеш жити разом з ним. А коли я тебе покину, то нехай душа моя не зазнасть нї радости нї потіхи, нехай убє її туга й звірська злоба, нехай вона потоне у крови, нехай я умру мов собака, без хреста, без покаяня... нехай вороги виклюють мої очи, а вовки рознесуть мої кости по байракам й нетрям!

— Годї, не проклинай ся так! Менї страшно.. Я вірю,— хлипає дївчина, і прикладаючи своє личко до його палкого лиця, пристрасно шепче: — я-ж тебе люблю... Ой леле, люблю...

Мов кипятком хто облив серце Янка і він інстинктово повернув на право, до берега; якась тїнь мелькнула перед ним і скрилась; но він не звернув уваги. Ось за вербами, хоч зорями засїянім небозводї дві високі тополї, а з поза них виглянула біленька хата. На присїні сидїла якась людська стать, хоч було вже таки пізненько; Янко пізнав в нїй свого дїда.

— Дїдусю рідненький! Ви живі, здорові? — крикнув радісно й став обнїмати дїда.

— Слава Богу! — промовив дріжучим голосом старець. — Ще Господь ласкав... Ось і тебе діждав ся. Я знав, що прийдеш, не забудеш дїда... І Марійка два рази вибігала.....

— Деж вона? — крикнув Янко.

— Прийде ще, не бій ся... Біднятко... То ти не забув нас?

— Господи! Таж цїлий світ біля вас...

— Спасибі, голубе! Ну, підем же в хату... Подивлю ся на тебе при світлї, який ти, бо ночю не хочуть очі служити... Рад я тобі, бо не гадав діждати ся і вже другий вік живу...

Увійшли в хату. Дід підняв високо каганець. Його глубокими морщинами пооране лице, стареча біла, мов молоко, борода, з жовтавим вусом, лиса голова, облямована жмутками срібного волося і глубоко запалі очі нагадували пустельника; одно, що противорічило тому пересвідченю — се вираз очий: у них не видко було спокійної рівнодушности, погорди до житя, а жевріла любов до житєвих справ...

Довго любував ся старик своїм внуком, вкінци закликав з одушевленєм:

— Лицар, правдивий лицар! Такі тепер вже перевелись... Щоб тобі ще запорожський жупан та збруя, ех, закасував би ти й пана! Не дозволив Господь твоїм батькам дожити, щоб налюбувати ся сином... Булоб чимало радости...

— Я мало що пригадую батька... Мов крізь сон, замітив Янко.

— Та де тобі памятати! Ти був ось таким дітваком, — показав дід на аршин від землї, — не більшим, коли положили твого батька на лаві.

— Він помер молодо... Ви колись говорили, що від якоїсь напасти, а від якої ?

А від якоїж як не від панської? Ех, сину... На радощах не хочеть ся згадувати давного горя... Хоч по правдї сказати, й тепер подружило ся з нами лихо...

— Ще й як: день в день врізуєть ся в наші шкіри.

— Ох, так! Перше була надія, що хоч з кровю, хоч з мясом, а зірвемо із себе се лихо, а тепер і надія пропала! Ось і твій батько не хтів погнути ся перед лихом, так воно його й звалило.

Дід задумав ся хвилину й опустив голову, опісля глубоко зітхнув й заговорив:

Мати твоя була кралею, ось ти удав ся в неї. мов живу бачу.. Хто було гляне на Галю, то охне й омлїє... Ну, тай подобала ся вона самому паничеви, дідичеви... А з нашим братом яка мова? Кажуть прийти, а то й не питай... Тілько твій батько не хтів такої панської »ласки« і такого дав прочухан-

ця післанцеви, що він ледви потеліпав ся з відповідю до панича... Ну, панич закусив губи, мовчав до якогось часу, а по тім найшли ся підбрехачі, під'ятрили покійного дідича... і батька твого так збили канчуками, що не тілько шкіру, але й мясо повідривали від костий... Принесли скровавленого таки сюди... він й не підводив ся більше...

— А мама? — спитав хмарно Янко.

— Моя донька? Ох, бідненька... Яка їй була опісля жизнь? Мучилась, чахла... Ех, гірко згадувати... ворушить ся гадюка під серцем... Та що нам до мертвих? Земля їм пером, живий живе гадає... Сідай біля мене тай роскажи про дива, на які надививсь на чужині... Ми все тебе згадували... і де ти і що робиш і що думаєш... Хе, хе! Ми тебе ні на хвильку не спускали з тямки а ти як? Гай, гай! Угостити тебе не маю чим після панської гостини.

— Так, так, — підхопив Янко з тасною злобою, — сьогодня пани угостили тим, що вигнали на конюшню, а завтра обіцяли вигладити спину...

— Що ти? — крикнув дід, підвівшись на ноги, — за що?

— А за то, що я посмів сказати слово в обороні мужиків...

— О, нещасний! Хто за нами, того вони живцем зїли би.... безсердечні злочинці! Коли настане для них суд? Мій сину єдиний... Чиж прийдеть ся й тебе побачити покровавленого?

— Ні, діду, — замітив похмурно Янко. — Вони не позбикують ся наді мною! Паничі заступлять ся, а як ні... то однаково, не будуть радувати ся з того...

— Можеб ти куди утік... хліба зможеш заробити. А то в такім пеклі жити...

— Ех, діду! За хліб не бою ся... і найшов би собі пристанову на широкій Україні. Ось, польські пани умовляють ся із Французами на російського царя, тож і кари не булоб за утечу від бунтівників... Та ось біда: тоді мені розстати ся з вами... журба й туга загризуть мене... Вже я знаю себе: ось і на волі, а також в роскоші жив в чужій стороні, серед сво-

бідного народу, а все тягнуло мене сюди, до вас, до тої неволї.... до рідного ярма, де солодше, чим в чужій свободї...

IV.

Ох, правда! — продовжав старик бесїду з Янком. — Край рідний тай нарід свій — то велика сила! Здаєть ся: від всього чоловік відречеть ся, а від них таки нї; таку вже Бог любов вложив в наше серце, любов до рідної країни... любов та гріє і послїдного бідолаху, лиходія, навіть душогуба... Тілько душі Богом прокляті, лишені сеї любови і терплять і тут і там невисказані муки, бо: чиж є на світї більша мука, як не мати приязни до нікого і до нічого?

Янко зітхнув глубоко, дїд також озвав ся глубоким стоном... Замовкли оба. Каганець тріщав; полумя то витягало ся язичком, то зовсїм пригасало. Із всїх углів хати висотував ся сумерк і лиш дві постатї: одна суха, пригноблена сивобородого старця й друга стрійна, із палким поглядом кріпкого парня, — виднїли ся в сумерку блїдими пятнами.

Хтось легко зарухав ручкою від дверий, немов пробуючи їх тихо отворити, но дїд і внук були так захоплені у своїх думках, що не чули шелесту.

— А ви, дїду, памятаєте Уманщину? — неожидано спитав Янко після довгої мовчанки.

— Уманщину? — кликнув дїд. — Як не памятати, коли самому доводилось погуляти на широкому роздолї! Ех, мину ли часи, перевів ся під польськими канчуками у прибитого народу лицарський дух... Тодї були лицарі — Залїзняк та Гонта... Ех, кілько то ворогів виправили ми в пекло...

В той час заскрипіли двері. Дїд замовк й насторочив вуха.

— Хто се? — спитав після довгенької мовчанки.

— Я — одвітив хтось так тихенько, що трудно було розріжнити голос, но у Янка задрожало серцо од того шепоту й роз'огнилась душа. Пригноблений настрій змінив ся на щось опяняючо веселого...

— Хе, хе! — засміяв ся дїд й допитливо поглянув на

внука. — Піду я, пошукаю того злодія, може він втащив ся в комору.

Ледви дід вийшов як на порозі появила ся тонка й легка стать молодої дівчини; немов якась посторонна сила внесла її в хату й замкнула за нею двері. В півсумерку виявала ся вона якимсь блідим привидом.

— Марійко! Єдина моя! Се ти? — пристрасно кинув ся до неї Кармелюк й зловив її за руки.

— Я, Ясю, я... — відказала дівчина дрожачи з радости. Її очі горіли з одушевленя, вона задихала ся від щастя, а перлисті слезинки, не знають чому котились по личку.

— Не забула?

Дівчина віддихала голосно і від разу не в силї була промовити слова, но ціле її єство, ціла душа кричала: »люблю, люблю«.

— То ти не забула? — повторив шепотом Кармелюк, нагинаючи ся близше й близше до її палкого облича й лискучих очий.

— Матінко! — вирвав ся оклик з її грудий, но поглянувши бистро на панича-красуна, вона смутно опустила очі й шепнула: — А ви?

— Я крикнув Янко. — Пропадав, умирав... і коли стою тут живий, то лиш згадка про тебе, зіронько моя, держала мене на ногах... Тепер же ні мене від тебе і тебе від мене ніхто не віднїме! Не дозволить пан — викраду тебе, відобю, і з тобою — хоч в ад!

І він сильними руками обняв тонкий стан дівчини й приголубив її до свого серця.

Кармелюк не закоштував буків: но все таки його помістили разом з конюхами на конюшні. Пан бажав вигнати з голови просвіченого хлопа заграничну дурійку. Пігловський признав, що Кармелюк задля свого образованя й розвитку буде хосенний в господарстві, но все таки, хоч потребував секретаря для переписки з патріотами, не уляг просьбам синів і лишив Янка серед кріпаків.

Початково Кармелюка їла безсильна злоба і вона виросла до біпености, до мести, колиб не дід й Марійка... Тепер йому було лекше розійти ся з двором; посторонної роботи у него не було треба, нічю ніхто за ним не слідив — тож Кармелюк майже що ночі відвідував діда. Досада за незаслужену обида стала затихати, бо її розганяла сердечна мо ьа у діда й повні невисказаного щастя стрічі з Марійкою.

Поважні мужики й бідолахи приходили часто до діда, коли дізнали ся, що Кармелюк часто заходить до нього; бажали вони довідати ся, як чужим людям живеть ся в світі і чи світить зоря надії на лїпшу долю. З великим заінтересованєм слухали вони про великі чудеса на чужині. Оповіданя Кармелюка й діда передавали ся із хати в хату і роздували у селян іскру борби проти самоволї польських панів, приятелїв Француза, — все то підбадьорювало духа селян й викликувало їх надії на лїпшу долю... Селяни добре розуміли, що коли Француз переможе царя, то за них нікому не буде заступитись, пани стануть катувати мужиків; а коли цар повалить »антихриста«, то тоді панів возьме »в шори« й заступить ся за селян... Але Наполеон йшов побідоносно, торжественно заявив у Варшаві, що польські провінції є увільнені від російського правлїня і привернув польське королївство... Московські війська уступили перед полками витязя Европи без борби й лишили ворогови вільну й країну литовську. Така мнима неміч московських військ давала Полякам повну надію на успішний вислїд війни й наповняла їх серця безумною радостю. Пани з оружними командами їздили по Подолї, збирались на соймики і кождий новий крок Наполеона витали то старим медом, то венгжиною, то вином шампанським...

Ті шумні торжества смутили селян.

Сам Кармелюк, що читав по части польські часописи, надіяв ся з початку, що за першою побідою Росії можна буде викликати повстанє мужиків на панів, та опісля відступленє московських військ, утрата Смоленьска і погром, як писали Поляки, москавських військ під Бородіном упевнили його, що судьба рідного народу безнадійна... Всьо то навівало на його душу зневіру і він не находив відповіди на пита-

ня хлопів, збуваючи їх мовчанкою.

Одиноку розраду в житю приносила йому Марійка; її безгранична любов й тиха, мов літний вечір, душа, придушувала пристрасти його серця і навівала щастє; правда: се щастє не давало повного морального заспокоєня, його нарушувало спільне лихо й пересвідчене о своїй безсильности супроти насильства, та на час гріле його душу теплом...

Хоч обоє рішили між собою побратись, хоч би за се прийшло ся наложити головою, та в дійсности права стояла лихо. Зразу дідич був так злий і немилостивий для Янка, що годі було й згадати про дівчину; а опісля під впливом політичних подій і нової тактики із хлопами, гнів його змінив ся навіть на певного рода ласку; та коли дід ходив до нього клопотатись про Марійку, то стрінув ся з докорами ключника а далї дістав рішучу відмову.

Марійка і Янко з неспокоєм ожидали повороту діда і коли дізнали ся о сумнім вислїдї його заходів, попали в розпуку, особливо Марійка.

— Не буду, не буду я з Янком! — стогнала. — Не допустить пан! Ой, ратуйте мене безталанну! Ой, смерть моя, смерть!

— Не плач, не побивай ся! — намагав ся її успокоїти Янко, а сам аж почорнів із внутрішньої борби. — Говорив я і поклену ся, що викраду, відібю тебе і таки будеш моєю!

— Ой, чиж можна проти панської волї? — ридала Марійка.

— Можна! — крикнув Янко аж іскри посипали ся йому з очий.

— Ой, що тобі, Янку? Пан... йому все вільно... він пан! — крізь слези промовила Марійка.

— Пан? велика цяця! — Хропів від злости Янко. — Чиж у мене не така душа, як у того пана? Хто дав тому панови право над моєю і твоєю душею? Вже чимало менї ось тут накипіло... Так ти, дідичу, не жартуй собі із тим серцем... А нї, то я попробую, чи всї у тебе ребра і чи гаразд держить ся твоя голова на карку!

Та страшна погроза потрясла Марійкою до тої степени.

що вона здусила в собі ридане й поглячула на Янка широкими, повними переляку очина.

Мовчазливий Свирид, що поділяв занепокоєнє свого внука, заговорив вкінци, щоб здержати небезпечний порив Янкового серця.

Всьо то правда, любий сину, тілько не горячись на дармо, бо як вже падати, то хоч з доброго коня... Но в твоїм ділї, думаю, не так він винуватий, як той підпанок-ключник.

— О, то гадюка! — згодив ся Янко. — Послїдними часами пан був навіть ласкавий для мене, говорив менї навіть о писарстві, коли лиш викину дур з голови.

— Ну, а до дївчини що йому? Колиб він сам за нею мишкував, то инше діло, а то йому байдужно... А чи то таки не нашептав ключник? Ось що.

— Правда! — обізвалась Марійка. — Він нераз мене переймав на вулици, говорив...

— На кусні розірву! — крикнув Янко і тупнув ногою так сильно, що піднесена в гору половина вікна упала а розбите шкло посипалось з бренькотом на долївку.

— Ой леле! — сплеснула руками Марійка.

Дїд підсміхнув ся хитро, і своїми радами та тихою бесїдою з'умів усмирити великий гнів Янка та радив йому погодити се до якогось часу а старати ся вже через Фросю.

Були се перші днї золотої осени, теплї, благородні днї — найкрасша пора на Поділю; но сего року зачали ся вони чималим холодом; приморозки й різкий північний вітер скоро прибрав лїси в золото й бронз а ще скорше здирали той пишний одяг.

Псарі і доїжджачі заметушились.... Вони мусїли провести порядок між собаками, ожидаючи з дня на день панського приказу: до лїса! Вкінци приказ був даний і пан забирав ся вже сїдати в еквіпаж, як нечаяно влетів в двір запорошений верховий.

В костюмі охотника, з дубельтівкою в руцї, остановив ся пан-дїдич на подвірю. Довкруги стояла без шапок рабольна челядь; в дали пігнались вже громади гончих, доїзджачі непокоїлись на конях, а еквіпаж дожидав; по боках еквіпажа сидїли на конях поводаторі ловів: Кармелюк і Ключар.

Пан взяв з гнївом пакет з рук післанця, боячи ся неначе, щоб неожидана вістка не заколотила його довгобажаної утїхи; но поглянувши на письмо, він урадував ся і одушевлено крикнув грімко:

— Конець Москві! Москва взята! Наполеон сидить в палаті московського царя... мій син заслужив ся... —

Віват! — підхопило два-три голоси, а всї прочі мовчали.

Пан згірдливим поглядом поглянув на мовчаливу товпу й промовив злобно й загадочно.

—Ще будете радуватись! Гей, доїжджач! священик відправить вечером благодарственний молебен а я вернусь... А наказати хлопам, щоб всї були на богослуженю! Лови відкликую! А ти, — звернув ся він до візника, — гайда по Хойнацьких!

Конї не бігли а летїли і не більше як пів години бричка з паном Пігловським остановилась біля високої палати панства Хойнацьких.

Радо й привітно стрінула в ґанку свого дорогого сусїда й друга панї Доротея.

— Як буде лютити ся мій чоловік його нема дома — говорила Доротея, підсміхуючи ся приманчиво — але ви діждете ся його певно.

— Може бути... я рад дуже, о застаю вас, панї добродійко. Хе, хе! — підсміхував ся пан Пігловський.

— Ех, стара я вже, стара! зітхнула Доротея.

— Го-го! як почують панї новинку то відмолоднїють...

— О, якаж се новина? — цікаво спитала Доротея а, побачивши Кармелюка, почервонїла мов півонїя.

— А така, що Москва упала і лежить у стіп нашого ґенїя, благаючи пощади.

— Єзус-Марія! Як Москва упала, то Польща воскресла!

— Воскресла, моя дорога, кохана панї, устала велика, горда й могуча, як онодї з мечем в руцї, окружена пишним лицарством, обвіяна новою славою...

— О, мій любий... не! Се така радість, що від неї забе живим ключем, кров . жилах, се щось не висказаного....

— Ну, щож! Гуляй душа без контуша!

— Гуляй! — підхопила Доротея а потім замітила: що се за хлопець,той на гнідім кони?Він подібний до того молодця, що я його бачила тоді, як повернулись ваші сини ізза заграниці... що з ними?

— Альойзій — у Варшаві при Сапізї, а Казимір — в Москві.... Відзначив ся в борбі.

— О, наш великий ґеній! — крізь слези промовила Доротея. — То я не ошибнула ся, що хлопець...

— Той самий, Янко Кармелюк...

— Так... так... Кармелюк... І він до сеї пори в неласці?

— У мене серце добре, та хлопа усе треба держати остро, щоб він чув на собі панську руку.

— Но він же не простий хлоп, та жаль його держати в кріпацтві.

— Менї його треба; він грамотний і чесний — я певний того, — говорив Піґловський — но треба бути твердим і неумолимим для мужиків.

— І в той час коли збираємо ся на радощах святкувати? — сказала кокетливо, прицурюючи шовкові очі Доротея, паленїючи знов мов півонія.

— Перед таким словом я схиляю ся...

— Держу вас за слово... промовляю до вашого мягкого серця: послухайте в імя великих днів нашої вітчини просьби свого друга й забудьте, простїть всю вину тому Янкови... Най він знов зажиє вашої ласки!

— Слухаю слів моєї ласкавої панї. — кликнув пан Піґловський. — Слово панї — для мене невідмінний закон.

— Як я дякую вам! — і Доротея мало що не кинулась йому на шию, та лиш потрясла по мужеськи його руку.

— Гей, Янку! крикнув.Злїзай з коня й біжи сюди на ґанок.

Кармелюк не дав собі два рази говорити і за хвильку стояв смирно, з відкритою головою перед панством.

— Поцїлуй руку ласкавої панї: вона мене змягчила...

Кармелюк підійшов до руки Доротеї: вона нагнулась була поцїлувать його в голову, та подумала, що се видасть ся дивним і для пана і для слуг, тому стиснула лиш крадьки його руку.

Опісля підійшов Кармелюк й до дідича. Пігловський витягнув свою пухку руку й ласкаво проговорив:

— Як я вже прощаю, то прощаю... Відтині будеш у мене гуменним, спускаю ся на твою чесноту й второнність...

Коли пан клиснув Кармелюка на ґанок, ключник насторожив уха, під'їхав близше конем, щоб дізнати ся в чім діло і при послідних словах дідича був так пераженний неожиданостю, що навіть підскочив на сідлї.

— Тілько уважай, — продовжав пан Пігловський. — не розпускай хлопів і не даруй їм як будуть лїниві або вільнодумні... Тепер ми тут, в польськім королївстві, володарі і королевичі... Мужицтво може ждати нашої ласки, а ми її не відновимо, та хто нашу волю зневажить, з тим ми будемо строгі!

— Кармелюк склонив голову і слухав свого »королевича«, а непрошена вага лягла йому на груди каменем, хоч в тім часї хвиля щастя особистого колихала серце радісним дрожанем...

Та вінчанє Кармелюка з Марійкою не відбуло ся сейчас...

Початково не було пана дома: він їздив то у Бар, то у Літин, то в Летичів збирати соймики і обдумувати пляни а головно рішити питанє: кого вибрати королем: Чарторийського, Огиньского чи Радивила? А опісля слїдувала пилипівка, а разом з нею зима люта. Веселий настрій панства пригас. Ликованє змінило ся знов в тревогу, що росла з кождим днем і заставляла панів глибоко призадумуватись.

Ключник бажав було повести інтриґу проти Кармелюка, та настрій дідича був постоянний, а до того упереджена у всім Фрося стояла на сторожі.

Коли рознесла ся по селї вістка, що Наполеон утїк, а всї його полки засипані снїгом, пан призвав до себе Кармелюка і сам позволив йому повінчатись з Марійкою а разом з тим поручив йому повідомити селян про полекші, що їх він сам їм дарує.

Після різдва радував ся дїд на весїлю свого внука. Цїле село пирувало і пило до нестями, бо і дідич не поскупив горівки.

Небавом слідувало вивисшенє Кармелюка в службі. він став »державцем села. Марійка і дід Свирид були зовсім звільнені від панщини, но і дома не було в чім ґаздувати; дві пари волів, пара коний, корова, овечки — всьо росло у них і плодилось, та справляло Марійці безнастанну утіху. Пан, видимо для всіх, був вдоволений з Кармелюка за його хист успокоювати селян і не допускати до бунтів, що дуже часто вибухали по сусідних селах. Се вдоволенє скріпив ще один неожиданий случай, що дав Кармелюкови нагоду уратувати панови житє й виявити свою незвичайну силу. Раз пігнали ся коні з паном прямо на старий, поломаний міст, положений без поруча через рів в самім небезпечнім місци над бездонною трясовиною. І пан і фірман потратили голови з переляку — смерть була певна. Кармелюк, що случайно найшов ся в тім місци, замітив небезпеку, грудю виступив проти розшалілих коний, зловив їх за уздечки і такою силою потягнув назад, що приневолив бішену четверню присїсти на задні ноги.

З тої пори став Кармелюк любимцем пана.

V.

Два роки проминули для Марійки, мов щасливий сон. Здавалось їй, що сонце не заходить в її хаті. Її любий Іван-герой, красунь, перший головач в селї, був тепер її чоловіком, любив її, пестив, мов мати дитину і Марійці здавало ся, що на цілім світї нема більше щасливої жінки.

Коли Кармелюк став управителем, віддав ся цілим серцем панським ділам, не забуваючи однак на своїх братів-мужиків, а дід вів невеличке ґаздівство; Марійка знов клопоталась домашними справами. Працюючи то в саді то в городі, то в хаті, вона співала весело, мов трудяща птичка, що строїть своє кубелечко. Небавом явилось в хаті манюсеньке єство що сповило її новим щастєм. Се був гарний хлопчик, повний, здоровий, з білою, кучерявою головкою; за рік прибув ще й братчик. Марійка невисказано любила діточок і вона ділила своє серце між них а чоловіка і більше дорогих єств вона не знала. Кармелюк також віддавав ся цілою ду-

шею радощам сім'ї. Він [illegible]див ся своїми уродливими синками, любив їх, особливо старшого, з рідкою ніжностю. Повертаючи після цілоденних трудів у свій щасливий куток, він брав його собі на коліна, учив його гарцювати, мов на кони, гладив його, лепетав з ним на дитячім оригінальнім говорі і виймав з кармана гарні гостинці.

— Гляди Яцку, який він гладкий, та біленький, та румяний, правдивий козак! — говорила Марійка, присуваючись до мужа й люсо заглядаючи йому у вічи.

— Козак! — повторяв з гордостю Кармелюк і лице його набирало мрачного виразу.

— Може скажеш, що ні? — кликала весело жінка, не замічуючи зовсім болю, викликаного її словами. — Бач, який! — надувала вона кокетливо губки.— Я йому викохала такого парня, а він ще...

— Не мені ти їх викохуєш, а панови, — перебивав їй рідко Кармелюк. — Викохуй для паньских канчуків.

При тих словах мужа Марійка облїдла, обнімала руками свою дитину і шептала зболїлими губками:

— Бог з тобою, Іване, що ти говориш, що накликуєш? Пан ласкавий... він не одніме від нас своєї ласки...

Кармелюк мовчки знімав сина з колїн, переставав потягати з люльки і попадав в тяжку задуму. Марійка притихала, сїдала в кутї і з ляком слїдила, чи не виладять ся морщини на лици чоловіка, чи не приличе вн її до себе.

Такі неожидані переміни в настрою Кармелюка лучали ся доволї часто. Марійка рішучо не знала, що їй робити в такі хвилї. Вона не розуміла, о чім думає чоловік, чого він бажає? А Кармелюк гадав та бажав богато, та не було кому розказати своїх думок; мовчки викликував він їх в своїй голові. Лиш з одним дїдом любив Кармелюк побесїдувати.

— Що то буде далї, дїдуню! — говорив він дряхлому старцеви. — Пани тепер трохи притихли; бачуть, що пар гонить Наполеона, тай вже дібрав ся до його барлога. А пригадуєте як вони знов були підняли голови, коли розвесла ся була чутка, що Москалї уступили перед Французами в якійсь там борбі?

— Пригадую, — кивнув дїд головою.

А опісля зразу притихли(коли цар взяв у Французів їх головне місто Париж. А що тепер заспівають? Кажуть, що самого цісаря французького, антихриста Наполеона, післав цар на засланє, а у Франції посадив свого підвладного королем.

— Свого підвладного? — засвітив дід червонавими, заслизеними очима і перехрестив ся до образа. — Справді сохранив нас Господь! Пропалиб ми зноґ, колиб були очутились під польським правлїнєм!

— Та ми й так не живемо солодко, — процідив крізь зуби Кармелюк. — Та тепер всї гадають, що цар відбере нас від панів і дасть нам волю! — і Кармелюк оживив ся і цїлий загорів ся надією.

Темні очі Кармелюка сипали іскри при тих словах, а лице сяло незвичайною енерґією. Марійка любувалась в такі хвилї красою свого чоловіка і завмирала від щастя.

— Нема у нас тепер згоди, не стоїмо один за другого... — зауважав з жалем дід, потрясаючи сивими вусами.

— Неволя нас зломила! — зітхнув Кармелюк. — Ось, як дасть цар волю, то поправимо ся!

— Ой, воля, воля! — простогнав дід.

— Діждемо ся! — крикнув Кармелюк, скочив на ноги і випрямував свою широку грудь. — Поляки вже нюхом чують біду. Ось і наш хоч як не морщить ся, як не хмурить ся, як не шкробаєть ся в спину, то все таки мусить зі мною згодити ся — і ось тепер звертає селянам забране колись поле, дозволяє у своїх лїсах пасти худобу, дарує два днї на тиждень, позволяє збирати ломаче...

Минуло лїто. Побідоносне московське військо стало повертати до Росії. Европа успокоїлась, а за то предложила Росії варшавське князївство. З тревогою слухали Поляки свій засуд;замість привернення до житя старої Полщі, замість обновленя золотої, шляхетської свободи судьба віддала їх всїх в підданство Росії і знищила їх останню тїнь независимости. Нові піддані варшавські могли ще рахувати на ласку російського царя, но давно піддані, пани з литовських й південно західних країн, що в часї приходу Французів виявили скрайну зраду державну, чи могли вони вижидати чого

иншого крім мести? І ось потягнуло все польське дворянство у Варшаву на стрічу побідникови, щоб привитати його й просити прощеня. Пригноблені й прибиті духом, придавлені страхом, покидали пани свої двори, прощаючись з ними може на віки... А гноблений ними народ ожидав красної будуччини, прощав добродушно своїх гнобителів, ожидаючи свободи.

Не ожидали так дуже селяни своїх панів, як вони вернули ся в свої села з ликованєм: великодушний цар простив всьо польським шляхтичам, затвердив їх давнійші права тай ще обдарував полекшами. Пани підняли високо голови, порозсїдались по своїх дворищах, повни власти і здвоєної ненависти до хлопа за се, що в часї смутку приневолени вони були майже кланятись »бидлови«.

Головчинцї притихли. Немов чума перелетїла понад всї хати і унесла з собою радість житя. Ключар зразу стратив надію не лиш на добре пожитє з простим народом, але й з Кармелюком, але небавом пан став до нього приязно відносити ся і говорити, що пора придусити трохи хлопство. Ключар не тратив тепер жадної нагоди, щоб оклеветати Кармелюка перед паном. Сї клевети мали тепер успіх; попередна досада пана за уступки свому управителеви за полекшї пороблені хлопам, збільшувана досадами, змінялась в недобре чувство. Ті полекшї, що потягали конечно за собою зменшенє доходів, дразнили пана і зразу бажав їх народови відобрати.

Був гарний осїнний день. На зеленій левадї обрубленій вигнчастою стїною могучого лїса, вбраною зовсїм в жовтий осїнний цвіт, розложилось живописним гуртком панство, зібране Пігловським на лови. Цїла левада на великій просторонї була застелена дорогими коврами, на котрих красувались наченя з всїлякими стравами, кошички з овочами, посудина, золоті чарки, пляшки і запліснїлі бутельки. На боцї під шатром численна служба розпакувала величезні коші з провізією. Оподаль товпили ся конюхи й псарі із собаками на ременях;собаки лежали на задних лабах, висунувши язики і швидко дихали. З поміж дерев виходили пани, а навіть панї: розгнївані неудачними ловами, вони

мовчки посідали на коврах і повіддавали оружє служалцям.

Була повна неудача. Від самого рана трудило ся панство, а успіхом пятигодинної гонитьби й стрілянини була невеличка купка зайців й лисиць. Ні одного вовка, ні одного борсука, ні одного катона! Пан Піґловський, що скликав гостий до свого великого ліса, сидів подразнений, сердитий і нервово прикусував свої тонкі губи, покрикуючи від часу до часу на служби, що вертіла ся кругом панства. В ріжних гуртках товариства чути було оживлений розговір: згадували удачні колишні лови, оцінювали прикмети собак і коний, навіть говорили дещо о політиці.

Пані Доротея, все таки свіжа й красива показувала свойому окруженю пару гарних собак.

— Гарні пси, пишні пси, — повторяв із завистю знатока пан Фінґер. — Жаль, що пані не хочуть продати, а я за них заплатив би чотири сотні золотих.

— Ради Бога, пане! — протягнула утомлена голосом уродлива, молода женщина, лежачи боком на коврі. — Коли чоловік мій наповнить подвірє такими звірюками, то бояти му ся й вийти...

— Що до мене, то я рад би наповнити мій двір навіть медведями, щоб охоронити мою королеву...

— Ви такі ревні? — спитала насмішливо пані Доротея.

— О, пан маршалок має рацію, — приступив до розговору і Піґловський, намагаючи усміхнути ся. — Чоловік, що має такий скарб, повинен безнастанно ним непокоїти ся.

— Но, прошу вас, — одвітила красуня, ніжно усміхаючи ся, — жінка — се не бездушний скарб і його не можна украсити без її власної згоди.

При тих словах жінки, пан маршалок цілий почервонів із вдоволеня, звернув на неї влюблений погляд й промовив:

— Любов моя!

Молодіж гучно потвердила слова мужа.

І дійсно пані Доротея оправдувала загальне одушевле-

не. Се була уродлива женщина, тонка й хистка, мов лозина. Лице її й ніжні руки вражали кождого своєю мраморною білостю, наскарок був так мягкий й прозорий, що крізь неї мов тонесеньку тканину виглядали голубі жильки. Білість й ніжність наскірка відбивала ще яркійше від чорного й блискучого, мов крук волося, що обнимало поздовжне личко пані мягкими филями. Темно-сині очі, закриті мягкими, довгими рісницями, гляділи втомлено, майже жалібно, і ціла вона своєю хисткою фіґурою пригадала водну лелію, озорену місячним сяєвом.

Шумні оклики молодіжи перервав зичний голос пана Янчевського, що появив ся на лїснім рові.

— А, пан Демостен! Пан Демостен! Вкінци! — роздали ся кругом грімкі голоси. — Ось хто скаже нашну орацію в честь нашої божеської німфи.

— Що Демостен, то Демостен, но, поминаючи жалю мого серця, орації годі мені сказати, бо алчу і жажду! — одвітив Янчевський, віддихаючи тяжко й отираючи хусткою червоне спітніле лице.

На нім був зелений, охотничий кантан, на плечах висїло оруже, а біля пояса бовталась пара здорових заяців.

— Чиж гадав я зложити таку жертву біля ніг нашої чарівної Діяни? — сказав він, відвязуючи заяців і складаючи біля ніг пані Фінґер. — Но, пане сусїде, — крикнув він, випрямившись й звертаючи ся до Піґловського, — на вас требаб наложити кару за се, що намучили марно мою шляхетську утробу.

На лици Піґловського появилась лихо укрита досада.

— Сам гризу себе й не розумію: що сталось? Куда поділа ся звірина?

— Осміляю ся се виказати вельможному панови, — сказав ключар, що давно не спускав очий з Піґловського, ожидаючи пригідної хвилї, — осміляю ся сказати, що розігнали...

— Що? — спитав Піґлвсьий. — Хто розігнав?

— А хлопи...

— Драби собачі! гаркнув Янчевський.

— Які хлопи? — спалахнув Піґловський.

—А так, ясновельможний пане, зітхнув ключник із співчутєм. — Не знаю хто дав їм позволенє збирати в панськім лїсї ломаче, — говорять, що Янко... Певно, що без панського приказу він не міг... а коли і була панська воля, то думаю за позволенєм панства се відносило ся хиба до близших лїсів, де є вируб дерева...

— Таки так! — підхопив Піґловський, зеленїючи від злости.

— І туди не треба було пускати хлопа, бо він всьо понищить... лїса йому треба хиба на палї і то ще й на твою! — замітив злобно Демостен, підливаючи масла в огонь.

— Так є, вельможний пане, — поклонив ся низько перед паном ключар, — а наш Янко пустив людий по всїх лїсах... Тай розігнали звірину.

— Содома і Гомора! — крикнув Янчевський.

прямо йдуть на розбій. Ясновельможний пан мають так добре серце...

— Так вже розпустив Янко хлопів, так розпустив, що прямо йдуть на розбій. Ясновельможний пан мають так добре серце...

Но добре серце пана Піґловського кипіло дикою злобою, що найшла вкінци собі вихід. Забув він в подразненю навіть на присутність дам й закричав скажено:

— Пся-кров! Подати менї того драба!

Ключар кинув ся сповнити приказ пана і за кілька хвилин перед розбішеним Піґловським стояв спокійний, трохи блїдий Кармелюк.

Сей спокій кріпака ще більше розлютив пана.

— Собако! Як ти смів пускати хлопів в заказаний лїс?

— На основі панського позволеня.

— Брешеш, собако!

— Збиранє ломача не повинно перешкаджати панській забаві...

— Забаві? — перебив йому почервонїлий Піґловський. — Ти смієш ще отворити рот? Та я тебе прикажу сейчас затровити собаками, мов медведя... Затровити для забави чесного панства!

Моє житє находить ся в руках божих, — одвітив з достоїнством Кармелюк.

— Канчуків сюди: Звязати! Я тобі покажу! Забю! — закричав, тупаючи ногами Піґловський.

Двох конюхів кинулись на Янка, но він затряс раменами так, що оба полетіли на боки і не устояли ся на ногах.

— До сто чортів! — зашепотів Демостен.

— Двіста канчуків йому! Триста! — заревів Піґловський, розсатанілий до послідного степени неожиданим супротивленєм хлопа.

На знак ключара підскочило кількох людий з нагайками.

Кармелюк зблід до тої степени, що і губи його стали білі.

— Ради Бога, пане! — промовив він глухим голосом. — що хочеш — роби; та пощади мою душу... Тілько раз може на мене підняти ся рука, тілько раз...

— Ти ще будеш мені науку давати? Чого ви стали? — крикнув Піґловський на конюхів. — Валіть його!

Ключар кинув ся перший на Кармелюка. Батіг свиснув по воздусі, но Кармелюк з такою силою схопив ключаря за руку, що він упав на коліна з страшним криком.

Сей поступок Кармелюка викликав серед панства сильне негодованє. Всї загуділи зразу мов гнїздо розлючених чмелїв. А пан Хойнацький переляканий не на жарти, незамітно утік аж під ліс, до коний.

— Забити хлопа на смерть! — тупотів ногами Піґловський.

Очі Кармелюка блиснули диким вогнем.

— То хто до мене підступить перший? — сказав він поволи, но в тонї його голосу звучала така грізьба, що конюхи, що знали добре силу Кармелюка, подали ся в зад.

— Але то правдивий бунтар! — крикнув пан Янчевський. — Він збунтує нам всї села...

О, так, так, вельможні панове! — застогнав ключар, піддержуючи свою вивихнену руку. — Він бунтує цїлий округ, він готов і до ножа взяти ся... Се прямо розбійник...

— Продати його до чорта! — роздали ся довкруги гнівні голоси.

— Хто таку гадину купить? — сказав Пігловський, приведений словами ключаря до великого смутку. — Забити в кайдани розбишаку... і віддати на Сибір!

— Не тревожтесь, пане, — шепнула ніжно пані Доротея, — я куплю хлопа.

— Пані! Погадайте... Він ще підпалить вам стирти!

— Не бою ся! Треба уміти обходитись... таж і медведя приучують. Я дам вам за сього хлопа пару моїх собак.

— Прегарно. — згодив ся Пігловський, витягаючи руку до Доротеї. — Вірний пес лїпший від хлопа.

VI.

Коли Марійка почула про недолю Кармелюка, прибігла мов божевільна у панський двір і, ридаючи, упала до ніг свого дорогого чоловіка. І дід не всилї був стояти із зворушення: у нього відняло ноги. Вся двірня обступила нещасливу сїмю, так неожидано, так несправедливо розбиту на віки, хвилиною збільшеного панського гнїву. Жінки ридали голосно, мущини кивали сумно головами, оглядаючись з боязни довкруги, та перекидались від часу до часу поодинокими фразами. Всї відчували, що горе скривдженої сїмї є їх спільним горем, з яким не може примиритись людська душа.

Один лиш Кармелюк сидить мовчки, не говорячи нї слова; а холодна, мов лїд рука, стискала кріпко руку жінки, та грудь його піднїмалась високо. А очі з під навислих бров дивились так мрачно, так страшно, що аж дрож перебігала людям поза шкіру.

— До пана... біжи до пана! — заговорили вкінци люди, стараючи ся оброзумити безталанну Марійку. — Проси, щоб і вас продав з цїлою родиною, щоб ви були в купі.... А може і панї змилосердить ся; та вонаж й сама жінка...

З розпукою чоловіка, що всьо стратив, кинулась Марійка в панські покої; лакеї допустили її до пана, хоч могли за се відповісти своїми спинами; но в дворі і в селї готові були всї потерпіти кару за Кармелюка.

Заливаючись сльозами упала Марійка на коліна перед паном. Вона ловила його за руки, окривала його поцілуями ноги і молила-заклинала його Богом святим, щоб він не розривав сімї а продав її разом з чоловіком.

Но пан глухо одвітив, що він рад з корінєм вирвати суху траву і казав з корінєм вивести влїзливу бабу.

Марійка намагалась кинути ся і до Доротеї, а вона змірила її холодним ворожим поглядом і відповіла, що про се поговорить з нею тоді, коли її чоловік заслужить на її ласку.

Жінку вивели. Вона хиталась і спотикалась.

— А що може купите? — звернув ся Піґловський до Доротеї, коли двері зачинилїсь.

— Нї, дорогий пане, дякую, — одвітила Доротея, — баби менї не треба...

Смертельний засуд родини був підписаний. Того самого вечера Кармелюка відвезли до двора Хойнацьких, а в його хатї, де дотепер звенїли веселі піснї Марійки, запанувало горе, гіркі сльози та безмежна туга.

Доротея зробила Кармелюка дворецьким і своїм особистим писарем. Мешканє дістав таки в палатї. Панї зачала обходити ся із своїм новим писарем мягко, по дружньому і говорила в так теплім тонї, що Кармелюк, який перед тим чув якийсь страх перед строгою панею, зачав тепер думати, що він зовсїм ошибнув ся, і що панї Хойнацька зовсїм не така лиха, як то видало ся з разу. Не ожидаючи просьб Кармелюка, Доротея сама зачала з ним говорити про жінку і говорила, що вона лично не має нїчого проти того, щоб купити разом з ним цїлу родину, но пан Піґловський з мести тому противить ся.

— Впрочім — закінчила вона ласкаво, — як заслужиш своєю вірностю на мою ласку, то просити му пана і певно вспію спровидити сюди твою родину... Треба тільки пождати, щоб притих панський гнів тай я мушу пересвідчити ся, чи варт ти моєї ласки...

Слова Доротеї привернули Кармелюкови знов надію на житє. Немов в підземелє, де бідкалась душа, хтось впустив нараз сніп золотого, яркого проміня...

— Пані, добродійко моя! Не пожалую ні здоровля, ні житя! — крикнув він з поривом незвичайного жару. Навіть його очі загорілись і ціла твар перемінилась од того одушевленя.

— Ти так любиш жінку? — промовила Доротея з неохотою.

Він не відказав нічо а спустив в долину очі.

— А я й не знала, що ти в силї так палко кохати, — замітила ласкаво Доротея.

Так плило житє Кармелюкови на дворі пані Доротеї. Колиб не розлука з родиною, з дідом, то можнаб сказати, що йому загально жило ся добре. Двірня відносила ся до нього незвичайно дружно; пані з дня на день була для нього більше ласкава, лиш пан Хойнацький був ворожо до нього настроєний.

Він, переходячи коло нового дворецького не кидав нагоди, щоб не скартати його чи тим чи иншим способом. Коли Кармелюк сидів і писав по приказу Доротеї, то Хойнацький кричав: »Чого ти сидиш, хаме? Коли пан в покою, ти не смієш сидїти!« Коли знов Кармелюк на прихід Хойнацького поспішно підводив ся, Хойнацький кричав: »Чого ти стоїш, заложивши руки? Я не позволю лїнуватись!«

Загально при кождій стрічі з Кармелюком Хойнацький хмурив ся, робив злосливі замітки, словом: пригадував індійського когута, що розчепірює свій хвіст і крила при стрічі з ворогом. Ся антіпатія до Кармелюка походила виключно зі страху, що почував його хойнацький, поглядаючи на ве-
зі страху, що почував його Хойнацький, поглядаючи на ве-
виходила сцена з ловів і рішучо він не розумів в якій цїли задумала Доротея купити того скаженого вовка. Доротея запримітила гнів свого мужа.

— Слухай, Віцю, — звернулась вона раз остро до нього — чого ти так ненавидиш Янка? Чиж ти не знаєш, що він горячих норовів, з ним треба обходити ся ласкаво, не з гнївом... Пригадуєш собі як він заявив, що навіть шибеницї не налякають ся...

— Ох, як се можна забути, любцю, — зітхнув Хойнаць-

кий, — тому то я завсїгди в тревозї... На якого чорта купила ти того скаженого звіря?

— На якого чорта! Ще й питаєть ся — крикнула Доротея. — Ну тай господар з тебе! За пару собак дістати такого хлопа! Побачиш, кілько опісля возьму за нього!

— Ох, щоб лиш се було скоро — зітхнув Хойнацький, тай спустив ніс у долину.

— Чого скоро? Ех страхопуде! — розгнївалась Доротея. — Та він й в господарстві й всюди принесе нам велику користь.

— Я тілько кажу до того, що чим скорше позбути ся його, тим більше хісна. Возьмемо за нього гроші, купимо знов двох хлопів, продамо тих, а купимо трьох, оттак, як торгують свинарі.

— Слухай, — крикнула різко на мужа Доротея, — коли ти так дурний, що й сам своєї користи не розумієш, то мовчи. Кармелюк остаєть ся у нас, бо така моя воля!

Пан Хойнацький, наляканий нечаяним гнївом жінки, пролепетав щось невиразно й боязливо і вийшов з кімнати. А Кармелюк памятаючи на обіцянку Доротеї, старав ся всїма силами їй угодити; трудив ся за трьох, всї прикази сповняв точно. Доротея подвоїла свою любязність, в однім лиш була непорушна: не зважаючи на просьби Кармелюка, не пускала його домів навіть на один день: в початку вона мотивувала відмову небезпекою, що йому де Пігловський устроїть засїдку, а то і тим, що своєю появою подразнить пана і може визвати переслїдуванє сїмї, а опісля покинула навіть мотивованє. Як лиш Кармелюк згадав, то викликував у панї скриту досаду.

— Слухай, — заявила вкінци йому прямо Доротея, — пора тобі від родини відвикати. І що ти там найшов в своїй жінцї? Чиж тобі треба такої жінки? Для твого розуму й еду-кації — тобі треба панї, правдивої панї, що уміла би оцїнити твоє достоїнство. А для розумного чоловіка нема нїчо на світї неможливого... Всьо залежить від розуму та від панської ласки... всьо!

Ті ясні замітки Доротеї викликали в души Кармелюка чувство негодованя, хоч він там вповнї недогадував ся, до

чого змагає ся пані-красуня, но він ненавидів її, ненавидів тимбільше, що Доротея, незважаючи зівсім на свого дворецького, обходила ся із селянами по варварськи. . Не було тоді і дня на дворі Хойнацького, щоб хлопа не били на конюшні. При таких екзекуціях була присутна все Доротея, наглядаючи строго за тим, щоб конюхи міняли буки та ударяли з повним розмахом; ні жінки, ні діти не були свобідні від того приказу.

Доротея била власноручно дівчат в лице. Вона не тільки била всю двірню, але також старих, поважних господарів-дідуганів.

Всьо то мусів бачити Кармелюк — і мовчати. І він мовчав одобряючись на серцю, сповняючи над собою насильство, бо в його душі все таки тліла ще надія, що пані сповнить свою обіцянку і викупить його сімю.

За часів перебуваня Кармелюка у Доротеї, Марійка прибігала нишком кілька разів. Сї стрічі з дорогою жінкою були держані в найбільшій тайні. Наповняли вони щастем змучене серце Кармелюка, но разом з тим й болючо вражали його. Марійка розказувала чоловікови про ту недолю, що спала тепер на сімю. Ключар мстив ся що хвилини. І її слабого діда гонили що дня на панщину, а діти лишались самі без надзору і колиб не добрі сусіди — погиблиб зовсім; корова згинула задля браку надзору, а немолочений хліб зогнив в стирті.

Всї вістки розривали Кармелюкови серце і для нього стало ще дорозше се єство, що переносило цілу сю недолю.

А тимчасом Доротея почала прямувати до своєї цїли точнїйше. Вже навіть кімнатна служба почала дещо запримічувати. Доротея не привикла скривати своїх пристрастий, а тут хам не зважав на всї підходи і не звертав уваги на ню. Се розпалювало пристрасть Доротеї.

— Чи він дурний, чи що? — думала Доротея. — А може він несміливий, або діду шкодить жінка? На всякий случай треба поступити рішучо... — скінчила своє розумоване.

Був празник і сімя Хойнацьких виїхала на забаву до одного з сусідів. Забава мала тягнути ся два дні. Кармелюк

скористав з нагоди і рішив навідати ся до родини, щоб там не знати що було. Се пристрасне бажанє так томило його душу, що він забув і на гнів Доротеї і на наслідки.

Серце Кармелюка замерло від невисказаного болю, коли він знов після довшого часу отворив двері своєї рідної хатини.

За дверами було тихо. Коли Кармелюк увійшов в хату, його з разу й не запримітили.

Дід лежав в куточку, прикрившись кожухом. Марійка сиділа на лавці, припавши головою до стола; видимо плакала. Діти стояли, притулившись одно до другого. В хаті був той непорядок, що його із собою приносить горе.

Серце Кармелюка болючо стиснулось на вид такої картини.

А коли зробив він кілька кроків в перед, Марійка підняла голову і з криком кинулась йому на шию.

Дід на вид Кармелюка крикнув, підняв ся з місця но сейчас сів на лавку з глухим старечим стоном.

Кармелюк горячо притиснув до себе Марійку і з нею підійшов до діда.

Діду, діду, чого-ж ви плачете? — закликав він, стараючись надати свому голосови бодрости. — Та устаньте і дайте на себе поглянути.

— Ох, синку, синку, не слухають ноги, не зігнули літа, а зігнуло горе. Дай поглянути на себе, може і послідний раз! — він горячо обняв Кармелюка і допитливо поглянув йому в лице. — Похудів! — Дід печально покивав головою і додав із зойком: — Як похудів!

— Од горя лиш рак червоніє, — одвітив гірко Кармелюк.

— А як ти прийшов? Пустила пані? Змилосердилась? — сказала в кінци крізь сльози Марійка.

Кармелюк махнув рукою.

— Поїхали пани із двора а я пішов.

— Без позволеня? — сплеснула руками Марійка. — Ой Боже мій, щож буде, як пані дізнаєть ся?

— Всьо мені одно... не годен я терпіти... душу бажав я розпалити між вами, бідні мої, безталанні мої!

Голос Кармелюка урвав ся; він махнув рукою і схилив голову.

З хаті запанувала мовчанка.

— Тут було лихо — заговорив знов Кармелюк — а що там творить ся — сказати страшно.

— Бідний ти наш! — прошептала Морійка, припадаючи із сльозами до його руки.

— Що, я? — Кармелюк погладив ся рукою по голові. — Мені нічого; я в ласках у тої чортиці, але люди терплять... Ех! Після такого житя і пекло здаєть ся раєм!

Він звернув ся і підійшов до дітий, замурзаних й в обдертій одежині. Кілька хвиль глядів Кормелюк на них мовчки, опісля нагнув ся, поцілував обоїх, обтер рукавом сльозу — й заговорив перериваним голосом:

— Сплять! Бодай не проснулись до віку! Щоб не знали сеї долі, яка їх жде. Зьря, пес, хробак більше значить чим кріпак! Мов кусень падлини міняють його за собаку, відривають від родини, продають для панської потіхи. Спіть на віки до страшного туду! Щоб очі ваші не бачили того сонця, щоб уши ваші...

— Іване, Іване! Отям ся, що ти говориш! — крикнула з переляку Марійка, ловлячи його за руку.

Він тяжко опустив ся на лавку й замовк.

— Кріпись, сину, кріпись! — заговорив дід таким слабим, розбитим голосом, що здавалось, що той голос виходив відкись з далека. — Були і гірші часи і минули... йдемо до весни, а не до зими... Кріпись для тих малих, кріпись...

— Кріплюсь, батьку; тому кріплюсь, що маю надію ще з вами сполучити ся, колиб не так, то знав би вже що зробити....

— Господи, Боже мій! — Марійка затріважелась. — Чиж пані...

— Обіцяла купить і вас всіх, — докінчив Кармелюк.

— Дідочку, батечку, чуєте, що він говорить? — крикнула Марійка, задихаючись від радости, і обнявши шию Кармелюка, припала до нього.

— Щастє моє, радість моя! світе мій! З тобою знов ра-

зом, разом! — повторяла вона, перериваючи слова поцілуями.

— Постій, голубочко, ще дуже не радуй ся — задержав її чоловік, — треба ще просити пана, щоб згодив ся вас продати.

— Пана... щоб згодив ся продати нас? — сказали разом дід і Марійка, поглядаючи на Кармелюка.

— Ну, та пана, — перебив Кармелюк, не розуміючи їх поглядів... — Я ось гадаю піти до паничів, щоб вони попросили пана.

— Не треба йти, я був вже у нього, сину, — сказав тихо дід, спускаючи очі.

— Ну, і щож?

— Господи! Таж він говорить, що пан зразу відказав нас Хойнацькій, дворецький се потвердив.

— Ну-у?

Кармелюк тяжко дихав, грудь його з шумом піднімала ся; зловившись край стола перегнув ся він до діда.

— І другий раз, ось недовно, пан передклав їй нас... Не хотіла нас купити, сказала, що у неї і без того досить баб.

— Так, значить, вона, гадина підла, обманювала мене?! — крикнув бішено Кармелюк і з такою силою ударив кулаком до стола, що ніжки заскрипіли.

Налякана Марійка обняла його шию руками.

В той час в сінях роздались грімкі кроки. Всї насторожили уха. Марійка з переляку приголубилась до чоловіка, неначе стараючись закрити його своїм тілом.

Двері отворились а на порозї показав ся конюх Доротеї.

— Скоро збирай ся, Іване, — крикнув він з порога. — Панї вернулась, лютує мов відьма. Біда...

VII.

Досьвіта ще вернув Кармелюк до Овсяників і хотів класти ся спати, но його сейчас покликали до пана. Зворушений — розпуці, переступив Кармелюк поріг передпокою і задержав ся в дверах кабінета. Кімната була слабо освічена одною

восковою свічкою із шести в кандилябрі; серед того світла видко було товсту фігуру пана Віцента в однім білю, а біля єдного вікна сиділа Доротея, огірчена й розгнівана.

Її й трудно булоб замітити, колиб не сірий полусвіт із вікна, що падав на її черти. В кабінеті був непорядок і постіль пана не була убрана. Очевидно: жінка, що спала в своїй спальні, підняла мужа з постелї і приказала покликати до себе Кармелюка.

— Як ти посмів, собако, нарушити приказ пані? — крикнув пан, коли на порозї появив ся Янко. — Як ти посмів, драбе? Ти хлопський вироде, гадино!

Кармелюк мовчав, прикусивши стисненими зубами до крови губу; він був незвичайно блїдий, дихав тяжко, очі, мов вугілле, горіли з під насуплених гнївно бров.

— Чогож ти мовчиш, гадино, як до тебе говорить ся? — кричав Хойнацький, скажений в пришливі незвичайної злости до того хама, котрого страшно було ударити і він признав, що для показаня своєї власти треба було зачати від разу по тварн, та рука не піднімалась... деревіла... перед тою мрачною статею, сильною, мускулистою і тим діявольським вогнем, що ним пробивалась крізь палаючі очі душа хама.

Кармелюк випрямував ся й поглянув на свого зверхника. Доротея задрожала; Хойнацький зблїд й відступив крок в зад, при чім його ніс виріжнив ся різко сильно червоним відтінком.

— Відповідай, збую! — захропів пан, бажаючи скрити свій ляк. — Бо кликну людий...

— Панська воля, — процїдив крізь зуби Янко, — а мені гріх, — треба, видко, пропадать... Ну, щож пропадай душе.

Від тих слів чомусь у Хойнацького побігла по спинї дрож, немов би йому хто положив за карк жменю снїгу. Він оглянув ся на жінку, стрінув ся з її поглядом, що горів тривогою і якимсь збуреним поривом.

— Як ти смів переступити приказ, паршива худобо?! — кричав далї господа. — Таж тобі було сказано, щоб ти не посмів виходити з двора, а особливо до своєї давнїйшої оселї, щоб побачитись із своїм чортівським гнїздом? Га?

— Я всї прикази сповнив — заговорив з видимим силуванєм Янко, дивлячись у бік. — панство виїхало на два днї... значить ся — я був свобідний...

— Свобідний? Ха, ха, ха! — зареготав ся Хойнацький і знов закишів злорадною жорстокостю. — Раб, худоба, хроб, котрого я можу роздоптати, як лиш схочу — і він свобідний? Та ти, собако, будеш тодї свобідний, як здохнеш, як твоє падло з'їдять хроби! Розумієш?

— Розумію — відізвав ся спокійно Янко, хоч чути було що в його груди щось клекотїло. — Виходить, що лише смертю можна купити свободу... Попросимо у неї ласки...

— Послїдні слова затревожили знов Хойноцького: чи відновила ся та погроза до панів, чи до самого Кармелюка, — всьо одно, вона була страшна, тож пан змінив свій злісний тон на докори.

— І ти ждала від нього подяки? — сказав він до Доротеї. — І мий хлопа і чепи і вари його в трьох водах, а все таки від нього і від його паршивої душі смердїти буде гноєм. Нї добротою, нї ласкою, не викличеш у хамській душі нї чести, нї шляхотства! Як старали ся коло того драба, кілько оказали йому ласки й прихильности... І їв і пив з панського стола, вилїгував ся в панських перинах, — і ось тобі подяка!

— Ну, позбавляти чоловіка права побаченя жінки й рідних дїточок, — заговорив гірко Кармелюк, — розривати насильно то, що сам Всевишний звязав, чиж се можна назвати панською ласкою?

— Мовчи, хаме! не мудруй! — тупнув ногою Хойнацький. — Замість того, щоб повзати по землї і просити милосердя, то він ще бовтає щось о свободї і о Бозї... Ось я тобі покажу і свободу... і даровані тобі Богом права! Забирай ся у кухню, вон з палати!... Тепер виносити меш з покоїв нечистоти! Вон!

Кармелюк поглянув ще раз грізно на пана, стиснув так свої руки, що аж пальцї хруснули і вийшов з кімнати.

А Доротея переживаючи в ту хвилю много сердечних гочувань, накинулась тепер на ненависного мужа.

— Ти прямо дурний і нетактовний до нестями! Я дивую ся, чому він тебе не пхнув ножакою.

— На Бога! Дорцю! Що ти говориш? — крикнув чоловік отворивши рот з переляку.

— Та се і говорю... що ти тільки свою злість вмієш виливати і в лютости забуваєш, що перед тобою стоїть не простий хлоп, а образований чоловік, що розуміє образу... і чоловік, готовий на всьо...

— Таж ти сама, любцю, просила, щоб накричати...

— Просила, щоб ти пояснив нетактовність його поступованя. Таж ти хазяїн, називаєш себе мущиною, таж повинен уміти научити кріпака о його обовязках... а ти став його дразнити, пожати, доводити до злости... Ну і діждеш ся, діждеш ся, нікчемний...

— Мати Божа! То я його сейчас відправлю до справника... нехай його куди будь діває.

— Прошу тебе, — замітила голосно Доротея. — Овсяники — моє родове село... і Янко — мій хлоп... Як ти лякаєш ся, то можеш вибрати ся сам на свій хутір, а я сама без справника усмирю того, кого треба й об'уздаю того, кого треба.

— Алеж, мамусю....

Но Доротея не хотіла слухати оправданя свого чоловіка й вийшла з кімнати мов королева.

Кармелюк очутив ся на дворі з таким хаосом поплутаних думок, що ні одної з них не міг зловити, а чув лиш у себе на серцю щось страшного, осоружного, нестерпного, з чим житє стало нудне і тяжке... і він в першій хвилї кинув ся був в сад, де серед густих корчів окрашених осїнним строєм міг виконати свою страшну гадку; та за хвилю друга гадка взяла верх над шарпаною болем і оскорбленою душею — вернутись й пімститись... Йому і зглядом себе було досадно і обидно, що він позволив тій гадині кинути на себе їдовиту піну і не здавив її за горло.. Тепер йому живо представилось, як то сей довговязий глистюк захропів би під його руками, як би він посинів, висолопивши язик й вишулив з смертельним переляком свої жабячі очі.

— Ха, ха! — навіть засміяв ся зловіщо Янко, впадаючи більше у веселий, чим звірський настрій.

Він повернув до двора; но коли підійшов зі сторони саду, остановив ся... Став гадати хоч і не ясно, мов в горячці, но з деяким проблеском свідомости.

Тепер сейчас... його до пана не допустять... Сам його приход назвуть бунтом... Замкнуть і лишать свободи... Треба ждати... удавати смирного. А опісля ся вовчиця... може догадасть ся? Вона не крача на... А може і вона розлютить ся? Тоді жаль буде сімї...пропаде без мене. А при менї? Щож. хіба утікати з нею... Кругом непроглядні болота, непроходні лїси, темні, мов ніч, гущавини, пропасти... Не найдуть, а як найдуть, то почнемо ся! Так, і для паршивого панства жаль віддавати своє житє даром... Можна порахувати ся і других поучити.

Жизненне чувство кріпкого орґанїзму вийшло побідником і винесло поки що Кармелюка з вихру розбурханих пристрастий і запалило в його мрачній души іскорку слабої надії: хоч він мов звір в берлозї, але таки постоїть за свою сїмю, а як віддасть своє житє, то за страшну цїну! Думка ся до того степеня успокоїла Кармелюка, що він повернув на конюшню, залїз в сїно і заснув багатирським сном.

Пан Хойнацький після сварки із своєю жінкою поїхав в поле, щоб розвіяти хоч трохи чувство досади й страху і ненарочно поїхати за порадою до Янчевського.

Доротея замкнулась в своїй спальнї. Душею її потрясали лихі пристрасти і від бурі, від борби, ними піднятої, у неї грудь підносилась поривисто а очі то горіли вогнем, то замикались від втоми.

І пощо вона впутала свойого дурня, сю немічну байталу, в справи свого серця? Пощо вона поручила йому покарати Янка? Таж вона знала, що се осел, з переляку самого пересолить... Ну, тепер хто знає, на що може рішитись Кармелюк... А який він був хороший у своїм гнїві! Яка у нїм бодрість, який запал пристрастий кипить в його львиній груди! Нї! менї треба самій з ним говорити... сміло... Він не дурний!

І панї увійшла до комнатки-спальнї, куди нїхто не мав

права входити, навіть чоловік, де хоронились всякі дорогоцінности... Кімната ся була також обставлена кількома меблями, пооббивана коврами і тут любила пані деколи віддихнути і утічи від товариства свого чоловіка або його товаришів... Сюди сказала вона кликнути сейчас свого дворецького.

Сонце клонилось вже до заходу; косі його лучі проникали в піввідкриті двері кімнати і сповяли її рожевим півсумерком. З неспокоєм ждала пані з неспокоєм свого раба; як лиш щось шелеснуло і заскрипіли двері — то у Доротеї заніміло серце, захопило віддих і якась горячо хвиля наповнила глубоко віддихаючу грудь.

— Я покликала тебе, — зачала Доротея, коли Кармелю поклонившись, з поважанєм став біля порога, — не для упреків, не для сварки... Нинішня гидка сварка пана обидила в рівній мірі і тебе і мене... і я з паном за се посварилась.. Бачиш, яка я отверта, так ти оціни і пійми мою щирість і привязанє до тебе... Так. я вповні співчуваю тобі у твоїм незавиднім положеню... і хочу... Словом, за щирість повинен і ти відплатитись тимсамим... За добро прецінь злом не платять? — і вона протягнула руку.

У Кармелюка від тих теплих слів заграв яркий румянець а на очі спав важкий туман і суворий, холодний настрій його духа, розвіяв ся а надія на щось доброго приневолила його підійти й похилити ся до витягненої руки.

Доротея при тім так кріпко поцілувала Кармелюка в чоло, що він аж здрігнув ся від нежаданности.

— Ти ось упреки робив мені, — продовжала Доротея филюючи, — що я бороню тобі стрічатись з сімєю! Но, зрозумій: я, жаліючи тебе, берегла від лиха... і все то до слушного часу, коли її буде можна викупити...

— А пан говорить, — перервав Кармелюк, — що він радо...

— Він бреше! — крикнула Доротея. — Чиж він не з мести відобрав тебе від сімї? До сеї пори ще дише злобою.... Присядь, Янку, — звернулась до нього з кокетливою усмішкою.

— Я хочу говорити по дружньому...

— Щож, вельможна пані, я постою....

— Ні, мені так зле.. Сідай ось сюди... на крісло.. близше... Я, знай, тебе уважаю і що до розуму і що до образованя за шляхтича... При людях конче треба вязатись... а тут ми одні...

— Спасибі, пані, а тілько то... не випадає...

— Що тобі? Хиба ти таки потребуєш конче приказу? Ну, так я приказую — сідай! — зробила вона милий приказуючий рух і з приманчивим зітхненєм задержала на нім свій вогнистий погляд.

Затревожений Янко сів на вказане крісло, а Доротея, що сиділа на канапі в розпнятій блюзці, тепер на пів лежала, схилившись на білу голу руку.

— Чи бачиш... по всьому ти повинен пізнати, що я беру велику участь в твоїй судьбі... велику — підчеркнула вона, — я гадаю, що такої другої добродійки ти не найдеш на світі... Всьо, що для тебе є неприємне, то є і для мене обидою. Нещастє твоє мене більше тревожить, чим тебе самого... Я ось боялась, щоб в Головчинцях не було якої засідки на тебе, напасти... Твоя сімя лиш побачить тебе і вже вдоволена.. а для мене кождий волос твій дорогий... Ось і тут мав ти неприятелів, — а для мене се тяжко... Значить ся: не нарікати треба, що я тебе бережу, а благодарити... і благодарити не по рабськи, а сердечно...

Кармелюк глядів на Доротею широко-отвореними очима і кожде її слово не гріло а роздирало його серце... хоч і хотілось вірить.

— Тому то і я — говорила ніжно Доротея — готова для тебе всьо зробити від серця і говорю прямо, що коли буду на далї певна, що ти мені платиш за моє добре серце — своїм серцем, то я тебе ущасливлю...

— Господи! Та я за вашу ласку! — крикнув Кармелюк і припав до руки своєї властительки. Доротея поцілувала тепер в лице свого раба і посадила його знов на крісло, присунувшись до нього близше... Внутрішний вогонь розігрів ся в її груди сильнійше і сильнійше, заливав полуміню її лице й іскрив ся в темних шовкових очах.

Кармелюк, обхоплений радостю, сидів, мов онімілий

не розуміючи правдивого значіня слів своєї пані, но смутно догадував ся, що в них криєть ся щось неморального, нечесного...

— Клянусь, зроблю щасливим, як тільки буду певна, що воля не возьме від мене мого любого Яся! — шептала вона, опяніла від пристрастий, здрігаючись нервово і витягаючись, мов тітка. Вона то пожирала Янка очима, то прижмурювала їх від втоми.

Минула хвиля, друга...

»Чиж не догодуєть ся? Або боїть ся догадати? Треба сміліше й простійше« — мелькнула гадка в її умі і вона заговорила змов енерґічно, з вогнем.

— Слухай, Ясю! Ти, може бути, гадаєш, що, даруй, я сама не бажала бачити тут твоєї жінки? Та і се правда! Вже розкрию душу всю, до послідного тайника! Так! я не могла перенести сеї гадки, що ти станеш її обнімати, голубити, упиватись щастєм... Тут, близько... Майже на моїх очах... Щож? Я завидувала їй! Ох, Боже, як завидувала... Божеволіла...

— Пані! — крикнув Кармелюк, отворивши широко очі. Він зачинав всього догадуватись.

— Слухай! Пощо утікати від щастя, коли сам Бог тобі посилає? — продовжала, не тямлячи себе, Доротея, зловивши одною рукою Янка за плече й притягаючи його до себе. — Ти наділений щедро всяким добром і красою і силою і розумом і знанєм світа... Не гнетиж тому добру під гнетом неволї, в хамськім болоті, в рабській грязюці? І ради кого? Ради дурної заплаканої баби? Чиж вона тебе пійме і оцінить? Для тебе треба богацтва, свободи, щастя...

Немов загіпнотизований не міг Кармелюк піднятись з місця і відорватись від очий, що іскрили ся над ним синіми і зеленими іскрами. Доротея приблизила своє палаюче лице до його лиця так, що віддих її обливав його струєю жару.

— Хтож менї то всьо дасть? — спитав він, мов крізь сон.

— Хто, дурненький! Чиж ти не догадуєш ся? — присувалась все близше і близше до свойого хлопа розпалена пані.

—Ой, пані, щож бо ви?

— Та так.. Я тобі всьо в рот кладу, а ти не хочеш поняти. Тому, що я тебе полюбила з першого року... і з кождим днем більше тебе люблю... вяну за тобою.. горюю серцем... жду раю в твоїх обнятях... Я зроблю тебе щасливим... Мужа вижену.... задавлю.... отрую... а тебе мати му за чоловіка...

І вона обвила пухкими руками шию Янка і стала обсипати його горячими поцілуями, шепотом: Ти мій бог, ти мій князь... Ти не похожий на підлих хлопів, на се прокляте бидло.... Ти, певно, з панської крови...

Послідні слова ударили страшним болем по душі Кармелюка і неначе облили його студеною водою; увесь гіпнотизм, увесь чар від їдовитого чаду відлетів від нього, а із дна серця розбудилась мерзька погорда до тої бішеної звіря-баби. Він сильним потрясенєм плечий скинув руки Доротеї так, що вона упала на ковер, стукнувши головою о спинку крісла.

—Опамятайтесь, пані! — сказав поволи Кармелюк. — Вам не личить з хлопом... та і хлопови не дуже приємно...

Такої образи не вижидала власновільна пані. Лице її позеленіло, покрилась багровими пятнами й затряслась від гніву.

— Що? — зашипіла вона. — Ти так осмілив ся... мене... женщину... — і вона туй-туй булаб кинулась на Кармелюка, та задержалась, поконала свою бішеність, випрямувалась на цілий ріст й промовила холодним повним їди тоном: — О, ти, як видко дурний... Ти не поняв, що я тільки бажала випробувати... раба! Досить. ні словечка! Приклич мені нового дворецького!

Кармелюк постояв хвильку а опісля бистро вийшов з кімнати.

На другий день повернув пан Вінкентій домів, та не один, а із сусідом своїм, Демостеном. Доротея радо стрінула гостя, а із мужем була так ласкава, що послідний тільки усміхав ся і за кождим словом повторяв: моя люба, моя королева!

В день опісля Доротея сказала тайно чоловікови, що новий дворецький замітив брак срібної посудини... і що є

підозрінє на Кармелюка. Чоловік хотів було сейчас кинути ся на конюшню, та жінка його здержала.

— Треба так, душко, поладнати діло, щоб злодій не викрутив ся. Він певно часть срібла віднїс до своїх а часть сховав у себе... Так про крадіж поки що нї словечка! Найперше треба пошукати в хатї його жінки а сюди прикликати справника і при нїм оглядїти хату того хлопа. А як покажеть ся, що він злодій, то я не хочу його лишати у себе. Ти справедливо говорив... Тай і не хочу кому дарувати злодія а закувати в диби і віддати в москалї.

— О, моя любцю, знаменито! — урадував ся Хойнацький.

Янчевський одобрив вповнї плян Доротеї і він був виповнений точно. За день вернув післанець від пана Пігловського і привіз найдені під лавкою у жінки Кармелюка дві срібні ложки. Того самого вечера при справнику обшукали мешканє Кармелюка, а в нїм найшла ся чимала скількість панського срібла.

На невинного Янка відразу надїли кайдани і вивезли його з двора, не дали сказати нї слова... Впрочім він уражений підлотою панї, навіть не противив ся.

VIII.

Минуло три роки. Три рази лїси міняли свій розкішний убір, три рази прилїтала весна на крилах веселих жайворонків і убирала тиху долину коврами молодих цвітів. По хатах лились сльози, а в темних гущавинах лїсових все таки відзивались зозулї та дзвенїли трелї соловіїв, а іноді чути було й дївочі піснї... Про бідного Кармелюка, вирваного насильно з родинного кружка, з благодатної рідної країни і кинено жорстокою рукою в чужу сторону, в страшне тодї жовнїрське житє — не забули: житє села, що трохи зафилювало при нїм, знов успокоїло ся, як успокоює ся вода над вкиненєм до неї каменем. Тілько іноді, на вид насильств нового управителя Головчинців, старі люди сумно кивали головами і шептали: »Звірюко, звірюко... занапастив і Кармелюка! А був чоловік, заступник! Ох, ох, такого вже не діждемо ся!«

В бідній тільки хаті страта Кармелюка лишила по сообі тяжкий незатертий слід... Тих сліз, що лились тут з очий нещасної жінки, не осушило весняне сонічко... Веселий луч сонця не оживляв похилої на бік хати, запущеного, пустого подвіря. Сироти, видячи тільки тяжкі сльози матери, діти росли мовчаливі, сумні, бліді, мов грибки по ровах. Марійка згорбилась і постарілась. Горе, що її давило, держало її невпинно у своїх цінких обіймах... Вона з ним жила, з ним ходила... Іноді їй здавалось, що вона чує при собі бануючу душу свого чоловіка... Вона вискакувала з ліжка, вдивляла ся очима в холодну тьму, що виповняла хату і ожидала, ожидала... Чого? Вона не давала собі одвіта.

Вона преціпь знала, що чоловік її, хоч жиє, та далеко і відорваний від неї на все. А серце все таки ожидало його, дорогого, обожаного, ожидало в супереч розумови. Вічне горе, та вічна самотина мало-помалу цілковито притупило її душу. Не мала вона з ким промовити й словечка. Навіть діда не було з нею... Старець не видержав остатнього удару і пійшов шукати правди і волї в далекі, незнані краї...

Пані Доротея цілковито забула про неприємну подію з дурним й нечемним хлопом. Її серце заполонив тепер пан Демостен, що мав плечі й стать чимало схожу з Кармелюком, а второпностю й чемностю яко пан, цілковито перевисшав хлопа.

Невдалі полїтичні мрії о воскресеню батьківщини розбили серця представителїв Польщі, но в кружку дідича скоро вони вспокоїлись. Добробут панів збільшав ся. Плодовитий край і тисячі рабів забезпечували їм розкішне житє.

В чималім містечку, Літині, літинський судія, Осип Сливянський, обходив свої іменини. В салї за розкішно розставленим столом, сидїло досить гостий, тучних старих й стрійних молодиків. Пан маршалок із своєю красунею жінкою, панство Хойнацькі, пан Янчевський, пан Пігловський, священик, молодий і вродливий, пан судія, чоловік середних літ, суворої вдачі, що дуже лицблязно говорив з панями і його жінка, хорошенька, білява, з тонким станом і синїми, невинними оченятами, що зміняли свій вираз тілько в розгарі із службою. Було ще й чимало шляхтичів й панянок.

Обід зближав ся до кінця; подавали вже торти... Твари гостий були перетомлені, а очі побаранїли... Шумний, оживлений розговір, перериваний окликами й сміхом, переносив ся з одного кінця стола на другий. Серед присутних був оживлений розговір; міркували про страшного розбійника, що появив ся в околиці. Від довшого часу говорило ся вже в Літині про сього розбійника, що був з весною то під Винницею, то під Вороновицями; та історії про нього мали характер анекдотичний й не страхали мешканців; тепер однак гості привезли трівожні вісти; страшний розбійник появив ся з своєю ватагою в самім місті.

—Справді, шановні панове, — говорив молоденький шляхтич Рудковський, із гладко виголеним лицем, з маленькими бакенбардами коло ух і з піднесеною над чолом чуприною. Убраний він був після найновійшої моди; кінчики ковнірця досягали половини твари, довгий сюртук з високим і незвичайно вузкі панталони та острокінчасті черевики доповняли його франтовий костюм. — Справді! Се лучилось пані Чернецькій з Гутні, я сам чув з її власних уст, як сей злодій з нею обійшов ся.

— Ну, ну! — роздали ся із всїх боків нетерпеливі оклики: навіть товстий пан Бойко, що визначав ся тим, що після обильної трапези попадав все в солодкий сон, на сей раз прислухував ся розговорови.

— Так ось, їхала ся пані із своєю донею, Фелїцією в «Камянець» везла панянку в пансіон... Їдуть лїсом вже вечером. Нараз: »стій!«

—Ох, ради Бога! — крикнула тонесеньким голосочком одна із панянок і тревожно притулилась до своєї матери.

Оратор кинув значний погляд в сторону панян і продовжав:

— Нараз: »стій!« — і перед панським повозом неначе виріс із землї здоровенний гайдамака, на зріст молодий дуб, груди — мов колесо, кулаки — мов жорна...

— А гарний? — спитала пані маршалкова

— Ух! І страшно і не інтересно! — крикнула пані сенаторша.

— Кажуть, що уродливий! — повернув ся Рудковський

любезно до Розалії. Но уневняю шановне панство, що бідній пані Чернецькій було тоді не до того, щоб любуватись красотою проклятого гайдамаки, тим більше, що він на се не дав й часу, а звелів сейчас вилізти їй з коляски і віддати всї гроші. А за ним, слухайте, шість таких самих розбійників, як він; ну, пані і панянка сейчас сповнили його приказ. Но гроший таки жаль було віддавати поганцеви...

— Ще чого, хліб третий рік гниє в ямах! — добавив злобно Бойко.

— Так, чи не так, шановне панство, — продовжав із легкою усміпкою молодий оратор, — но пані Чернецька перемогла свій страх і звернулась до хлопа з такими словами: »Добрий чоловіче, помилуй мене, безталанну вдовицю, що я можу тобі дати?... маю при собі ось сотку червоних... щож робити ме моя рідна дитина, коли я віддам їх тобі? Коли тобі вже так треба гроший, возьми 50 золотих і пусти нас на волю«. І так жалібно пані говорила, що гайдамака змилосердив ся і став розпитувати про те, чого панна учить ся. А коли дізнав ся, що панна учить ся між иншим й танцювати, то попросив, щоб вона загуляла краковяка.

— Що ви говорите? — усміхнулась Розалія.

— А! Лайдак! — крикнув Янчевський, а молодіж підержувала його гнївний оклик.

— Певно, що лайдак: і той хам казав шляхотній панні гуляти без музики, без достойного кавалїра, на придорожній мураві, но — розвів він руками — щож було робити бідній дївчинї? Мусїла гуляти при диких криках розбійників, хоч страх аж дер поза шкіру. Однак танець хорошої панни подїлав на глупого хлопа: і він так змяк, що не тільки не взяв у пані Чернецької нї одного червінця, но ще дарував панянцї на памятку двісті червінців.

— Та се неначе Рінальдо-Рінальдінї (Рінальдо-Рінальдінї — опришок італїйського народу, так само як у нас Довбуш) — крикнула оживлена Розалія.

— О, се не може бути хлоп... Се мусить бути якийсь шляхтич, — підхопила і пані сендзїна.

— Певно, якийсь лицар! — промовила Доротея.

Панни пішли за приміром дам і оживлений шум наповнив кімнату.

— Позвольте, позвольте, — продовжав дальше оратор, склоняючи голову на ліве плече й витягаючи вперед праву руку. — Діло не скінчилось так дуже весело. Відпускаючи пані з Каменець, опришок взяв від неї слово чести, що вона в Каменци нікому ні словечка не скаже о тій річі! Но, само собою розуміє ся, по приїзді в Каменець...

— Додержувати слово, дане хлопови! — перебили разом оратора маршалок і Янчевський.

— Пречиста все розрішає від таких присяг! — добавив набожно ксьондз.

— А так.. і для охорони других пані повинна була донести про гайдамаку властям, — замітив строго судія.

— Вона й так зробила, — заявив оратор, — і боячи ся знов стрічі з опришком, поїхала другою дорогою. І що ви гадаєте, панове? — Рудковський замовк; по салї перебіг нетерпеливий гомін. Оратор вичекав хвилю і заявив поважно й отверто:

— Як тільки пані в'їхала в ліс не більше як на верству, — перед нею, мов з під землї виріс гайдамака...

— Ну, ну! — почулось кругом.

— »Добрийдень, вельможна пані« — поклонив ся їй опришок. — Прошу вас! Так то ви додержали свого слова? — крикнув він і сейчас приказав витягнути паню з повозки і положити на землї; не підстелив навіть не тільки коверця, але й простого полотна; положив по всїм правилам, увільнив від одіня і вешав їй власною рукою кону буків...

При тих словах оратора пан Хойнацький харкнув, схопивши в кулак свій червоний ніс.

— Цікава картина! — замітив злобно Бойко, що мав туцьскі непорозуміня з Чернецькою.

Но їх замітки заглушив гомін гнївних окликів.

— Та він літає всюди, мов біс носить його на своїм хвості, — заговорив Демостен. — Тиждень тому зловив він економа пана Вержбіцького, говорять, що хлопи дон сли на дзвягу, — ну і надів йому »червоні саняцї«.

— Червоні сапянці, а се що такого? — пролепетіло кілька панянок.

— А се у драба називаєть ся: обрізати коло колін шкіру й закотити її аж до пят.

Крик трівоги вирвав ся з уст присутних дам.

— Та всюди про нього тільки й говорять: там розграбив панський будинок, там вибив до смерти пана, тому відрізав уха, тому здер з ніг шкіру, того знов повісив. — роздали ся кругом оклики.

— А що робить із Жидами! — заговорив Бойко. — Піймав шельма недавно Лазаря, шинкаря із Ходака, запхав йому бороду в дубову колоду й кропив доти канчуками, поки Жид не урвав бороди й не пустив ся на втікача.

— Ух, як би він на мене натрафив! — крикнув пан Хойнацький, поскакуючи на місци й потрясаючи свої костляві руки. — Вже я йому задав би перцю!

— Ого! — замітив насмішливо маршалок. — Не хвалїть ся так панонько! Говорять, що гайдамака сильний мов бик... і карбованці гне і зелїзні кайдани розриває...

— Що? — продовжав Хойнацький, покручуючи своєю головою. — Сильний мов бик? Та я і бика і сього хлопа...

— Та по чім думаєте, що він хлоп? — перебила пані Розалія. — Він певно шляхтич...

— Шляхтич, пані не буде хлопам помогати...

— Ну, і хлоп не буде давати по двіста золотих панянкам...

— А я гадаю, шановна пані, — сказав пан Янчевський, — що тут чимало брехнї. Чи він шляхтич, чи жовнїр, чи сорокатий чорт, — най його побють громи, — а грабить він всїх без розбору — і хлопам не помагає — се байки. Хлопи самі брешуть, щоб налякати панів. Ох, ті гадюки!

— Успокійтесь, пане, — заговорив грімко судія. — Вже то переборщено і для нас соромно боятись такого гайдака.

— А правда! Не варта й валяти рук. — заговорила молодїж.

— Панове! Прошу о слово! — сказав пан Янчевський, встав й приняв поважну позу.

— Тихше, тихше! Орація Демостена! — почули ся довкруги оклики і шумний гомін поволи утих.

— »Квоскве тандем, Ґатіліна, абутере пацієнція носстра?« — заговорив торжественно оратор. — Так, я зачну словами безсмертного Ціцера: доки будеш, Катиліно надуживати нашої терпеливости? Власти знають про нечувано страшного опришка в краю нашім, його злочини ростуть, вкінци на наших очах поповняють ся розбої, грабежі, душогубства, а ми, пани країни, займаємо ся тільки розширюванєм казок про збуя, та в добрій волї попиваємо угорське вино і нічого не робимо! Опамятайтесь, панове! Оглянтесь! А вічно безпечне а в хатї страшних подій велике лицарство, коли ти станеш обачним і второпним? — оратор замовк, поглянувши сумно на свою авдиторію й хвилину покивав головою.

На салї всьо замовкло; навіть лакеї з збанками й шклянками застигли на місци.

— Так, небезпека велика й незмірима! — продовжав з новою енерґією пан Ячевський, — і не в тім розбійнику вона містить ся... Нї, не в нїм! Хто він? Чи се хлоп, чи сибірський каторжник, чи жовнїр-збіглець, чи благородний злодій-шляхтич, як се влучно сказала уродлива наша панї Розалїя, — се всьо одно. Славне лицарство наше або з любови до широкої свободи, або утїкає від кари закону, ставило ся часто в ряди й підносило повстаня... Так, я повторяю, що се не самий гайдамака нам страшний, а безпечно се, що вогонь скаче серед загального матеріялу, що іскра лїтає серед стрільного пороху. Я говорю про хлопів, про худобу... Чи ви не чуєте, як гуде ся зволоч? Чиж не бачите, як вона збираєть ся по корчмах й снуєть ся по лїсї? Ось перед хвилею говорили панове один до другого, що незвісний гайдамака появив ся й поповняє злочини майже в десятьох місцях одночасно, та ще на який простір, — двісті верстов або й більше! А що се значить, панове? Значить се, що то не діяволи-чарівник перелїтає з місця на місце, а заводять ся такі заволи по цїлім краю: нинї їх мало; завтра буде більше, а завтру все наше хлопство приступить до діяволів... І того ми діждемо ся певно!

Янчевський замовк і зложив на грудях руки.

На салї була мовчанка. Під напором переляку всї неначе боялись підняти голову... Но ось почулись серед тяжких зітхань і грімкі оклики:

— Щож робити?

Сього видко тільки й чекав оратор.

— Що робити? — говорив він, піднявши високо голову заговорив приказуючим тоном: перше — приборкати хлопство, подвійно вести над ними надзір, — се головне! Друге: Панове повинні сейчас зібратись і власним коштом устроїти облаву в сусїдних лїсах цїлого нашого повіту, виловити й собаками витровити »лотрів«, взяти й віддати до тюрми. Се моя гадка!

Янчевський побідоносно сїв серед одушевлених і шумних голосів: »Віват! Най жиє наш Демостен!«

— Так, так! — загомонїла молодїж й собі. — Облава з гончими, дубинами, сокирами, рушницями!

— О, се буде весела забава — заговорила панї Розалїя. — На таку забаву підемо й ми... Так, так: І представте собі картину: лїс... дебри... я стою з пістолею... курок відвернений... нараз він вибігає... Стій! Він просить милосердя... Я прицїлююсь... но він такий прегарний...

— І панї відпустилиб навіть таку звірюку? — спитав Янчевський.

Відвага й краса мене полоняють, — одвітила лукаво Розалїя.

— Певно, відвага й удалість — се найбільша прикраса шляхтича, — вмішалась в розговір Доротея. — Перед відважним шляхтичем трудно устоятись женщинї! — вона слабо зітхнула й замкнула очі. — Тільки чи сей опришок є шляхтичем... А хлоп — все останеть ся хлопом й худобою... Колиб він був навіть красший від Аполля, то став би низьким й трусом...

При тих словах голос Доротеї зазвучав різко а гнївна її твар зразу стратила сентиментальний вираз.

В тій хвилї увійшов в кімнату козачок з листом на таці й попрямував до Доротеї.

— Письмо до вельможної пані! — сказав він з поклоном.

— До мене? від кого? — здивувалась вона.

— Привіз якийсь парень і поїхав — сказав — що відповіди не треба.

Доротея із здивованєм роздерла лист і глянула... Крик мимовільний вирвав ся з її грудий... Пані зблїдла, мов стіна й повисла на кріслї... Всї налякались....

— Води, води, лїкаря! Розпустїть шнурівку! — кричали довкруги.

Пани й пані засуєтились біля Доротеї.

— Що там? Що там написано? — заговорили разом маршалок, Демостен і Пігловський...

— Нїчого не розумію. —сказав переляканий на смерть Хойнацький, піднїмаючи кинений жінкою лист. — Тут стоїть всього два слова: в г а д а й п о к і й !

IX.

В місточку Деражнї церковний дімок священика Стоцевича стояв на самім березї ставка. На другім боцї вулицї стояла деревляна, темна, похилена церков; Замість дзвіницї стояв на чотирьох стовпах дах; паркан, що окружав цвинтар, був у многих місцях розвалений.

Кінчив ся теплий весняний день. На невеличкім подвірю пан-отця стояли найтичанка: пара буланих коний їла розкидане, пахуче сїно. У тїни каптана, за круглим столом, заставленим мисками, тарілками, кухлями й великим горшком з галушками, сидів господар дому, отець Михайло із жінкою, Мелянією, та з двома гістьми: Старим отцем Семеном Дерляньким із сусїднього села Кальної Дережнї і з сином своїм Хоздодатом, що заїхав до сусїда по дорозї в Шарогород.

Отець Михайло був високий, широкоплечий, кріпкий ще досить мужчина, з круглою срібною бородою і добродушним лицем, що світило незвичайною смирностю й любовю; був він одїтий в білий підрясник. Маленька, худенька попа-

дя, в темнім перкалевім одіню, завязана хусткою, виглядала в порівнаню з пан-отцем старухою.

Донька хазяїнів незвичайно гарна і симпатична молоденька дівчина, то присідала до стола, то приносила з наймичкою їду: кулешу, бриндзю і ярину, то услугувала гостям. Попович Дерлянський представляв певне противенство до худенької, згорбленої статі свого батька, з рідкою бородою й тонкою косою, що, що виставала коло карку хвостом на верх. Сей Хоздодат був високого росту, досить заживний і грубий, неначе його фіґуру витесали з деревища і не обтесали навіть країв; чорне волосє розкинуло ся довруги голови побуреними кущами. Лице поповича можна було назвати навіть уродливим, колиб не грубість й простоватість його черт. На всякий случай попович уважав себе за не останнього молодця, бо його вусики були старанно підкручені, а з під бурсацького підрясника виглядала на шиї червона хусточка.

Після двох-трьох чарок горівки апатична бесїда стала по трохи оживляти ся.

— Лиха ваша церква пан-отченьку, — замітив старенький Дерелянський — ось-ось упаде і паркан розвалить ся.

Попович зареготав ся голосно й добавив:

— Мерзость запустїнія...

— Ох, ох, ох! — зітхнув хазаїн Стопневич, — бачу і сокрушаю ся зїло... Але щож зробити? Звертав ся я вже до його мосці-маршалка; закричав, що у його нема охоти піддержувати схизматицькі церкви... Старав ся і в консисторії, та там за мало гроша... а прихожани... що вони зроблять?біда, неміч, нещасте — послїдне поле відбирають у хлопа...

Навіть церковний город переділили на двоє, — додала попадя.

— Біда, видко кругом, — жалібно похитав головою старий гість, — у мене церковця незгірша, так бою ся. Латинський священик старає ся, щоб її перенести в болото, а на її місце построїти костел.. Хочу в Київ поїхати, так щож! Силенкнязь міра сего!

— Часи! Небавом служити мемо в полотняних ризах —

нехилив голову отець Михайло. — Так то ви, отче вибрались із синком у Київ?

— Ні, тепер поки що в Царгород. В семинарію... везу отсего обольтуса, отсего стультуса, — прямо єгипетська кара.

— Гм! — зачав попович і при помочи двох пальців обтер собі ніс а за тим витягнув з кишені величезну хусточку й обтер нею пальці.

— А що там сподіємось? — спитав батюшка.

— Пригода яка чи що? — добавила з жалом попаця.

— А що там трапилось? — спитав батюшка.

— Пригода, — покивав гірко головою гість — вже то така пригода, що тільки руками розведеш... За лихе поведенє сина вигнали із семінаря...

— В ту хвилю підійшла до стола Олеся із збанком пива, поналивала в кухлї й стала підносити їх гостям, низько кланяючись.

Всї принялись за пиво.

— Ну, так ви що думаєте? спитав пан-отець.

— Гадаю ударити чолом ректорови семінарії, щоб змилосердив ся... Нехай радше всшле йому копу канчуків, а прийме... Я навіть везу провізію. —

— Я на канчуки не пристаю... — буркнув попович.

— Так на щож ти, блудний сину пристаєш? Реку тобі паки і паки, як виженуть із семінарії, не вертай в батьківську хату, бо вижену. Що менї з тобою робити?

— Возріти на пици небеснія, іже не сіють не жнуть. — Зачав був глубокоумно молодий фільозоф.

— Ах, ти, птах безперий, — нагримав на нього отець Семен — і як ректор не змилосердить ся, то підеш в дзвонарі.

— До неба? Тебе до неба?

— Ванітас вані татум се річ: суєта суєт: і от пастушескаго жезла призвав Господь своїх слуг до неба.

Отець Михайло і його жінка засміялись, навіть Олеся захіхоталась від такої пропозиції.

— Ах, ти дурень Бога Вишнього! — закричав отець Семен. — Лозою семенарицькою тебеб спарити...

— Через се усовершуємо ся... в краснорічивости... — зачав Ходоздат — а я можу оженитись.

— Женити ся?

— А чомуж би ні? Я можу...

—Та хто за тебе піде?

— Огого: Приїду, прочитаю апостола на Службі Божій... — попович закашляв, задержав ся й кинув значний погляд на Олесю; а вона змішалась й відійшла на бік...

— Ну, панна залюбить ся, а її батько постарає ся, щоб мене висвятили в діякони.

— Ех, паничу, — замітив отець Михайло, — гіркий тепер священичий хліб, а діяконський й в горло не полїзе.

— Не о єдином хлїбі чоловік жув будеть...

— Тьфу! — невидержав отець Семен і крикнув до сина: — Мовчи, дурню! — Поза тим став прощатись.

— Куда ви? — запротестувала господиня. — Може підночуєте, а то проти ночи, хрань Господи...

— Ох, так, всечеснійший отче, — відізвалась старенька служниця, що прийшла прятати із стола. — В кождім лїсї по банді, а атаман лїтає на огненнім кони і в одну хвилю і тут — і там...

—Та і у нас чув я всїлякі страховища про якогось розбійника-чарівника, — відізвав ся отець Семен.

— Горе мнї сущу! — затревожив ся попович і зачав оглядати ся безнадійно на всї боки.

— Та про сього розбійника йде добра чутка, — відізвалась попадя. — Говорять, що він правдивий лицар, із стародавних... і так вродливий, що й очий не відорвеш... а нападає тільки на панів, та економів, та писарів і Жидів. Від них видирає всьо, що награбили.

— А бідних людий, пані, чи там нашого хлопа добром наділяє — пояснила старуха.

— Так, так, справді, — потвердив хазяїн. — І на церкви дає. Для нас він не страшний... А над нашими гнобителями, та напасниками збиткуєть ся... Хоч священик не повинен бажати лиха ближньому, но... і в сих діяніях виджи возмездіє і реку: »коєму ждо по дїлам єго!«

— Ох, грішний і я — зітхнув старець.

Олеся стояла на боці оперпись о тин й задумчиво дивила ся в даль... До її уший доліталп слова розговору... Її оті розсїяно глядїли перед себе, геть, поза водяне плесо струї, що блестїла на закруті розтопленим золотом...

Сумерк збільшав ся: над річкою, де стояв чорний, дрімучий лїс, налягла вже нічна темрява. Ось соловій заляцїв далеко... В темній синяві небесній блиснула ледви замітною іскоркою перша зоря, а Олеся стояла все неподвижно: затоплена у своїх мріях, що приводили на її душу прегарні образи й звуки якоїсь мельодії...

Коло стола почулись якісь оклики, вони розбудили Олесю... Вона підбігла й замітила нову фіґуру...

— А, отець діякон! — закликали разом і отець Михайло і отець Семен...

— Із воленієм Господним і рукоположенієм честнаго владики — смиренний єрей села Коржовець, — одвітила фіґура грубим голосом, приближаючись до компанії.

— Висвятив ся?

— Ну, так дай себе поцїлувати, отче, тай випити за твоє здоровлє; нехай Господь помагає тобі на новій дорозї! — заговорив добродушно й весело отець Михайло.

— Можна, — відвітив гість, горло дуже пересохло.

— Чи позволите горівочки.. а може холоденького пивця? — заметушилась попадя, саджаючи гостя за стіл й підносячи йому кухлики й чарочки. — Олесю! — закликала вона дочку: — скажи дївчатам винести з льоху холодного пивця. А я на кухню...

За кілька хвиль перед висвяченим стояло вже і холодне пиво в глиняній посудинї, на якій виступила сейчас перлиста роса, і яєчниця і бриндзя і инші домашні страви.

Мати і Олеся кидали ся, то підсували, то відсували миски.

— Так, значить, ви, отче Іване, висвятились? — повторив отець Михайло, наповняючи стакан холодним пивом.

— Будемо сусїдками! — добавив старенький панотець.

— Висвятив ся, позволив Господь... Та треба сказати, що прийшла се звідси поміч, з відки й годї було надїяти ся... воістину: пути Господни неізслїдимі...

— А що такого? — заінтересував ся отець Михайло і отець Семен.

Новопосвячений тільки махнув рукою й вликнув кусок, при тім оглянув ся довкруги, а опісля заявив значучо й тихо:

— Поміг розбійник...

— Щооо? — крикнули разом і отець Михайло і попадя і попович, а Церлянський тільки пропентав: »с нами крестная сила«, підняв розіставлені пальці й відхилив ся з переляку назад.

— Не лякайтесь, не лякайтесь, пан-отці! — продовжав гість. — Він хоч й розбійник, а видко має Бога в серцю. Ось, послухайте як се було. Їду я, як вже сказав раньше, висвячуватись. Їду і думаю, що з порожними руками до так важного діла забрав ся... На шиї у мене зашиті три карбованці, та що то три карбованці? Сміх! Та що робити? Так ось їду я з гризотою лїсом; кругом нї душі; на шиї у мене скарб, в бричці ковбаси, два куски сала та дві паляниці... Їду... і думаю о своїх злиднях... Нараз »впасть« хтось з лїса тай зловив мого коня за поводи: козачисько ростом добрий сяжень, а одїж на нїм панська; за поясом дорогі пістолї, за плечем рушниця, а при боцї шаблюка...

— А страшний собою? — перебила мимохіть Олеся. Вона стояла біля стола й слухала оповіданя гостя з жевріючими очима.

— Як тобі сказати, панно? Се певна річ, що коли стрінути в темнім лїсї тільки молодця, обвішаного оружєм, то мурашки побіжуть поза спину а руки і ноги відмовлять послуху, та таки лице дуже гарне... Він говорить: »ну, вилїзай!« Я і вилїз! Вилїзти — то вилїз, а стояти не можу, — від ляку ноги дилькотять. »Є у тебе дещо з'їсти?« — питає. — Є! — одвічаю — Ковбаси, сало і паляницї! — »Давай сюди!« — Я вже й не знаю коли витягнули. — »А гроші у тебе є?« — »Є, — реку — три карбованцї!« — »Давай!« — Роздер я свій кафтан, став пороти обшивку, навіть погадав, що се останний гріш і що дїти мої безталанні не побачуть свого батька висвяченим і так менї стало гірко, що сльози самі з очий покотились. А він глянув на мене й говорить: —

»Чогож ти, старий, плачеш, чиж тобі так гроший шкода?« — »Ох, — застогнав я — як же не шкодую?« — Тай став йому говорити про свою безталанну долю. Не знаю, де у мене й слова взялись, про всьо згадав: і житє безталанне і старість і неміч і бідноту й »копицю діточок« і гіркий хліб діяконський. А він вислухав і лице стало його таке страшне, що я аж перелякав ся. — »Ей, горе, — говорить — горе, нещаслива доле! Ну, на, маєш від мене на памятку!« — І висипав мені в полу пів сотні карбованців. — »Знаєте — говорить, — що не гультайство запхало мене в темні ліси, а тяжке, невиносиме горе. А душа моя за вас всїх кервавить ся!« — Зітхнув тяжко... А я кинув ся дякувати, руки його цїлувати: — »на світ — говорю — я народив ся«. А він відпихає: »Не дякуй — говорить — на то я беру, щоб вам віддавати, а ось — усміхнув ся — за ковбасу, та за паляниці спасибі: здоровя живота напхали!«

Оповіданє нового священика викликали незвичайне зворушенє. Довго ще опісля говорили про се гості. Вкінци бувший діякон згадав, що пора їхати. Дерлянський із сином, покріплений оповіданєм о. Івана а головно тим, що їм довело ся їхати одним шляхом, рішили рушити в дорогу, тим більше, що місяць повинен був скоро зійти...

Пів годинки опісля в оселї священика було втихомирилось, всьо удалось на спочинок.

Мов пяна увійшла Олеся до своєї малої світлички й кинулась на ліжко; в своїй задумі вона навіть не замітила старої баби, що ожидала її. В світлиці, якої половину займало ліжко з високими підбитими подушками, пахло яблуками й сухим запашним сїном... Біля образів миготїла лямпочка. Вікнице було відхилене, а крізь него заглядали галузки бузку, що ледви що зачав цвисти. Сумерк наповняв вже світлицю, але стїни слабко ще білїли. Всьо в тім невеличкім кублику було простотою й душевною чистотою. Олеся опустила руки на колїна й повернула голову до вікна.

— Що з тобою, дитино? — прошептала баба, доторкаючись до плеча своєї вихованицї. — Може хто врік?

При сїм питаню старухи Олеся здрігнула тай поглянула на її лице.

— Я утомилась, неню, — одвітила вона.

— Ще-би, ага — заворчала старуха. — Дай, нехай тебе розберу, та уложу, бо вже пора... Сонечко давно вже сїло.

Олеся дала себе розібрати, та положити на постїль..

— Сядь тут, неню, — промовила вона.

— Може розказати казочку? — підсміхнулась старуха, сїдаючи на краю постелї.

— Нї... а знаєш що? Ти нїчого не чула ще про сього розбійника, про якого розказував отець Іван?

— Чому не чула, чула! Про нього всї люди кругом говорять.

Хтож се такий, неню, не знаєш?

Старуха оглянулась на двері й прошептала таємничо, наклоняючись до самого вуха Олесї:

— Говорять люди, що він родом з недалека, з Головчиців над Ровом, а звуть його Кармелюком.

— Кармелюком... — повторила задумчиво Олеся. — А ти не бачила його, неню?

Я? Нї. Куди менї: я й до церкви ледви долїзу, а люди говорять, що він лицем красний від сонця. Так і сяє... золотом і сріблом...

— Няню, а чогож він пішов в розбійники? Чого?

— Хто його зна, дитино! Говорять, що у його мучилось тяжке горе, ну і утїк він від напасників у дебри та лїси.

— Горе, так, горе, тяжке, тяжке, невиносиме, — промовила Олеся і зітхнула.

— Та він крови людської даром не проливає й не позваляє своїм хлопцям нїкого обиджати. Як у кого є яке горе, то йди прямо до нього, він поможе, тілько не обманюй, бо як обманиш, тодї нарікай сам на себе. Нїхто його рук не уйде, нї Жид, нї економ, нї самий вельможний пан. Всї дрожать від його імени, мов осиковий лист.

— Няню, а звідки він набрав такої сили? — перебила Олеся.

— Відки? Та він чарівник! Є у нього така розрив-трава, замкнеш ся хоч на сто замків, а він доторкнеть ся тільки до замку і кождий замок упаде, кожді двері подадуть ся...

І нянька зачала розказувати про подвиги Кармелюка, сплітаючи в чудний вінець героїчну дійсність з чародійною, казочною красотою.

Оперпись ліктем о подушку слухала Олеся оповіданя старухи... Рукав її сорочки опустив ся до ліктя й відслонив тонесеньку, майже дитинячу руку; темні коси опустились двома гадюками на грудь; гарна головка була звернена до вікна а слабий відблеск темніючого неба освічував карі очі дівчини, що задумчиво поглядали в даль... Під впливом тихого шепоту нянї в її уяві стояла гарна стать лицаря-красуня, що спасав безталанних, а покоряв богатих, сильних й лихих. Вона бачила його мов в мраці як він нападає на ворогів, — бачила його прегарного, відважного, неустрашимого, озареного вогнем; то знов представляла його собі, як він сидить в лісних дебрах зажурений, одинокий, упадаючий під тягаром недолї...

У відхилене вікно влітав запашний воздух... З віддалї доносилось слабо щебетанє соловея. Крізь прозорі галузки бузу світили блїдо-зелені плями вечірного неба.

Якась солодка туга віяла від того згасаючого світа і тихо вливалась в серце Олесї; і чим більше вливалась вона, тим яснїйше стояв перед дївчиною чудний образ невідомого лицаря-героя, тим більше бажала зняти з нього тягар недолї, припасти до його рук, облити їх сльозами, розвіяти його тугу.

X.

З початком XIX. столїтя лїва західна часть подільської губернії аж до східної части Староконстантиновського уїзду Волинської губернії була покрита дрімучими лїсами й багновищами; ті останні тягнулись по обох берегах ріки Рова з доплывами Гниличем і Гванькою. Неприходимі дебри й болота були особливо в тім місци, де сходять ся границї трьох уїздів: литичівського, лїтинського й могилївського; шлях, що тягнув ся крізь сї пустарі, звав ся »Чорний шлях«. Сам сей шлях був дуже небезпечний й трудний, а хто лиш трохи зійшов з нього, той певно мусїв загнїзти в багнах. В тих мі-

сцях лежали села: Головчинці, Гатня, Держаня, Красилівка. Овсяники. Гути і поменні хутори, що їм прийдеть ся відгравати дуже важну ролю в нашім оповіданю.

У вузькім проході, в гущавині, закритій стінами дворів, берестів, грабів, що сплітали ся із собою в густий дах, чорніла між двома камінями печера. Перед тою печерою було багнисте плесо, окружене непрохідним болотом. До сего островця, що звав ся »Чортовим островом«, вела стежина положена через трясавину, про яку знав мало хто. Впрочім, колиб навіть хто відкрив сю стежину, то двох людий могло безпечно боротись проти тисячки, бо печера могла сміло уходити за недоступну.

Було се пізним ранком; сю печеру наповняв ще темний сумерк. Крізь густу покрівлю галузя денне світло вливалось слабо в отвір печери й топилось зеленавими відблисками у филяx тумана, що кесматими плямами накривав мокре дно й чіпав ся за вершки камінюк й коріня. В чорнім отворі, що в глубині розширяв, сліпо миготів вогонь догоряючого костра, освічуючи відблесками двох лежачих, уоружених мужчин: вони видко грілись, бо в тім тайнім місци було студено й вогко. Один з них був середних лїм мужчина, й пригадував типового, старого салдата. Волосє, що розкинуло ся по його голові невеличкими купками, хоронило слід колишнього, низького стриженя, а на щітиною порослій бороді видно було колишні »банкенбарди«. Сіра краска волося обіймила огоріле лице мешканця дикої печери, а темний ніс в темряві видава ся чорним; глубока морщка літ між широкими бровами надавала виразови його лиця чимало дикости. Убраний він був у простий селянський костюм; гільки за поясом віднілась пара пістолів та велика ножака в шкіряній похві.

Його товариш у всїм представляв собою певно противенство. Був він молодий, уродливий, статний; в тонких чертах його лиця й у виразї прекрасних очий світилась благородність й гордість; убраний був в шляхоцький костюм і уоружений богатою шалюкою...

— Ну, щож, Янку, — перервав в кінци мовчанку старший, — давай, хоч покуримо, а то здорово проголоднів, аж коло серця млоїть.

Янко, — що був наш Кармелюк, — подав мовчки свому товаришови кашшук з тютюном.

— Так, братчику, — продовжав старший — позиція, що її ти вибрав, дуже добра і нас сам дідько не зловить. Нехай їх навалить ціла ескадра, або й дві, то ми оба перемолотилиб їх всіх! Як ми вийшли з Винниці, то було страшно: ворог довкруги, а у нас ні оружя, ні одіня... Спасибі, що народ укривав...

— Народ тутешний — то золото — перервав Янко, — тільки пригноблений Жидівлею та Поляками, та економістами, а то би...

— Народ добрий, се правда... — згодив ся товариш. — Я ось і говорю, що колиб не він, так нас булиб і сейчас зловили... А тепер ось, коли дібрались до сього »пекла«, то неначе у Христа за пазухою...

— А чи ти пояснив товаришам точно, де наше пристановище? — спитав досадним голосом Янко.

— Так... а за пролазом поставив двох вартових, щоби привели своїх і сторожили »Чорного шляху« на всякий случай... Рудий, Кіт і Люшня, порозлазились по хуторах, щоб роздобути якої перекуски тай клич порозказувати.

— Знаю, та чому їх до сеї гори нема? Може де попались в руки панів?

— Не такі вони... Під Винницею, як напав на Андрія Люшню економ з цілим десятком челяди, то він як схопив ломаку, так і пробив ся крізь них... Як махне, мов косою, по двох так і »шкереберть«. Я біжу йому на поміч а він кричить: »Не бійтесь, дядьку, я їх сам...«

— Андрій славний хлопець... кріпкий і щирий.

— Тай і Рудий несогірший... Пристав до нас аж з Литви... Держить ся вірно, мов собака... А хороші також були там міста над Припетою... І води і риби й дичини — доволі! Можна було набрати хлопців тай дівок, тай човенце бистроїстне... Тебе, друже, все тягнуло до того краю.

— Або тут не гаразд?

— Що говориш... Сторона прегарна, та тут дуже богато всюди народу...А наше діло чейже скрите.

— Подумай, друже, що наше діло тільки до часу, —

замітив серіозно Янко, — і ти мені поклянся, що постараєш ся о паспорти й проведеш за кордон, як тільки я найду жінку, дітий...

— Думаю, брате, думаю... і ось тобі жовнірська рука, що додержу свого слова... Тільки не треба торопитись... Погуляєш ось тут і набєш карманы.... З пустими, брате карманами, що з порожним животом, ні в дорогу, ні к' Богу!

— Та ми задля тих карманів вертимо ся третий місяць, а я не в силі добристи до сімі...

— Добредеш і порахуєш ся з своїми ворогами, тільки потерпи; терпів в панній мунпорі три роки, так наплювати на три місяці!

— Що ти? Мало ще муки?

— Мало! Ось недавно тому була біда...

— Еге, коли то тебе зловили на крадежі? — сказав Янко.

— Ні, коли тебе, Янку, убрали в мундір, — відказав Дмитро Гнида, — тоді могла бути певно мука.

При тім споминї лице Янка спалахнуло густим румянцем і якесь неприємне чувство розбурило його кров й розбудило дрімаючу досаду... Та скоро він запанував над собою, зітхнув глибоко й відповів:

— Ні, друже, не в карі була мука, а в тім, що і находив ся в чужині, далеко від своїх любих селян, від рідної сімї, від тих ясенів, грабів і від того синього неба... з тою мукою годі рівняти найбільші кари...

— Го! Не говори, братчику! ось моя спина не одну копу буків перенесла! Ти ще їх не коптував, а як скоптуєш, заспіваєш иншої!

— Не вжеж будемо гинути з голоду? — перервав Янко мову солдата. — піди-но, Дмитре, та спитай вартових. Треба куди будь кинути ся, поки ноги носять, а непропадати, лежачи...

— А чомуж би не йти на звіди; та кидати таку неприступну, можна сказати, кріпость, годі... Провізії притащу сюди, товаришів зберу і станемо такі походи робити, що... Ех, калина-малина, ягода червона... Я тобі всьо роздобуду, пане атамане...

— Роздобудь вперед хоч кусник хліба.

— Таки, таки... Я ось таки зараз, а потім загуляєм ось як... А я трохи твою паню накрою...

— Ну її! — Махнув рукою Янко.

— Що ти? Богата і негодяча.. Пощо було писати карточку?

— Тому, щоб мучилась страхом... і а чим більше вона буде терпіти муку, тим відраднійше мойому серцю, та крім того бажаю побачити сімю.

— Як там собі знаєш, а на звіди я зараз, — і він бистро поскакав вперед.

Янко ліг на живіт, опер ся на ліктї, здавив голову руками і вдивив ся на купу вугля, довкола котрих вили ся ще малесенькі змійки. Ціла печера наповнялась тепер голубим пересвітом, що вривав ся з долини і з верху крізь гущавини і щілини поміж скалами. Тепер вже можна було замітити, що звід печери підносив ся в глубині і сама вона поширялась в глубині, ділячи ся на два-три рамена, що чорніли своїми хідниками; в глубині головного проходу виднілись купи всілякої одіжи, оружя й цінних річий. Серед тишини доносило ся в печеру тихе, монотонне журчанє ручая та безвпинний стукіт кольодзюба, що затихав, то збільшав сз з двоєною енерґією.

Та Янко не чув сих звуків; він глубоко задумав ся й затонув ся в споминах про минуле. Міра, військова касарня, пестра, чужа товпа й безконечна дорога, що віддаляла ся від любої країни, від дорогих серцю людий в темну, безпросвітну чужину, — всьо то злилось в його серцю в якусь велику тугу, в якийсь довгий, безконечний стогін... а тепер переймав його болем... А опісля, опісля почалась муштра, пониженє... Замість пана і економа прийшли вахмайстри, тай найшов ся тут й свій чоловік, що поглядав на хлопа насмішливо або злобно. Колиб не було там земляка Гниди — майнуло в думах у Янка — колиб я не був з ним стваришував ся, то був би певно пропав.. а опісля не пощастилось йому аванзувати... І Дмитро поміг; сказав він сьому слово, тому два... Хоч не зовсім був він земляком, бо аж з Полтавщини, а все таки своїм братом.

Всї чули на своїй шкірі кулаки, побої і т. д., яко науки при муштрі, но Гнида один став за нею заступатись. Щире серце Янка відкликнулось зразу на добре чувство Гниди й відплатило йому сердечно дружбою. Було отже для Янка перекинутись з ким щирим словом, поділитись своєю безвигідною тугою, і на души у нього прояснило ся.

Гнида, хоч вже привик говорити по казьонному, а все таки не забув розуміти рідне слово й вислухав жалоби Кармелюка із жалем і співчутєм. Раз, коли годї було витерпіти жаль і тугу, Янко заявив свому товаришови, що він наложить на себе руку а перед тим побє вахмайстра.

— Дурницю, братїку, зробиш, — налякав ся Дмитро. Як тебе припекло до живих печінок і нудьга одоліла, то утїкай в рідні сторони і вже... Ну, тяжко буде скривати ся, а коли зловлять, так хоч погуляєш. А там: сїм бід, один світ! Тай від одвіта можна утїкати, коби лиш гроші, а коли дійде вже до остаточности... инакше нї... Я сам пробував утїкати й закоштував буків... а ще маю охоту погуляти на свободї, на роздолї...

— Братїку мій, друже мій! — обняв його з криком Янко і цїлий затремтїв від надії. Та надія оживила Янка і опісля товариші часто застановляли ся над способами утечі, передаючи один другому свої відомости про ріжні країни, порядки і свої родини.

Гнида був сиротою, пятнайцятий уже рік служив він при уланах і в Полтавщинї не було у нього нї рідних, нї другів; крім того, родина його — Кремечугський уїзд — був без лїсний, тай Дмитро мало його знав: а для Янка Подолія, а особливо три сумежні уїзди були дуже добре знані і ся місцевість представляла собою дуже добре місце до криївок.. тому то і Янко намовив Гниду утїкати разом з ним у свій родинний край, та Дмитро навчений житєм, відкладав утечу до відповіднїйшого місця постою й лїпших грошевих відносин.

Янко міг вже тепер ожидати терпеливо; його підбадьорювала надія й побуджала його до страшного кроку, приспляючи собою всї обиди. Але як міг Янко, яко салдат, заробити грошенят? Ремесла на нещастє він не знав, а своїх загальних відомостий умових не міг примінити в дїлї... І він

задля своєї постави став учити ся московської мови; діставав через Дмитра всілякі букварі, книжки, учив ся по ночах, бо таке занятє було тоді в день неможливе... і таке одолів: спосібности він мав великі, з книжками він заходив ся від дитинства, тому нічого дивного, що він у відповідно короткім часї вивчив ся по московськи читати й писати, в розговорі набирав він також богато вправи.

Та близьке начальство все таки дізналось про його роботу і якийсь ротмайстер взяв його до себе за писаря. Положенє Кармелюка поліпшилось. Хоч, правда, і від ротмайстра доводилось йому часто дістати пощочину, особливо коли собі трохи підпив, та все таки Янко з'умів приєднати собі, прислугуючи ся йому радами тай іншими своїми відомостями: наконець він виробив собі вплив на ціле начальство.

Кармелюк з певною гордостию оглянув ся довкруги. Площа перед ним була залита ціла ясним сьвітлом, а по скалах пестріли золоті пятна, в темнім кориті дна журчав по камінцях невеличкий ручай а на його беріжку, пять кроків від Кармелюка, горлиця вложила головку в прозорну воду й тріпала своїм жовто-пестрим пірєм... Першою гадкою Янка було: убити неожиданого гостя, спечи його на вугликах тай заспокоїти хоч в части голод, тож він відложив руку, що її простяг до стрільби: йому стало жаль невинного сотворіня, що віддавав ся цілий радощам житя... Думки його знов перенеслись в минуле.

Ось він у ротмайстра віджив, поправив ся, приодів ся і слов зачали їсї на нього поглядати, як на красавця. І служанки, і дївчата-міщаночки й жінки-купчихи задивляли ся румяніючись, на білолицого, румяного, з чудними очима писаря тай і він зачав відповідати усьміхами на палкі погляди. Молодість, скріпленє на силах і етика давали йому на се право: не спроневірив ся він глубокій любови до своєї жінки, від сяких-таких розривок годі було відказуватись... Так, по крайній мірі, думають многі....

Так минув ще рік. Кармелюк писав доволї часто до свого, но від них діставав відповідь рідко, тай ті відповіди були писані так незугарно сільським писакою, імовірно дячком, що трудно було із них дізнатись, як живе сїмя. На третий рік

дізнав ся він з одного листу, що управитель гнебить дуже його жінку.

Ся вістка довела Кармелюка до біщености, і він хотів було утічи з війська, щоб захистити родину від панасника. Та Дмитро здержував його, обіцюючи з ним разом утічи небавом, як лиш полк рушить з місця. Небавом справді полк рушив в дорогу і здійснене надії стало близьким.

На новім місци булоби вже пішло гарно, та на біду зачепилась до нього жінка одного офіцира й довела до того, що Янка взяли на ескадронного писаря. Певно сей новий уряд був новим відзначенєм й відкривав Кармелюкови нові перспективи почестий, та розположенє й опіка пані-командирині ставала небезпечною... Янко пригадував собі вже одну таку опіку, що скінчилась для нього страшним ударом...

Далеко почув ся легкий свист. Янко здрігнув й зачав надслухувати.

XI,

Довго ждав Янко: ні крик, ні умовлений свист не повторив ся і він подумав, що се йому таке причулось з голоду. Повернувшись на бік, Янко набив тютюном люльку й затягнув ся їдким, острим димом; в його голові неначе наляг туман... »Хе, хе! Командирша! — усміхнув ся він. — Чорт, а не баба! Незгасаюче пекло і вже!...«

Вже як він не був з нею обережний... і се не помогло! Доля загадочного салдата її заінтересувала і вона стала чіпати ся із своєю любовю, мов реняx: початково опіка, опісля материнське співчутє, далї ніжність сестри, а далї... Янко потряс головою й пошкробав ся кріпко по потилици... Стала просити на обід, впроваджувати між гості... Командир лютив ся, но Командирша управляла полком, — і всї стались з ним обходитись мов з шляхтичем, мов з рідним... Янко очутив ся на краю пропасти, між двома вогнями; ратунку не було, або лїпше сказати: ратунок був тільки в одній утечі: та Гнида й тепер не був готовий: йому треба було ще одного тижня, щоб справити якесь дло... А тимчасом туга за ріднею і сімєю збільшала ся у Кармелюка до небувалих границь; всї лякі грішки навпаки військової фільозофії, все таки влива-

лись у його серце, мов клїщі і мучили його совість: се неприємне чувство викликало із дня душі посередне чисте чувство і воно намагало ся стрясти з душі сей огидний боляк і побачити за всяку цїну свій рідний край, обняти дорогу жінку, дїтий, особливо старшого сина... Кармелюк заявив свойому товаришови, що він не буде ждати більше як тиждень.

А за два днї донеслась річ до Командиря, — тож Кармелюк був приневолений утїкати сейчас, в ночи. Він кинув ся до Гниди, но зараз в однім заулку попав на ось яку сцену: його товариша вело двох жовнїрів, а руки у Гниди були скручені, за спиною....

— Пустїть, братчики, — просив жалїсно звязаний, — не губіть душі християнської... Таж мене за крадїж з вломом поведуть зеленою вулицею... між буки... не шкуру, а душу вибють.. Не беріть, братчики, на себе такого гріха.. Нате ось гроші, подїлїть ся.... а мене пустїть... свідків нема...

— А нас буудть уважати за злодїяк! — відгризав ся старший.

— Та таки він правду говорить... таки так... йому відібють мясо від костий, — добавив рішучо молодший...

— Заміст злодія нас мучити-муть...

— Та я, братчики утїчу... Ось, тільки пустїть... — і слїду не буде... Ну, на мене буде підозрінє... а ви нї при чім... Та нїхто не застав мене крім вас...

— А опісля як зловлять, то нас видаш! хитав ся видимо старший.

— Нехай я сим словом удавлю ся, як я вас видам! Не губіть, братчики, рідні! Ох, туга мене обнїмає!... Смерть моя!

Янко немов ще чує ту просьбу і серце у нього й тепер неначе розриваєть ся. Далеко дав ся чути неначе брехіт собаки або крик... чекати було немислимо: прибіжить налякане нарід і товариш його, одинока підмога, загине...

Забуваючи на своє незавидне положенє, Кармелюк нечаяно вискочив з укритя мов тигр і двома ударами повалив салдатів; опісля перетяв шнурок, що ним був звязаний Дмитро і побравшись за руки, вони кинулись на втїкача... Темна ніч пособляла утїкачам, а ранком були вони вже в дрімучих лесах...

Янко обтер рукавом каплї холодного поту, що виступули на його чолї при тих споминах і став наслухувати; йому причув ся далекий свист, що долетів до нього неясним звуком.

Він піднїс ся на лектях й притаїв віддих... і знов неожидано почув, що в самім провалї, недалеко від печери, роздались виразно кроки і то не одного чоловіка, але двох або трьох.

Кармелюк схопив ся на ноги, відтягнув курки на своїх пістолях, поправив шаблюку, положив біля себе кінджал і став ожидати... По провалю перебігли якісь тїни в напрямі входу печери і хвилинку опісля виросли перед ним три постатї. В першій хвили розпізнав Кармелюк свого побратима Дмитра і, заспокоївшись, запхав пістолї за пояс і другий був також свій чоловік, один із вартових при »Кортівськім острові«, Андрій, а третій був для Янка зовсїм незнакомий.

— Пане атамане! — крикнув Гида, входячи до печери. — А ми тобі привели гостя... Вже так хотїлось йому побачити Кармелюка, що навіть кіньми й бричкою хтїв під'їхати до нашого місця постою...

— Ох... дни живота мого.. ако дим! — лепетав одубілим язиком приведений молодець, стараючись вирватись із зелїзних рук своїх поводаторів.

— Га, ми раді дорогому гостеви, — сказав привітливо Кармелюк, виходячи із своє криївки.

— Ох, я нещасний! закричав полоненник переляканим голосом, кидаючись Кармелюкови до ніг... — Млад єсьм.. єдва із чрева матери ізидох... Нї коємуждо зла сотворихом окромя Ганки... А про Марину... брехня! Пощади і помилуй блуднаго сина... хоч єврейства рида, господине мой!

— Ха, ха! Гарно просить помилуваня, а душа видко в пятах! — реготав ся Дмитро. Вартовий тільки махнув головою, опер ся рукою о палицю і глянув спокійно на атамана.

— Та будь спокійний, паничу! — зачав було Янко.

— Нон сум панич, сед попович, — перебив йому полоник. Се тільки зверха. Красот і прельщеня ради... для Євина рода... — оправдував ся дрожучим голосом полонений, боячись, щоб назва »панич« не потягнула за собою страшної

мести розбійника, що вславив ся вже своєю ненавистю до панів.

— Попович? Тим лїпше! Тільки: може ти Поляк, що закидаєш троха по латинськи — спитав його Янко.

— Кленусь святою тройцею! — крикнув попович і підняв до гори праву руку. — Я є з попівського роду з діда-прадіда... із Калюжної Деражнї... І називаю ся, як мій батько, Дерлянським.

Се дійсно був той сам попович, що наїзджав із своїм батьком до отця Танковича, в Деражню. Но Боже мій, його ледви можна було пізнати: його лїберія була пірвана на кусники, терпе і поменші галузки сторчали в дірах; шаравари були цїлї замурані болотом й зеленою ряскою; відорвана часть камізолї боталась, мов розбиті двері на теплї; останки шовкової хустини в лахмітю обвивали шию; волосє украшене листєм водних ростин; руки й лице було чорне від грязюки; черти лиця були повні переляку, розширені очі дивили ся безумно, а чорні пятна на щоках ще більше відбивались від страшної блїдости лиця... Попович нагадував собою божевільство, що урвав ся з посторонка.

— Та устань же, доміне, чого лякаєш ся? Ми прецінь не звірі, а я свого чоловіка не обиджу тай другим в обиду не дам... Пустїть його, братчики, він не втече.

— Як! — сказав Дмитро, — ось і вартовий розказує, що як тілько задержали бричку, так він в одній хвилї з нею через голову і показав плечі... Гнат кинув ся в погоню, а він в »чагарі«, пірвав на собі одїнє, добіг до болота, а там заряг по шию... там його взяли в полон.

— Так, батьку, — потвердив вартовий.

— Тай дорогою бажав драла дати.

— Ну, колиб він хотів утїчи з сего місця, то дорогу найшов хіба в пекло, — замітив атаман.

— Коли вельможний пан...

— Не пан, а атаман, — поправив Дмитро.

— Коли вельможний атаман, — продовжав попович — дасть боневольнцію... і дасть надію на невредимость мого тїла і живота, то я обіцяю не втїкати.

Він одвів ся, потряс головою, обтер на руках і щоках

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

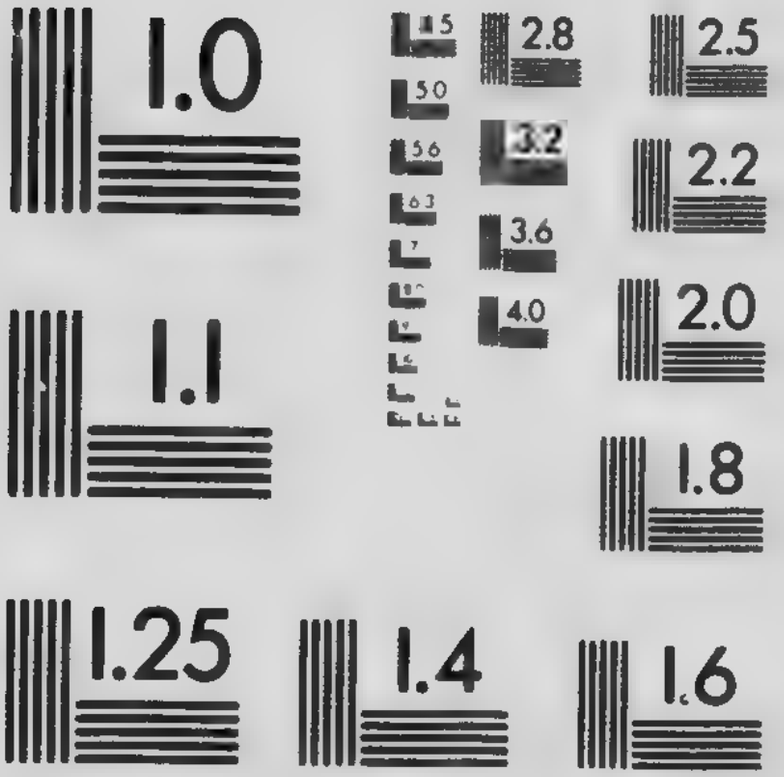

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

засохле болото, пригладив пальцями свою кучму і переляканим зором оглянув ся взад.

— Як ти попав нам в руки? — спитав Янко. — Та сядь, бо ледви держиш ся на ногах...

— Страха ради юдейска, — одвітив тяжко зітхаючи, попович й сів на чималий корінь — я з батьком їхав в бричці, а за нами в однокінний »бідї« чимчикував отець діякон.. А їхали ми в Бар... Батько мене віз, щоб знов лишити в семинарії, зане ізгнан біх і ізвержен! — зітхнув він і потер заболоченою рукою чоло, при чим розмазав по цілій твари чорні пятна.

Се викликало у атамана і його товариша веселий сміх: та вартовий великанського росту й атлетичної будови, глядів рівнодушно і ждав приказу атамана.

— Ні, думаю, що ні образа ні подобіє? — розсміяв ся попович. — Но — ника чорна, та душа біла. Так аз глаголю: доїхали ми до красноцільської корчми... Там нас зіло налякали... Раним ранком зірвали ся ми, щоб доїхати до Вовковинець де заката світила і доїзджаємо до »Чодного острова«, а отець діякон і рече, що він знає стези, якими може обійти се діявольское сїдалище, та двом коням і бричкам не можливо було їхати... Тому батько мій, одоліваємий духом унинїя, присїв до діякона, а мене, висше названного сина, лишив на »корнім шляху«... І ледви я направив колесницу на сей путь, як піднялись на мене вражія сили, окружили й перемогли..

— Батюшка і діякон добрі люди, тож треба оповісти, щоб їх ніхто не непокоїв, — замітив Янко, — а як не вийдуть, то оглянуть стежу, щоб вивести їх на певний шлях: а з ними і поповича привести... А що не найшли чого в бичці? — звернув ся він до вартового.

— Не дивили ся, батьку, — одвітив сей з поважанєм.

— Там нічого нема! — затревожив ся попович. — тільки харчі...

—Їх якраз нам треба! — крикнув атаман. — Три дні і я ні товариші не мали ні куска хліба в устах... А що там у тебе, пане поповичу?

— Для нас з панотцем на дорогу десять штук паланиць.

сала із свойської свині добрих пять шматків та сушеної піскіс тарані більше як пів копи а проче, аки приношеніє для умилостивленія синедріона.

— А що для синедріона? — спитав цікаво Кармелюк.

— Для нього — пернатих, сиріч гусок і гусаків присолених, зїло смачних, десять качок, іменуємих такожде утицами, гарно приправлених й присмажених, дві десятки...

—Гарно здає звіт, най його вовк з'їсть! — замітив Дмитро й погладив свій вус й бакенбарди, вартовий тільки сплюнув й одвернув ся. Сам Янко вдивляв ся сильно з поповича й ликав слину.

— Ну, масла ще свіжого три фунти, та сира дїжечка, — продовжав попович, кукурудзи ґелетка, сочевиці, муки гречаної що мішочку, та кілька торбиночок круп.

— Склад, цїлий склад! — крикнув Янко.

— Маґазин поживи... Можна наїсти ся — добавив Дмитро.

— Ну, як хочеш пан-поповичу, а ми у тебе всї синедріонскія приношенія заберем... Хоч заплатимо а заберем. Бо голод не тїтка, — сказав атаман.

— Дуже добре! — утїшив ся попович. — Бо без приношеній батько не дістанеть ся до семинаря, а вернеть ся назад і менї облегчить ся бремя... Одно токмо, щоб відомо йому стало, що дань взята паном атаманом а не пропита в шинку, зане сього батько не похваляє.

— Не похваляє? — здивував ся Янко й приказав вартовому: — Сейчас принести сюди всьо... та сповістити всїх людий, щоб поспішили до нас завтра...

— Та принесїть бочілочку жовнїрських слїз, що, кажеть ся, роздобили панї у Жида, — додав Гнида.

За якийсь час всьо було сховане в атаманській печері, а на завтра лишилось 5 паланиць, два кусні сала, та десять штук тарані... До того й бочілочку горівки, що осталась під наглядом Дмитра.

З вартовим прийшло ще трьох хлопів. Всї вони дістали по рівному кускови сала, по паланиці і рибі а також всї випили по чарцї горівки. Чарку сю, що колись служила до чаю, — забрав Дмитро у якогось пана економа для своєї подоро-

жної потреби і вона служила все за чарку. Хоч є така приповідка, що по першій не закусують, то наші голодні не дожидаючи другої, кинулись лакомо до хліба і сала... очі горіли у всіх страшним вогнем, бліді лиця зачервоніли... і серед загальної мовчанки тільки й чутно було зітхане та жвякане..

Попович ще перед поворотом вартового був зовсім спокійний, він освоїв ся із компанією, зачав розказувати бурлацькі анекдоти: тепер він підкріпив ся оковиткою й рибою і чув ся після переляку дуже добре й своєю мімікою викликував загальну веселість, коли піднесли йому другу чарку, то він до неї сказав ось які стихи:

Оковита — сотворена з жита;
Хто тебе добре ковтає,
Той сладость во нутру має;
Та ще добавити мушу,
Що веселить вона душу...
Славім сего на віки,
Хто ущасливив тобою чоловіки...
А щоб ти знала свою межу
Так лізь у мою глубоку вежу.

І він при послїднім слові вихилив чарку до дна.

Сердечний сміх розніс ся по тих словах бурсака.

—Ось, як плавно вибубнив! — крикнув Дмитро. — і швидко вихилив чарочку... Молодець, люблю таких! — І він поклепав поповича по плечу.

— І менї подобала ся твоя весела вдача, — засміяв ся атаман.

— Я, пан-атамане, і заспівати можу гласом велієм! — кричав попович, бо дві чарки оковитки стали його розбирати. — колиб так тут ґітара або торбан! Ех, співав би: »І шумить і гуде, дробин дощик іде«.

— Ох, молодець з тебе! — підбадьорював його Гнидка і вся остатня кумпанія підхопила також...

— Ось роздобуду де торбан, так я тобі ударю по струнах! — додав Кармелюк.

— О, возвеселюсь в он час, в сієму сущу, я є в силї співати без тимпанов і гуслей.

І попович дзвінким голосом заспівав веселу пісеньку.

Чим довше він співав, тим більше підносив голос, ґестикулював і прискорив темпо... Вкінци попович прискорив темпо до козачка, підібрав фалди своєї ліберії, ударив гопака й пішов на присюди; компанія неначе збожеволіла: всі стали підспівувати, кричати, свистати в такт й верещати з веселости.

— Гей! — крикнув Дмитро, тупаючи ногами. — У! Шельма! Бий закаблуками, каналія! А, щоб тебе! Так, та перетак!

— Парень, дуже добре! — розпалив ся і Янко, забуваючи на свою нужду.

Аж коли вже стратив сили попович, перервав бішений танець й упав, серед оглушаючих криків майже над самим берегом ручая.

День зближав ся до полудня і ярке, весняне сонце зачинало вже припікати. З далека гомонів крик сови.

— Може то твого батенька там накрили? Так треба тобі спішитись до коний, щоб він з тревоги не згинув, — звернув ся Янко до поповича.

Послідний підвів ся, страшно дихаючи, поглянув довкруги жалібним зором й став досадно шкробати ся в потилицю.

— Спасибі тобі, поповичу, — заговорив атаман, — за твою веселу вдачу і за сей щасливий день в нашім безталаннім житю. Ховати ся від людий — се не радість... Тай товаришать нам тільки журба та гризота — тож і за хвильку сміху спасибі! А батькови скажи від мене, що я задля великої нужди забрав його харч і що я певно заплачу йому з надвишкою.

— Ех, пан-атамане! — закликав щиро попович, якого вразила до глубини душі сердечна гостина. Говорять про тебе чимало страховищ, та я такого чоловіка як ти, такої душі — ще не бачив... тай вас, братчики, я полюбив... Я опинив ся неначе серед рідної сім'ї... Прийміть мене, братчики, у свій табор — зачав він знов комічно кривити ся — буду вам послушником і пака і паки реку, всьо зроблю, що скаже атаман і житє покладу за вашого батька і за вас, товариство!

— Приймем! Оставай ся! Згода! — почулись веселі оклики.

— Ти, любий для мене, поповичу, і діло тут для тебе най шлоб ся — відізвав ся задумчиво Кармелюк, — та лишитись тобі не випадає: годі синови йти проти батька, тай нам не булоб се без гріха... А ось коли ти станеш на своїй вже волї, то тоді приходи. А тепер, поки що, прощай! — і він обняв зажуреного поповича.

Всї мовчки згодились на мудрий приказ атамана й пішли провести веселого гостя.

— Лишились тільки Янко, Дмитро і Андрій.

XII.

— Гарну я тобі, атамане, приніс новину, — зачав Дмитро, коли замовкли кроки відходячих. — Перше: Йдуть до нас із хуторів люди із Красносїлки... Будемо мати людий в резерві... А друге: роздобули чимало поживи. А третє: віднайшов ся Жид Лейба. Корима його на »чорнім шляху«... Він обіцяв купувати усякий живий і мертвий товар. Ну, знаємо діло, богатїти буде він здорово, а всьо то для нашого діла. Так ось тепер можна сміло і важну добичу зловити тай забавитись здорово...

— Ех, брате, ти все про гульню, — замітив з докором Кармелюк, — а про моє горе у тебе не має думки! Таж відси не більше як десять миль, є моя сїмя, що з нею насильно мене розлучили, а ти тілько за добичу!

— Ми ударимо і в твої сторони зажадати від собак довгу...

— Перше всього виратувати сїмю, а не дражнити собак...

— Таж коли ті собаки загризли твою сїмю...

— Як? — зірвав ся на ноги Кармелюк й поглянув гнївливим зором на товариша.

— Таки так, — продовжав різко Дмитро. — Та сама панї, що ти не піддав ся їй дурови, її мало того було, що тебе скривдила, а бажала ще для мести купити й твою сїмю... Ось, його спитай!

— Правда, батеньку рідний! — потвердив Андрій. —

Я й перед тим зачував, а тепер мужик з тих сторін прийшов; він розказує, що пані катує людий... Гинуть всї... і пан звірюка...

— Ну, щож скажеш? Ще й тепер будеш писати карточки? — крикнув Дмитро.

—А-а!!! — застогнав Янко, затопивши свої пальцї у буйне волосс. — Гадюка, змия! Нї, пора їй вже вирвати їдовите жало... Сейчас... біжу... і роздавлю! Ти лишай ся тут... А я... нї хвилини!

— Батьку, возьми мене! — просив Андрій.

— Нї, нїкого не поведу на заріз: там — правдива кріпость. А тут менї тебе треба!

І він бистро повернув ся до виходу.

— Ну, вже як схочеш, а одного тебе я не пущу! — дігнав його Гнида. Тут і Андрій Пуння поорудує а я побратима не видам.

Хойнацькі повернули в Овсяники, перелякані на смерть Доротея не висказала перед чоловіком жадних підозрінь, а стала розсилати слуг по сусїдах, щоб з'їзджались до них. зачала збирати до свого двора загонову шляхту, роздавати уружє і укріплювати двір. Не тільки близнї сусїди но й дальнї пани наповнили дім й двір Хойнацьких, а дехто з них прислав й до двора для охорони свої річи. Хлопів Доротея не припускала до двора, а всї чинности сповняла вірна челядь. За тиждень розширено втроє рів, що окружав двір тай поглублено на два сяжнї; на його берегах став стїною частокіл з дубових й грабових колод а вїздова брама укріпилась високими ворітьми окованими зелїзом. Треба ще було додати до брами камінну підставу, та не було під рукою муляря, а хлопа-муляря Хойнацький не хотїв брати; місто того укріпив дім.

Пивниця під домом була наповнена запасом пороху, солонини і прочих запасів; крім того на всякий случай построено тайний перехід з кабінету до пивницї. Таким чином дім Хойнацьких при оружній силї міг довго видержати облогу а його властителї, навіть в остаточности могли утїчи. Се успокоїло Доротею; тільки пан Вінкентій був неспокійний за бра-

му і за два місця над річкою а все глядів в околици шляхтича-муляря.

Між тим затихли слухи про Кармелюка, а коли доносились сюди відгомони їх, то в тім змислї, що Кармелюк вибрав ся в Жмиринку, тай там остановив ся. Всьо то усмирило тревогу панства Хойнацьких і дало їх житю більше веселости...

Минуло ще дві неділи а у Доротеї затер ся спомин про глупу карточку, вона зачала навіть підозрівати, чи се не якийсь жарт, хоч се дивно було, бо тайна кімнатки була відома їй та Кармелюкови.

Раз, коли повертав ся Хойнацький із забави, стрітив його якийсь, середних літ, бородатий шляхтич. Зрівнявшись, зняв він шапку, поклонив ся низько й остановив ся з відкритою головою.

— Що ти за один? — спитав ся пан і змірив стоячого гордим поглядом.

— Муляр, ясновельможний пане... прошу ласки й роботи.

— Муляр? — урадував ся було Хойнацький, та опісля пронизив прошака підозрілим поглядом й спитав далї: — Чи кацап?

— З Пилип, могилівського повіту, — о[illegible]лив муляр. — Старообрядовець... Нас Українцї звуть пил[illegible]онами...

— Що се Українцї?

— Та ось хахли... Ненавидять нас... Ну і ми їх нечистих непускаємо до себе... Ми хотїли вже було податись у Литву, щоб тільки не бачити сеї проклятої Хохляндії.

— Слухай, пане-коханку, — звернув ся пан Янчевський до Хойнацького, — се прямо Бог посилає тобі такого робітника. Я пилипонів гаразд знаю, вони дійсно ненавидять й погорджують хлопами-худобою й задля релїгійного фанатизму й задля мови й звичаїв... Тут можна сказати на певно, що сей кацап не навяже зносин з твоїми хахлами... та впрочім: можна біля нього поставити двох вірних дозорців й бути зовсїм спокійним: треба докінчити і брами й огорожі, — так небезпочно лишати.

— Маєте рацію, — згодив ся Хойнацький й став годити муляря.

Послїдний після точної ревізії увійшов в двір, на другий день предложено йому пробну роботу: поправу печи, а Хойнацький був зовсїм вдоволений...

А на третий день покоївка Фрося хихакала й шептала із своєю товаришкою, перед котрою вона висказувала всї свої тайни. Се була та сама Фрося, що служила шість лїт тому назад у Пігловських; як почула свободу, то з'єднала собі довірє у панів Хойнацьких і стала покоївкою Доротеї.

— Смішно й казати! — сміялась Фрося. — Сей кацап залюбив ся в мині!

— Та який ще дїдуган? Тай ще кацап з бородою... Цаном від него воняє....

— А ви певно се знаєте?

— Та нї! хіхотала, почервонївши покоївка. — Тілько так менї здаєть ся... Впрочім: я перший раз бачу кацапів... тому так менї странно: а може бути, що вони також люди! Ось і зручний і ласкавий... Сережки менї подарував золоті... Ось поглянь!

І вона вийняла з кармана коробочку й подала товаришцї.

— Матїнко! — Сплеснула руками й остовпіла з подиву. — Та за такі сережки я знаю що... і він так вас покохав? Ось і диво: тільки поглянув а вже й полюбив!

— Що тут дивного? За мною гинули як раз... тут довго мудритись годї... глянув й бувай здоров: чи то кавалїр, чи то панна...

І Фрося побідоносно вийшла з кімнати.

А четвертого дня, розбираючи паню, сказала Фрося, що п. Янчевський просив перевести його з кабінета в сусїдну кімнатку.

— Чому? — кинулась Доротея.

— Бо там зле, — одвітила з лукавим сміхом Фрося.

— Досить. В сусїдній кімнатї помістити лїпше пана Калинського, улана.

— Сього високого, стрійного... з чорним вусом... того красуня?

—Ну, тільки ти мені дуже не задивляй ся на нього!

— Храни Господи! — змішалась служанка. — А ключ від потайних дверий де положити?

— Сюди дай! — перебила Доротея.

Фрося дала пані ключ і стала поратись по кімнаті, та опісля звернула ся до неї:

—Там, прошу пані, говорив в кухні пан Халявський, що небезпечно позваляти муляреви спати; він може підпоїти дозорців... а тоді куди схоче... лїпше булоб перенести кацапа деінде.

— Та я сказалаб, щоб його перенести в кімнатку, де був передпе креденс... Він відси не вилїзе... а я буду замикати...

— Ха ха! То ти вже познакомила ся з мулярем? — крикнула пані, а коли замітила, що її лице залило ся кровю, засміялась й добавила: — Ну, щож! Я нічого проти сього не маю, держи його біля себе на ключ, ти одвічаєш за нього...

— Ах, Господи! Таж муляр гидкий! Я тільки, щоб панству безпечно спалось.... а се — яке невидальце?

— Ну, гарно, гарно, — сказала пані, — яж не впретенсіях до муляря, а ти найди ще й мойому пану яку забавку, щоби не надоїдав...

Служанка засміялась в кулак і відійшла, пожелавши своїй пані доброї і щасливої ночи.

Три дни після описаної сцени явив ся біля брами якийсь шляхтич: його не пустили у двір, а стали розпитувати крізь віконце в брамі; він назвав себе Зеленським, післаним з письмом й річами до пані Доротеї від її товариски пані Люджеської, щоб провірити точність особи, прийшло двох слуг і вони пізнали в прибувшім Зеленського, управителя пані Люджеської. Аж тоді шляхтича впустили а письмо передали пані Доротеї. Пані Люджеська писала, що небавом сама приїде, тому просить задержати в хаті її річи: коври, срібло, бронз і т. д. Річий боїть ся вона лишати на ласку й неласку хлопів.

Лицар, що трудив ся біля брами, сміяв ся з тих тужли-

вих допитів і всякого гостя і в душевній простоті сміяв ся грімко над шляхтичем.

— Ось, який неожиданий гість! Ха,ха! А огляньте його братчики з переду й заду!

— А ти не скали зубів, а лїпше поможи батькови! — крикнув шляхтич.

Муляр застидав ся і замовк; та коли прийшло від пана позволенє взяти привезену шляхтичем паку й перевезти її в гардеробну кімнату, то він заявив живе бажанє помагати при переношеню бо пака була доволї тяжка.

В кімнатї стрітив муляря пан Вінкентій.

— А що там, як твоя робота йде?

— Коло брами кінчу роботу нинї вечером, завтра перейду в сад.

— Дуже добре! — По скінченю одержиш нагороду.

Муляр поклонив ся. В ту пору підійшов до них пан Янчевський з уланом.

— А що сусїде, як думаєш? чи не поїхати нам на лови розрухати кости, то надто вже застоїмось? — звернув ся він по дружньому до господаря.

— Знаменито, — згодив ся сей, — твоя гадка менї по нутру...

— Тільки куда?

— Може на звіря... потїшити молодого героя й змірити його хоробрість.... Ха, ха. ха!

— Я до ваших услуг, — сказав охочий [illegible] дзвонив шпорнами.

— Віват! — А коли? — роздумував, потираючи руки, господар.

— Як панство ласкаві, то я пораджу! — вмішав [illegible] мову муляр.

Се було би безличностю зі сторони хама, та сей [illegible] не свій, а тим часом той, що його рада могла бути інтер[illegible]на, тому Хойнацький кивнув йому головою.

— В Хвощовськім болотї, всевельможні пано[illegible] лах, що тягнуть ся біля Головчинського лїса, там дикі[illegible] лїку. На власні очі я бачив, дики величезні! Колиб туди [illegible] полохати їх а опісля грянути з рушниць..

— Так, справді, замітив хазяїн, — але за далеко, а тепер вже пізна година.

— Щож там такого! Там переночувати в лїску можна, а при світлї місяця гарно уганяти ся за звірем.

— Може лїпше завтра? — озвав ся нерішучо хазяїн.

Розумієть ся! Се певно! — згодив ся господар й побіг роздати прикази.

Минуло впрочім чимало часу, поки веселе і многочисленна компанія, в супроводї баранів і собак, рушила в похід.

Охотники не вернулись перед ночю і панї Доротея мусїла сїсти до вечері з двома ветеранами. Туга невисказана і тревога так огорнула її, що вона не могла нїчого їсти. Попросила безсильних старців почувати в кабінетї чоловіка, щоб в домі був на всякий случай мужчина, вона обійшла дім, сад і двір. Всюди було спокійно, тільки з челядних хат доносив ся хохот. Доротея глянула на небо; половина була чорна і зловіщі мраки налїтали землю....

Фрося ожидала її в станції.

Що се за шум в челядній? — спитала панї.

—Се пан Зеленський угощає компанію, такий веселий, балакливий...

— Гляди, щоб не перепились.... — а особливо лякей...

— Нехай панї не тревожать ся.

— А твій в креденсї?

— Під замком, — махнула рукою горнична і спитала чи ще чого не треба і відійшла.

Доротея лишилась сама. Вона оглянула ще раз спальню, добула з комоди набиту пістолю, положила його під голову і лягла. Поволи її чувства стали переходити в сонливість.

Між тим муляр нетерпеливо ждав Фросї; він виглядав і слухав чи не йде.

Вкінци Фрося запелепотїла накрохмаленою спідницею. Муляр зловив її за руку і став тягнути до комірчини.

— Стій! — крикнула налякана коханка. — Я побіжу до кухнї, накажу класти ся спати а опісля верну ся до тебе.

Муляр подумав хвилину.

— Тільки, щоб не прийшли сюда лакеї, а то нам помішають....

— Не бій ся, будуть пити, поки не звалять ся...

Муляр запер за нею входові двері, увійшов в ґардеробову кімнату й кинув ся до привезеної паки.

— Живий? прошепотав він, нагнувшись.

Відповіди не було.

— Чи живий? — крикнув він в тревозї, нагнувшись ще низше.

— Скорше! — почув ся із середини придушений стогін.

Муляр поспішно відімкнув паку ключем, що його дістав від шляхтича; в середині щось заворушилось, закутане в коверець. Треба було немало намучитись, щоб витягнути конець ковра й підвигнути голову завиненого чоловіка.

— Янку! Чи ти живий? — припав Дмитро до свого друга.

— Так, се був Кармелюк і його побратим Гнида.

— Води! — прошептав Янко, схиляючи безсильно голову й ловлячи жадними устами воздух в засушену грудь. Лице Кармелюка було сильно червоне, очі розширені від злости і цїлий він був окритий стуями холодного поту.

Дмитро подав йому води, поміг видістатись з ковра і майже вивіс до сїнчї, щоб його обвіяло свіжим воздухом.

За кілька хвилин серце й легкі почали правильно функціонувати; краска лиця набрала здорової відтїни.

— Ну, але... видержав! — заговорив вкінци чималими перестанками Кармелюк. — Ще трохи — і конець... згинув би був! Проклятий ковер закрив рот... рук випростувати годі було... і пропадай марно! О дною ногою був вже на другім світї!

XIII.

— Неначе на світ народив ся тепер! — крутив Янко головою, віддихаючи ще доволї тяжко.

— Справдї чудно! І дірки були проверчені з низу таки... Ну, та слава Богу! Випий дві-три чарочки горівки! Поможе.

І Гнида подав побратимови пляшку.

Кармелюк потягнув кілька ликів. Дмитро подав йому на закуску пиріг й кусок сала.

— Ожив, славити Господа! — промовив Кармелюк, поликаючи з трудом подану закуску.

— Посидь тут на сторожі, а я погляну, чи всюди спокій — сказав Гнида й на пальцях попрямував в покої.

За десять хвиль вернув ся а Кармелюк витягав руки й ноги.

— Тільки ось тепер зачинаю почувати в собі силу! — замітив він, усміхаючись.

— Гарно... там всї хроплять... Пора!

Янко намацав за поясом кинджал, оглянув курки на пістолях, засунув їх за пояс і стягнув його кріпше.

В сю хвилю мелькнула якась тїнь і стала бистро зближатись до дверий...

— Сховай ся, се Фрося!

Як тільки вона увійшла в двері, Дмитро зловив її й наставив до неї ніж.

— Як словечко писнеш, тут тобі й смерть!

Опісля звязав її руки, набив глиною рот, затулив хусткою, кинув сторопілу служалку на долівку і запер кімнату на ключ.

— Ну, я йду! — сказав глухим шепотом Кармелюк, — а ти посторожи на кориторі.... Я знаю тут всї входи і виходи... Гроші й цїнні річи знаходять ся в шкатулцї в спальнї і комоді, що стоїть в сумежній кімнатї, а ключі у неї все під подушкою.

Дмитро мочки кивнув головою й кинув ся швидко в темний прохід. Янко вернув ся до ґардероби й пробував отворити двері, що вели до спальнї. Обережно обернув він ручку від дверий й попер плечем; роздав ся легенький тріск, та двері не подали ся...Серед мертвої тишини, серед темряви нічної, сей тріск роздав ся другий раз і повторив ся слабим відгомоном... Кармелюк завмер на місци й затаїв віддих... Відгомін затих, но в тишинї почув ся якийсь стон, якийсь хропіт... Ся хвиля тревала безконечно довго... Хтось скрипнув далеко...

— Хто се скрипнув? Дмитро чи панї? — майнула крізь

голову Янка гадка. — Коли гадюка виповзла з гнїзда, почувши тріск, то вискочить й піднесе крик... Що робити? Кожда хвиля дорога! А може пробувати ще раз отворити тихо, або силою висадити двері і влетїти бурею?

Він прислухував ся... щось заворушило ся біля його ніг... може се миш... і знов настала страшна гробова тишина... Кармелюк напер ще раз плечем двері, вони захитали ся, тріснули й подались: завіс відскочив і двері в половинї отворились. Із третої кімнати донїс ся легкий шум... неначе хтось повернув ся на постели... навіть роздалось тихе питанє: »хто се?« Та се питанє більше не повторяло ся...

Кармелюк отворив двері й очутив ся в передній кімнатї... Серце у нього то завмирало то відживало і товкло ся в грудній клїти. Та думати довго не було коли... Він потягнув за двері і вони подались без шуму... Крізь отвір виглянула в півсумерку кімнатка з чорними пятнами на вікнах, в кутах й біля стїн... Ще на хвилину завернув ся Кармелюк, щоб перевести дух й надслухати... Із спальнї не доходив найменший шум, не доносило ся навіть диханє. Кармелюк швидко перейшов комнату й подив ся в другі двері. На ліжку сидїла Доротея, подавшись з переляку вперед й кидала на двері без'умний, повний тревоги, погляд... Одна рука її лежала під подушкою, другою зловила за колїно.... Волосє в безладї розкинулось по плечах й по обнаженій груди... Освічена з одної сторони червоним вогнем нічної лямпки, вона виглядала на тигра, що готовий кинути ся на свого противника.

Кармелюк при погляді на ненависну гадину, оторопів і завмер на місци.

— Що, пізнала? — прохрипів здавленим голосом Кармелюк, вийшовши на повне світло цїлою своєю поставою.

— Кармелюк! — крикнула пані й подала ся до стїни.

— Так, Кармелюк.... утїк... покинув всьо, щоб ще раз побачити залюблену паню... й подякувати за ласку...

— Ласки! — зашептала вона поблїдлими устами... — всьо бери, всьо! Ось ключі! Тільки даруй житє!

— А ти менї його дарувала? — закинув він й почув, як буря ненависти стала клекотїти й піднїмати ся в його груди. — Відорвала від сїмї, вигнала з рідної землї, загнала на чу-

жину, щоб я обливав ся кровю і гинув від туги... Мало того! Ще мстила ся через собаку-управителя на моїй невинній жінці, дітях... А тут? Кілько ти душ замучила, кілько сиріт пустила на світ! Га? Мало для тебе кари, гадюко! Най подумаю.... — скаженість зачала його обхоплювати.

В далї почули ся кроки...

— Всьо бери, не збавляй тільки душі... Тяжко... без покути... Ой, Матїнко Божа! Ісусе, Маріє! — закричала вона, не зводячи очий з Кармелюка й в сей час прислухуючи ся до шуму...

— Для такого діявола нема ласки! відозвав ся Янко. — Всьо одно: ти не покаєш ся...

— Май Бога в серцю! — молила вона. — У тебе благородна душа... Я... безборонна женщина.

Кармелюк захитав ся; по крайній мірі порив скаженості змінив ся у нього в чувство людяности. Доротея слїдила очима за Кармелюком і коли замітила, як він завагав ся, вихопила сейчас праву руку з під подушки і, бистро підвівшись, вистрілила йому прямо в голову... Но вона підняла трохи дуло пістолї, а куля задрасиула виски й пролетїла крізь волосє...

Та в тій самій хвилї Кармелюк зловив своїми зелїзними руками Доротею за горло, він здавив її з такою силою, що очі у жертви налили ся кровю, вишулили ся, а окровавлений язик висолошив ся з губи. Панї забилась судорожно в руках мстителя, а Кармелюк озвірений її підлотою, давив чим раз сильнїйше а опісля підняв у воздух смертельною тревогою зняту панюю...

Дмитро вбіг на голос вистрілу і застав свого атамана посинїлою й тягненою в руках Доротеєю...

— Се вона — шельма? — спитав він з нереляком.

— Бажала укусити та тепер покутує! одвітив Кармелюк.

— Кинь її! Треба позабирати звідси, що цїннїйше... в ноги...

Зеленський перепоїв двірню... і стоїть в брамі на варті...

Чорний весняний вечер наляг рожевим світлом над селом Головчинцями. Всім приніс він із собою спокій і житє, радісне оживленє; не зайшов він тільки до обірваної, похиленої хатини, колись богатого двора Кармелюка. Високий пліт, що окружав колись ґаздівство, тепер звалив ся; а воріт не було, тільки два зігнилі стовпи вказували місце, де вони стояли. Заросле, окопане подвірє представляло повну руїну; видко: не мали господарі на нім чого складати; з комори й стодоли, що колись були опрятні й чисті, лишили ся тільки купи соломи, тай соломи чимало було з'ужито на топливо.

Но в похиленій хаті жили ще люди... Проти печі на лаві сиділа згорблена, худенька женщина, в котрій трудно було пізнати стрійну й біленьку Марійку. Мягка тонкість її стану змінилась в кістяву поставу, плечі згорбились, лице повяло, коли краса головно містилась в свіжости і ніжности, то Марійка утратила значну касть своєї колишньої краси. Но особливо змінились її очі: великі, мов дві зірки, дивились тупим поглядом...

Марійка сиділа неподвижно і опустила сухі, мов патики руки на коліна. В куті на лаві, прикриті кожухом, спали оба сини: страший хлопчик сімлітний і молодший шістьрічний. На столі стояли останки скромної їди, а Марійка й не гадала їх убирати: вона сиділа неподвижно змучена, без чувства в серцю, без гадок в голові...

Чорні сумерки наповнили хату... Тільки на припечку, в куті попелу, слабо жевріли дві-три іскорки, освічуючи тусклим, миготячим світлом стать зігнутої женської фіґури, — що заключала в собі бідноту й покору...

Один рукав сорочки Марійки був розірваний, крізь нього виднілась худа рука, перерізана в половині кровавою смужкою... Управитель бив її нині і вчера нагайкою. Та чиж се перший раз? Марійка вже привикла до нагаїв того мерзенника, що при кождій стрічі нагадував її минувшину Кармелюка. Душа її вже не трівожилась звірством, з яким поступав зглядом неї управитель, тільки тіло боліло і кости ломали...

Тепер вона приняла доволі удатну позу а чувство прой-

маючої болю зменшилось, уступаючи місця нинїй слабости.

Марійцї здавалось, що її руки й ноги неначе наливали ся оловом і що вона не в силї підняти ся з місця, нї ворушити рукою. Від печі йшов теплий дух й огрівав її утомлені члени. Очі Марійки неподвижно вдивляли ся в тлїючий попіл, та гадки в них нїякої не було.

Марійка о нїчім не думала, нїчого не згадувала... Нї картини минувшого житя, нї образ давно пропавшого чоловіка не воскресали перед нею... В нїй не було навіть думок про завтрішний ден, вона знала, що так нинї, як і завтра жде її та сама нужда, те само пониженє, побої.... Давно вона перестала боротись із судьбою. Тепер вона тільки чувствувала, що знеможене її тїло віддихає і що її орґанїзм наповняє ся якимсь мертвим спокоєм а десь далеко в голові, поза межою свідомости, хитала ся якась неясна гадка, розпливаючи ся мов водний туман; як гарно булоб, колиб вона очутилась тепер в могилї....

Тишина, спокій... Нї докучливого світла, нї панщини, нї економа, нї борби, нї муки... Ах, як булоб гарно...

Час уходив... В хатї було ще темно, мов в могилї, нї один звук не долїтав із спячого села. Нараз почула в сїнях тихий шелест, начеб хто підкрадав ся тихими кроками. Сейчас скочила вона із свого місця і мов прибита собака, притулилась до печі. Зуби її дзвонили, руки затиснені притиснула до грудий.

— Управитель! завертїла мозок страшна думка — Нинї хвалив ся він, що буде бити... Побачить дїтий... Треба їх поховати, закрити...

Та ховати було вже занїзно, двері хати відчинились і хтось вступив на поріг. При слабім відблиску зоряної ночі, очі Марійки, привиклі до темноти, розріжнили високу мужеську стать в чамарцї. Гість дихав тяжко, поривисто і се ще більше потверджало її здогад. Слабий крик вирвав ся з її груди.

— Марійко, се ти! — сказав голосно пришлець.

При звуках сего голосу щось рвануло серце Марійки.

— Хто там? Хто се? — крикнула вона, витягаючи в тревозї в темряву руки.

— Я, я, твій Іван! — І дві сильні руки обняли її й пригорнули кріпко, горячо.

— Господи, що се? Іване, се ти, чи твоя тінь? — ледви крикнула Марійка.

Я, я, живий, здоровий, твій чоловік, даний Богом! — крикнув Кармелюк і стиснув Марійку в всоїх обнятях ще сильнійше.

— Боженьку... Царице небесна! — роздались слова Марійки. Вона обняла голову Кармелюка руками, й майже повисла на його руках, стративши силу від неожиданої радости.

Кармелюк доніс її до лави, посадовив і почав її худі плечі і лице обкладати горячими поцілуями.

Ну, успокій ся, моя рибонько! — говорив він. — Не покину тепер тебе ніколи.

— Ніколи? — крикнула Марійка, заходячи ся від радости і від сліз. — Світе мій ясний! Щастє моє єдине, пенаглядне!!

Вона цілувала чоловіка в лице, в руки і знов голубила ся до него й повторяла мішаючи поцілуї із слезами:

— Замучила ся я... не гадала вже бачити... Боже мій... вислухав мене... Щастє моє єдине!

Через кілька хвиль не міг Кармелюк промовити й двох слів від внутрішного хвильованя. Він тільки притискав до себе дорогу жінку окривав її поцілуями й говорив, що він змучений, перетомлений розпукою.

Вкінци минули хвилї тої безумної бурної радости.

— Пострівай, скажи, Марійко, де дід? — спитав Кармелюк, беручи Марійку собі на колїна.

— Другий вже рік, як помер, царство йому небесне.

— Помер?... Ох, жалко! То ви, біднята мої, лишились сиротами... Земля над ним пером, — промовив глухо Кармелюк і поклав над ним хрест. — А я й не знав. — Ех, був чоловік! Не повело ся й попрощатись.

— Таж йому минуло вже більш сотні літ та на яку радість було жити? — пробувала Марійка потішити чоловіка

і зітхнула, згадавши всї муки, що їх пережила разом з дїдом.

Зітхнув тяжко й Кармелюк.

Марійка припала до його груди. Хвилю мовчали обоє.

— А дїти як? — заговорив знов Янко.

— Живі, здорові... Ох, тяжко було, Іване, а сохранила, берегла! — Марійка оживилась. — Пожди, сейчас побачиш, я їх побуджу.

— Вона хотїла кинутись до дїтий, та Кармелюк здержав її за руку.

— Не треба, пожди, нехай вже завтра. Та вони певно й не пізнають мене.

— Пізнають, пізнають: я їм про тебе безнастанно говорила, молили ся що дня за тебе.

Спаси тобі, моя голубко безталанна! — Кармелюк стиснув руку жінки. — А дїтий не буди, нароблять крику, тай готов ще хто будь прийти.

Правда, правда, — згодилась Марійка. — Так я піддую вогонь, може хоч їх побачиш. Господи! Таж я сама ж ла до того часу твоїх ясних очий.

— Тільки закрий чим будь вікно, — замітив Кармелюк, відходячи в глубину хати.

Марійка закрила вікно якоюсь плахтою, роздула вогонь, засвітила каганець й підійшла з ним до лави, де спали дїти.

— Ось вони, Іване, ось вони, наші малі голубята. Йди, поглянь на них.

Кармелюк мовчки зупинив ся в головах дїтий.

Дїти лежали, обнявшись в одно із другим; з під дїравої рядна виднїлись тільки дві біло-кучеряві головки. Світло від каганця освітило худенькі лиця дїтий, що мали в собі чимало серіозности.

Кілька хвиль Кармелюк мовчки дивив ся на хлопчиків, вкінци тяжке, глубоке зітхнене вирвалось з його наболїлої груди.

— Вовченята, нещасні, беззахистні! — закликав він з горестю й отер рукавом слезу. А коли повернув ся до жінки і побачив її висохле і постаріле лице, вирвав ся у його боле-

чий оклик: — Марійко, тебе годі пізнати! Де поділась твоя краса?

— Сей оклик дуже вразив серце Марійки. Сльози виступили їй на очи.

— Де моя краса? — повторила вона тремтячим від зворушеня голосом. — Скажи радше як я осталась живою! Як не порозпадалась моя шкіра, як ще мої кости не змінили ся в сухі патики? Ох, що се було за житє! Мука, смерть, або й пекло лїпше!

Вона закрила лице руками і гірко, гірко заридала. Від тих сліз жінки серце Кармелюка наповнилось нестреним жалем й болем.

XIV.

— Безталанна моя голубонько, моя сиза, прости! — крикнув він і, обнявши жінку, приголубив кривдо до себе.

Прикрасна ласка чоловіка ще більше розтрогала Марійку. Перед нею встале ціле її житє за послїдних три роки: нестерпний, катержний труд, побої, холод, голод, тревога о безталанні дїти та туга, невиносима надлюдська туга... І вона за говорила про своє житє, перериваючи свої слова плачем; сльози так і лились по її лици, вона утирала їх рукавом сорочки і все говорила, говорила об сїм, що в протягу трьох лїт знищило її красу, сточило серце...

Кармелюк мовчки слухав жінки, вдивившись в темний кут. Тільки від часу до часу притискав до себе ридаючи, безталанну Марійку.

— Його погляд упав нараз на розірваний рукав її сорочки і на кроваву пасмугу на руцї.

— Марійко, а се що? — спитав він її глухим голосом.

— Ах, що там! Управитель бив мене за се, що не могла як скоро як дуугі полоти... казав, що ще бити-ме...

— Собака! — крикнув Кармелюк, стискаючи скажено кулаки. — Мерзенна тварюка! Горло перерву, здеру з живого шкіру.

— Ради Бога! — перебила його в тревозї Марійка. —

Ради Бога, лиши! Ой, лиши вже, Іване. Доволї й так натерпілась... Нема сили... Ох, колиб ти покорив ся, жилиб ми тепер як передше..

Упрек жінки вразив Кармелюка до живого.

— Марійко! — перервав він тихо її слова а в його голосї звучало щось такого, що зневолило Марійку перервати свою мову. — Ти мене упрекаєш? Не покорю ся! Покрив ся я тому, чому треба було покорятись... А колиб я лїг під панськими канчуками, то, гадаєш, зміг би я спасти наше щастє? Га! Пан випарив би мене, опісля тебе, потім наших дїтий, опісля пігнав би нас на панщину тай продав нас всїх в ріжні сторони. Я панови не потрібний, ось в сїм дїло! Не хочу бути підлим кріпаком, що над ним глумив ся і пан і економ!

На хвилину замовкли обоє. Вони сидїли одно біля другого, та Кармелюкови видавалось, що між ним а жінкою проховзнуло ся щось мерзенне, холодне...

Він зігнув ся, потер рукою чоло, потім знов заговорив:

— Ти гадаєш, що менї гарно жило ся там, в москалях? Били мене і то не канчуками а копали ногами, мов собаку... Ет, та що говорити! — У Кармелюка смутно мелькнув й другий бік житя і серце його стиснулось від болю. — Сторона чужа, люди чужі, тяжка неволя а в кождій хвилї думка про вас що ви робите, як побиваєте ся без мене. Ех, нераз хотїлось менї всадити собі кулю в лоб.

— Сердешний мій! — прошептала Марійка, обняла руками його шию й припала головою до його груди.

— Так то, так, моя голубонько, всїм гірко було, тобі й менї.... Певно, що менї менше тому, що навіть в москалях більше людяности, чим у тих катів... А дїти!... Тілько в тім нема моєї вини... Винувата наша проклята недоля, що з добрих християн творить диких звірів.... страшних звірів.

При послїдних словах в Кармелюка в голосї його звучала страшна погроза.

— Ох, сохрани Боже, Іване! Господь змилосердив ся над нами! Всьо минуло, ти тут, ти вернув ся, — заговорила горячо Марійка. — Ти тепер не покинеш нас?

— Господи! — крикнула Марійка, сплеснувши в доло-

— Нїколи!

ні. — А я ще посміла тебе упрекнути! Но пострівай: скажи мені, як тебе відпустили? За що?

— Утік!

— Утік?

— Утік, не витерпів... Затужив за вами... Знемоглась там моя душа. — Ну, кинув всьо тай утік.

— Боже мій! — крикнула Марійка. — Щож тобі буде за се? От, безталанна моя головонька! — майже заголосила вона. — Я гадала, що тебе до мене пустили, вернули мені мойого сокола, а тепер піймають його, закують, закатують... Знов відведуть на віки тай що там буде... От, лїпше було тебе не побачити, як мала знов стратити на ціле житє.

— Не бій ся, не піймають: тепер я вже не сей, що був давнїйше! Навчили люди розуму.

— Ой, що там говорити! Дізнають ся, вислїдять, а коли дізнаєть ся твоя пані, вона тебе зжене з світа...

— Ну, тепер вона нам в нічім не пошкодить, — промовив хмарно Кармелюк...

Марійка здрігнула й замовкла... Якась невідома тревога розлилась між нею а чоловіком... Вона почула в собі студінь... Мороз перебіг крізь її тіло... Довго тревала мовчанка... Вона хотїла підняти очи на чоловіка та не могла, аж по хвилї спитала чоловіка тихо:

— Як? Чому?

Кармелюк дихав тяжко й поволи, тож ледви чутно одвітив:

— Убив!

Марійка кинула ся в зад і мало що не впала на лавку. Від потрясеня упала з вікна шибка і бренькотом покотилась на землю.

— Ти? ти? — шептала вона, вдивляючись широко-отвореними очима в лице чоловіка.

— Так, я задусив гадюку на смерть.

— Ой! — застогнала Марійка, похилила голову й закрила очі руками.

— А ти гадала що? — заговорив різко Кармелюк. — Було може дякувати їй за се, що вона знищила мою сїмю, що вона затроїла твоє й моє житє? Дякувати їй за се, що во-

на намовляє управителя, щоб катував тебе? Або за се, що вона замучила десятки, сотки таких, як ми, закріпощених людий?

— Гріх, гріх... кара Божа... — ледви шептали поблідлі уста Марійки, а очі її з дикою тревогою вдивляли ся в лице чоловіка.

Нехай буде й гріх! перебив її Кармелюк. — По крайности взяв я його на себе за других.

— Довідають ся, зловлять... Ой, Боже мій, пропали ми, пропали на віки! — продовжала Марійка, не слухаючи Кармелюка.

— Ніхто не довідаєть ся, говорю тобі, як тільки сама не розкажеш! — перебив її різко Кармелюк. — А як і довідають ся, то бояти-муть ся ловити, розумієш? Три роки держали орла в зелізній клїтї тай виросли у орла крила і кігтї, страшні кігтї, Марійко.

І він підвів ся, розширив грдуь, могучий і мрачний.

Із слїпою тревогою глядїла на його Марійка.

— Ради Бога, Іване! — крикнула вона при послїдних словах, зриваючись з місця, — скажи менї, що ти задумав, куди подав ся?

— Нї проти Бога, нї проти добрих людий!

— Нї проти Бога, — повторила майже з горестю Марійка і заговорила, задихаючись, з їдким подражненєм: — ти продав нечистому душу, ти став душогубом, ти пролив християнську кров! Ох, мало ми ще терпіли через тебе, ти забажав ще нас погубити на віки й завдати нас в каторгу!

Марійка зловила ся за голову руками й голосно зарыдала, киваючи головою то в сю то в другу сторону.

— Слухай ти, нерозумна жінко, слухай й порозумій, — — перебив її їдким болем Кармелюк і стиснув її кріпко за руки й посадив на лавку. — Се, що я убив сю гадюку, се моя вина а не ваша а за сю вину не вам прийдеть ся покутувати.

— Не нам? Дізнають ся, хто убив.. у мене був... зловлять... мене й дітий... Ох, сироти мої...

— Ніхто не дізнаєть ся, — перебив її різко Кармелюк, ніхто й не догадаєть ся, що я тут.

— А Бог? А гріх? А кров християнська! Ой, упаде вона на мене й на дітий!

— Годі, не жури ся про мій гріх, сам його перенесу. За се спас від мук сотні людий.

— Других спас, а себе погубив. Все про других думаєш, а про нас хто згадає? Хто нам хоч кусок хліба дав, коли тебе загнали до війська? Не любиш ти нас, ні мене, ні дітий наших! Колиб любив, не доводив би нас до такого горя, до такої недолї. Ох, Боже мій! Ой, Боженьку наш!...

— Марійко, Марійко, та погадай, що говориш? — крикнув в роздражненю Кармелюк: — таж тому я втік, щоб спасти вас від панської неволї, від голоду, від канчуків!

Марійка заплакала ще сильнійше.

— Спасти від злиднів, від панської неволї прийшов я вас. Таж я сю гадину убив задля тебе, бо-ж вона намовляла собаку — управителя. Таж я і кару і гріх взяв на себе задля вас, — промовив Каремлюк, стискаючи руки Марійки: — ось на пер[illegible] раз приніс я вам! — І він сягнув рукою в карман і висип[illegible] на лаву пригорщу золота.

— Марійка поглянула на золо[illegible] її лиці відбив ся злощасний ляк.

— Ніколи! Нізащо! — крикнула вона і, вирвавши руку з руки Кармелюка, подала ся позад.

Сей рух жінки, повний переляку й наруги, болючо [illegible]зив серце Кармелюка.

— Бери, Марійко, не бій ся, гроші чисті, — промовив він строго, — на них нема чужої крови, тільки мій піт, моя кров.

А що Марійка не зробила ні одного порушеня, щоб їх забрати, то Кармелюк позбирав гроші з лавки і вкинув в карман.

Марійка все плакала.

— Та чого ти все ридаєш, Марійко, — промовив Кармелюк з їдкою досадою, стаючи перед жінкою, — чиж ліпше тобі булоб щоб я гнив в Москалях, а ти сохла серед нужди?

— Ой, що ти говориш? — крикнула крізь сльози Марійка.

— То чи ти рада, що я вернув до тебе?

— Чого питаєш? Чиж ти не знаєш, що ти один для мене на цілім світі? Ти та двоє малих діточок. Побачила тебе, то неначе на світ народилась. А ось...

— Що такого? Чого плачеш? — промовив вже ніжнійше Кармелюк, притягаючи до себе жінку. — Не покину тебе до самої смерти. Не дали нам люди жити по людськи, так будемо добиватись своєї долї.

— Якої долї? Якого щастя? Ось, прийшов ти до нас, а завтра вибереш ся тай коли повернеш? Бог один знає. Ожидати тебе-му що години, що хвилини. Думати-му, що зловили тебе, забили в кайдани й замордували! Ох, Іване, Іване, се не житє, а мука, пекольна мука! — Заломила руки Марійка.

Розпука жінки і її горе захвилювало серцем Кармелюка і заглушили холодну досаду, що огорнула його гр[illegible].

— Хто говорить тобі, що я вас покину? — [illegible]говорив він палко. Тепер ніхто нас не розлучить, бо я прийшов тебе взяти із собою.

— А діти як?

— Тай їх, моя кохана. Утечем звідси сейчас.

— Кудиж?

— В ліс, в темний ліс, Марійко, а відти в Бесарабію. —Кармелюк пристрасно приголубив жінку. — Темний ліс — певна охорона; там ми панами, там наша доля.

— Ні, ні! — крикнула Марійка, вириваючись з обнятя Кармелюка! — дознають ся, догадають ся, кинуть ся в погоню.

— Будуть лякати ся: не зловити їм Кармелюка! — перебив її гордо Янко.

— Ой, що там, що там говорити! Дізнають ся, що пані убита, пізнають, що ми утікли і сейчас зловлять. У панів тисячі рук, вони викорчують всї ліси, а до тебе доберуть ся. забють в кайдани й закатують. Діти мої безталанні,чи кормила я вас на таку долю? Нема у мене здорового місця на тілї. я замучилась, зовсїм ослабла. Ні, ні! — крикнула вона в припливі нової енергії: — нехай радше згину тут із своїми дїтьми, хоч в ріднім кутику!

Марійка упала на лаву й заридала гірко, безутїшно.

При тих словах жінки гірка обида підняла ся в душі Кармелюка, та вид сей, дійсно замученої женщини заглушив її теплим чувством.

— Ну, гаразд! — заговорив він мягко, — боїш ся ти панської кари — лишай ся поки що тут, а я всьо залагоджу... Сам всьо приготовлю... Пожди тільки місяць, другий, а опісля виберем ся зовсїм з рідної сторони. Виїдемо в Бесарабію, купимо собі землї й заживемо, як перед тим жили: тихо, та радісно, та любо, що я можу сам зробити? Одно тілько — спасти свою рідню! Ти відживеш у мене розцвітеш опять, мов квіточка, дружино моя безталанна, замучена, люба.

Ті ласкаві слова чоловіка не розбудили в Марійцї нї енерґії, нї віри.

— Тїшиш ся пустою думкою! — заговорила вона, піднявши ся з лави й повертаючи до чоловіка запухле від сліз лице. — Куди ми повернем ся? Хто випустить нас? Піймають, звяжуть, закатують на смерть. Ох, не буде для нас долї, не буде!

— Так щож по твойому: лїпше було не приходити до вас? Лїпше було оставити вас тут на погибель, мов щенят? — крикнув з вогнем Кармелюк.

— Ох, не знаю, не знаю нїчого! Убий нас радше. Іване! радше нам не жити.

— Слухай, Марійко, — сказав з усилем Кармелюк, ледви придушуючу бурю, що гуділа в його душі, — риба — говорять — шукає, де глубше, а чоловік, де лїпше, а ти оперла ся на однім, тай все говориш: смерть, смерть! Смерти не клич, вона прийде і сама, а поки чоловік живий, до тої пори гадає він поправити своє житє. Люди розбили нашу долю... Гарно тобі жилось без мене? А знаєш, кілько тобі прийшлоб ся мучити самій, колиб я був з війська не утїк, кілько часу прийшлоб ся терпіти голод, нужду і побої і від пана і від економа? Двайцять два роки! Чи ти можеш своїм розумом поняти — кілько се? Се цїле житє. І ти сего не перенеслаб. А був би вернув ся і найшов би був тільки похилий хрест на кладбищи, а, може й не застав би й того, колиб панови забажалось було проміняти тебе за пару собак. А сини? Дїти мої єдині! Чиж перенеслиб вони таке житє? Чи пі-

зналиб коли свого батька? І чиж можна знати то всьо і не утікати? Та від такого житя можна й в пекло утікати! Так не ліпше тобі зі мною скоштувати щастя, чим умирати тут й діти мучити? А ти... Ех, Марійко, таж я прийшов сюди тільки тому, що моя душа кровю обливалась, згадуючи вас. Яж міг остати ся в москалях, міг зажити гаразд, колиб я бажав спокою. Не бажав я! Утік на волю! Серце, серце! Воно не давало мені спокою ні на волї, ні в неволї. До вас воно рвало мене, до моїх безталанних, окрадених. Гадав найти тут краплину щастя. Ех, та що там!

Но Марійка безнадійно хитала головою і тужливо ридала...

Довго ждав Андрій на свого батька-атамана, хотів було всьо кинути і побічи до нього, та Дмитро повернув й успокоїв його а за день вернув ся й Кармелюк.

Вернув ся він зажурений, строгий і на сході сказав до Андрія:

— Відотхну. Нема нічого важного.

— А що з батьком-атаманом? — спитав Андрій Дмитра, що шукав за своєю чаркою на воду.

— А що?

Та ось: він темнїйший ночі.

— Хто його знає! Коли ми з ним розстались, полетіг домів мом куля, горячий мов порох! А тепер вернув ся словно: кіт з води.

— Можливо в дома...

— Дивна річ! В москалях тільки говорив й думав тільки, що про діти й жінку та свої Головчинії. Ради дітий утік. Чи може він їх застав такими як були?

— Се ні. Марійку все село знає. Вона гідна...

— Мов трава... усміхнув ся салдат цинїчно. — Ні, хлопче, його жінка, мов салдатський черевик: хто возьме — добрий. А він же додавав, що вона гарна, мов краля... — докінчив салдат й поглянув на Андрія.

— Правда. Тільки се не всьо: чи пан-управитель, чи сконом...

— Таки так, братчику.

— Коли так, то годі роздумувати...

Салдат вложив в зуби люльку й заникав, вдихаючи в себе їдкі струї жовтавого диму.

А Кармелюк лежав непорушно в печері на розстеленій кіреї, підложивши під голову руки. Він не спав, бо очи його були відкриті.

Крізь отвір печери, прикритий з верху повислою зеленю кущів, виднілась частина долини й яркі сонячні плями на зеленій траві, теленотячі листочки і ціла краса й пишність весняного ранку.

Та Кармелюк не бачив нічого... Він не думав ні о чім, та поганство, було обняте одним чувством. Неначе щось обірвалось в його души. Неначе він забув, стратив зразу щось, що давало йому змисл і енерґію до житя... Серце його щеміло від болю і він неначе чув кождий удар в грудній клїти.

Він ожидав нужди, горя, не тої безодні нещастя, яку застав він і своїм рідним гнїздї, він не припускав ніколи. І страшний жаль для безталанної жінки, невинних дїтий давило його серце, томило грудь, — по разом з ним далеко, в тайниках души розростало щире чувство розчарованя й досади.

XV.

Якийсь внутрішний голос шептав Кармелюкови: »Так ось се щастє, о якім ти мріяв в салдатах? для якого ти утїк? Дурню! Дурню! Чиж не такий ти одинокий і у своїй рідній хатї і в неволї салдатській і в дрімучім лїсї?« — Нї, нї! — старав ся побити сю думку Кармелюк, — дїти мої маленькі, безталанні, чиж вони відречуть ся від свойого нещасливого батька? А жінка! Чиж вона мене любить, любить? — повторював він безнастанно.

А тут другий голос добавляв гірко: »Любить, та як?« — »Урадувалась!« — Так, урадувалась. А як дїло дійшло до того, щоб дїлити з чоловіком і горе і радість — то якої заспівала? — Догадають ся — говорила — що убив паню, кинуть ся в погоню, зловлять її з ним й подумають, що вона його спільничкою!

Ох! Кармелюк знов зловив ся за ліву сторону груди: при згадці на сї жорстоко-щирі слова він чув острий біль в серцю.

А память з безсердечною точностю виводила перед ним всї слова, всї порушеня жінки і якийсь холодний голос говорив: »чи так люблять? Хто любить, сей не надумуєть ся а говорить коханому: з тобою піду на край світа. Лїпша смерть з тобою, чим житє без тебе! Хто любить, той рветь ся поділити з другом всї нещастя і муки. Хто любить, сей не упрекає друга пережитою недолею, сей побачивши його, забуває за всьо... А Марійка?

Кармелюк знов зловив рукою за грудь.

Йому пригадав ся переляк погорда, якою нагоре цила його Марійка, коли почула про замордоване Дорогеї... Її упреки, жаль, ридання і сльози, сльози без кінця...

Та чи вона його любить? Чи любила його перед тим? Чи старала ся хоч раз заглянути в його душу, поділити його горе? Одно тільки слово є у неї про всї допити: »Про других годї думати. Є свої дїти, а опісля треба думати про себе треба покоритись, мовчати й сповняти панську волю.

»Нї, нї! Се горе, біднота і довга мука говорять її устами — вона-ж любить його. Вона — добра, милосерна... Вона поправить ся і стане знов давною, доброю Марійкою«, — старав ся успокоїти себе Кармелюк. Треба тільки їх як найскорше перевезти в Бесарабію, заховати від людських очий. Чиж не згодить ся вона утїкати? Крім сліз не чути від ньої нї словечка. Кармелюк захмурив ся. Треба її переконати, уговкати, щоб спасти її і дїтий. Ох, ті дїти! Безкрилі орлята, безталанні сироти! Перед Кармелюком устали мов живі їх худенькі, замурзані личка, примкнені очі, обведені синїми смужками, дві біло-кучеряві головки й худі тїла, що виставали з під старого катраня. Жаль наповняв його серце, горло зачала дусити спазма і щось горяче підступило до очий Невжеж він, їх батько, не спасе їх від сеї неволї, голоду й нужди? Спасе, спасе! Тому він прийшов сюди. Треба тільки як найскорше зібрати грохи грошиків, роздобути паспорт — і в Бесарабію.

А там...

Щож там?

Там чужа сторона, не почуєш свого рідного слова... Жінка буде плакати, тужити з дня на день за рідним куточком упрекати його гіркою долею... Ох, щож робити? Кудиж іти? Всї дороги передімною а годї ними чимчикувти...

Нї, він забув ще щось. Він спішив сюди радісний і бодрий, мов птиця, вирвавшись з клїтки... А тепер?

Щось давить в груди... Пусто в голові... Серце тяжке мов камінь... Він забув, що стратив щось сильне й живе, що давало йому веселість й енерґію в його житю...

Хмарні думки злїтались більше і більше тїсною лавою до голови Кармелюка і серце тремтїло. В кінци всьо змінилось в якусь темну, тяжку масу і словно придавило мозок.

Природа взяла своє: Кармелюк заснув тяжким сном.

Був вже вечір, коли в печеру увійшов салдат й сказав голосно:

— Атамане, атамане! До тебе прийшли люди.

— Що? Хто? — крикнув Кармелюк й підняв ся. В словах салдата причулось йому щось дуже страшного.

— Люди прийшли до тебе, — повторив салдат, поглядаючи з недовірчивостю на змінене лице атамана.

— Люди... а... — Кармелюк повів рукою по чолї і зітхнув глубоко: — Люди... які? За чим? Може вивідчики?

— Нї, бо пропустила їх передна сторожа. Говорять, що їм тебе конче треба видїти.

— Гаразд! Йду!

Кармелюк устав з місця, поправив одїнє і вийшов з печери.

Зонце зайшло поза вершки дерев, небо ще сіяло рожевим відблеском.

Перед печерою в повнім віддаленю сидїли й лежали біля двох костирів живописним гуртком орлята Кармелюка. Над вогнем в більших казанах, повішених на триніжках варила ся вечеря.

Оподаль від розбійників сидїли два гуртки селян: одна складала ся з чотирьох молодих парубків, друга — з кількох стариків.

На вид Кармелюка всї відкрили голови й низенько поклонились.

— Слава Богу, добрі люди! — промовив Кармелюк, одвічаючи на поклін.

— Во віки слава! — одвітили оба гуртки.

— До твоєї милости, батьку! — заговорили перші парубки, виступаючи вперед і знов поклонились. — Прийми нас.

— Вас приняти? Де?

— У свою компанїю, батьку. Будемо тобі, батьку вірно служити... Підем, де накажеш, — хоч і на край світа...

— Го, го! І за край світа... Хоч в пекло! — підхопив якийсь веселий і знакомий голос Кармелюкови.

— Стій! Щож се? То се ти, фірман Янчевського, Онисько з Гут? — крикнув Кармелюк, вдивляючись йому в лице.

— Він самий! Капля в каплю.

І з поза плечий молодого селянина широка, добродушна, трохи засїяна віспою твар, обкидана кучмою кучерявого волося.

— А се — Головатий і Чапля з Овсяник?

— Угадав, батьку! Прийми справляти поминки по нашій Гадюцї...

— А се я — коли не забув, небоже!

І при сих словах вперед висунулась могуча, коренаста фігура, словно викована грубим молотом з зелїза...

— Дядько Явтух! Чиж се можливе! — крикнув Кармелюк, побіг вперед і обняв горячо кріпкого і не старого ще селянина.

— Як же вас, дятьку, снїгом припало! — Ось й срібний чуб вже ледво замітний.

— Ех, синочку, від горя кождий постаріє. Ось і прийшли ми до тебе...

— Так, так, батьку, — всї відозвались.

Як пізнав, так і приймай в свою сїмю.

Сї слова поразили дуже Кармелюка своїм наголосом...

— В мою сїмю! — повторив він з певною горестю. — В мою сїмю, братя, ідуть тільки ті бездомні, які нїчо не мають нї перед собою, нї за собою! Ви, господарські сини, вер-

ніть ся назад до хати. Чиж вам личить приставати до безприкладних бродяг? На яку то радість, на який конець?

— На більше веселий, чим у нас, на селї, бодай пук! — засміяв ся фірман і розгорнув свою синю чамарку, прикрашену шнурками й висячими, лискучими ґудзиками.

— Сину! — заговорив Явтух грубим, придушеним голосом. Його лице з різкими, типічними чертами було покрите сїтю дрібних морщок, старий вус звисав двома косами до низу, а очі, що блискали з під чорних ще бров, надавали виразови його лиця мрачного характеру. — Таж ти сам здоров знаєш, які вони господарські сини. Чиж у кріпака є господарство, батько, мати, син?

Що є у нього крім горя перед і за собою? — Як прийшли ми до тебе, — значить нема вже сили двигати кріпацьке житє...

— А я вам що дам? Не гадайте, що тут гульня, розкоші. Гонить нас всюди недоля, порадник наш — гіркий. — Дружина — кріпкий мотузок: як обіветь ся довкола шиї, як приголубить, так забудеш і на божий світ! І жде вона нас що дня, що хвилини! Вертайте, братя, домів. Не лакомте ся на гіркий талан! Як дома у вас горе, то і тут нема радости.

— Нї, батьку, нї! — перебив Кармелюка фірман. — Ми знаємо, що й тут жде нас або житє, або смерть. Тай плюнути в вічи! А всеж таки — лїпше для нас умирати за волю, чим віддати своє житє на потїху панам.

— Умирати за волю? — повторив по неволи Кармелюк.

Перший раз та гадка прилинула йому до свідомости. Як мав він точно означену цїль, коли утїкав з війська. На питанє не міг був він дати ясної відповіди, та тепер перший він почув, що така цїль варта житя і личного щастя, що на захоплює його душу і при одній такій думцї в груди його забилось могуче широке чувство.

— А утеча, а Бесарабія? — мигнуло в умі Кармелюка, але це чувство покрило широкою хвилею давнїйше й потягло його за собою.

— Атамане, — продовжав Явтух, чим можемо ми захистити нашу сїмю?

Слухай: був у мене батько — пан убив його на ловах, будь то нечаянно...

Була і мати, пігнали її по породі на панщину і привезли вже на возї.. так і не встала більше.. Осталась тільки одна сестра, чорнесенька, щебетушечка, вся моя утїха.... Любив її, леліяв, душі своєї не чув.... Ну, так ось, дві недїлї тому назад покликали її до панича... Стала плакати...

Пішов я просто до пана: а її зловили і взяли і привезли, щоб панич збещестив... На щастє вирвала ся, але кинулась в глибоку колодязь... Витягнули не живу... Пан приїхав... Мене пустили на другий день: я підпалив гумно і прийшов до тебе. Скажи тепер менї, як можемо тепер ми захистити свою сїмю?

— Правда! Гарно говорить! — піддержували Явтуха Кармелюкові товариші.

— Їй Богу, правда! — крикнув удало фірман. — Чи будемо сидїти дома, чи нї, все одно: не висидемо нїчого путнього, присяй-бо! Захоче пан, так і закатує на смерть цїлу нашу сїмю на наших таки очах, або попродає в чужі руки ... так як ось зробили з тобою. А коли ми, батьку-атамане, получимо ся з тобою, тож може чого добєм ся... Не даромже пословиця говорить: »втїк — не втїк, а побігчи можна«...

— Гаразд, нажень! Люблю таких! — замітив енергічно салдат, спльовуючи в бік.

— Таж і у тебе, атамане, лишилась сїмя, — говорив Явтух далї — а ти покинув її й жінку беззахистну й дрібних дїтий, тому, що зрозумів, що не в силї їх спасти...

— Правда, правда! — заговорили разом і товариші Кармелюка і пришелцї-старики.

— Не цурай ся нас, батьку!.. Натерпіли ся ми вже доволї! — крикнули голосно Головатий і Чапля. — Назад не вернем ся... як не при тобі, так на вербу, або в полонку... одна дорога... чи добудемо волї, чи нї, а гіршого пекла, як у нас дома, й на другім світї певно нема.

— Правда: голий розбою не боїть ся! Пан або пропав! Нам виратувати годї. — продовжав сильнїйше фірман. — А карою нас не лякай! Коли будемо умирати, то нехай хоч знаємо за що.

— Гарно, діти! — сказав одушевлений Кармелюк. — Я прийму вас на мою безталанну сімю, знайте наперед, що ні пирі, ні весіля ждуть на вас тут!...

Парубки мовчали, похилили голови.

— Знайте ще, що я не допущу до розливу крови, крім послідної скрайности. Знайте ще й се, що кождий день може принести смерть й страшну кару, що як піймають кого з нас, то ані на вогни, ані на инших муках не повинен видавати своїх товаришів.

— Знаємо всьо! Умремо за тебе! Веди нас куди хочеш! — крикнули разом парубки.

— Так, линайтесь тутки, —сказав Кармелюк.

Парубки поклонились ще раз Кармелюкови і відійшли на бік.

Кармелюк зітхнув глубоко, потер чоло рукою. Чоло було горяче, грудь підносилась високо, поривисто. В пустоті, що була охопила його душу, знов нова, хоч від давна вже дрімала в душі, думка. Вона ширила, кружляла і розкидала довкруги себе снопи мерегтячих звізд. Немов блудні огники, що бігали серед темряви його думок відривки гадок: що се? сімя, жінка, діти? — А Бесарабія? Чи він може обманювати відданих собі людий? — Та горячий туман закрив в його свідомости все минуле, немов піднімав його все висше і висше. на недоступну висоту...

Кармелюк потер рукою чоло. кинув головою й намагав ся запанувати над собою. Перед ним ще стояли чужі люди, що ждали від нього слова.

— А з чим ви прийшли, дядьки — заговорив він. віддихаючи глубоко. — Може також до мене?

Поки ще є молодші за нас, батьку, нам ще час. — одвітив старший, сивий, чоловік, виступаючи на перед. — Громада прислала нас до тебе просити помочи.

— До мене? Просити помочи?

— До теб , батьку, Поратуй нас! — заговорили старики і кинулись на коліна.

— Встаньте! — промовив Кармелюк. — Тільки перед одним всевишнім належить клякати... Як я можу вас поратувати? Від кого, та від чого?

— Від пана нашого й від управителя, від лютих ворогів. Замучили вони нас. Нема більше сили терпіти. Панщини люди не кінчать, по ніч ть день на тиждень працюють від зорі до зорі. Мало того, що ціле добро йому несем, то він ще наймає нас в чужі села, не щадить й вагітних жінок... Торгують дівчатками малолітними... Ой, сам, батьку, знаєш наше житє...

Серед товаришів Кармелюка почулись гнівні оклики.

— Ой, батечку, поратуй нас, хоч не нас, то дітий наших! — заридали старики — падаючи на коліна й витягаючи руки до Кармелюка.

Сльози й ридання стариків зробили сильне враження на присутних.

— Правда, правда! — заговорив Кармелюк, уриваючи, немов говорячи з самим собою. — Гей, хто знає сего пана і село? — звернув ся він грізно до своїх товаришів.

— Сего маршалка? відозвав ся фірман. — Як не знати? Я його знаю... Гого! Ще й як знаю! Їздив я нераз до того собаки на село..... Ха-ха-ха! — розміяв ся він не то гірко, не то весело... — Ну, село! Всї хати обдерті, давно ребрами світять. Скоґ? Щоб тобі хоч курка! Собак на ціле село набереть ся дві-три тай гільки. А дітвора вся гола мов циганята! А підлітки-дівчата всї в лахмаю... Ой, мамо моя! Пан, а ще більше управитель, обдер так село!

— Ось що, — заговорив Кармелюк, звертаючись до стариків, що з благанєм вдивлялись в його лице. — Постараюся я провчити їх без душогубства, а все таки здорово провчити і економа і пана!

— Будемо за тебе Господа молити! — крикнули старики й кинулись Кармелюкови в ноги.

— На многі літа атаманови! — крикнули свої, а салтані кинув шапку в гору і заревів: Урра!... Урра!...

Кармелюк сам підвів з землї найблизного діда і кивнув, щоб прочі підводились.

— Ой, батеньку-атамане! — закричав неначе опянїлий фірман. — Прикажи сейчас звязати менї руки, а то я від радости сам себе зачну періщити.

Роздав ся реґіт на сї слова.

— Ну, слухайтеж! — забрав голос Кармелюк.

— Як тільки зійде місяць — в похід, за ніч треба дійти до ліса пана маршалка. Ти, фірмане, знаєш гаразд і дорогу і село і двір і порядки — тож йти меш по переду.

— Всьо до ниточки, батьку!

— А тепер, обернув ся Кармелюк до Андрія і до салдата — погодуйте голодних, тай своїм затроїти червака.

— Гайда! — махнули Андрій і салдат на зібраних й одвели їх до вогню, де густий дим підносив ся з повних казанів.

Кармелюк відійшов на бік і сів на купку гиляк. Кров стукала йому у виски, шуміло в ухах, він стиснув голову руками, й опер ся руками на коліна. Тільки що минулі сцени глубоко заворушили й потрясли його. Та ось що тепер лучилось! Коли він став на роздорожу, не знаючи, на що рішити ся, народ зробив його своїм заступником.

»Ой, доле моя, доле! — майже простогнав Кармелюк і закрив лице руками. — Куди ти мене кидаєш, куди несеш?

XVI.

Знов до уха Кармелюка доніс ся протяжливий, довгий свист...

Він зірвав ся на ноги й надслухував. За хвилю свист повторив ся ще раз і ще раз, а в слід за тим роздав ся шум гиля...

На полянку, десять кроків від того місця, де сидів Кармелюк, вийшло двох парубків: вони майже несли знакому їм доньку священика з Дережні, — Олесю. Руки її були звязані за спиною, білий платочок, покриваючий голову, зісунув ся на плечі; пухке, каштанове волосє розсипало ся тепер по плечах й виглядало мов авреоля із червоного золота; від нестрого движеня, від хвильовання палало її лице. Вона була дуже гарна в сю хвилю. І її біле, налякане личко й стрійна стать явила ся контрастом до грубих фігур парубків, що її несли.

— Пане атамане! Піймали пташку! — крикнув один з них. — Там ще є друга, звала вона себе жінкою священика

з Деражні: коли вона почула, що попалась в руки Кармелюка, то з ляку затремтіла, тож ми її в бричці покинули, двох лишило ся біля неї.

Кармелюк нахмурив ся.

Хто такий? попадя з Деражні? — спитав він.

— Так, атамане! А се її дочка.

— Та як ви сміли їх перепиняти? — крикнув грізно Кармелюк. — Чи виж забули, що я заказав напаствувати добрих людий, особливо наших панотців. Розвяжіть панні руки. Горлом своїм одвітите за непослух. Таж всі знають, що Кармелюк не напастує добрих людий, що він карає тільки напасників, кровопійців.

При сих словах Кармелюка з грудий Олесї вирвав ся придушений оклик і вона також подалась вперед.

— Що? Ви налякали сь? — промовив з ласкавою усмішкою Кармелюк, із вдоволенєм оставновляючи свій погляд на гарнім личку дівчини, — не бійте ся, розбійник Кармелюк не зробить вам лиха.

— Я й не бою ся — заговорила Олеся дріжучим голосом — коли зловили зразу, налякалась. . і за бідну маму і за себе, а коли почула, що ведуть до Кармелюка, минув мій страх.

— Як? — заговорив Кармелюк — ти не налякала ся страшного розбійника Кармелюка? Таж він з живих людий ріже паски на очкур, виколює очі...

— Всьо то брешуть пани та економи, а за ними зі страху Жиди... А я знаю, що ви — чоловік добрий і заступаєте ся за безталанних. »

Кармелюк з подивом поглянув на Олесю.

Огненний погляд дівчини, її слова й глубоко схильований голос, що свідчив про щирість слів, його пронизав й тронув.

— Спасибі за добре слово, дівчино, — промовив він, нахиляючи голову, — тільки се слово далеке від правди.

— Ні, ні! — перебила його горячо Олеся. — Коли многі благословлять ваше імя, то значить: ви наш друг і защитник!

— Чиж може бути другом сей, у кого кров на руках і гріх на душі? — спитав Кармелюк Олесю і сам здивував ся, чого він заходить з дівчиною в такі інтимні розговори. Та

якесь понятне чувство силувало його розкрити перед кимсь свою душу, що зміг би поняти шаліючу в ній бурю, а йому чомусь здавалось, що ся дівчина його розуміє, що він говорить з давним близьким другом. Після пережитого хвильованя, слова незнакомої дівчини, горячі, одушевлені, вливались цілющим бальзамом в його замучену душу.

— Хто для спасеня братів гріх принимає на свою душу, сей чистий, — одвітила одушевлено Олеся.

І при сій відповіди Кармелюкови пригадались сльози і ридання жінки тай згадка її про гріх, кару...

Мимовільне зітхнене вирвало ся з її груди.

— Ех, дівчино, дівчино! Твоїми устами мед пити. Тільки не всї так думають... Поживеш і ти довше, тай омерзїнєм відвернеш ся від розбійників-душегубів.

— Ніколи! — крикнула Олеся. — Кармелюк не буде душегубом! Колиб я була мужчиною, пішлаб за вами.

— Ех, дівчина! Козир-дівка! — загомонїли шумні оклики серед Кармелюкових товаришів, що з незвичайною цікавостю прислухували ся словам дівчини.

Олеся здрігнула і аж тепер побачила себе серед більшого гурта людий, що розложились біля двох кострів.

— Слїд випити за її здоровлє! — крикнув грімко салдат.

— Правда, брати, та тепер не час на се — остановив його Кармелюк. — Збирайте ся скоро а я сам проведу панну. Коня менї на Корний шлях! — приказав і звернув ся до Олесї — Простиж, ясна крале, за тревогу, яку ми спричинили тобі, прости, та не поминай лихом. А тепер дай менї руку: твоя мати певно вже стратила голову з переляку, дожидаючи тебе. Йдем, бо я хочу їй скоро вернути чудну доню.

Олеся подала руку Кармелюкови і вони пійшли по вузкій, ледви замітній стежці, що вела в глубину лїса. У віддаленю за ними слїдував молодий хлопець, що вів за поводи осїдланого коня.

Якийсь час йшов Кармелюк і Олеся мовчки. Місяць ще був не зійшов: під деревиною розлила ся хмарою чорна темрява. Чути тілько було тріскіт сухих гиляк, що ламали ся під ногами.

Кармелюк кріпко держав в своїй руці горячу ручку Олесї й упереджував від часу до часу Олесю о перепкодах, що розкинулись на стежині.

Олеся почувала як серце її тревожно било ся в груди утрудняючи віддих, розливаючи вогонь по всіх жилах.

Герой, о котрім вона чула стілько чудесних казок, що все ставав в її уяві, — йшов тепер поруч з нею і держав її за руку. О, уява не обманула її. І сей гордий стан прекрасне лице і очі любі, хоч жалїсні. Вона їх бачила не раз... не раз... Та чог його вигляд такий печальний? Чому тільки журба світить в його очах? »Чи може бути другом сеї, у кого гріх на души?« Чиж він одинокий, безталанний?

Тисячі думок приливало до її голови, тисячі красних слів, теплих тиснулись на язик. Та всї слова, з якими вона все у своїх гадках зверталась до Кармелюка, завмирали на її устах.

Непонятний жаль огорнув її. Їй хотїлось сказати сему героєви так богато о тім, о чім думала вона нераз в нічній тиши, та уста її не в силї були відкритись: думки, що повставали при незвичайнім нервовім побудженю, неначе її пригнобили: рука її лиш слабо дрожала в могучій руцї Кармелюка.

В кінци Кармелюк перервав мовчанку.

— Чого ти замовкла, дївчино люба? Чиж може лякаєш ся або недовіряєш менї?

— Нї... нї... одвітила живо Олеся. — Чого ти так говориш?... Чиж можу я?... Скажи, коли можна: куди ти вибираєш ся?

— Ох, панно люба, но що тобі знати про наші діла Йду пімстити кривду на пан-мариналку; у нього тисячі людий умирає з голоду, хоч хлїб гниє в шпіхлїрах.

—Бережись! — вирвалось горячо у Олесї. — Пани вже на сторожі, збирають військо... можуть зловити...

— Про се нас не гадаємо... Від долї не утїчеш... Конець кінцем таки пійманють.

— А тодї що?

— Тодї вже не помилують... Замучать на смерть.

— Ох, Боже наш! Прошу тебе... Будь обережний... бережи свою жизнь...

— Для кого? Для чого?

— Для нас всїх.

— Спасибі, спасибі, люба панно, за ласкаве слово, промовив зворушений Кармелюк, стискаючи руку Олесї. — Давно не чув я таких річий. Господь нехай благословить тебе за ласкаве слово для розбійника-гайдамаки. Ех, щасливий буде сей, хто назве тебе своєю жінкою.

При тих словах Кармелюка Олеся почула як лице її спалахнуло, рука задрожала, щось закипіло в серцю. Вона хотїла сказати Кармелюкови, що нїколи, нїколи нїкого не назве своїм чоловіком, та щось стиснуло її за горло і слова завмерли на устах.

Між тим стежина зачала піднимати ся в гору... Вони уйшли ще кілька кроків і вийшли на дорогу, де під деревиною стояла бричка з півмертвою від переляку попадею і звязаним фірманом. Двох гайдамаків стережило полонених.

Кармелюк підійшов до попадї, вклонив ся їй ввічливо і попросив процеля за спричинену їй дурними хлопцями тревогу. Опісля поміг Олесї сїсти, казав розвязати фірмана і казав рушати. До того заявив, що для більшої безпеки проведе їх до кінця лїса...

Конї рванули. Всї мовчали; панів мертва від переляку попадя дивила ся на странного розбійника, що гарцював разом з ними.

Олеся також мовчала; присутність матери стїсняла її та; Кармелюк не бажав чомусь нарушити тишини.

Між тим місяць підніс ся високо. Над полями, якими вони пробирались, сіяло прозоре лязурне небо.

Місячне світло освічувало лице Кармелюка, воно було блїде і зажурене. Пахмурені брови говорили о сїм, що він занятий якоюсь серіозною мислию.

»Про що він думає? — допитувалась в души Олеся, дивлячи ся на Кармелюка, — чому лице його так зажурене? Чи у [illegible] жінка дї[illegible] Яке горе носить він в серцю? Ох, колиб можна поговорити з ним мов з близьким, з другом, щоб розвіяти хмари з того чола! Чиж побачу ся ще коли з ним? Чи може вже нїколи! Нїколи!

Кругом було тихо; мовчанку переривав тільки стукіт коліс об корінє дерев та тупіт кінських копит.

Від часу до часу Олеся закривала на хвильку очі неначе прислухувала ся до сеї дивної гармонії, що звеніла в її груди; а коли відкрила їх, то знов бачила прекрасного козака, що летів вихром біля неї.

— Ах, колиб так можна їхати довше... ціле житє... — немов шептав її солодкий тайний голос.

— Що, панно люба, здрімала ся? — обізвав ся вкінци Кармелюк, звернувши ся насміпливо до Олесї.

— О, ні! — одвітила вона поривисто й додала тихше: — Так гарно, так пишно всюди..

— Так, ніч прегарна на диво! Пишно вам буде їхати! Ось вже й конець...

— Вже! — крикнула Олеся а в голосї її ясно задзвеніло розчарованє й жаль тому, що так скоро доїхали.

— Видко, що й фірманови не дуже весело їхати поруч з Кармелюком, усміхнув ся Янко, показуючи на хлопця, що підганяв конї що сили.

За кілька хвиль конї винесли бричку на конець ліса. Перед путниками розкинулась рівнина, ціла залита місячним світлом. З одної сторони тягнулась тільки темна лінія зникаючого ліса, а далї, як далеко око догляне, — розкинулось немов безконечне море, що дрімало в місячнім світлї запашного, срібного степу.

Кармелюк придержав коня; бричка остановилась.

— Ну, прощайте, добрі люди, — сказав він, здіймаючи з голови шапку. — Прости, пані-матко, ще раз за се, що налякали тебе мої нерозумні хлопці. Прости і ти, ясна панно і оставай здорова! А се прийми від мене на памятку. — І він зняв з мізинця дорогий перстень і вложив його на палець Олесї. — Прощавай. Дай тобі, Боже, щаст яй долї. Та не забувай у своїх молитвах на гайдамаку, Кармелюка.

— Ніколи, ніколи! — ледви прошептала Олеся.

Кармелюк підніс її руку до своїх уст, махнув ще раз шапкою, крикнув

— »Рушай!«

Коні рванули і бричка бистро понеслась по дорозї. За кілька хвилин була вона вже далеко від лїса.

Олеся глянула назад: на краю лїса виднїла ся ще стать Кармелюка.

Та ось: бричка спустилась з гори і чорна пасмуга лїса зникла з очий.

Тепер подорожні очутились серед сизого, безлїсного степу. Кругом розіслав ся він пашний, срібний і безмежний... Дорога вила ся лискучою, срібною лентою й ховала ся за горизонтом.

Аромат цвітних трав наповняв воздух дивним запахом. Він проникав цїле єство чоловіка й тревожив й опянював грудь й наповняв її смутними мріями о чімсь давнім, чарівнім що уносило душу далеко поза границї сего запашного степу.

Тисячі невидимих голосів наповняли його дивною гармонією.... Чулось, що під кожним листочком, під кожною благовонною билинкою дрожать з диханєм сеї дивної ночі мілїярди нових єств... Здавалось, що всьо кругом дихало й співало пісню любови...

А ніч плила серед тишини торжественна, прозора, місячна.....

Успокоєна ритмічним стукотом брички панї-матка дрімала. Фірман рідко посвистував на конї.

Олеся оглянулась назад.

Лїс давно вже зник з виду. За ними, перед ними, довкола них — розкинулась безлюдна, сріблиста далечінь.

Глубоке зітханє вирвалось із грудий дївчини, вона [illegible]ня ла руку й горячо поцїлувала се місце, де ще горів [illegible]луй Кармелюка.

Пан маршалок сидів цїлий червоний й зхвильований в розкішнім сальонї своєї жінки. Шклянні двері кімнати були відчинені на широку терасу, що виходила в цвітучий сад; теплий весняний воздух свобідно втискав ся в покої, та панмаршалок не дивлячись на се, жалїбно підкидав плечима, немов би його щось кололо.

На турецькій канапі, обложеній подушками шитими золотом й бісерами лежала Розалія. Лице її було розстроєне: в руці держала вона дорогий флякон з якимись солями; його підносила вона від часу до часу до кінчика свойого носика.

На столі перед пан-маршалком лежало розпечатане письмо від пана Янчевського. Сей зловіщий лист був причиною злого гумору в обоїх.

Ще нині рано арендар маршалківських »млинів«, Жид Лейзор, прибіг, ледви дихаючи від переляку, до пан-маршалка й доніс йому о страшних подіях в Вівсяниках, о убійстві Доротеї, о ограбленю розбишаками цілої оселі. Лейзор просив пан-маршалка приняти його із жінкою, дітьми й цілим добром у двір, говорив, що у Кармелюка страшне військо і що за ним йдуть всї хлопи.

Страшна вістка поразила мов громом пан-маршалка й цілковито перелякала його красуню-жінку. Впрочім: після перших хвиль переляку пан-маршалок зачав потїшати себе й свою жінку тим, що се могли бути тільки слухи, викликані страшною карточкою, що її дістала Доротея на обіді в судії. . Аж ось і письмо пана Янчевського ствердужує із всїма подробицями сю страшну вістку...

Крім вістки про страшне убійство Демостен писав маршалкови, що певно провідником банди є гайдамака, сей славний Кармелюк, один із хлопів Доротеї; вона віддала його в москалї... Далї Демостен доносив, що зібрав трохи війська і стоїть коло Гончар. Тому належить, щоб пан-маршалок зібрав своїх двірських слуг й поспішив сюди до нього. Пятнайцять верств від того місця в Руднї, находить ся чималий відділ з капітаном Семеновим на чолї; всї вони получать ся й »накроють« гайдамаку. Демостен напрасно просив, щоб маршалок виступив сейчас по одержаню листа. »Поспіх в дїлї буде задатком нашої побіди, — закінчив він високопарно свій лист. — Треба утяти гидрі голову, поки вона не обняла цїлого краю«.

XVII.

В низу стояла ще дописка невеличка, та вона найбіль-

не занепокоїла маршалка; в ній містило ся ледви кілька слів: »А бестія фірман мій, Онисько, утік із двора. —Говорять — потяг до Кармелюка: Бою ся, щоб драбуга окаянний не наробив нам чимало халепи: Він бував із мною всюди й знає гаразд розложенє й устрій панських фільварків й настрій слуг. Та впрочім нема що довіряти клятим мужикам: вони всї линнуть до того проклятого гайдамаки, мов зелїзо до маґнесу«.

Пан маршалок не прочитав своїй жінцї сеї дописки, та очі його звернулись до неї... І тепер перебіг її по двайцятий раз, він знов не міг здержати ся від внутрішного проклону на адресу Демостена і його фірмана.

— А сто чортів тобі, старий дурню! Не міг удержати бунтівника-хлопа, а тепер ще хвалиш ся, вибравшись з дому в поле! Певно, що тепер тобі безпечно з командантами, гому по скликуєш із всїх боків, бо на всякий случай, клятий пес приведе перш усїх клятих гайдамаків на твою голову.... Тьфу, ти.... Сто фір бочок чортів й задрянана відьма в додатку! Жили собі мирно, ситно й безжурно, а тут... Знов викинуло пекло тих псявір...

Маршалок зітхнув тяжко й кинув ся на деревляну спинку канапи.

— Мати Божа! Ратуй нас! Спаси! — застогнала плаксивим голосом панї Розалїя. — Я умру... я не можу так ждати... Що хочеш, роби а вези мене в Камянець, у Варшаву, хоч би навіть у Київ, но тут — нїзащо...

— Моя королево, — одвітив пан-маршалок. — всьо що хочеш і куди хочеш... Завезу навіть в Париж... Но передовсїм треба зловити того чорта й зловити банду. Ось і пан Демостен взиває... Обовязок, моя люба, й честь перше всього...

— Та не останусь в сїй тюрмі нїзащо в світї! Нїзащо!

— Моє щастє, моє золото! Перша моя думка — о тобі. Треба тебе сейчас завезти в безпечне місце, та як се зробити в сю хвилю? Як рушити ся з місця, не знаючи, де засїв ся гайдамака. Так отже: безпечнїйше сидїти дома, чим виїхати в поле, де за кождим корчем — гайдамака, на кождім перехрестю — засїдка.

В сю хвилю до хати долетїв шум і пан-маршалок зірвав

ся з крі[illegible] і кинув ся у відхилені двері на терасу тай зачав її замика[illegible]ла засув. Та засув був лихий і пан Фінґер сопів й ворчав, забивав кулаком й термосив...

— Та не замикай дверий і не трать сил! — замітила злобно Розалія. — Від гайдамаків не запреш ся; вони влїзуть і вікном.

— Тисяч громів їм в зуби тай всїм тим московським порядкам! Насадили й справників, та асесорів та москалїв, а не можуть доброго шляхтича охоронити від гайдамаків. Ну, я їм покажу, я їм дам! Я їх...

— Ну, що ти гадаєш робити? крикнула вже істерично Я не хочу, щоб мене постигла доля нещасної Доротеї!

— Ісусе Христе! — крикнув маршалок і тяжко опустив ся на диван.

— Ну, щож ти гадає робити? — крикнула вже ітсерично Розалія і знов піднесла флякон до свойого носика.

—О, сейчас, сейчас, моя королево, дай відітхнути! — Маршалок обтер шовковим красним платком по чолї і заговорив вже спокійнїйше. — Другого нїчого не придумаю, а сейчас зберу вірних моїх слуг та не проклятих схизматиків й виберусь...

— Із двора?

— Так....

— Куди?

— До сего краснорічивого... Та у мене є свій плян.

— І покинеш мене тут одну? — від гніву й подражненя Розалія спалахнула цїла й скочила з місця.

— Но, моя мила, таж се ради свого спасеня!

— Мойого спасеня? — крикнула гнївливо Розалія. — Для мого спасеня заберешь всїх вірних людий й виїдеш із ними з двора, а мене лишиш в руках підлих хлопів? Та ще й скажу, що хлопи голодні а ти від них тїкаєш... Та ще й скажу — гнївно тупнула ногою — вони порозуміють ся з Кармелюком й прикличуть його сюди!

Маршалок почервонїв.

— Моя дорога, се всьо для тебе!

— Нї, нї! Не хочу чути! Так ти мене любиш? підлий,

підлий боягуз! Лишаючи одиноку женщину, а сам утікаєш від небезпеки!

— Але, Розуню!

— Не хочу нічого чути! Як ти їдеш, так і я їду з тобою!

— На Бога! — крикнув маршалок, підбігаючи до жінки й ловлячи її за руки. — Ти знівечиш цілий мій плян... Ну, Розуню, ну, моя королев, дай промовити словечко, — зачав маршалок, ціуючи одну то другу руку жінки, щоб вона йому не пирнрвала, — нехай тобі скажу, що я задумав, а коли тобі не по нутру буде мій плян, то всьо буде по твойому, всьо буде, як ти хочеш. Ну, сядь же, вислухай з початку.

Розалія поглянула з недовірчивостю на свойого чоловіка, однак сіла на диван й сказала нетерпеливо:

—Ну!

— Ну, моя дорога кралю, слухай же: сей божевільний Демостен, чортиб його взяли з його проклятими затіями, видумав якусь »загальну мобілізацію«, вбив собі в голову, божевільний, що він зловить Кармелюка. Ну, та най собі возить по лісах своє сало, воно на ніщо не здало ся, хиба на ходаки для гайдамаків.

Розалія кинула згірдливим поглядом на обвислу товсту стать чоловіка; сей погляд говорив, що радше се сало безхосенне; та маршалок не замітив погляду жінки і продовжав далї:

— Я уважаю за свій перший обовязок охоронити тебе, моя цвітко, від всяких небезпек, опісля получу ся з відділами й потягну в Рудно, до Семенова, капітана присланої команди з Каменця... Добрий Москаль зробить за гроші всьо, чого забажаю! бо потребую, щоб він дав менї пятнайцять людий до перепровадженя жінки до Каменця. А коли я поміщу тебе в захитнім місци, тодї — і маршалок випрямував ся по молодецьки а навіть підніс руку до вусів — і тіло і душа моя до ваших услуг!

— Гарно! — перебила його нетерпеливо Розалія, — то чомуж я не маю поїхати з тобою а звідтам доперва в Камянець?

— Чому? Та чиж ти, моя королево, не знаєш сего осоружного Демостена? Таж він як побачить тебе при добрім здо

ровлю, упреть ся, мов бик, при тім, щоб сейчас зробити облаву, а навіть попросить тебе до товариства, а ти знаєш, моя Богине, чим можуть закінчити ся такі жарти.

Розалія прикусила губи; в словах маршалка була правда. Важанє нових вражінь тягнуло її до романтичних пригод, та рішучим услівєм тих пригод мала бути повна безпека а тут охорона чоловіка а також і Демостена не запевняла їй великого довіря.

— Добре! Та чого ти маєш їхати до Демостена? Чиж не лїпше відправити ся прямо до капітана в Рудно а відси і дослати мене в Камянець а тоді самому забрати ся до Демостена.

— Так, се гарно! — заговорив Маршалок.

— Так... се можливо.... хоч се трохи не по лицарськи...

— Ха! А після тебе се по лицарськи лишати женщину серед озвірілих мужиків?

Після тебе по лицарськи, забрати від неї всю вірну дружину, щоб охоронити своє... сало?

— Матінко Божа! Таж я все о тобі і для тебе! А сам... Я плюю на того собаку... І покажу се всім на облаві...

І, щоби придати більшої ваги своїм словам маршалок надув лиця, нахмурив брови і розчепірив ся мов індик.

— Досить! — крикнула приказуючо жінка, — Вези мене сейчас до капітана.

— Твоя воля — для мене законом, моя царице... Одно тільки...

— Без »тільки«.... — крикнула гнївно Розалія

Нараз почуло ся легке ковтанє до дверий і до кімнати увійшов старий дворецький маршалка.

На вид його маршалок позеленів.

— Чого там? Чого прийшов? Чого мовчиш? — закричав він на наляканого старця, вдивляючи ся допитливо в його лице.

— Осміляю ся донести вам, вельможний пане, що на напифільварок приїхав пан граф Краєвський і просить, щоб йому було дозволено...

— Брешеш, стара собако! Хочеш впустити у двір Кармелюка! — перебив його грізно маршалок.

— Най помилує вас Пречиста! — крикнув з неудаваним переляком старець. — Нехай пан поглянуть самі на гостя. Коли він похожий на проклятого хлопа, то хіба вже я на старість цілковито осліп.

— Чи сей ґраф старий? Сам чи із службою? — запитала скоро Розалія.

— Зовсім молодий, ясновельможна пані, з одним тілько слугою, — одвітив Дворецький.

— Ну, так... та чи се справді ґраф? — сумнівав ся маршалок.

— Чомуж ти сам не подивиш ся й не пересвідчиш ся? Чомуж не дати захисту благородному лицареви?

— А управитель тут? — спитав не зовсім ще довірчиво маршалок.

— Ось тут, дожидає панських приказів.

— Ну, так ходім....

Пан Фіґер взяв до рук стрільбу пару пістолів і шаблю, вийшов на крило дому, казав управителеви зібрати всю двірню в цілковитім уоруженю й під такою охороною підійшов до брами:

— Хто там? — спитав заглядаючи обережно в невеличке віконце, вирізане в брамі.

За брамою, по другій стороні рова сидів на дорогім воронім кони, убраний після найновійшої моди, молодий шляхтич; за ним стояв, держачи за уздечку гнідого коня, чоловік атлетичної будови тіла, убраний просто, й гарно узброєний, очевидно: його слуга.

— Ґраф Едуард Краєвський, — одвітив гість, — прошу ся в гості до вельможного пан-маршалка.

— А відки ви, куди їдете і пощо? — продовжав свій допит маршалок.

— Із Кракова, до ґрафа Ржевуцкого в Київ; маю поручення від князя Оґінського.

— »Важна особа« —подумав він. — Годі відмовити, та все таки, хто знає? Та зверха подобає зовсім на ґрафа.

— Ось що мій паноньку, — звернув ся він тихо до управителя — пішли кого небудь на башту, нехай гаразд огляне околицю, може причаїлась де шайка?

— Пішлю, ясновельможний пане, верхового, щоб оглянув всї верхи й долинки

— Гаразд!

— Чомуж так тягаєте ся, пане маршалку? — крикнув ґраф по французьки.

Ся французька фраза вкінци успокоїла пана Фінґера, та він все таки не рішав приказати впустити міст.

— З великою радостю! — крикнув він в віконце, — ґраф... дорогий гість... цїлий двір для ваших услуг... Та тепер часи страшні, даруйте прото, що я трохи обережний... Я прошу вас передати крізь віконце оруже своє й слуги, опісля вїдете на подвірє і вас оглянуть... А оруже Вам звернеть ся сей час.

— Згода! — засміяв ся радісно ґраф.

Між тим як тільки замкнулись двері за маршалком Розалїя швидко підійшла до зеркала й допитливо поглянула на себе. Правда, вона була трохи блїда й розстроєна, та ся блїдість не змінила її краси. Легкий, білий кафтан, що складав ся цїлий з вишивок, додав її більше ніжности. Вона поправила легко своє чорне волосє й нетерпеливо вижидала повороту чоловіка.

— Хто сей ґраф? Молодий ... Чи гариний? Куди їде? Може із за границї? Один... шукає захисту... Се так поетично.... і інтересно... мов в романї... Ах, чомуж вони ще не йдуть?

Однак прийшлось ждати ще довго.

Та вкінци в сусїдній роздались грімкі кроки й звуки двох голосів. Один — голос її чоловіка, другий — дзвінкий, молодий, належав очевидно до гостя....

Серце Розалїї стукнуло в груди.

Маршалок отворив двері, пустив попереду гостя, ґрафа Краєвського, висмуклуго, стрійного красуня, мужчину в самім цвітї лїт. На нїм був гарний костюм: модні закочені чобітки, сїрий, подорожний плащ з пелериною і високий ковнїр, що закривав шию до самих уший. В руцї держав гість трохи паперів, а тільки пістолї, що стреміли за поясом, нарушали вповнї елеґантний і світський вид красуня-ґрафа.

Правда: в супереч моді він носив вуси, та ся дрібничка додавала його мужеському обличу ще більше краси.

Легкий, ледви замітний румянець виступив на лици Розалії: такого красуня вона не надіяла ся побачити.

— Прости, моя королево, що я привів пана ґрафа прямо до тебе, — обернув ся до жінки веселий маршалок, — та задля твоєї слабости... ну і хе, хе, хе... положеня нашої кріпости...

— Я повинен просити прощеня у вельможної пані, — промовив ґраф, кланяючись, — за се, що позволив в сю пору впрошуватись в гостину.. Та мій кінь...

— Як можете, пане ґрафе, говорити про се? — перебила його з милим усміхом Розалія. — Ми завсіди раді гостеви.... Просимо сідати; нехай вам здаєть ся, що ви не в гостях а дома....

— Цілую ручку ясної пані! — одвітив ґраф, кланяючись ще раз і цілуючи біленьку, пухку ручку Розалії.

Розалія сіла на канапу; гість і маршалок примістились на кріслах.

— Який се гарний случай, що бачимо у себе пана ґрафа? — звернулась Розалія до гостя.

— Сюди завели мене мої шляхотські обовязки. Ось бачите, ясновельможна пані, я їду з Кракова від князя Оґінського, та вам, шановні панство, відомі злодійства того Кармелюка?

— Маршалок махнув тільки рукою, а Розалія насмішливо підсміхнулась.

— Так ось —продовжав ґраф — хоч посілости мої не тут а на Волині, то я, почувши тільки вісток про сего підлого хлопа, рішив завернути сюди, щоб взяти участь в поході і піймати сю собаку.

— Пан ґраф правдивий лицар! — крикнула одушевлена Розалія.

— Ха, ха! Молодіж! Вогонь! Коли я був в таких літах куди то не носило моєї голови! — заколихав ся маршалок і весело потер руки.

— Ні — крім молодости у нашого молодого гостя всї прикмети лицаря! — перебила чоловіка Розалія.

— Вельможна пані щедра на похвали, — ґраф склонив голову. — Я гадаю, що се не велика заслуга зловити хлопа, хоч би він зібрав довкруг себе і сотню гайдамаків... А ходки, що їх уцию собі із шкіри сего гайдамаки Кармелюка, дов го мені послужать.

— Ха, ха! Правда! Шкіра у того дідька вже добре вигарбована! — зареготав ся знов марпалок, що повеселів цілковито а навіть набрав деякої легкости рухів в присутности ґрафа.

— Таким чином, — продовжав ґраф, — я їду, щоби приключити ся до вашого відділу, що, як я зачував, зібравсь тут недалечко... Питав ся я в однім, другім селі де збирасть ся облава. По тому, що підлі хлопи давали мені самі противорічні відповіди, то я порозумів, що собаки хочуть мене спровадити прямо в зуби Кармелюка і рішив заїхати до вельможних панства, щоб довідати ся дещо більше.

— І пан ґраф угадав як не можна лїпше! — крикнув смутно марпалок, ударяючи себе по ногах. — Якраз тепер дістав я вірні вістки, що збірна точка назначена в околиці Гончар, чотири години їздив від нас! Я мушу конче сейчас їхати туди, так ось пропоную, щоб і пан ґраф зі мною поїхали.

— Що ти, мій милий! — налякала ся Розалїя. — Ґраф так змучив ся, повинен віддихнути.

— Цїлий дім мій до ваших услуг, заговорив ввічливо хазяїн, — та ґраф хіба лишить ся один як і ти поїдеш...

XVIII.

— Ні, я можу й не їхати... Бачите, пане ґраф, — звернулась Розалїя до гостя з ласкавим усміхом — я зі страху ні защо не хотїла тут остатись без мойого дорогого чоловіка й домагала ся, щоб він взяв мене із собою. Певно, він мав рацію, що говорив, що мені зле й небезпечно їхати на сю облаву; бо його кличе сюди шляхоцький обовязок і він цїле житє не простив би собі, колиб ради мене там не поїхав. Та що робити! Женщина все останеть ся женщиною, а серце все паном над нами...

При сих словах кинула вона крадькома в сторону ґрафа чарівний погляд.

— Так, се певно, моя люба, — замітив муж, — для тебе й небезпечно й не гаразд їхати там, — та коли ти хотїла, годї було відмовити.

— Прости менї, друже, ти маєш рацію, — і Розалїя витягнула руку свойому чоловікови, що змяк від неожиданої ласки. Він уловив ручку жінки, покрив її голосними поцїлуями а опісля кинув ся на крісло.

— Та тепер відносини цїлковито змінились, — продовжала Розалїя, — ґраф частиною панної двірнї може мене охоронити...

— Головою ручу! — одвітив з оживленєм ґраф.

— Дякую! — і хазяйка обдарувала гостя дивним усміхом а опісля торопливо добавила: — менї страшно тільки ночию а раном я сміло відправлюсь з ґрафом на облаву... Тимбільше, що самі збори, себ то »загальні мобілїзації« тривати продовжать ся, як бачить ся...

—Так, так, се правда... — махав головою маршалок, — і я зі своєї сторони прошу пана ґрафа лишитись у нас хоч до завтра... менї конче треба явити ся на місци, яко маршалкови обводовому... І я, можливо, вспію ще вернутись домів перед ночию... Треба чейже попукати по моїх лїсах, — при тих словах надав маршалок свойому лицю грізного вигляду — може лайдак у моїм лїсї розвив собі кубелечко? так ось позволю собі спустити ся на вашу ласку.

— Великою честию для мене є захистити вельможну добродійку не тільки від Кармелюка, а також від банд Залізняка і Ґонти, колиб тілько вони змогли воскреснути! — крикнув із жаром ґраф і, склонивши голову, притиснув руку до грудий.

— Не знаю, чим віддячити ся за ласку ґрафа, — ніжно підсміхнулась Розалїя.

— І так, мій ангеле, ти не будеш тревожити ся аж до мойого повороту?

— Із таким лицаром я не буду бояти ся виступити завтра в похід проти розбійника !

— Гого! Пан ґраф прямо чарівник! — закричав шумно

маршалок. — І коли всї наші красавиці панї й панянки виступлят під його командою на проклятого хлопа, то я певний, що не довше, як за тиждень, ми будемо могли приглядати ся, як його вішати-муть в Каменци. Но пан маршалок підвів ся з місця, а за ним устав і граф, — буду спішити ся. І так: лишаю мою жінку, найбільший мій скарб, під опікою пана ґрафа.

При послїдних словах маршалка, по лици Розалії промайнула досада й згірдна усмішка...

— Но, мій друже, нащо тобі наражати ся? — замітила вона торопливо, — вечером тепер небезпечно, і я не мати-му спокою, коли не упевню ся, що ти вийдеш аж завтра рано, а то і підождеш там на нас...

— О, вельможна панї має рацію, — вмішав ся ґраф, — як чого тепер треба бояти ся, то тільки нічної поїздки. Проклятий гайдамака тільки серед нічної пітьми робить свої напади; говорять, що має він в кождім селї сховану свою шайку. Він устроює по всїх шляхах засїдки, перекопує дороги, прикриває хворостом перед тим приготовані ямі і, хоч би ти був не знати яким сплачем, то таки звалиш ся з конем в яму.. А коли так то не треба бути й Кармелюком, щоб зловити самого лицаря.

— О, так, слухайте, мій пане ґрафе, — добавила з ніжностю Розалія, звертаючись до чоловіка, — я прошу тебе, не вертай ся на кождий случай скорше, як завтра ранком.

— Щоб освободити тебе від неспокою, обіцюю, промовив торжественно маршалок й з признанєм поцїлував руку жінки. — І так, до завтра... Надію ся що застану тебе в добрім здоровлю.

— Маршалок ще раз поцїлував обі руки жінки, попращав ся з ґрафом, просив беречи його найцїннїйший скарб і в кінци відійшов..

Лекше зітхненє вирвало ся із грудий Розалії і вона немов утомлена, кинулась на спинку дивана.

Надія перевести цїлий час око в око із загадочним й красним ґрафом представлялась для неї дуже приманчивою тай ґраф, як видавалось Розалії, був дуже рад тому.

Між оставленими завязав ся оживлений розговір, ґраф

оказав ся дуже інтересним в розмові! Він чимало говорив про житє заграницею, пишноту міст, особливо Парижа. А що Розалія інтересувалась тим містом, то ґраф чимало говорив їй про норови парижських женщин, ексцентричність моди, свободу взаїмних відносин і еманципації любови...

— Ах, Париж, Париж! Моя мрія! — тільки зітхала пані маршалкова.

Опісля розговір перейшов на минуле житє ґрафа, що так вельми інтересувало житє Розалію. Ґраф, на запрошенє, приєв близше, на диван і став їй розказувати про численні борби, в яких він брав участь, про старинні пригоди, відважні двобої...

— І вам не страшно було убивати людий? — говорила Розалія заінтересована оповіданєм ґрафа і його лицарством.

— В розгарі борби, — одвітив він, неначе вжалений сто мишами — себе не розберем... Летиш, мов зачаджений і бєш ся, мов божевільний...

— Но все таки, імовірно защемить серце, коли нанесем живому і щасливому своїми руками біль.

— Так... се правда, пан... Та про се повинна лїпше знати путешна пишна шляхта: вонаж щоденно наносить чимало болів й мук своїм підданим, — сказав хмарно ґраф

— Чиж се люди? Се — худоба, без чутя, дика, ними не уживає собі шляхта рук, хиба в скрайности...

— Ха, ха, ха! — вирвав ся у ґрафа не то захриплий сміх ,не то рев...

— Справді, мій дорогий гостю... Но яке чувство, коли убєм першого? — допитувалась конечно пані.

— Першого? — попросив ґраф й в лискучих його очах засвітив ся злобний вогонь. Першого убив я... і роздавив його з вдоволенєм... много людської крови пролило ся... ся тварюка...

— Но коли вона упала біля панських ніг?

— Коли упала? — ґраф зблід й потер рукою високе чоло, немов бажаючи нею зтерти кров. — Коли упала ся тварюка й розложилась... так... було страшно... Французи говорили, що труп веселить ворога... Ні, не веселить!

— Ах! — Розалія закрила свої лискучі оченята ручка-

ми. — Я мала рацію... я чула, що у вас, пане ґрафе, ніжне, чутливе серце... — а, коли замітила, що він сидів хмарний, мов туча, з опущеною головою, добавила ніжно: — та перейдім до иншої теми! — і утомлена пані маршалкова случайно положила свою теплу ручку на могучу, немов із бронзу вилиту руку свойого сусіда, заговорила про терпіня свойого одинокого серця, про жажду любови горячої, полученої з небезпекою, та такої, що перенялаб всю душу, ціле єство. — Но ви, пане ґрафе, мене не слухаєте? перервала вона свій монольоґ і надула губи.

— Я? Не слухаю? — крикнув ґраф і перемінив відразу вираз свойого лиця й звернув на Розалію свій пламенний погляд. — Боже, кожде ваше слово... падає ось на се місце вогнем... я-ж і сам приклонник небезпечних пригод, — і він підніс запашну ручку хазяйки до своїх губ.

— Справді? — сказала Розалія й кинула крадькома на ґрафа лукавий, допитливий погляд; при сім стала тихонько освободжати свою руку.

— Справді! — одвітив ґраф й поглянув на ню таким вогненим зором, що вона, мимо своєї зручности в кокетованю, почервоніла аж до кінчиків уший, в котрих світились бриляни.

— Всьо, що може захвилювати кров й захопити єство чоловіка всьо любе для мене! — продовжав ґраф. — Кинути ся на ворога, пійти одинцем на дика, медведя... Та ось і в Подолію заманив мене Кармелюк. І я йому безконечно дякую.

— Ха, ха, ха! За що? — Розалія кокетливо прищурила очі.

—За то, що тепер мені припало щастє познакомити ся з такою чарівною женщиною...

— Ого! То ви, пане ґрафе, й небезпечний любовник! — сказала Розалї й погрозила пальчиком. — Но однаково, жарт-жартом, а все таки сей Кармелюк наводить на всіх страх.

— Ні... Та я як защитник королевої, туй-туй був би наробив клопотів. — І ґраф трохи змішав ся а опісля зачав зви

чайним тоном: — я конче мушу видати деякі прикази... Пан маршалок приказав, щоб всї менї повинувались...

— О, без сумнїву...

— Пролїзти сюди, у двір, можна тільки крізь браму?

— Так, бо кругом є рів і частокіл.

— Природно; а на всякий случай нема тут якої тайної криївки?

— Є... в садї построєно для мене серед густих лип й запашних акації чималу альтану, де я інколи віддаю ся іділї і куди без мойого дозволу, нїхто не сміє увійти, навіть чоловік.

— Ах, чоловік! — зітхнув ґраф.

— Так... — Розалїя також зітхнула й надала свойому лицю вираз жертви, що несе покірно свій хрест. — Чоловік мій не старий й не може вдоволити мрійливої душі .. А жінка ваша є певно найбільше щаслива в світї...

— Я не маю жінки...

— Невжеж? — промовила з поспіхом Розалїя а очі її засїяли. — Невжеж, продовжала вона — серце ваше так холодне що нїчиї очі не змогли його розігріти?

— До нинї, пишна панї.

— А нинї? Розалїя лукаво кинула очима на ґрафа.

— Нинї воно бєть ся мов пташина в клїтцї... і я бою ся...

— Мій любий ґрафе, ви видко веселої вдачі і любите жарти?

— Ех, менї не до жартів, панї! — промовив ґраф траґічно.

— Розалїя почервонїла.

— А можна покладатись на вірність вашої двірнї?

— У мене в дворі майже всї Поляки, загонова шляхта. Я підлих хлопів, хахлів виминаю....

— Гаразд! Та тепер не треба так дуже покладати ся й на шляхту, бо в бандї того діявола, кажуть, є й шляхтичі.

— Чи се можливе?

— Всьо можливе: нажива манить. Так ось я для вірности прошу, щоб панї позволили поставити біля брами і мойого чоловіка, випробованого у вірности.

— Певно, певно.

Ґраф велїв кликнути свойого слугу і приказав йому станути, як тільки стемніє, біля брами і при найменшій небезпецї відсунути воротаря, а щоби команда і челядь повинували ся — привести їх до гарного настрою і щедро угостити в імени хазяйки...

— А також і їх нового вожда, — добавила хазяйка.

— Нехай панї маршалкова простить менї за мою смілість, — звернув ся до неї ґраф, що я в сїм домі позволяю собі так розпорядуватись... Так! — сказав, звертаючись до слуги, — так ти угости їх!

— Слуга поклонив ся низько й відійшов.

— Ну, тепер, здаєть ся, всї средства обережности зазвані, — зітхнув легко ґраф — і я прошу панї прощеня за мою смілість... Се часи війни, та повірений менї прекрасний скарб, буде цїлковит спокійний... Ручу головою.

— Ах, я довіряю вам вповнї... Серце моє трохи сильнїйше бєть ся.

— Від тревоги, се певна річ... Та вона пуста! — підсміхнув ся успокоюючо ґраф. — Нехай розвість ся ваша задума. Тут і фортепян... Може позволите, панї щось заграти або заспівати? Я люблю музику пристрастно, особливо спів, а я певний, що у панї чарівний голос.

— О, виб розчарували ся, а менї булоб жалко: я співаю, як звичайно, без школи, тому не зважусь... А ось, колиб так дорогий гість заспівав...

— Я не співак, та, щоби показати ясній панї, що її воля для мене законом, — я готовий. Жаль тільки, що нема торбана: на нїм я смілїйший а фортепян... Ну, коли нема редьки, нехай буде й хрін!« Ось лїзуть на язик отсї хлопські приповідки! — розсердив ся сам на себе ґраф, підійшов швидко до фортепяну і ударив кілька акордів. — Ось сесю пісню й перед тим співали й тепер співають Парижани.

І він заспівав звучним, молодим барітоном новий, національний французький гимн.

Після першої зворотки Розалїя піднеслась з місця і голосними окликами: дуже гарно! чарівно! і підійшла до фортепяну.

За другою звороткою в ледви примкнених дверях появилась ще друга женська стать, невисока, приземиста, незвичайно розросла у ширину. Се була ключниця Розалії, пана Феліцита, що давно вже стратила рахубу своїх літ.

Видимо: вона не рішилась промовити слова, та звертала сині очі, заломлювала руки і в той спосіб оказувала одушевлене.

Коли ґраф скінчив, Розалія зачала розпливати ся в похвалах:

—Знаменито! Чарівно! Ґраф — правдивий артист... Присягаю, що такого співу не чула я ще ніколи.

Панна Фаліцита не видержала, обернула ся на порозі і заспівала утомленим голосом: »Ах, одушевлена я«.

При тім оклику ґраф обернув ся; вид панни Феніцити викликав на його уста усміх; впрочім він постарав ся сейчас скрити його, устав від фортепяну і зложив їй ввічливий поклін.

Червоне лице панни обагровіло з вдоволеня; вона стидливо опустила очі й присіла ще низше.

Та Розалії не подобала ся поява ключниці, бо вона була тут зовсім не бажана. Розалія поглянула на ню и замітила їй строго.

— Що спів пана ґрафа може одушевити — се правда, та що місце панни Феніцини не тут а біля Ролітниць — то також правда.

Змішана Феніцита сейчас вийшла.

Годі розпускати службу бо сейчас забуваєть ся, — замітила на своє оправдане Розалія, — та і се треба сказати ґраф такий чарівний, що може кождого очарувати.

— О, колиб так! — і ґраф кинув на паню горячий погляд. — Та ще ось що, — продовжав він, перегравaючи на фортепяні якийсь мотив, — у вас в дома находять ся може де які гроші... або дорогоцінности... Я й тому питаю, — звернув ся він до переляканої Розалії, — що на случай, не дай господи... якого переполоху... певно се пусте... але бережного Бог береже... Ми тут забавляємось... а колиб сей хлопгайдамака...

— Чи ви його ожидаєте? — налякалась й збіліла Розалія.

— Ручу, що ні, ручу, що обороню двір й від двох рог ворожих. Та командир мусить бути готовий на всьо: при тревозї я буду стеречи брами, бігати всюди а головно беречи вас, пані, а тимчасом в той час слуги рознесуть всьо. Так, по мойому, треба перенести скарби для обережности в инше місце.

— В мою криївку, — підхопила Розалія, — а туди і разом обоє...

— Гаразд! Та деж ті дорогоцінности? Простіть, пані, за нескромне питанє: се чейже не є проста цікавість а старанність...

— Найбільше моїх дорогоцінностий хоронить ся в шкатулці, що находить ся тепер в скритім місци моєї криївки а гроші — в кабінеті мужа: та про них нема чого бояти ся, ніхто їх не найде.

— А серед пожару згорить. Таж та худоба сейчас палить!

— Ой, правда! — Розалія закрила очі рукою: — гроші находять ся в потайнім сховку в стіні... вистане потиснути звіздочку на шпорні Жигмонта III., на правій нозї, а дверцята отворять ся...

— Хитро, — підсміхнув ся ґраф — а котрий же се Жигмонт?

— Не вже ви його не знаєте? Та правда сї картини вже так старі... Другий образ від вікна...

—А! — закликав ґраф й заспівав веселу пісоньку.

— Ах, ся пісня ще красша! Ви прямо чарівник...

Ґраф зловив білосніжну ручку хазяйки й обсипав її висше ліктя поцілуями.

XIX.

Розалія тихо висвободила руку й із зітхненєм опустила до долу.

— При вас, пане ґрафе, й застиле серце молодіє, й опяняєть ся від радости.

—А я вже давно опянів від ваших очий! — промовив ґраф.

І заспівав любиму польську пісоньку:

»Улани, улани, мальоване дзєці!«

Сю пісоньку підхопила й пані Розалія, підхопила із страстним поривом — і дует вийшов дуже гарний. Очарована співом вона підійшла близько ґрафа... Та нараз аккорд урвав ся і співак обняв стан пані й впив ся орячим поцілуєм в її уста... Та вона все таки вирвала ся із обнять ґрафа.

— Ах, мій друже, ви хіба збожеволіли! Така неосторожність... Можуть увійти...

— Простіть! Убийте мене! — і ґраф витягнув із за пояса пістолю й подав до рук пані. — Я стратив голову, стратив власть над собою...

— Та житє ваше мені дороге, а впрочім я дарую се вам перший раз... Ви, пане ґрафе, неначе порох. — Розалія спустила очі і, дихаючи поривисто, поправила волосє, що розкинуло ся по розпаленім личку. — Ви страшнійший від Кармелюка: він украде мені шкатулку, а ви — серце...

— Та Кармелюк за панську шкатулку не віддасть своєї, а я за ваше серце — своє кину до ваших ніг.

— Ні, з вами погибель. Се пекло післало до мене покусителя...

В сю хвилю двері отворились і дворецький заявив, що подано обід.

— Прошу, пане ґраф! — Розалія величним рухом вказала на двері до їдальні. — Сьогоднішний обід можна назвати вечерою: ми забули про їду...

Між тим у кухні прийшов горою Ґрафський слуга із чималою щедростю обділював всіх кухлями напитку; післані ним пахолки нанесли всякого рода напитків: і горілки і меду і пива і місцевий ключник притащив з панської пивниці не одну фляшку наливки і всі пили за здоровлє нового коменданта а на погибель Кармелюка. Ґрафський слуга гостив щедро всіх, особливо воротаря.

Небаром піятика подружила його із всею двірнею: нові други зачали щедро висловлювати свою ненависть до жорстоких панів.

Під конець пиру явив ся головний машталїр: всї відносили ся до него з більшим поважанем; та він окинув челядь гордим поглядом й удостоїв своїми словами тілько ґрафського слугу.

— Розумієть ся, процїдив він крізь зуби, — я не люблю того... із всяким... та з вами за ґрафа цокну ся. Чули ви, як паню Доротею шельма ограбив? — Га?...

— Можливо, що се зробили таки свої... за лютість, а на Кармелюка тільки звалили, — вмішав ся в розмову один з присутних; — та машталїр поглянув ся на него з під лоба й відвернув ся.

— Так тепер хлопи будуть всїх учити звалювати вину на розбійника — відізвав ся ще хтось й викликав тим загальний регіт.

— Ну, ми з ґрафом та з панською челядю сего розбійника успокоїмо, — заявив задожно ґрафський слуга.

— Не все, паноньку, надїй ся на челядь! — крикнув хтось з кута.

— А щож, — промовив другий, — всякому своя шкіра дорозша від панської... Підем проти цїлого села, так кому скрутить ся, а на тім змелить ся.... А хлопи вже й співають.

І якийсь молодий голос затягнув:

Серце жиє, серце стука,
Нема мого Кармелюка.

Роздались з одної сторони голоси: »тихо, паскудство«, з другої таки співали.

Спів, крики, ругань, змішавшись в пекольний вереск. Дехто вже хропів, другі, хитаючись, виходили до сїний і там падали, а инші намагали ся долїзти до сїна.

— Розумієть ся пяницї! крикнув й плюнув в сторону. Ходїть, пане, до мене на конюшню...

— Знаменито, бо менї і коний треба напоїти, — згодив ся ґрафський слуга.

Вже вечеріло. Ґрафський слуга вивів з конюшної два конї, одного гнїдого, другого карого; останнїй був чистої арабської породи, кожда жилка на нїм світила ся й дрожала, налиті кровю очі горіли вогнем, тонкі нїздря роздули ся від біжености.

— Хороший чорт? — обернув ся до машталїра ґрафський слуга, ледви здержуючи коня, — такого нема на цїлу околицю.

— А менї що... начеб то... з роду... — промовив машталїр, вдивляючись в коня посоловілими очима — н... так, розумієть ся...

— Подержіть, будьте ласкаві, паноньку, сего чорта, поки я гнїдого напою: разом вести їх то — біда!

— Прегарно, прошу пана.

Машталїр взяв за узди вороного, завів його знов на конюшню й привязав до стійла; опісля остановив ся, зняв шапку й зачав пукати собі в лоб пальцем.

— Розумієть ся... розумієть ся, — воркав він. — пригадую, так... і біла звіздочка на лобі і ще... а стій, стій!

Він нагнув ся й почав точно оглядати праву задню ногу коня. В конюшнї було темно і треба було низько нахилити голову.

— Є й на нозї білий значок! Ой, мамо, щож се? машталїр відскочив й, подавшись до дверей, промовив тихо: »Вогник!«

При сїм оклику благородне звіря повернуло голову й радісно заржало.

— Ой, леле! — крикнув поражений переляком машталїр й сейчас вибіг з конюшнї.

Тимчасом в панськім дворі обід йшов дуже оживлено. Розгорячений розкішними винами маршалка граф став ще більше говірливим, інтересним й притягаючим. Панна Фелїцита, що скромно умістилась при кінци стола та й поглядала на ґрафа, видаючи із себе глубокі зітханя, що підносили її повну грудь.

Коли ґраф звертав ся до неї з яким питанем, вона сейчас забувалась, кидала ніж або вилки й червонїла до самих уший.

Під впливом вина й нервового настрою панї Розалїя також покраснїла і темні її очі заіскрились. При вечірнім світ-

лї вона видавалась ще принаднїйша; обнажені плечі і шия блестїли білостю, дорогі жемчуги, що панї ними прикрасилась, відтїняли ще більше красоту її лебединої шиї.

При кождім повороті головки красавиці рубіни дрожали, здавалось, що се краплї крови спадають з дорогих жемчугів на шию вельможної панї.

Після обіду Розалїя запропонувала гостеви освіжитись на терасї.

Місяць ще був не зійшов і кругом розвивалась гарна ніч... Воздух був знаменитий, а в таємній глубинї неба мелькали зорі.

Гуртки дерев приняли фантастичні черти й неначе згромадились довкола дому густою стїною. Від світла що падало з вікна дому на терасу таємнича тїнь саду видавалась ще глубшою і ще більше приманчувою.

Ґраф зітхнув глубоко й почув, що в його веселім настрою зайшла якась зміна, що переходила в тугу. Він здрігнув, потряс головою, бажаючи неначе відіпхнути від себе неприємні спомини й розпрямував свої могучі плечі.

— Ет! — вирвало ся у нього із зітхненєм. — Мелькнуло перед очима мов звіздочка й зникла... — куди? — Ґраф опер ся о ришітку тераси, закинув в зад свою голову й затопив свій погляд в зоряній глубинї неба.

Увійшла Розалїя. Вона була в новім костюмі, зовсім вільнім й приманчивім, в прозорій блюзі, перепоясаній на грудях голубою стяжкою. Чимала вирізка відкривала її снїжно білі плечі, легка ткань тільки легко прикривала ледві замітні начерки грудий, а крізь тонесенькі рукави показували білі руки. Та поява красавиці не викликала радости на устах ґрафа; противно: в очах його промелькнуло щось досадного... впрочім се тривало одну хвилину.

Розалїя закинула голову й легко склонила на плече ґрафа.

— Яка ніч! — прошептала вона тихим голосом.

— Так, щасливий сей, хто в таку ніч може припасти до груди дивної богинї, цїлувати її ноги, дихати її диханєм! — промовив пристрасно ґраф, наклонюючись до головки Розалїї.

— Хто знає! Чиж щасливий справді сей, що се може?

І вона почала говорити йому про свої тайні страсти, про ненависного чоловіка та й пр се, що вона не зазнала ще любови, та боїть ся...

Ґраф притискав її руку до своїх уст, а Розалія не противилась.

— Так боїте ся, пані, коханя? — шептав.

— Бою ся, чи не прогрішила я чим будь?

—О, моя красуне, та я всї твої гріхи тут й на тім світї прийму на себе за такий гріх! — крикнув патетично ґраф й притиснув її до груди.

Розалія одвітила на поцїлуй поцїлуєм та опісля, полапавшись, стара шептати:

— Лиши, божевільний... ми тут не одні... тут ходять... пусти!

— І вона виховзнула, мов змія, з його обнять й промовила грімко:

— А все таки я сего Кармелюка страшно бою ся!

— Я бажав би ним сейчас бути, — одвітив ґраф.

— Чому? — спитала лукаво Розалія.

— Тому, що для мене нема слова »тут ходять«.

— Ось що, — закусила губки Розалія... — Так, мій друже, я забула, — промовила вона й полапалась. — Покажу Вам моє »убіжище«... там й альтана є.

— Альтанка? — крикнув ґраф... — Альтанка... ах, так, так! — зрадував ся ґраф... Тож ходім скорше... може там забрати й гроші...

— Я про се й думала, там можна спрятати.

— Знаменито. Я жду.

Розалія поспішила в ґабінет а ґраф підійшов д решітки терасн й засвистав мов соловій. Зробив він се так природно, що з поблизьких кущів озвалось сейчас соловійне лящанє.

Ґраф здрігнув ся й метнув ся в ґабінет на поміч Розалії.

— Цїла вічність минула, не міг я витерпіти...

Розалія подала йому скарб.

— Так хочу вічно з тобою бути! — зачала шептати па-

ні, прилягаючи до ґрафа й свойого защитника; та не докінчила вона ще своїх слів як почув ся якийсь стукіт й метушня на дворі.

— Що се таке? — крикнула вона голублячись при його груди.

Ґраф поспішив ся вийти з нею з ґабінету

Двері отворились а на порозі показав ся ґрафський слуга.

— Кармелюк, пане ґрафе, вриваєть ся в браму! — сказав він.

— Ах, Ісусе-Маріє! — крикнула пані й немов повисла на руках ґрафа.

— Успокій ся! — Й на волосок не пострадаєш. — Чи всьо гаразд? — звернув ся до слуги.

— Після приказу пана, всьо....

— Добре, перервав йому ґраф й зробив незамітний рух. —Ти здержиш поки що розбійників у брамі, а я укрию паню й прийду почислити ся із злодіями... Гляди, щоб се було так, як я приказав.

— Слухаю, батьку!

— Та що ось що... На хвильку, пані, — і ґраф обережно висвободив ся з рук Розалії.

— Ох, на Бога! Не лишай мене.

— На хвилину... Я видам ще один приказ.

Ґраф зловив слугу за руку, затягнув його в глубину кімнати й зашептав:

— Ось тисячка червінців, — зняв із себе пояс, набитий червінцями, й подав слузі. — Розділи між селян... Особливо між бідних... Гроші маршалка при мені... На другів трохи, а я на бідних.

— Так, батьку, — кивав головою слуга.

— Бо хліб й зерно, всьо мужикам, нам тільки коні, воли... Не капай крови, чуєш?

— Чую, батьку.

— Ну, провчити кого треба, хороші й досить! Як нападе маршалок й дозорця, повязати й повести з собою. Тобі поручаю всьо в точности. Чекай на мене ось тут! — добавив він грімко.

Сповню всьо, батьку!

— А тепер я твій! — кинув ся ґраф до півметрової від ляку Розалії, обхопив її стан рукою, бистро перейшов крізь дві кімнаті й пустив ся з нею по сходах тераси в сад.

Як тільки кроки мнимого ґрафа замовкли на сходах тераси, Андрій увійшов в кімнату Розалії й отворив двері до салї і в кімнату увійшли: Корчак, фірман, Явтух і ще кількох членів шайки.

— Ну, братчику, — говорив Корчак, — двірня вся перевязана: селяни помогли. Деж атаман? Який приказ?

— Батько відвів паню, вернеть ся. Гроші тут, а решта до батька, — одвітив Андрій. — Ти відбери від ключниці ключі тай виймай срібло, харчі...

— А що робити зі слугами?

— Самих вірних маршалкових слуг забрати з собою. А ось фірман, він гарно всїх знає, він резсудить, кому кілько всипати. Атаман казав крови не проливати...

— Го, го! Чи вистани лози на всїх! — усміхнув ся фірман своїм широким сміхом. — На одного машталїра треба чимало зужити, їй Богу.

—А він, драб, тут, — замітив Андрій: — треба йому лишити добру памятку, бо добре він лаяв батька і нас.

— Всишлем! Ну годї тратити час. Вже пізно, на ліво марш! — закомендерував салдат.

Андрій попрямував з фірманом у двір, а салдат кинув ся шукати ключниці. Небавом він наткнув ся на замкнені двері.

— Отвори! — закричав.

Не було відповіди.

— Отвори! — заревів Дмитро, сильно ударяючи в двері ногою.

— За дверми не чути було нічого.

— Ломи двері! — Закомендерував Дмитро.

За кілька хвилин під напором кількох здорових молодців двері голосно затріщали, вирвали ся із завісів й отворили ся. Салдат з товаришами вбіг до кімнати.

Розкинені всюди хатки, шнурівки і проче катранє свідчило про се, що то була кімнатка женщини а привязані до

тоалєти коси, пуделочка з пудрами гай инші средства до збільшеня краси, доказували, що сю кімнатку заменкувала дівчина. Та на здивоване салдата — її не було.

— Най се чорт пірве! Кудиж поділась красуня? — крикнув він з досадою оглядаючись кругом.

Вікна кімнатки були закриті, другого виходу не було. А що одинокі входові двері були з нутра замкнені, то се було очевидне що мешканець сеї кімнатки не міг звідси щезнути... Та вона була пуста.

— Не провалилась вона чейже чортови в зуби, продовжав салдат, оглядаючись кругом, — гей, хлопці, ану-но поглядіть всюди!

Молодці Кармелюка кинулись до шафок, комод й других меблів, що стояли в кімнаті: Один з хлопців, що піймали було в лїсї Олесю, забрав ся оглядати постіль, та ледве засунув руку під перину, як з під неї роздав ся страшний крик.

— Го-го-го! — крикнув хлопець Галайда, —та тут ціла гора.

— Тащи її сюда, — приказав салдат, весело затираючи руки. — Га, попалась пташка, не удало ся скрити.

Хлопці кинулись до ліжка, за хвилину перини й пуховки, під якими скривалась панна Фелїцита, попадали на долівку, а два молодці зловили під руки товсту дівчину, що не могла двигати ся з переляку, й з трудом зтягнули її з ліжка.

— Го-го, панови, та тут повно сала, мов годований на Різдво кабан! — крикнув Галайда. — Ну, брате, наляж, наляж, ось так, ось так! Раз! — З тим криком хлопці замахнули руками і поставили перед салдатом чотирофанне тіло панни Фелїцити.

На вид »красавиці« і Дмитро і товариші зареготалисъ голосно.

Дійсно: стать пани представляла собою щось комічного. Коротенька і вузка зелена юбка обнимала до колін її тіло. З під юбки виставали короткі і товсті, мов дерева, ноги, в грудях білих, вязаних панчохах і вишита дрібненькими разочками сорочка підносила ся на груди, мов надутий вітром парус; з коротеньких рукавчиків стирчали куці, червоні, не-

звичайно товсті руки, що пригадували собою довгі огірки. Кругле лице панни, з обвислими, багровими щоками, помащене на ніч для косметичних цілий густим лоєм гусячим, було обведене цілим вінком сильно сплетених кіс.

XX.

На вид розбійників напав панну Феліцитy такий переляк, що вона булаб сїла на долівку, колиб не були піддержували її під руки хлопці.

— Ех, ти! ну отсе красуня товстопуза... хоч до шкадрони! — крикнув салдат, заходячись зі сміху; за ним зареготались і хлопці.

— А то й у городї поставити, — підхопив Галайда, — ні один воробець не підлетів би. — Та поверни ся пишна панянко, та відмікай нам свої скарби!

На сї слова салдати Феліцита прийняла до себе; дикий страх малював ся на її лици.

— Милосердія — закликала вона, падаючи на колїна — всьо беріть, тільки не се, що хочете, тільки не се!

— Що значить »не се«? — перервав грімко салдат, — а щож ти гадаєш, красуне, за чим ми прийшли сюди? Щоб дивитись на се?

— Ох, милосердія, на Бога! На рани Христові! — кричала Феліцита. — Всьо, що хочете, тільки не се... Ох, не можу! Страшно!... Я тільки літ берегла, тільки літ! Бог видить, що менї нераз приходило ся тяжко... не раз... Та я все пригадувала собі приказ родичів... я...

— Чи довго ти будеш базїкати? — крикнув на ню салдат. — Кажуть: відкривай, а нї, то ми довго не будем церемонити ся!

— Ой, зжальте ся надї мною!

Та салдат стратив вже терпеливість.

— Відкривай! — заревів він підступаючи до Феліцити. — А то я тобі горячих всипле!

— Милосердя, милосердя! — закричала страшнїйше Феліцита, витягаючи до салдата руки. — Бери всьо, що хо-

чеш, золото, срібло, та пощади мою невинність... Ох, кілько шляхтичів просило о сю руку... А я всїх відкинула...

— Тьфу на тебе! — і салдат плюнув енергічно на бік. — Та на якого біса нам тебе треба? Давай ключі!

— Ключі? — протяжливо і недовірчиво промовила Феліцита.

— Ну, так, ключі!

— Ключі... ось там в шкатулцї, — залепетала змішана панна.

Хлопцї кинулись за вказівкою Феліцити й подали салдатови чималу вязку ключів.

— Гаразд! Дороги пошукаємо вже самі, а ви —обернув ся салдат до Галайди і других, підойміть панну, та приложіть її з другої сторони кілька добрих припарок!

— Милосердя! — заревіла на ціле горло Феліцита, махаючи товстими руками; та пара ду х молодців безцеремонно підхопило її...

Не теряючи нї хвилини, салдат приняв ся за свою роботу. Шафи, комоди, пивниця, комора й ледівня — всьо було відомкнено. Молодцї виносили всьо, що було придатне, й пакували на вози; слуги радо помагали розбійникам.

Занятий своєю роботою, салдат не звертав уваги на се, що діеть ся у дворі. Колиж вкінци останна пивниця була вичищена до кінця й Дмитро вибрав ся у дворище, щоб наказати рушати возам в назначене місце, то очам його представав ся ось такий вид: Освічений луною пожежі цїлий двір кишів від мужицтва як великанське муравлище: всї кричали, шуміли і товпились навкруг місця, де Андрій роздавав гроші. З другого боку доносив ся ще більший шум; воли ревіли, скрипіли вози і верещали погоничі; всьо то зливало ся в протяжний шум. Колиб не вогонь, то можнаб було погадати, що се великий ярмарок.

— Тьфу на тебе, тай сто бісів твого батька! — заклив салдат. — Скажи дурневи камінь з води витягнути, то він цїлу річку зачне ведром черпати. Запалили »люмінацію«, щоб приманити небажаних гостий! Ну, ви, — звернув ся до молодців, що сидїли на вершинах трьох навантажених во-

зів, — ви вибирайте ся скорше: з'їдемо ся всї в старім млинї.

Вози скрипнули, а салдат сердито пішов до двора, протискаючись з трудом крізь товпу. В першій кімнатї стрінув він фірмана Ониська.

— Де атаман? — звернув ся до нього салдат.

— Не знаю, до сього часу ще не повернув.

— Тьфу на тебе, пропадь! Сей дурак майже цїле село прикликав! Що там роблять на тоцї?

— Явтух роздає людям зерно.

— Хто казав?

— Андрій сказав, що атаман рішив віддати всьо селянам.

— Старшинам їх, а не цїлому селу, — буркнув сердито салдат. Ну, а ти вже справив ся?

— Справив ся, бо всї були свої люди: собак маршалок забрав із собою... Ось тілько машталїр сей проклятий...

— Щож такого?

— Кудись утїк, старий лис.

— Утїк?

— Шукали за ним по всїх заулках, перейшли сад і не бачили його.

Давно утїк? — спитав салдат.

— Та люди говорять, що над вечером ще його бачили, опісля він щез.

— Лихо! — заявив серіозно салдат і лице його приняло замрачений вид. — Лихо... Коли він здезертерував, значить, не даром, значить: зложить рапорт там, де слїдує.

— Та невжеж ви, батьку, гадаєте, що маршалок, дізнавши ся о нашім приходї, поверне домів?

— Маршалок... Що маршалок! Маршалок дурниця! — проворчав салдат. — Недалечко стоїть рота. Нехай мене чортяка вхопить, коли ми не вскочили по самі вуха! Треба спішити ся. Метни ся, братчику по дворі, тай клич їх всїх до купи, а Андрієви скажи, щоб сейчас біг сюди: треба глядїти атамана.

І переляканий, сердитий Дмитро побіг в кімнати пані маршалкової.

За хвилю увійшов сюди Андрій.

— А що лучилось? — звернув ся він до салдата.

— Що лучилось? — передразнив його сердито салдат: — Хто казав скликати сюди ціле село?

— Атаман казав роздати селянам зерно й гроші.

— Казав трубіти на збори? Всім? Ось: кажи дурневи молитись, то він тобі й шику розвалить! Треба було призвати старших а ти скликав ціле село; ти всї гроші роздав?

— Лишив сто дукатів.

— Так! — крикнув гнївно салдат. — Треба нам ще сего! А ми що? Чиж дурно маємо підставляти наші спини, а опісля відходити з порожними руками?

— Атаман казав всім по рівній части віддати... а він ще й з собою взяв...

— Всім! Всім! Сказала сорока про Якова, тай каже про всякого! Таж і ми всї, значить, треба було крім атаманської пайки, й на нашу долю оставити. Тьфу, ти, дурень, дурень з кута мішком прибитий.

І салдат кріпко сплюнув на бік.

— Ось з того і вийде, що ми за хлїб і сало селянам своїми шкурами поплатимо.

— Що се? Чому? — здивував ся Андрій.

Тому, що роздаючи наше добро, ти не замітив, що тобі з під носа машталїр утїк.

— Як утїк?

— А так: з під самого твойого горбатого носа утїк, сїв на коняку тай вже. А тепер дасть він нам »чернецького хлїба«, вже він сповістить, кого треба.

Між тим скликані Ониськом розбійники зачали скоро наповняти кімнати. Вістка про се, що машталїр утїк, зразу розійшла ся між всїми й викликала тревогу.

(Конець части першої.)

— Ну, а коли й утік? — почав потішати всїх Андрій. — сховав ся де під корчем тай сидить там.

— Сидить! — передразнив салдат. — колиб він тепер утік то далеко не завіяв би ся, а він пропав ще перед вечером, та ще говорю тобі, гарного коня із стайнї захопив. До ночі він вже заскакав де небудь; а певно, що поскакав до салдатської роти, де є його пан.

Андрій пригадав собі, що коли повернув ся був в конюшню, то не застав машталїра і що опісля, майже до самої ночі машталїр не попадав ся йому на очі.

— Щож рибити? Лихо! — заговорили разом розбійники. — нас всїх з атаманом пятнайцять, а там пятьдесять людий.

— Та ще й маршалок зі своїми слугами. — добавив Онисько.

Треба покликати Атамана! — заявив салдат, прибираючи приказуючий тон: — де атаман?

— Та побіг звідси з панею з шкатулою, — Андрій показав на терасу: — казав ждати його тут.

— Гм.... з бабою.... крикнув салдат, — треба буде довго ждати, а тут піступає ворог в троє більший... Всї забрані?

— Всї! — обвістили голосно розбійники.

— Треба звістити атамана. Гей, ти, сиґнальний, — крикнув салдат до Ониська, — вискочи в сад та бий на тревогу.

Онисько вискочив на терасу і нічний воздух прорізав тричи тревожний крик чайки.

Всї надслухували — відповіди не було.

— Салдат нахмурив ся.

— Справдї... не до того... — проворчав він сердито й грімко крикнув до Ониська: — Ще раз давай знак!

Онисько повторив.

Всї надслухували.

В сїй хвили серед тишини роздались скорі кроки.

Двері отворились.

Всї оглядались, надїючись побачити атамана, а до кімнати вбіг червоний, задиханий хлопець, що стояв на сторожі за двором.

— Біда, дядьку! закричав він задихаючись дуже тяжко, — тупіт... чути... Селяни говорять, що пан і всї вже близько.

Всї налякались.

Де чути тупіт? Відки скачуть? — крикнув салдат.

— З другого боку від студнї, дві верстви... Я швидко до біг...

— Се жовнїри! Так є! — крикнув стревожний салдат: Ониську, чи тут є другий вихід?

— Можна туди через сад... в низ... тілько чи найду стежку в ночи? — сказав фірман.

— Найдем! Гей ви, Галайда, та Голомбий, забирайте скорше коний скілько дасть ся, та гонїть через засїви до лїса, де кінчить ся сад, а відси всї засїдїть ся в старім млинї. За мною. Ониську, веди!

Голомбий і Галайда поспішно вибігли з кімнати.

— Як? — крикнув Андрій заступаючи салдатови дорогу. — А батько?

— Що батько?

— Батько казав тут ждати.

— Дурень! Та як же тут ожидати, коли сюди летить цїла рота?

— Так, значить кинути батька?

— Таж батько не такий дурень як ти! Таж він чув певно знак.

— А коли чув?

— Всьо одно, в вогонь не піде.

— Таж він без фірмана не знайде виходу...

—Не найде...

— Коли наказ ждати, значить вернеть ся.

— Баран з тебе! Чого вернеть ся, щоб зловили?

— Коли сказав, значить, вернеть ся, — повторив упертo Андрій.

— Гадав вернутись а тепер вже може й нема його за дві верстви.

— Всьо одно, я не піду; батька одного я не кину.

— Здурнїв! Хочеш, щоб з живого здерли шкуру?

— Раз мати родила, — Андрій грізно намахнув ся, — а не лишу атамана одного в руках ворогів! Не лишу!

— Ну, так оставай ся собі на здоровлє, чортів сину, тільки памятай, що й атаман тебе за твою глупоту по головці не погладить! — крикнув злобно салдат.

В тій хвилї до вух зібраних серед тишини доніс ся далекий кінський тупіт.

— За мною діти! — крикнув солдат, кидаючи ся до виходу, на терасу.

— Хто зі мною, хлопці, умре за батька? крикнув Андрій,витягаючи шаблюку.

— Я, озвав ся Явтух, а за ними ще двох.

— Ну, так йдіть собі чортови в зуби! Дурні! — Зареготав ся серед бігу солдат і з прочими зник в саду слідом за фірманом.

— Андрій оглянув ся і помешканє Розалії; де вони тепер находили ся, було цілковито непригідне до оборони: в нїм було два вікна і двоє дверий. Вікна виходили на терасу, а крізь них легко можна було влїзти до кімнати.

Та коли глянув до сусїдньої кімнати, крикнув радісно:

— Хлопці, сюди!

— Се була спальня Розалії, трикутна кімнатка, що лучила ся з другою тільки одними дверми. Два вікна, що виходили в сад находили ся так високо над землею, що без драбини не можливо було до них дістати ся і се давало нападеним перевагу над ворогом і крім сього: проти вікон, в супротилежній стїнї був отвір, крізь який вони могли бачити всьо, що діяло ся в саду.

— Запирай вікна, затарасуймо двері! — наказав Андрій.

— За хвилю двері, що вели до сусїдньої кімнати були забарикадовані.

— Ми станемо ось тут з Явтухом, — продовжав Андрій страшним голосом, — а ви по одному біля кождого вікна. Вибийте дві шибки, щоб можна було стріляти. Стріляти точно, щоб не тратити даром куль. Кождого напасника валити на землю. Тай слухати чи не наднесеть ся крик чайки або пугача, тоді крізь вікна до батька.

Та не докінчив ще Андрій своїх приказів, як крики жов-

нірів і тупіт коний почув ся вже в дворі а за кілька хвиль цілий дім наповнив ся оружними людьми.

— Сюди! Сюди! Ось тут замкнулись! Вперед, діти! — почулась команда.

І на двері, що їх підпирали Андрій і Явтух, посипались сильні удари. Та двері не подавались.

— Принесіть сокир, — приказав хтось.

Удари подвоїлись; двері тріщали, та не подавались, піддержувані сильними плечима Андрія і Явтуха.

— Чортові медведі! Кілько їх там є? — просичав крізь зуби один з напасників.

— В сад! Зайдім з заду!

Почулись тяжкі кроки по ступенях тераси.

— Ге-ге! Та їх відси не добудемо. Дайте драбини.

В освіченім від пожару саді було видко мов в день. Один із хлопців, що стояли біля вікон, прицілив ся і один напасник упав, мов сніп на землю. Сей вистріл привів осталих до скажености. За одну хвилю прикотили колоди, драбини і стільці і люди полізли на приступ. Та мимо далеко більшого числа нападаючих шанси їх були нерівні. Хто тільки підсував ся до самого вікна, хлопці стрічали його колями і ранений котив ся, моб бараболя до долу... Між тим двері тріщали та все таки не подались, піддержувані великанською силою Андрія. Певно, що кінець кінцем обсаджені мусілиб або згинути або дістати ся в полон. Та боротьба могла тягнути ся дуже довго.

— Чи є хто в домі з вірних слуг або гостий? — звернув ся офіцир до салдатів.

— Так, ваше благородіє, одна лежить, мов старуха: здорово випарили її.

Офіцир відійшов.

Кілька хвилин обложені відітхнули.

— Що вони задумують? — промовив тихо Андрій. Чи не хотять вони підкурити мов пчоли? — замітив Явтух

— Ні, дома не підкурять! — відповів Андрій.

— А може гадають вимати в сад?—спитав один із хлопців. — Відійдіть усі від вікон.

Ні, вони повалили всї сюди, в двері! На поміч, хлопцї! крикнув тихо Явтух.

Дійсно осада скріпила ся; сокири застукотїли з такою силою, що Андрій і товариші підважували двері.

—Сюди! На поміч! Держи! Держи! Диви на вікна! — Хропів Андрій добуваючи останних сил.

XXI.

Хлопцї кинули ся до дверий, поглядаючи рідко в зеркало, в якім відбивали ся вікна й сад. Напасники натискали на двері з диким завзятєм, нападені хропіли боронячи з розпукою.

Оглушені гуком ударів, Андрій з товаришами й не замітили, як отвір на протилежній стїнї неожидано збільшив ся тихо а крізь нього увійшло десять оружних жовнїрів і сейчас кинулись із заду на гайдамаків, що підпирали плечима двері. За ними слїдкували другі.

Ошоломлені тим незвичайним нападом, Андрій і його товариші хотїли було боронитись, та жовнїри не дали їм навіть повернутись.

В сю саму хвилю затріщали двері і ними впали осталі жовнїри, розкидаючи по кімнатї нагромаджені у дверий меблї.

— Вяжіть їх живими! крикнув офіцир. — для них буде почесна смерть на кобилї!

В кімнату увійшов начальник жовнярського відділу.

— Нїхто не втїк? — спитав.

— Нїхто, ваше благородіє!

— Їх тільки чотири а наробили так богато клопоту.

— Колиб не підступ, не дісталиб нас живими! — захропів Андрій, вимовляючи з трудом слова.

— Го-го! А ти що за один? — підійшов капітан до звязаного Андрія.

— Кармелюк, — одвітив коротко Андрій.

— Брешеш, собако! — крикнув капітан і копнув Андрія ногою.

— Сейчас дізнаємо ся. Приведїть сюди старуху.

Ваше благородіє! Неможливо! — відрапортував вахмайстер, вискакуючи наперед.

— То принесіть!

— Ще гірше буде....

— Притащи старуху, дурню! крикнув капітан й сердито тупнув ногою.

— Рад сповнити сей приказ! — промовив вахмайстер витягаючи ся мов струна й зник в дверях.

За хвилину вернув з обома жовнірами, що двигали під руки Феліциту.

Вид »пишної« панни був тепер пожалуваня гідний.

Зігнувшись на перед і ледви перебираючи ногами вона волїклась з великими зойками й наріканями. Розковдачене волосє спадало в неладї на червоне й запухле від сліз й плачу лице; зелена юбка розірвана і панна старала ся вирвати свою руку з рук жовнірів.

— Що, бабуню, чи сей господарив тут? — звернув ся капітан до Феліцити, показуючи на Андрія.

При слові »бабуню« панна випрямувалась і окинула Москаля поглядом повним огненної злоби і та тут знов повисла з гірким зойком на руках жовнірів.

— Ну, щож сей? — повторив капітан своє питанє не понижаючи переляку Феліцити.

Панна перевела свій погляд на Андрія й крик пробираючий душу вирвав ся їй із грудий.

— Що, він? кинув ся до неї капітин.

— О він у ґрафа...

— Що? зарізав, убив?

— Він... разом з ним... Ох!

І панна не договоривши, завернула очима й безчувственно повисла на руках жовнірів.

— Ха, ха! Так: значить: Тут ще є птички з тої самої клїтки! Ну, ловіть останних, а тих під острий догляд! закомендирував офіцир і кинув ся з частию віддїли в сад.

В домику лїтинського благочинного, о. Василя Капернаумського, по причинї храмового празника, що сходив ся з його іменинами, було досить шумно.

В гостинній, що біліла від витертої долівки і була освітлена двома вікнами, застеленими запашним жасміном, з білими стінами, сиділо на старих фотелях із корельської берези сердечне товариство: родичі свояки, близькі, сусіди... Прочих гостий ще ожидали. На канапі, з високою, різьбленою спинкою і закрученими у виді краконів боками, під портретом господаря, поміщеного між двома владиками сиділа худенька їмость, Меланія Стопневич; вона приїхала із своєю донькою, Олесею, до дальшого свояка на празник й до сего часу не могла відійти від переляку в лісї; сліди нервового потрясеня виднілись ще на її блідім лици. Рядом з нею сиділи досить товстенька, у високім чіпци і тонесенькім шалї попадя Парасковія, жінка місцевого священика; на право в глубокім кріслї сидів сам господар, дородний, сідоволосий, з пухким, румяним лицем, маленькими, хитрими очима й добродушним усміхом; він був у фіолєтовій, шовковій рясї і такої краски загортцї; проти його в кріслї прямо потопав згорблений, худий старик, о. Андрій, із сїрим, старечим лицем і космиками жовтаво-білої борідки. Біля кута, украшеного образками і горіючим перед ними свічкою, при трикутнім столику примістив ся знакомий священик, о. Семен Дерлянський, що приїхав просити ласки у благочинного для свого блудного сина.

Біля вікна, під велитенським зеркалом в рамах, метушились шептали між собою молоді панни — дочка хазяїна, білявка, з личком вкритим веснянками, з безбарвними очима, панна Марія, й знакома нам панна Олеся і до них присувалась жінка молодого о. діякона, Томи, цікава, із задертим носиком, чорнявка; якийсь молодий паничик вертів ся біля них, підкручуючи маленькі вусики й заглядаючи часто в зеркало. Під супротилежною стїною сидів розвалившись в кріслї, грубий пан Бойко; коло нього стояв, трохи зігнувшись; середних лїт мужчина, у венґерцї й старих чобітках, — очевидно економ або посесор; там-же, близше до канапи, випрямувалась, немов проковтнула палицю, жінка протодіякона тонка й худа Тедулія. В отворених дверях на салю стояв її чоловік, о. Аввакум; червоне його лице, з випученими очима, обросле густою бородою, вказувало на фізичну

силу, а збурене волосє на голові пригадувало гриву африканського льва; груоа та кріпко збудована стать протодіякона моглаб, місто каріятиди, підпирати повали якого-будь храма.

Отець Аввакум жалібно поглядав на накритий в кімнаті стіл, що його заставала рухлива, кругленька панїматка — протопопша бутельками і всякого рода закусками; вона то вибігала із салї, то повертала знов в товаристві наймички, що двигала тарілки, полумиски й пляшки; отець Аввакум розширеними ніздрями втягав апетитний запах, що долїтав відхиленими дверми й відкашлював в кулак; а товариш його, молоденький, недавно висвячений діякон, не звертав найменшої уваги на салю, а скорше вдихав в себе дим тютюну, уважаючи нечемностю курити в гостинній свойого наставника; впрочім, серед тяжких запахів що наповняли гостинну з сильним ароматом смирни й масла трудно було уловити приманчивий тютюновий дим...

В гостинній був смутний розговір. Предметом його була певно важна квестія про Кармелюка і останні події.

— Не вірю і вже! — горячив ся Бойко, відповідаючи з сильним ароматом смирни й масла трудно було уловити нім поступку з ними Кармелюка. — Я не говорю, хрань Господи, що ви всьо вигадали... а тверджу, що, коли розбійник-драб їх випустив, не ограбивши, то не по щирости серця а по гадючій якій хистрости... Розказують, що сей харцизник помагає хлопам... та де там пан-отченьку! Грабить їх таксамо як і нашого брата! Сто відьом йому в зуби!

— Нї, тримає з нами.... — зачала було Тедулія, та, побачивши звірський погляд пана, змішалась й почервоніла.

— Він благородний лицар, —замітила своїм товаришкам майже шепотом Олеся, — безталанний.... правда... та його серце болить за всїх нещасних...

— Но, слухай, — замітила панна Марія, — всеж таки він гайдамака!

— Говорять, що красивий... — добавила молода жінка діякона.

— На світї нема такого другого, — підхопила горячо Олеся... а очі, нїколи розбійник таких очий не може мати....

— Так? Що ви бачили його?... Ах, як се інтересно! — а опісля, замітивши у Олесї перстень, добавила з одушевленєм: — ах, який у вас перстень? Чудо! Чому ви тільки носите його каменем в низ?

Справдї? Я й не замітила... — кинулась роздивляти панна Марія, — а ти менї й не показала...

Олеся не знала, що їм одвічати; та в їх розговор вмішав ся молодий панич.

— Ого! Як заступають ся панянки, — засміяв ся він під слухавши шопіт, — тільки він зовсїм не гарний, а прямо чорт чортом...

— Правда, вельможний пане, — заговорив, підсміхуючись добродушно і благочинний, — примащують й пересаджують дуже... та очевидно, він всїх не грабить а декому певно, свідчить добродійства, тому й хвалять його, ось й величають його мов добродія... А він на всякий спосіб гульвіса; не сповідаєть ся й не причащаєть ся і бродить по лїсах, мов заблудша вівця... А чиж без церкви може хто мати душу?

— Та Кармелюк відносить ся з великим поважанєм до священства, — замітив на се о. Семен Дерлянський, — не тільки я, але й инші се стверджують.

— Що говорите, пан-отче?! — буркнув сердито пан Бойко. — Як тобі вернув конї, то готов ти вже за нього засупатись.

— Що сей Кармелюк чарівник і знає ся з нечистою силою, се певно, прошу панства, — заговорив шляхтич. — Ви знаєте, панови, що він зробив сими днями з нашим пан-маршалком?

— З пан-маршалком? — крикнув Бойко й зблїд.

— Що, що таке? — зацікавили ся й другі.

— Що? — спитав і шляхтич. — Чиж панству не звісно? Про се вже трубить цїлий народ.

— Та говоріть ясно, паноньку! — лютив ся вже Бойко, переляканий чимало сею вісткою.

— Ограбив всьо до нитки, а обістє спалив!

— Ісусе-Маріє! — сплеснув Бойко руками.

— І його не зловили? — не-то спитала, не-то крикнула із страшною тревогою Олеся, блїднїючи від тревоги.

— Шляхтич розвів руками, а сей рух викликав знов на лице Олесї густий румянець й запалив радістю її очі.

Прочі присутні насторожили уха. Почулись просьби: »роскажіть, роскажіть! Невжеж?«

— Далебі — продовжав оповідач, стараючи ся своїми словами викликати ефект. — А ви спитаєте, шановне панство, яким чином? Таж у вельможного маршалка цїлий двір обведений частоколом й окружений ровом... Таж туди як в твердиню, хіба можна дістати ся крізь зводовий міст... Пан маршалок міг видержати облогу військову. . а перед гайдамаком струхлїв! В тім і дїло, що гайдамака заключив дїло з чортом. А проти такого союза, забиц його грім, нїхто не вдіє нїчого... З'їхались, бачите, до панмаршалка гостї і то з жовнїрами; серед гостий був чужосторонний посол... Пан-маршалок бажав угостити їх по старошляхоцьки... Ну, захотїло ся панству любої шляхоцької забави, гай вирвадив ся він з гістьми на лови до близького лїса, з гончими собаками, нагінкою... В дворі лишили добру команду з командантом... Заперли браму... Подвоїли вартових і кінних і вислали на звіди... Ну, одним словом, і миш не могдаб пролїзти, мої панови! І всьо йде знаменито, як треба... У дворі спокійно, кругом тихо, нї духа. Вельможні пани бавлять ся безпечно на ловах... Тільки ось в ловах не ведеть ся: куди не наженуть собак, то вони пройдуть наскрізь лїс, вибіжать на рів і ... тільки язики вивалять. Розлютив ся маршалок, казав випарити буками лїсничого, а, щоб не було обидно, то і побережника... і казав їм ще раз нагнати собак в лїсову гущавину, де робив лови раз на чотири роки... Нї шелесту, мов всьо вимерло... А там мусїли бути конче і лиси і вовки і дики... І хоч би, панови, заячий хвостик! »Видимо, крутить нечистий« подумав маршалок, сказав то само гостям, й рушає в напрямі до своєї твердинї. Під'їзджають і ось... — шляхтич окинув зібраних тайним поглядом і замовчав.

— Ну, шож? — розсердив ся Бойко.

— Ну, слухайте, ось з близьких корчів, що ростуть тут за ровом, виплигнув куций... один, а за ним другий...

»Заяці, заяці!« — крикнули гості. І щож гадаєте? Оба заяці місто кинути ся в поле, повернулись і понеслись прямо на панєсво... Від дива, а може й зі страху всї аж шарахнулись, а заяці стрілою... прямо таки прокользнули між ногами і прямо на міст тай в браму: »Ану його!« — всї закричали і кинулись за куцим у двір а заяці — вся двірня бачила — закрутились по дворі тай в сад... »Будьте ви прокляті!« — крикнув маршалок й добавив привітливо: «Гайда, панови, до столів! Будуть лови удачнїйші... Нехай розгостить ся й команда, бо всї певно помучились!« Ну, зашуміли всї за столами. Пир в самім розгарі. Хазяйка підвела ся, щоб наповнити кубки гостям... взяла вже збанок до рук і чує, що годинник бє північ... І що гадаєте, панови? ледви тільки прогомонів послїдний удар, як нараз всї гості заснули... Так і попадали за стіл де хто сидів... Розалія остовпіла... слухає, всьо затихло.... мов в гробі... пробує крикнути... не може із себе добути голосу... І ось вона бачить, що два заяці скочили крізь вікно, перевернулись два рази у воздусї і стали двома пишними лицарями... Панї Розалія сидить каменем і думає, що се їй снить ся... Та старший лицар — се був і Кармелюк — говорить: Вельможна панї, давай ключі і покажи де твої дорогоцїнности й маршалкові гроші... А ти, звернув ся до свойого товариша, піди отвори браму й впусти хлопів... Челядь і команда лежати-ме трупами, поки не зійде сонце!« Товариш сповнив точно приказ атамана й став господарити з хлопами в дворі а опісля вони кинулись на тік, а сам Кармелюк забрав в дворі всї гроші, всьо золото й брилянти. Панї повинувалась у всїм... і вкінци він казав запровадити себе до її кімнати і там провів... перепрошаю панство... з нею кілька солодких хвиль...

— Левко! — засміяв ся панич.

— Гріх! — потряс головою діякон.

—Чи ви, пане, при умі? — заровів Бойко.

Олеся при тих словах вся затревожилась. Вона зробила рух, хотячи немов щось промовити, та вкінци змішалась й замовкла.

А Бойко продовжав далї строго :

— Дурниця! Що хлоп може стати всяким скотом —

припускаю, та, щоб пані маршалкова з »подлим«-хамом«, із собачою кровю... ніколи в світі... А ось: коли правда, щоб драб грабив і пан-маршалка, то плохо! Треба піймати сего чорта... Призвати салдатів... закувати його, а крім сеї гадини перевішати на кожду сотку хоч десять мужиків-худоби... бо инакше вийде Содома і Гомора...

Хазяйка вже кілька разів входила в гостинну й питала свойого благочинного: »Чи ждати городничого посесора, чи зараз подавати? Час вже пізний тай пироги пересохнуть тай всьо перепріє!« Та господар дому таки не рішив ся й приказав ждати.

Наконець він припідняв ся з крісла, моргнув до жінки і заявив торжественно:

— Милости просимо погостити ся чим Бог позволив.

І двері шумно отворились а в гостинну увійшов городничий з жінкою та двома молоденькими своячками. Зачали ся голосні привитаня й уневиннювання, лиш служба задержала їх.... А гостинний хазяїн припинив сї слова чемним припрошенєм дорогих гостий до чарки й »трапези«.

Голодні гості накинулись мовчки на ріжнородні й обильні напитки й сєрави, приготовані рукою протопопші.

Щаслива й сіяюча, вона підбігала то до одного то до другого гостя наливаючи чарки, підсуваючи страви і просила, щоб зробили їй честь.. Особливо бігала вона за двома дамами шляхтянками. Вони держали ся дуже з висока й цілим своїм видом показували, що роблять велику честь хлопським попадям, позволяючи себе гостити.

А мужчини на вид приманчивої страви й напитків забули всї »конвенанси« і їли і пили, не звертаючи уваги на господарів. Чули ся тільки короткі одобреня, як: »знаменито«, »дуже добре«, »гм-так«, чревоугодіє« і »ой, останні дні мойого житя«.

Тільки після третьої переміни тарілок і підняв ся вже оживлений і свобідний, нічим не звязаний розговір. Почули ся часті, перехрестні слова, запити, на які рідко хто відвічав, або не дочуваючи за шумом або інтересуючись другим... Оклики, крики, сміхи збільшили ще більше шум празничний...

XXII.

Пан Бойко знов рявкнув, утираючи хусткою і шию і почервоніле й спітніле лице.

— Чи правда се, панови, що сам пан-маршалок спалений і ограблений і що його прелестна жіночка знеславлена тим харцизяком, Кармелюком?

Імя гайдамаки знов звернуло на себе увагу розгоряченого товариства.

Та як же неправда? Правдива подія, навіть записана! — одвітив тонесеньким жіночим голосом пан асесор.

— Яким чином начальство не протестує проти такого чину? — заревів Бойко.

— Та успокійте ся панове! — відозвав ся з усміхом тюремний доглядач. — Шайка перевязана, а головні розбишаки сидять вже, забиті в колодки і окови у мене, в дворі...

— Ого, невжеж? Щож ви мовчите й не подаєте нам такої веселої вістки? — почулись оклики меншости; більшість же притихла з переляку на се слово. Олеся поблідла й стала пити холодну воду, бажаючи злагодити трохи розхвильовану кров; попадя Меланія зітхнула; Тедулї повела довкруги носом промовила: »ой, матусю!« Одна тільки молоденька жінка діякона одушевлялась й шептала, лискаючи своїми очепятами: »ох, як се інтересно!«

— Знаменито, знаменито! — ревів із саркастичним сміхом пан Бойко. — І ся бестія Кармелюк сидить також у вас?

—На жаль ще ні,.. та його піймають певно.

— Що? що там написано? В чім діло? Може яка небезпека? — почулись зі всїх сторін допити.

— Гм! гм! Лихо! Поки не роздавите сеї гадини, та так, щоб і шкура її тліла по всім базарам, до сеї пори не буде спокою!

— А сего драба-чарівника не скоро й зловити! — замітив шляхтич. — Його треба стріляти срібною із свяченого хреста вилитою кулею, тай після смерти пробити ясеневим колом, щоб не ходив опирем... А то всьо одно лякати-ме людську кров.

— Звірь! — прошептала поблїдлими устами Олеся.

— Не буде того, паки і паки реку! — замітив продіяком досить грімко.

— Отець Аввакум! — замітив благочинний. Та задля великого шуму шляхта не могла чути ні діякона, ні благочинного.

— Пан Бойко гремів.

— Мушу побачити тих шибеників і плюнути кождому з них в очі!

— Покажу з приємностю, покажу їх всім... Тільки після закону годі над ним плювати! — засміяв ся смотритель.

— А що мені там закон! Відьмі під хвіст!

— Ловко! зареготав ся пяний панич.

Сторонники пана Бойка занеслись від сміху.

— І ми з панством; я конче бажаю побачити переступників! — звернула ся городничиха до смотрителя.

— О, з великою радостю! — озвав ся сей.

— А пані не лякаєть ся? гайдамака страшнійший від чорта! — замітив економ, сусід городничихи.

— Під вашою охороною ніколи! — одвітила вона з усміхом.

— Ах, любі панянки! — Підемо й ми подивитись, підемо! Інтересно! — сказала, заохочуючи своїх сусідок молода жінка діякона.

В кінци, коли обід був скінчений, послідна чарка висушена і хазяїн, піднявшись, став хреститись широким хрестом, неожидано увійшов до салї післанець і вручив тюремному смотрителеви пакет.

Смотритель розпечатав його і став перебігати очима лист. Всї насторожили уха.

—Ніякої небезпеки, а зародок спокою! — промовив торжественно смотритель. — Дістав я наказ приготовити сих розбійників сейчас в дорогу до Каменця; підводи і військо має прийти незабаром... А коли шановне панство бажає собі, то я і сейчас можу показати розбійників, бо тепер мушу приготовити мешканє для архибестії: Кармелюка зловили закували руки й ноги і везуть сюди.

Всї завмерли від неожиданої вістки: якийсь болючий

оклик, мов широке зітхненє, вирвало ся із спільної груди і завмерло в тяжкій тишині...

Товариство двигнулось шумною компанією подивитись на цікавих розбійників.

Попереду ступав, як хазяїн міста пан городничий разом із смотрителем тюрми; за ним тягнулись: пан Бойко, справник і асесор і дами слідкували ще дальше і біля шляхотних пань увивались економ і двох шляхтичів а тільки жінка діякона, Олеся і протоєрейська дочка держались осібняком, в чималім віддаленю від прочого товариства, бо городничиха ясно показувала, що уважає себе правдивою аристократкою і утікає від товариства попадї і її доньок.

Олеся йшла неначе у снї, придержуючись за руки подруги Марії. Вона не здавала собі навіть справи пощо йде до тюрми, що її тягне сюди, кого надієть ся там побачити. Та якесь непонятне бажанє побачити хоч ті лиця, що були разом з ним, а може бути, побачити й Кармелюка, хоч би й в кайданах, хоч би й в арештантській ноші, — тільки се бажанє й торкало її в перед.

Вістка про арештованє Кармелюка тяжко потрясла Олесю і порвала в мить в її серцю дивно-бренїючу струну... тепер вона жалібно трепотала й наповняла серце дівчини страшним стоном...

Всї днї по приїздї в Лїтин Олеся провела в якімсь солодкім півснї. Вона мало говорила з окруженєм, а коли говорила, усміхалась й двигалась з такою ніжною обережностю, мов несла в своїй груди дорогоцінну посудину наповнену чарівною водою, якої вона боялась і каплї стратити...

Та найгарнїйші хвилї були для неї тодї, коли маленький дім отця протоєрея потапав в тихім снї і Олеся могла лишати ся одна, сама з собою і з тим чарівним чувством, що розросло ся в її души... Примкнувши очі, вона затоплялась в якийсь солодкий півсон: се не був нї сон, нї ява, се не була і якась опреділена мрія або думка... Чого бажала Олеся? Вона не знала, та думала тільки о нїм! Кожде слово, найменша солодкість їх короткої стрічі виступала перед нею дуже точно... Мов білі, весняні хмаринки, плили її думи небесні в лазурну глибину, наповняючи солокою тоскою ціле її суще-

ство... Одно тільки виступало ясно із сього туманного моря: бажанє побачити його.

Аж ось — така вістка! Герой її сліз зловлений, заковаий... Його повезуть сюда, а опісля в Камянець на страшну кару і нема сили спасти його! Жадні благаня не викличуть ні одробинки милосердя у тих звірських судїв.

Олеся стискала до болю свої холодні руки й почувала, що разом із страшною вісткою на-все пірвалась її молода, цвітуча жизнь.

Між тим розговір товариства вів ся далї про Кармелюка.

— Тільки треба гаразд держати злодія, щоб не утїк! — настоював все пан Бойко. — Кайдани на руки й ноги.

— Го-го! — перебив смотритель. —Желїзний нашийник на карчило і прикувати чорта до стїни, щоб і плечем не порухав...

— Але що для такого силача желїзні кайдани? — вставила своє слово городничиха. — Він, говорять, рве їх мов павутинє, а говорять ще, що у нього є розрив-трава, перед нею не устоять ніякі замки!

— В такім случаю лишаєть ся хиба зачаруватя гайдамаку, а се можуть зробити одні очі панї! — промовив пан економ, легко клонячи ся до пішного бюсту пані городничихи й підкручуючи свій густий, мов сніп вус.

— Мої очі? — засміялась розкішно городничиха, спустила очі й добавила смирно: — чиж може гайдамака наляка ся моїх очий, коли він не боїть ся грізних поглядів шляхоцьких?

— Ге-ге! — підморгнув значно пан економ широкою чорною бровою. Шельма липне до жіночого роду, мов муха до меду, а перед гарними очима капітулює зовсїм. Таж панї й панянки побачивши Кармелюка, тужать за гайдамакою...

— Може мужички або попівни, — крикнула городничиха, кидаючи їдкий погляд в сторону Олесї і її подруг, — а шляхтянка може віддати своє серце тільки шляхтичеви і більше нікому.

Пан економ одобряючо хрякнув й промовив щось невиразно.

— Яка там трава і які там очі! — вмішав ся в розмовір Бойко, що нудив ся цілий час. — Прямо: проклятий скаженний, мов Самсон, тай досить. Він здіймає зі себе й семи-пудові кайдани! Тому я бою ся, що хоч велику сторожу поставлять біля його тюрми, — він втіче — собака!

— Позбавим його сили, — перебив лихо городничий.

— Панове судії за се нам ще спасибі скажуть, добавив смотритель, коли ми випитаємо його дещо на муках. Найлїпший на се спосіб — диби: і язик швидко розвязує і кісточки перебирає, як слід.

— Панове. на Бога! Який старий спосіб! — крикнув з уданим голосом один з кавалерів, Рудковський, що перед сим пропонував предводителеви зробити облаву на Кармелюка.

— Хто тепер сего уживає? Диби.... Тьфу, як се грубо, просто і, даруйте, навіть незаконно... По мойому: найлїпший спосіб: не давати драбови спати. Та чого ви так на мене дивите ся? Найбільша мука: не бути в спромозї спати! Грати, бубнити, гудїти над його вухом, водити по кімнатї... повірте, що за пять день собака вибовтає всьо!

— Гарний спосіб, та ще лїпший не дати пити. — Накормити його соленими стравами а опісля не дати води. Як Бога люблю, на стїну полїзе, збожеволїє!

— А поки ви ждати мете, щоб він збожеволїв, драб скине кайдани, підкупить або передусить сторожу й уйде! — заговорив пан Бойко. По мойому найлїпше по старому звичаю, підбити гайдамацї ноги тай досить: нехай тодї пробує утїкати!

— Маєте паноньку рацію, — згодив ся смотритель.

— Се правда, правда, ви премудро розсудили, — піддержала й городничиха. — Таж треба, щоб Кармелюка привезли живим до Каменця, щоб його можна відповідно покарати, а коли він у нас збожеволїє, що тодї скажуть панове судії?

Більшість компанії піддержало слова городничихи й згодило ся з думкою пана Бойка, щоб перше підбити Кармелюкови ноги а опісля робити над ним останні експерименти.

Із переляком слухала Олеся сї розговори; вона уживала усьої сили волї, щоб не видати свого душевного настрою нї криком, нї рухом; тільки її рука дрожала безвинно та цїле тїло перебігала томляча дрож. Її не було до слїз й жалю; цїлий мозок, цїле єство дївчини огорнуло одно глубоке непереможне бажанє: спасти нещасливого, щоб не знать що стало ся. Та як спасти? Олеся навіть не могла собі сего представити, та разом з тим вона почула, що бажанє її було так горяче й глубоке, що воно могло їй дати й геройську силу й енерґію й одушевленє...

Між тим розговір панства перейшов на се, які допити й кара ожидають Кармелюка в Каменци. Одні говорили, що судити муть його по всїм правилам »доброго старого часу«, а опісля повісять; другі твердили, що переженуть »крізь стрій«, а треті предвиджували каторгу...

Серед оживленої бесїди дійшли всї до тюрми, — чорного, двоповерхового дому, окрашеного на жовто; з високою огорожию довкола; біля входа ходив салдат.

— Ну, шановні панї й панове, — звернув ся до всїх тюремний смотритель, роблячи рукою привітний рух. — хоч не чемно, та прошу панства заждати тут трохи, а я погляну сам до арештантівй приготовлю їх до оглядин.

Всї скоро згодили ся, а смотритель хотїв вже було увійти в тюрму, та нараз з далека почув ся зближаючий стукіт коліс й звуки салдатської пісні, а за хвилю головну вулицю города Лїтина, виповнили дві трійки, заложені в чимали драбинясті вози, наповені салдатами. Салдат исидїли перевісивши крізь щеблї ноги й голосно співали з криком й підсвистуванєм парубоцьку пісню. Довкруги возів бігла цїла хмара жидівських бахурів з довгими ворочками із заду; вони виявляли свою радість і подив криками й гіркими вересками й свистом.

Попереду возів їхав чвалом на прекраснім воронім коню молодий офіцир. Хмари куряви збиті кінськими копитами й ногами жиденят, окружили офіцира так, що з далека годї було розріжнити його лице.

— Москалї! — крикнули разом і городничий і смотритель тюрми — везуть гайдамаку!

Серед сего розговору Олеся то червоніла, то блїднїла, кров заливала — пекла її серце, то кидалась у виски і лице; ноги дрожали.

Почуваючи непереможну слабість, Олеся відійшла на бік і склонила ся на пліт.

Між тим офіцир причвалив до тюрми, скочив з коня, кинув поводи до рук салдата, підійшов до смотрителя, що торжественно виступив в перед і подав йому запечатану коверту, при чім промовив по московськи:

— Його благородію, панови смотрителеви тюрми лїтинсько.

При звуцї сего голосу Олеся цїла задрожала, поглянула на офіцира і радісний, ледви чудкий крик вирвав ся з її груди.

Здавало ся, що погляд офіцира блиснув на одну хвилину в сторону дївчини, та задержуючи ся, офіцир продовжав далї:

— Від пана старшого судді каменецького наказ виданя арештантів.

Смотритель перечитав письмо, беріг очима початок і за тим прочитав слова: »видати сейчас арештантів — розбійників ротмістрови Іванову для переведня їх під надзором присланої команди до Каменця щоб розбійники не сидїли разом з Кармелюком й не робили заговорів що до утечі. Для висше названого Кармелюка приготовити найсильнїйшу кімнатку й потроїти сторожу«.

— Гм... гм... — смотритель промовив далї щось незрозумілого, зложив в четверо лист і промовив радісно, витягаючи до офіцира руку:

— Знаменито! Приказ не застав мене не приготованого. Всьо готово. Пан ротмістер може забрати із собою гайдамаків, а для собаки Кармелюка приготоване відповідне леговище...

— Знаменито, менї годї барити ся: приказано сейчас повертати — одвітив офіцир.

Городничиха люблязно звернула ся до офіцира.

— А може пан ротмістер може переночувати до завтра? Ми тім до ваших услуг, а ранком спокійнїйше...

В тім оклику звучала впрочім не радість — а явний ляк.

Христе! У мене ще нічого готового! Щож робити? — сплеснув руками смотритель і звернувши ся до городничого, котрий вже відвернув ся й забирав ся до відходу, крикнув в розпуці:

— Пане городничий! Кудиж ви забираєте ся?

— Домів! — була шорстка відповідь.

— Домів?

— Перепрашаю вас, там офіцир російської армії! — І городничий показав на зближаючого ся офіцира; — та чи можу явити ся перед ним в звичайнім строю?

— На рани Христові! Таж ми не знали що він приїде.... Він застав нас не приготованих... Та не лишай мене одного!

При перших словах сего розговора економ, на котрого рамя опирала ся городничиха, бистро повернув свою руку й повернув ся швидко до відходу.

— Пане, пане! Кудиж се ви йдете? — закричала городничиха. — Та розбійник в желізних кайданах а при нім офіцир!

Сто дідьків йому, в зелізних кайданах! Доброму християнинови не годить ся дивити ся на такого душогуба!

— Справедливо! — підхопив городничий, не звертаючи уваги на зойки смотрителя! — Любцю! дай руку і підемо.

— Гурток, що стояв біля тюрми. сильнійше захвилював. Пан економ подав було вже ногу через пліт та нараз роздав ся тоненький голос пана асесора.

Але прошу панства, може се ще не Кармелюк, а тільки команда за нашими арештантами.

Сї слова від разу отверезили товариство.

— Так є! — крикнув радісно смотритель. — Ну, тай в бумазї так написано. Значить: команда за розбійниками!

— Так є, — повторив поважно й городничий, випускаючи руку своєї супруги. — Можливо що і пан смотритель в праві... гм.... можна.... можна стрінути пана офіцира і не в параднім мундурі... Воно навіть далеко природнійше....

Перелякана компанія успокоїлась й з нетерпеливостю впялила свій зір на зближаючих ся москалів.

Городничий зближив ся також із своєю супругою до приїзшого офіцира, представив ся й повторив просьбу.

— З найбільшою приємностю переночував би я у вас, — дзвінко брязнув офіцир шпорнами й склонив свою красиву голову. Та служба перед усім і тому смію вас просити — він звернув ся до смотрителя — видати мені сейчас арештантів.

— Сейчас! — залепетів смотритель. — та прошу пана, се вибране товариство, — він показав на зібраний гурток біля тюремної брами, — бажає поглянути на проклятих гайдамаків. Пан ротмістер не буде проти того?

— О, просимо пана! Так інтересно! Ми їх ніколи не бачили! запищали разом своячки городничого.

— Добре, — сказав офіцир, запрошуючи всіх рухом руки слідувати за смотрителем.

Смотритель а за ним городничий з дамами, Бойко, асесор і економ увійшли на тюремне подвірє, за нимиж ступала в якімось віддаленю жінка діякона із протоєрейською дочкою. Олеся лишила ся на місци.

Між тим вістка про се, що приїхали москалї і вестимуть арештантів чудом якимсь рознеслась в одній хвилї по цїлім містї і із усїх заулків зачали збирати ся люди біля тюрми.

Покористувавши ся хвилиною замішаня, офіцир бистро підійшов до блїдої, мов стїна, Олесї.

— Панно люба, туй-туй була би мене видала, — промовив він тихо, легко доторкаючись до студеної, мов лїд, Олесиної руки.

Ради Бога... що ви задумали? — прошептала Олеся так тихо, що офіцир скорше відгадав її слова, чим почув звук її голосу, — в кождій хвилї можуть пізнати,... зловити...

— Ще гонити-муть довго! одвічав удало офіцир.

— О, Господи! Чиж можна так необережно... прямо їм в руки! Се нелюди... у них нема жалю... Коли би ви знали які вони вам готовлять муки! — голос Олесї задрожав, губи затремтїли і на рісницях заблестїли сльози.

— Се за скоро ще, — підсміхнув ся офіцир.

— Вам смішно, — прошептала з болем Олеся, з а у мене серце розриваєть ся.

Сей оклик вирвав ся з уст Олесї з таким болем, що офіцир поглянув здивовано в лице дївчини. Воно було вимовнїйше від її простих слів; переповнені слезами очі глядїли з такою чистою любовю на Кармелюка, що серце його стиснуло ся з гіркої туги.

— Дитино моя! — прошептав він тихо, — чим заслужив я на таку ласку?

— Всїм, всїм! — вирвало ся горячо з уст Олесї. — Прошу вас, молю, бережіть себе. О, яб житє віддала, щоб вас спасти!

— Слова Олесї глубоко вразили Кармелюка.

— Твоє житє, — промовив він печальним голосом, — о, се богато... Сто моїх жизний поломаних і нікчемних не стоїть твоєї однїської чистої слези. Будь спокійна! Ізза одного твойого слова не попаду ся їм в руки... Ангеле мій святий моли ся за мою грішну душу... — прошептав Кармелюк, стискаючи руку Олесї і бистро відійшов на бік, бо на тюремним подвірю почули ся кроки й голоси повертаючих з огляди людий.

Попереду вийшов смотритель і його окруженє, а за ними показались арештанти: Андрій і Явтух з товаришами — ковані на руках і ногах; біля кождого з них ішло по два жандарми, уоружених в тупі й заржавілі шаблюки.

— Розігнати товпу! — закомендирував офіцир.

Салдати кинулись сповняти приказ начальника; за хвилину площа очистилась в значній мірі; та зрітелї, не уступаючи зовсїм, повилїзали на дерева, плоти, а навіть на крови домів.

Арештанти перейшли серед уставлених в два ряди салдатів. На одну тільки хвилину вони кинули очима на офіцира і знов на їх лиця, з потупленими в долину очима, розлив ся мрачний вираз.

— Сади арештантів по два на віз! — загремів офіцир.

Бравий підофіцир із щітинястими бакенбардами, заняв ся розміщенем. Арештантів посадили в глубинї возів а дов-

кола них розмістились салдати, по шість на кождім возї, з готовими до стрілу пістолями в руках.

Коли всьо було готове, офіцир попращав ся з товаришом, скочив на коня і крикнув:

— Жени!

Вози двигнулись скорим рухом в напрямі до виїзду з міста.

Офіцир підняв ся на стременах, зняв з голови шапку і звертаючи ся до смотрителя, промовив грімко:

— Прощайте пане смотрителю і ви панове! Незабаром побачимо ся.

Здивовані незвичайними словами офіцира, всї мовчки переглянулись і заніміли в смутній треьозї, а коли мова тих страшних слів минула і смотритель з городничим поглянули за віддаляючими ся арештантами, їх вже не було в місті, тільки курява знялась на кінци вулиці.

Ледви повозки виїхали за місто на каменецький шлях, пустили ся чвалом. Пісні салдатські за містом умовкли, а арештанти їхали мовчки з уланами, рідко стискаючи ся взаїмно за руки. Ротмістер чвалав на воронім коню попереду, немов указуючи дорогу, а за прилїском під'їхав до возів і казав змінити напрям їзди, повернути назад і попрямувати до ліса, що синїв на небосклонї безконечною стїною.

— Ну, що, товариші? — звернув ся він до арештантів: чи не побавили ся чорти вашою шкурою або кістками?

— Нї, батьку, — Бог милував, — озвав ся хтось.

— Я сего тільки бояв ся...

— Ох, батьку, любий, спасибі за визволенє, — крикнув Андрій. — до смерти тобі... всї наші голови!

— Всї голови, батьку атамане! підхопили поважно другі.

—Спасибі, опісля... а тепер мерщій в ліс! — закомандував мнимий ротмістер уланів.

Читач імовірно догадав ся вже, що се був не хто инший а наш Кармелюк.

— На ліво, ось там в кутї ліса, пане атамане, є добра криївка, — крикнув йому у слїд один із уланів, селянин Ткачук.

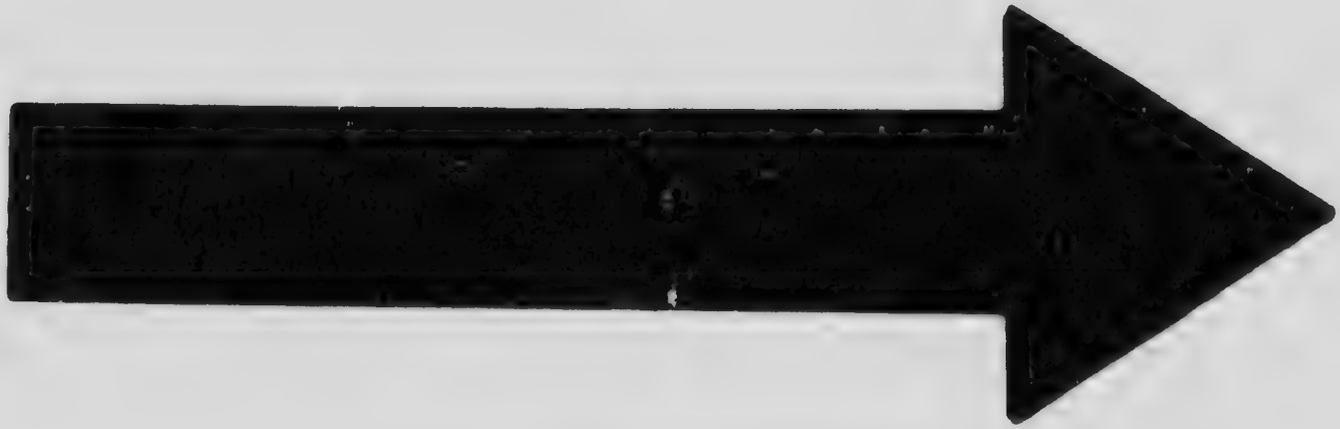

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

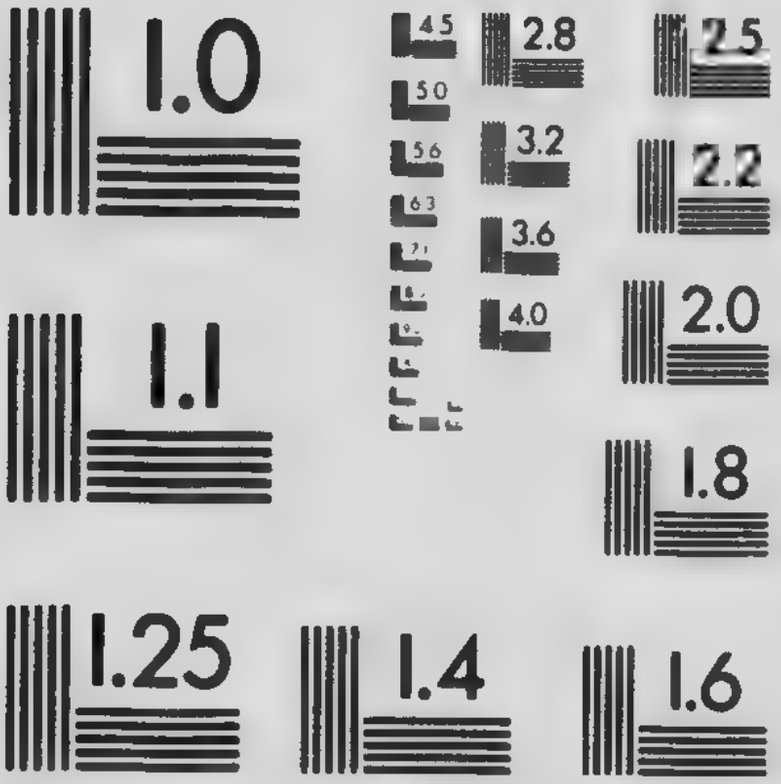

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

— Знаменито! — одвітив атаман.

І повернули до ліса з великою обережностю, щоб закрити сліди: З початку проїхали по тім шляху верству назад, а опісля у відповіднім місци в проліску, відпрягли коні, перевели їх оборожно ріжними місцями, опісля перенесли на руках вози з пятьдесять сяжнів на бік, запрягли їх знов і попмчались тепер по полю, де не було доріг. Нерівність землї, урови і насипи підкидали так вози, що сидячі ледви могли удержати ся: особливо зле було арештантам, бо кайдани врізували ся їм в тіло.

— Ой, братчики, лекше! — не витерпів Андрій. — здійміть хоч желїза, а то покалїчать вкінци.

— Ха, потерпи трохи, — засміяв ся Гнида. — Захотїло ся тобі лишитись, тепер терпи.

— Наказ батьків — і конець! — воркнув Андрій.

— Наказ! Застав дурня Богу молитись, то він собі й лоб розчерепить.

Андрій хтів щось одвітити салдатови, та повозка так підскочила під сю хвилю, що він прикусив собі язик. Вкінци дібрали ся до мети, розкували арештантів й кинули ся в перед. Поки вони чимчикували по крутім березї яру, набігли хмари й пустив ся лїтний, густий дощик...

— Ось, се нам на руку, — замітив один із арештантів, — хоч умиє нас, а то в проклятій тюрмі припали порохом.

— А ось, як відемо під терне, то воно нас ще й розчеше, — замітив другий.

— Йди, дурню, чого захотїв! Немов ласки від неньки, — засміялись улани.

— Дощик сажний, — одізвав ся й Гнида, — гаразд залиє сліди... Скорше тільки до ліса... ось вже й він!

За пів години утїкаючі були в дрімучім ліску. Зрошений ненадійно дощиком, він пашів вонями й ласкаво приняв гостий у свої широкі обнятя і обвіяв їх скріпляючою ароматною прохолодою. Всї відотхнули свобідно. Змучені конї ступали поволи, а навіть з вдоволеня стали фиркати та нагинати голови до зеленої травиці.

— Підождіть, любі, — потїшав їх Гнида, — станемо на попас тай пшеницї підсунемо.

Олеся при тих словах затревожилась. Вона зробила рух

І дійсно довго не прийшлось їхати лїском, з кождим кроком в перед він ставав й рідший; граби й дуби стали уступати вперед вязом й берестом а в кінци осикою і окутаною корчами лїщини, тернини і всякого чагарника... Серед сеї гущавини не можливо було продиратись возами й утікачі приневолені були остановитись в першій кітловині, тим більше що земля ставали вогкою й болотнистою.

— Що бртапки, помучились? — звернув ся Кармелюк до путників.

—Так, трохи перетрясло, батьку, в тих каритах! — одвітив охкаючи й потираючи очи Андрій.

— Не любить! —засміялись товариші.

— Ха! Арештантам таки добре дісталось! підсміхнув ся атаман. — Тільки ось що, други: хоч як ви помучені, хоч як вам помняло кости, а тут спочинку, ще не будемо мати: треба до вечера перебратись через болото, а тут вже темніє... Я знаю тут перехід... і там, на другім боці ми будемо, мов у Христа за пазухою. Так ось що: вози кинемо тут в сій кітловині, закотимо їх в чагарник а коні, припаси і оружє заберемо із собою... та скинемо, братчики,сесю уланську збрую і передягнемо ся у своє, а чуже добро нехай хто звяже в клунок й возьме з собою.

Всї мовчки кинулись сповнити приказ атамана і за чверть години ватага, навантажена мішками, торбами і всякого роду оружєм, пішла гусаком за атаманом. Передні вели за атаманом коні. Бистрий зір Кармелюка, що зріс серед болот й трясовин, вибрав певну стежину по родах трави й корчів. Не дивлячись на се, що се був вузький шлях крізь болото, їм прийшлось йти добрих дві години поки вони, знеможені, добились до другого берега. В болоті і корчах утікачі ледви волочили за собою ноги і, вибравшись на беріг, пішли певнїйше. Навіть коні, почувши під ногами тверду землю, заржали весело, та побачивши шовкову травицю, кинулись до неї. Всї були перетомлені до того степеня, що навіть не могли подїлитись своїм вражіням і мовчки широкими віддихами облекшували груди та витягали задеревенїлі ноги. З ліса, що окружав їх темною стїною, повз до них темний су-

мерк, над болотом білими струями знимав ся туман й розпливав ся прозорими полосами по долині, а далеко небо вже темніло й мягким, рожевим відблиском ладило трохи сумну картину лісно глуші.

Минуло так пів години серед глубокої мовчанки; в кінци перервав її Гнида.

— А що, братя, чи не випить нам для храбрости по чарці говорухи та, чи не помазать губ куском сала?

— Так, так! — обізвались товариші.

— Ні, не так, братя, — говорив Кармелюк. — Тут місце відкрите; помажем губи салом, захочеть ся й черево пополокати чимсь тепленьким, а розкладати тут вогонь — небезпечно. По мойому: Відпічнемо трохи, зайдемо глубоко в ліс а там вже в причалині повечеряємо в смак.

— І се правда, — згодив ся Гнида.

— Відти за чверть верстви є закрита поляна, — додав фірман Олекса.

— Так і веди! Гайда! — розказав Кармелюк, взяв вороного за поводи й поспішив слідом за Олексою.

За ним поступала, вигинаючись, ватага.

За непроходимим чагарником й гущавою колючих корчів, зачала ся дубина з грабом... Не зважаючи на густоту й висоту стрійних дерев, не дивлячись на густий в долині сумерк, йти тут було свобіднійше й компанія пішла скорше, хоронячи руками очі від галузя. Но ось під ногами почув ся спад і скоро відкрилась кругла полянка.

— Стати! — закомендував Кармелюк. — Попас! Розкладай вогонь! Кашеварі готовте кулїш й галушки! А ти, Гнида, давай нам говорухи і сала.

— Зараз, пане атамане! — обізвав ся весело Гнида і кинув ся до зложених мішків і торбів.

Між тим осталі товариші кинулись збирати ломаче. Коні пустили на поляну і вони зачали із смаком щипати запашну травицю.

За кілька хвилин горів вже великий вогонь, освітляючи серед темряви великанські дерева; вони то видвигались, мов привиди, то знов відступали й тонули в мраці. Кашеварі прикріпили на триніжках казани й зачали варити вечерю. Віль-

ні від роботи полягали близько вогню, щоб висушити мокру одіж, відігріти тіло, що зачинало дріжати від сирої землї. Гнида почастував компанію чаркою, наділив кождого куском сала й половиною паланиці. Голодні товариші ковтали мовчки горівку без примовок, та жадно заїдали сало. Чути було тільки жвяканє. Коли перший голод був заспокоєний і в зубах лїсових гостий закурулись люльки, тоді розвязались язики і мовчалива поляна наповнилась звуками всякого говора.

XXIII.

— Ну, немов на світ народились, — заговорив перший, витягаючи руки й ноги, Андрій. — Думали — вже зовсїм пропадем... А чортове панство зібралось навіть полюбувати ся нашими муками... І знов чудо нечуване, невидане... Тілько наш батько рідний спосібний до таких чудес!

— Так, батько! — підхопив Гнида, що не міг до сего часу пристити Андрієви того, що він остав ся, не оглядаючи ся на явну небезпеку, щоб точно виповнити наказ атамана. — А ось через твою глупоту батько міг би був дістатись під штик ворога?

— Було придержати батька, — сказав Андрій. — Я радо витерпів би за нього всякі муки... Гай моя голова не стоїть й одної краплї атаманської крови.

— Стоїть, любий, стоїть! — обізвав ся ласкаво Кармелюк.

— Та як се сталось? — звернув ся другий з арештантів до Гниди. — Думаю, гадаю й не второпаю... Коли нам сей чортяка казав забиратись в Камянець, то я собі погадав: се конець менї! А як вийшов на двір і поглянув на уланів... »що — думаю — за дїдько? Знакомі всї люди!« А по вас, дядьку, від разу пізнав, що се свої... Мало не крикнув: »слава Богу!«

— От бовкнув би! — усміхнув ся Гнида і цїла компанія зароготалась. — А як се дїло сталось, дїтоньки... Дайще по чарцї, щоб промочити горло, — підморгнув він найблизшому.

Випорожнивши чарку, салдат кашельнув, поправив вус,

потягнув люльки і зачав з великою повагою своє оповіданє.

— Ну, ви там, братчики з початку всьо знаєте, а ось як тільки вивів нас Олекса в сад, через тайну фірточку, за мур, — ми перевели тоді дух. Тут стояли наші коні і ми розсипались купками і чимчикуємо... глядимо, а там вже й батько... »Що, хлопці, питає, чи всьо гаразд?« — »Слава Богу, — говорю, — ось тільки Андрій з трьома остав ся!« — Батько налякав ся. — Таж їх замордують... Як ви покинули товаришів?«

Кармелюк, затоплений в думках, тільки підсміхнув ся на ту фразу й знова задумав ся.

— Щож, — говорю, — кликав, тягнув за собою, а він опер ся, мов бик. Не пропадати всім задля дурнів.

— Ви бо, дядьку, оборожнійше! — замітив обниженим тоном Андрій.

—Так, — промовив атаман. — Андрій чесно сповнив свій довг... Тиж, Дмитре, сам гарадз знаєш військову карність. Даний приказ »в штики« і марш, не думай! Ось тут Андрій з товаришами прислужив ся всім і тоді добре: вони задержали ворожий напад а вам дали можність утічи... Я не ждав нападу в ночи і казав на себе ждати а вони не бояли ся підставити під обух своїх голов і тим спасти товаришів й атамана.

—Правда, правда! — загомоніли оживлено кругом. — Спасибі їм! Добрі вони і славні товариші!

— Еге! — кивнув головою Дмитро. Чиж не вийшов я сам на дурня? Їй Богу! Се атаман по справедливости, по артикулу... А я значить, з дурною головою... Нехай її муха проковтне! Так ти, братіку Андрію, з товаришами простиш мої слова...

— Що ви, дядьку! відозвались гайдамаки, вдоволені з похвал атамана.

—Так ось, — продовжав Дмитро, бажаючи загладити недобре враженє. — Затревожив ся пан атаман, а за ним і ми всі... Стали думати-гадати, яким чином спасти з половину товаришів... Один з маршалківської челяди, Максим Гресь, отсей білявий, що пристав до нас, — показав він порушенєм бров, — він сказав нам, що тоді удалось йому підслухати,

як маршалок говорив, що відділ уланів стоїть в Н., що части ну його візьме до ліса, а частина там останеть ся і що, коли кого зловлять, то щоб везли в Литин, де буде комісія. Батько наш, треба сказати правду, побивав ся за вами найбільше, ходив, ломав руки, а на решті таки додумав ся! »Гайда, говорить, в Рундю, де ночують улани, ми досвіта повинні там бути...«

— А що, питаю, прикажеш? Переколоти їх мов поросят? — Ні, мені, треба, говорить він, добути їх одіж... і ліпше добути без гомону. А фірман наш одзиваєть ся... У мене, в тім селї є кума, так я попробую до неї прикрасти ся та разом з нею пошукати по хатах, де сплять салдати... а то й товариші найдуть ся... Панови Кармелюкови рад дати кождий поміч«.

— Так, чи не треба викрасти одіж салдатську й офіцирську? — говорить атаман. — Велике »спасибі« скажу... Вибрались ми до Руднї походом, приїхали, ще віз мерехтів на склонї неба. Засїли ми в гайку, а білявого післали в містечко... Чуємо, собаки забрехали і стихли... значить, він вже там... Знов забрехали і знов тихо... Ждем та ждем, нї духа... Уже небо стало синїти, вже й хмаринки зачались виднїти а його як нема так нема! — Ну, — говоримо собі — пропав бідолаха! А він з другої сторони крадеть ся з кумою...

— І кума з ним? — здивував ся Андрій.

— І кума, — підсміхнув ся Дмитро, — а у обох за плечима на оберемку...

— Салдатської одїжи? — спитав товариш Андрія.

— Не тільки одїжи, а всякої амуніції.

— Ось як гарно! — підхопив Андрій.

— Певно! — продовжав Гнида. — Утїшили ся ми всї а особливо атаман: він зараз перебрав ся за ротмістра, казав й нам перебратись... та вивезти за гай два драбинясті вози й дві трійки добрих панських коний. . Всьо було сповнено і ми ранком потягнули лїсками у Литин; остановились в коршмі, недалеко міста, потягнули у Жида оковити, підкріпили ся таранею, яйцями, салом, попили чорним пивом... а тим часом батько післав в місто гонця з письмом, що його написав власною рукою. В обідню пору ми поїхали, довідавшись від

Жида, що арештантів ще в ночі перевезли з місто і що там нема команди, ні ніяких уланів... Ну, а про те ви знаєте... так по правді, кланяйтесь батькови атаманови в ноги та незабутьте подякувати й білявому.

— Спасибі, батьку! Спасибі, брате! — загриміли привіти з серця щирих людий.

Білявий змішав ся а Кармелюк затоплений в якісь неясні, безфоремні, тужливі думи, здрігнув ся і, думаючи, що вони дякують за вечерю, одвітив:

— Богу дякуйте.

А вечерю тільки тепер принесли кашовари в кітлах й передали товаришам шпички, а ложку кождий вже витягнув з кишені. Кашовари також підсіли до товариства й зачалась дружна вечеря. Поки вечеряли гайдамаки, ізза ліса виплинув півмісяць і блідим, таємничим світлом облив і полянку і енерґічні фіґури нічних борців, котрих чорні тіни лежали на траві, немов много пальчаті лапи якого страшного чудовища.

—А що нам, братя, дальше робити? — забрав голос Дмитро. — Хвалити Господа, підкріпились, сонце козаче вже зійшло, так не належить нам в таку пору лежати, а рушати в похід...

— А куди скаже батько атаман... відказали всї дружно.

— Куди рішить рада, — відхилив ся від прямого одвіта атаман.

— Одна голова у нас — бат[illegible] і одна рада! — крикнув Андрій.

— Так, так! Куди ти, пан атамане, туди й ми за тобою! — загомоніли одні.

—Раді слухати! — піддержали другі.

— Ну, коли раді слухати, — заговорив Кармелюк, то ось моя думка й рада. Много натворили ми осьтут всякої всячини... Тепер після перепалки з маршалком і після визволення арештантів, всї устануть на ноги: і пани із своїми командами і поліція а до того шкадрону покличуть ще й москалїв... так нам прийдеть ся либонь лишатись ось тут, або попасти ворогам в зуби... Так, моя рада ось яка: по перше — треба нам на якийсь час кинути сї місця й розбитись на три ата-

ти, Одна ватага подасть ся на Ушицю а відси на Чорний Острів, друга на винницю до Житоміра, а третя — на Ямполь, в Камінець... Туди ось, на південь... Я гадаю піти сам: там мало місць безпечних і там годі укритися більшій ватазі, а до Чорного Острова і Поліся чимало криївок... Там і укритись і покормитись є де... Так ось на Ушицю, по мойому, йшов би ти, братіку Дмитре, з ватагою, а на Полісє — ти, Андрію...

— Батьку мій рідний, — просив Андрій, — позволь мені бути з тобою... згинути у твоїх ніг у тебе...

Кармелюк поглянув на него байдужим поглядом.

— Оставай, ся друже мій, коли тобі любо, — промовив він ласкаво. — Ну, а когож поставити ватажком поліськогс відділу? Явтуха? Чи згода?

— Ну, ось і дуже добре. Поділитись між собою товариством і — конець! А ось на кожду ватагу і гроші... по пяти сот дукатів; прикупите коний й прочого припасу... так, сих коний заберіть собі, тільки одного лишіть Андрієви... бо піхотинець не товариш кінному... А згадайте ще мій заповіт: коли бажаєте мати мене вічним другом й атаманом, то заклинаю вас: не обдирайте, ні бідних, ні селян, ні міщан, ні священиків... Благаю вас, други, не проливайте людської крови без крайної потреби... Вона цінна перед Господом і кожда її кроплина спалить серце вогнем пекольним... ох, як спалить!

—Свята правда, атамане! Многих літ батькови! — Загомоніла оживлена кругом товпа, відкривши голови, стала махати з одушевленем шапками.

— Випем на дорогу по чарці, щоб слово ваше, товариші, було кріпке, як моя любов до вас!

Випили з шумними желанями й криками. Кармелюк ще раз поклонив ся всім на три сторони й промовив дріжучим голосом:

— Ну, мої братя й други! Бог знає що судилось кождому на пути... Так ось: простіть мені, коли я кого скривдив словом або ділом, коли я сповнив кривду, місто правди... Ех, за всьо простіть!

—Сї слова так тронули товпу, що вона заніміла; у мно-

гих виступили сльози на очі а Андрій таки прямо розревів ся.

— Що, ти, батьку... ріднесенький наш... єдиний! Та ти... над всіх... та ми... хоч в чортову пащеку...

Кармелюк обняв його горячо і став кождого по черзі притискати до своєї груди...

Ніч пашіла скріпляючими вонями... З високости небес глядів місяць... Зачарований ліс стояв неподвижно, немов прислухував ся щирому прощаню; тілько оподалік перекликались сичі, та срібний відгомін ніс їх голоси понад темні контури ліса.

Коли Ротмістр Семенов перевязав розбійників, кинув ся зі своїми жовнірами шукати осталих з шайки Кармелюка. Передовсім кинулись в сад. На головній алеї видко було сліди тяжких чобіт. Жовніри перебігли алею і наткнулись на частокіл. За частоколом рів, що окружив оселю маршалка, був на пів засипаний землею, так, що можна було доволі легко перебратись на другий бік. Довкруги розросли ся корчі і вони закривали перед очима невтаємничених людий зовсім вузонький місток.

Жовніри перебрались на другий бік і зачали оглядати із молоскипами землю і знов найшли чимало слідів з кінських копит. Сї сліди йшли широкою й тісною полосою аж до самих воріт оселї; по їх положеню видко було, що напасники скакали від воріт до садового частокола а тут сліди зовсім уривались біля лану, засіяною пшеницею, досить вже високою.

Видимо було, що розбійники розсипались одинцем крізь се поле. Певно, що в день можна було розпізнати по здаленій траві, куди кинулись гайдамаки, та при світлї кількох смолоскипів годї було тепер щось розпізнати, а до того ніч мов на злість, була безпросвітно темна, а небо покрите густими чорними хмарами. У воздусї було чути близьку бурю; на небосклонї гасли вже зірниці. Ротмістр не тратив часу на дармо, розділив своїх жовнірів на кілька відділів і кинув ся з ними доганяти утікачів, надіючи ся, що за так короткий час вони не могли далеко утічи; та се не довело до бажаного

висліду; салдати незапізнані цілковито з околицею, блукали безцільно, а небавом ще й розпалілась буря...

Семенов приневолений був вернутись у двір маршалка.

Злива затерла через ніч усі сліди, що могли дати хоч найменшу вказівку, а опісля Семенов уставши рано, вислав полонених до Литина, додаючи до конвою й місцеву команду; опісля кинув ся перешукувати поблизькі ліси, думаючи, що в них укрились гайдамаки... та все було без'успішне.

Змучений, розгніваний він вернув ся над вечером до маршалкової оселі і застав там повний двір народу.

Машталїр сказав пяте через десяти ротмістрови в Рудні, що в дворі пана маршалка появились розбійники і, що пані маршалкова просить о захист для себе, — а опісля кинув ся до свого пана в Гончарах, та по дорозї ночию перегалив ся в якусь безвість і так покалїчив ся, що не міг вже сїсти на коня... Впрочім луна пожару дала вістку про нещастє й без нього.

Коло полудня усе панство з Демостеном на чолї подало ся у двір маршалка і тут всї пересвідчились про страшний погром, та гірше всього було се, що нїхто в дворі не міг пояснити, де була пані маршалкова.

Перша думка, що прийшла до голови всїм панам, була ся, що гайдамаки замучили й убили Розалїю, та після совнісних пошукувань не найшли нїде трупа. І так лишились дві можливости: що Розалїя жива, але уведена, або відважним ґрафом, або Кармелюком. Треба сказати, що анї одна з тих думок не подобалась маршалкови: лишилась ще й третя, що Розалїї удалось утїчи й денебудь сховати ся. І ось рішено перш усього перешукати всю оселю.

Довго продовжались без'успішні [illegible], поки вкінци не згадав пан маршалок про тайну кр[illegible]нки в саді...

Розалїю найшли в пів-несвідомім ст[illegible]. Коли побачила, що нема небезпеки, вона ледви могла [illegible]мовити:

— Де ґраф? Убитий? Замучений?

— Нї, нї, — поспішно успокоїв жінку [illegible]шалок, обсипаючи її руки поцїлуями. — Господь змил[illegible]одив ся над нами, та як же ти сюди дісталась?

— Він спас.

—Хто »він«?

— Ґраф, — і при тих словах Розалія знов ослабла й закрила очі руками.

Її перенесли в хату, де слуги постарались вже о сякий-такий порядок; змученій женщині рішили дати троха спокою, не томити її жадними допитами, поки вона хоч трохи не успокоїть ся.

Семенова стрітив в домі маршалок.

—Дякую, вам, з цілого серця дякую, — сказав він, стискаючи обома руками руку ротмістра, — дякую і за спасенє дому і за спасенє мого найдорозшого скарбу: жінки. Правду сказати: вона тільки мені осталась, бо злодії обдерли мене до нитки...

— Успокійтесь, пане, не тратьте надії — відповів Семенов — правда, що ми нині стратили цілу днину на без'успішнім гляданю, та завтра, при помочи панських команд, ми певно найдемо розбійників і на всякий случай відкриєм леговище, де вони сховали свою добичу.

— Дорогий пан ротмістр мало знаєть ся з тим проклятим злодієм! — з розпукою сказав маршалок. Хто його тепез зловить? Колиб всї пекольні полки хтїли взяти участь в сїй нагінцї, то і вони мало принеслиб нам хісна. Таж сї собаки розсипались одинцем, тай озвуть ся тепер, побий мене грім, під Уницею, або під Каменцем.

XXIV.

На другий день рано, в кімнаті пані Розалії, в якій ще вчера чарував її пан ґраф-красунь, зібрались пан маршалок, Демостен і Піґловський.

Розалія лежала на канапі: страшна блїдість покривала її її красиве лице, а очі, обведені синьою смужкою глядїли з болем й утомою.

У її ніг, на краю дивана, сїв пан маршалок; його товсте тїло було знеможене, голова й руки опустились безсильно... Цїла поза траґічна маршалка говорила о тім, що на плечі його упало тяжке горе.

— І так, друже мій, — заговорив він подавленим, сумним голосом, — не хочу перед тобою нічого укривати: ми ограблені, ограблені до нитки, та всьо то для мене нічим, гарадз, що ти лишилась жива й ненарушима, мій ти дорогий скарбе. Скажиж мені й моїм вірним другам — він показав на Демостена й Ніґловського, — як ти спаслась? Може бути, слова твої укажуть нам хоч який будь слід злодіїв?

— О злодіях я не знаю нічого... Я пережила такий страх, що навіть згадати страшно... Всьо то... Ах! — і вона закрила очі рукою й зітхнула глубоко.

— Та скажи мені, хто тебе сховав до сего павільону?

— Ґраф.

— Ґраф? — повторили разом всї троє. — Як же се стало ся? Чиж він знав сам про сю тайну криївку?

— Я сама йому сказала, — щоки Розалії почервоніли, — так, а стало ся се ось як. Було вже пізно: В день я була відважна, навіть сміяла ся, колиж муж мій бояв ся нападу Кармелюка, та, коли настав вечер й тьма окутала сад, мене, мушу признатись, напав переляк... Чи се було прочуте нещастя, — не знаю, та найменший шелест наповняв мене дрожанєм; за темними шибами мані виділись страшні лиця розбійників, руки мої були холодні, мов лїд, серце завмирало, — мені здавалось, що я до раня не дожию. Я приказала слугам не розходити ся з дому цїлу ніч, не спати, не гасити світла і бути на перший поклик в сали.

— Мудра обережність, — замітив потакуючи маршалок. — Ну, моє серденько?

— Ґраф певно замітив мій стан й зачав мене підбадьорювати, як міг: казав мені випити вина, зачав розказувати смішні історії, співав й веселив мене. Занята словами ґрафа, я й не замітила, як проклята челядь вибралась поволи з двора, а коли я, успокоєна зовсїм, підвелась, щоб попрощатись з ґрафом, — нараз отворяють ся двері і вбігає ґрафський слуга....

— Ґрафський слуга? — повторив невольно маршалок.

— Та він; на нїм не було лиця, він був білїйший від стїни і коли він крикнув: »Пане пропало всьо! Хлопи нас

зрадили, Кармелюк вдирасть ся в браму!« я крикнула й булаб упала на долівку, колиб ґраф не зловив був мене.

—Бестії, собаки! — закричав багровий від скажености маршалок, а за ним й Демостен. — Вони за се заплатять своїми шкурами і шкурами своїх щенят!

— Ґраф хотів було кинутись до воріт, — продовжала Розалія, — та я зловила його за руку й молила передовсім спасти мене: таж нас було так мало, а там вдиралась ціла сотня гайдамаків.

О, розумієть ся!.. Моя люба, які ти муки перенесла і я, я не був біля тебе! — і маршалок підніс руку жінки до своїх губів.

— На моє щастє зі мною був ґраф. »Правда, — крикнув він, — я передовсім укрию вас, а тоді поміряюсь з ворогом. Та куди утікати? Де укрити вас?« Я згадала про свою криївку й прошептала: »в сад«. Ґраф дав скоро приказ свойому слузї боротись біля брами і крикнув: »утікаймо!« Та я не могла рушитись з місця. Ґраф ловить мене мов перце, на руки й бистро спускаєть ся з тераси в сад.

— Надіюсь, моя люба, що він се зробив з поважанєм, належним для пані маршалкової? — перебив її муж, почервонівши мов індійський півень.

— О, зовсім зрозуміло! — кинула Розалія в сторону чоловіка ніжний погляд й продовжала далї, здрігаючись цїлим тїлом: — Свята матїнко! Виділось, що воздух дріжав від криків гайдамачих... я закрила очі... чула тілько, що мене держить зелїзна рука, що мене хоронить відважна грудь героя. ах!... В сю хвилю я думала тілько про тебе, мій друже! — прошептала Розалія й витягнула руку до маршалка.

Маршалок почервенів з вдоволеня, зловив тонку руку красавиці і покрив її горячими поцілуями.

— Ну, щож було далї, пані? — перервав Демостен супружу ідилю.

— Далї?... »Не вспів ґраф перебігти й трийцять кроків, як роздалось »стій« — і перед нами як з під землї виросло двох великанів-злодіїв. В тій хвили ґраф опустив мене на землю, заслонив своєю груддю, виняв шаблюку, крикнув: »назад, собаки, бо пробю ваші підлі груди!« — і не вспіла я

ще крикнути, як він кинув ся на них з такою силою, що підлі гадамаки упали мов бервена.

— Жаль, що мене тоді не було там! — крикнув маршалок.

— Та ні одного трупа не знайдено, — замітив Демостен.

— Не знаю, та він на моїх очах убив їх, — повторила уперто пані.

— Дуже можливо, що гайдамаки були тільки тяжко ранені, а драби утікаючи, забрали їх, — пояснив Піґловський.

— А, шельми! На кавалкиб їх! — і Демостен ударив з досадою рукою по спинці крісла.

— Ґраф — благородний шляхтич, нечуваний удалець! — добавив з одушевленєм Піґловський.

— Я знав, на кого покидав тебе! — підхопив й маршалок. — Ну, далї?

— Ах, далї... ґраф взяв мене знов на руки і кинув ся бігти садовою доріжкою, куди я показувала... і вкінци ми сховались до своєї криївки! — Розалія схилила голову на подушку й закрила очі. — Ах, — застогнала вона на хвильку, — менї так страшно згадувати сю страшну подію, та я сейчас скінчу... Як тільки ґраф положив мене, побачив, що я прийшла до свідомости, він хотів кинутись сейчас до двора, щоб захистити його від нападу Кармелюка, та я упала перед ним на коліна тай благала, щоб пощадив свою... мою жизнь! — поправилась скоро Розалія. — Таж гайдамаки могли довідатись від слуг про мою криївку і яка доля мене чекала?

— О, хорони Господи! — крикнули разом всї пани.

— Нї, запевняю вас, що мусїла я довго плакати і тільки тоді, коли крики гайдамаків заповнили цїлий дім, ґраф зрозумів, що кидатись там було небезпечно і рішив хоронити мене...

— Гм! — крикнув Демостен. — Правда, з таким відважним лицарем можна було забути на небезпеку!

— Та так, — Розалія легко почервоніла, — та годї було забути на небезпеку, бо хоч би ґраф був Голїятом, не міг би був захистити мене від сотнї гайдамаків. Ох, що я пережила! — Розалія відкинула голову й закрила очі рукою.

— Колиб не думка про тебе, коханий мій. я не знаю. як я булаб перенесла сї хвилї...

— Справдї! Треба дякувати святому Провидїню, що післало менї ґрафа на поміч! — промовив маршалок, надуваючись шумно, й потираючи чоло. Само оповіданє жінки викликувало на його тїлї великий піт, а злипле над чолом волосє надавало чималу колизму його червоному, палаючому лицю.

— Гм.. ґраф, видимо, щасливий, в сорочцї родив ся, — замітив Демостен. — Всякий з нас покладав би своє житє щоб вас, панї, захищати, та не кождому пішле Господь такий случай.

— Но, пане, бійтесь Бога! Чиж се можна назвати щасливим случаєм! — крикнула Розалїя й продовжала спокійно далї: — ґраф на хвилю лишив мене в альтанї а сам кинув ся до вузкого проходу. »Там — сказав він — я устою й проти сотнї!«

— Ах, як по лицарськи! — замітив маршалок.

— Я гадаю, що треба ужити всяких способів, щоб відшукати ґрафа, — добавив Піґловський.

— На Бога, панове, на Бога! — крикнула з жаром Розалїя. — Шляхоцький довг... Ми повинні подякувати...

— Та деж шукати сего спасителя? — спитав не без іронії Демостен.

— Чиж можу я се знати? Я кинулась була за ним і упала, опісля підвелась і знову задеревіла, бо почула тупіт людських ніг в садї... Я гадала, що се смерть моя... Ах... я більше не бачила рафа! — і Розалїя піднесла рожевий платок до очий. — Я упала без чутя.... а далї я приходила до себе ще два рази, та крики знов лякали мене, я була певна, що сє вють довкруги гайдамаки... А далї панство всьо знають...

Розалїя замовкла. Всї мовчали також, тільки Демостен промимрив щось незрозуміло й затарабанив пальцями по кріслї.

— Та деж він? — заговорила знов Розалїя, піднїмаючись на канапі. — Ви може найшли його трупа? Ви се скриваєте передо мною?

— Алеж, кохана, пощо ми скривалиб перед тобою? Ко-

либ я найшов його трупа, то похоронив би його з всїми почестями, які належать ся так благородному вельможі.

— Та деж він? Де?

Я знаю тільки, що ти.

— Трупа ґрафа не було видко нїде, я можу запевнити вас, панї, — заговорив Демостен, — та на всякий случай ґраф поважив ся на скверну штуку: тупіт людський, що чули ви, се був тупіт утїкаючих розбишак перед салдатами.

— О, так значить: він погиб, погиб! — крикнула Розалїя і, закривши лице платком, залилась слезами.

— Успокій ся, моя люба, — заговорив розсїяно маршалок, стараючись уняти руку Розалїї. — Може бути, що він ще живий, а коли умер, то така славна смерть... такої смерти... повинен.... позавидувати кождий.... кождий шляхтич...

То ви вже вибирайте собі сю славу! — крикнула Розалїя й з досадою вирвала свою руку з рук мужа. — Погиб! Такий лицар! І при нїм були всї мої дорогоцїнности.... й ваші дукати...

— Як? і гроші й брилянти? — заревів маршалок і скочив на рівні ноги.

— Ну, так — гроші, — Розалїя відняла від лиця платок й заговорила злобно. — Чого дивите ся на мене? Чиж мала я то всьо лишати хлопам?

— Та, люба, вони були укриті... і нїхто крім тебе й мене...

—А пожар? — перебила його з нетаєною злістю Розалїя. — Про се треба було погадати. Коли ми утїкали, я всьо вихопила із твойого кабінета й з моєї спальнї й передала ґрафу, а в сю хвилю, коли він...

— Бідний, нужденний, мов Йов! — заплакав в розпуцї маршалок, закрив лице руками й повалив ся на диван.

— Щож ти пхинькаєш, мов баба? — крикнула гнївно Розалїя, — треба шукати ґрафа, не теряти нї хвилинки.

— О, так, так! — схопив ся з місця маршалок, — та де, як, куди, що? — заговорив він без звязи, кидаючи кругом розсїяним поглядом.

— Передо всїм спитати хлопів: вони всьо знають, — рішив Піґловський.

— Хлопів спитати, та так, щоб памятали до смерти, но... — Демостен моргнув сумнівно бровою й тріснув пальцями, — та сей ґраф видає ся для мене загадочним...

— Ґраф загадочний... — крикнула гнівно Розалія і щоки її покрились густим румянцем, — та як ви можете по совісти так сказати? Красунь... Відважний лев! Лицар, яких я ще не бачила і може він... ха-ха-ха!... після вашої думки украв мої брилянти?

— Хрань Господи, я сего не говорив! Я тільки хотів сказати, що його щезненє для мене непонятне, та на всякий случай пані описують його всякими палкими словами, — замітив він, — що я назад беру свої сумніви.

— В тім нічого дивного, — сказала з достоїнством Розалія. — Тільки низька душа може говорити злі слова про чоловіка, що спас її житє і честь, — підчеркнула вона. — А коли і сей ґраф був, як ви думаєте, злодієм, розбишакою, то чиж він зробив би се? Я була одна, всякий хлоп був би вихіснував моє беззахистне положенє, а він був так скромний, так ніжний... Руки моєї не діткнув ся! Я думаю, шановні панство, — засвітила вона чудовими очима, — ви самі признаєте, що се робить тільки правдивий шляхтич, а не підлий хлоп.

— Правда, правда! — промовили разом мужчини.

— Шановна пані маршалкова говорить по правді — заговорив Піґловський. — Сї собаки з дамами не церемонять ся, тому приміром наша нещасна пані Доротея... Колиб ґраф був мав які низькі заміри, чого я навіть не можу подумати, то він покористував би ся панськими дорогоцінностями скорше, а не кидав би ся з ними прямо в руки ворогови.

— Так, в руки ворога! —підхопила Розалія, закрила лице платком і опустилась змучена на диван.

— Правдиво, зовсім справедливо! Дика забавка гайдамаки збила мене зовсім з пантелику, а тепер для мене всьо ясно... Шановні панство! Прошу о голос! — Демостен підняв свої чорні, густі брови і витягнув в перед праву руку.

Всї насторожились, а пан маршалок тільки прошептав тихим голосом: » прошу«.

Демосен закашляв, повів очима по зібраних й зачав:

— І так, шановні панство, нам треба розглянутись в дуже заплутанім й тайнім ділї. Для його виясненя ми повинні собі поставити два питаня: хто був ґраф і де він міг подїти ся? Що до першого питаня, то у нас є дві вказівки: перша, — се слова самого ґрафа, що він є високопоставленим, довірочним послом вельмож, а друга, слова нашої панї, що є для нас можна сказати, самою святою вказівкою і вони малюють нам ґрафа, як благородного шляхтича й одважного героя.

Розалїя отерла очі платком й поглянула із зацікавленєм на Демостена.

— І так, по-перше, — продовжав поважно Демосен, вигинаючи на руках пальцї. — Хоч що до нещасної Доротеї я міг би сказати, що при убійстві непольний вирід Кармелюк, руководив ся одною местю, та сміх його над шляхотною панянкою в лїсї й лозова розправа з її матїрю тай другі многі поступки, про котрі не варта й говорити, провадять мене до заключеня, що у сеї собаки натура дика, звірська, лишена найменшої благородности й доброти. По-друге: хоч по едукації бувший хлоп пана Піґловського міг би на хвилю обманути неопитне око, та ся едукація не могла очистити від вікової мерзоти хлопську кров і конець! По-третє: колиб драб мав на гадцї тільки гм. і гм. низькі цїли і цїль грабежі, то нощо мав він вести шановну паню нашу в далеку криївку а в кінци по-четверте, що прийшло й вам на гадку, — він на хвилину остановив ся й окинув своїх слухачів торжественним поглядом, — і що являєть ся в сїй квестії найважнїйшою річию, а іменно се, що відіграти яку небудь ролю в шайцї Кармелюка, міг би тільки він сам, бо останні члени є не хто инший, як самі підлі хлопи, а він сам, іменно Кармелюк, був пійманий ротмістром в дома і то не в ґрафській одежі а в простій синій чумарцї. Певно, москаль по дурному поступив собі, що відправив сейчас розбійників в Литин, та на всякий случай ясно мов в день, що нї один дурень не назвав би себе по добрій волї Кармелюком.

— Правда! — крикнули разом і Піґловський і маршалок.

— І вкінци, послїдний раз: колиб сей ґраф був навіть

не Кармелюк, а хто будь з його шайки, то не убивав би своїх товаришів а шановна богиня наша сама прецінь бачила, як пробиті його шпадою злодії...

— Упали мов бервена на стежку, — докінчила Розалія, слїдячи палаючими очима за Демостеном.

—Отже, шановні панство, — закінчив торжественно Демостен.— На основі всїх висше наведених арґументів, я приходжу до повного заключеня, що сей чоловік, що спас вчора житє нашої обожаної королевої, не був розбійником, ні злодієм, Кармелюком, а правдивим, благородним шляхтичем.

З грудий Розалії вирвало ся радісне, легке зітхнене і вона кинулась на спинку софки, накривши на пів очі.

— Цїлком справедливо, благородний шляхтич, я о тім не сумнївав ся, — потвердив Піґловський.

XXV.

Панове, — продовжав Демостен, — найголовнїйше тепер се — рішити куди і як зник ґраф? Утїкати, спасти ся соромною утечию, вповнї годжу ся з шановним паном, — поклонив ся він в сторону Піґловського, — ґраф не міг, бо для нього була о много догіднїйша хвиля, а він її не вихіснував. Убитий також не був, се є не був убитий нї в домі нї в саду.— поправив ся поспішно Демостен, — та ми щойно перешукали і дім й сад. **В такім случаю щож з ним сталось?** Оттут, панове, треба призвати на поміч всю гонкість льоґіки. Шановна наша панї твердить, що, коли ґраф приніс до альтанки, кинув ся сейчас до своїх Термопілїв — а між тим, судячи по скількости награблених річий, гайдамаки доволї довго господарували в дома і кинули ся до утечі аж тодї, коли прибігли салдати. Таким чином є дві можливости: або ґраф успокоївши панно обіцянками, кинув ся на перебій до хати і там без всякого сумнїву побороли без'умного лицаря а для більшого ефекту могли його витягнути на тік аби кинути прямо в вогонь...

— На Бога! — крикнула істерично Розалія, — що ви говорите?

— Від таких звірюк сього можна ожидати! — Демостен розвів руками й продовжав: — колиж ґраф стояв на сторожі, та коли побачив, що злодії утікають, без сумніву кинув ся за ними й борба закінчилась денебудь в корчах або в рові... А драби могли ще його заманити... І чиж се так трудно? Таж навіть Леоніда, короля Спарти побідили Перси при помочи підступу... На се мене наводить ще одна обставина, — Демостен опустив руку в кишеню й витягнув пару сірих мужеських рукавичок: — не замітили ви, пані, у ґрафа таких рукавиць?

— Його, його! — крикнули разом і Розалія і маршалок.

— Сї рукавиці найшов я за частоколом в рові, — сказав многозначно Демостен. Видко, що хтось знакомив ся жить десь півмертвий в рові, або гайдамаки увели його з соїз змістом кишень ґрафа, а тому я певний, що або ґраф лесою до безпечнійшого місця.

— Ах! Спасайте його скорше, біжіть... глядіть... Боже мій! Мінути можуть рішати про житє! — крикнула Розалія заломивши руки. — Скорше, мерщій!

—А панна Феліцита, ми забули за ню! — крикнув маршалок.

— На Христові рани, не тратьте часу! Що така дурочка може сказати! — запротестувала Розалія.

— Ні, ні! Її треба, вона могла видіти розпрову з ґрафом, — крикнув Демостен.

— Маршалок крикнув до слуг:

— Приведіть сюди панну.

За кілька хвилин служанка увела попід руки в кімнату панну Феліциту, одягнену в чорну загортку. Очі її були червоні від сліз, а повні щоки, що похуділи за один день, обвисли мов синьо-червоні міхурі.

Панна Феліцита промовила млавим, гробовим голосом:

—Чого панству треба?

—Просимо розказати нам про вчерашне нещастє. — відозвав ся маршалок.

— Ох, на Бога, колиб ви були бачили...

— Представляю собі — вставив маршалок.

— Я тільки що лягла у постіль, — продовжала Феліцита, — і ще мріяла... ох... як нараз... ох! — бідна Феліцита приложила хусточку до очий — вони зловили і... перепрошаю панства...

— Щож далї? — спитав Демостен.

— Не можу... не можу....

— Ви не скривайте нічого, — замітив Піґловський.

— Ах, я все відкрию!

— Ви все тільки про себе, — розсердив ся маршалок, — є ще й важнійші страти! Сїдайте, панно, розкажіть нам всьо подрібно, що знаєте про ґрафа!

Феліцита пробормотала, звертаючись до Розалії' — »За позволенєм панї« — і спустилась на крісло, та нараз підскочила.

Сей рух викликав грімкий реґіт у всїх присутних.

— О, панству смішно, — хлипнула Феліцита, — а як було менї?

— Я гадаю, що не солодко, — згодив ся Демостен, — та не в тім річ... Що знаєте про ґрафа?

— Лицар... красунь.

— Е, про його красу чули ми вже досить. Не знаєте, що з ним стало ся?

— Матко Божа! Він, видко, погиб! Коли він один остав ся з нашою шановною панию в сїй кімнатї, було вже по півночи, панї ласкава відпустила всїх слуг, і казала погасити всюди вогнї... Тільки я одна не спала... мріяла... і кричу...

— Та відведіть проч сю дурну, від неї не дізнаємось нїчого, — крикнула істерично Розалія, — ви тратите тільки час а разом з тим наші гроші!

— Правда, правда! Панове, прошу... в погоню! Шукати... ах! — поквапив ся розсїяний маршалок.

— Правда, правда! Гайда до дїла! — промовив Демостен і Піґловський, піднїмаючись з місць.

Демостен підійшов до Розалії, приложив губи до її руки і сказав тихо:

— Будьте спокійні, панї, і простїть: таж мої всї неточности — се наслїдок любови до нашої богинї й бажанє попасти скоро на слїд ґрафа.

Демостен оглянув всї закутини, рови, кущі, обороги — та нїгде не найшов нї трупа ґрафа, нї яких будь слїдів борби, нї знаків крови. Треба було найти гнїздо розбійників і тодї можна було випитати гайдамаків, що вони зробили з ґрафом. Для збільшеня сил ротмістр післав до Гут за осталими уланами, що стояли там під надзором молодого офіцира.

На приказ маршалка, всї хлопи, не включаючи жінок, дївчат а також дїтий, були зігнані в одну товпу біля брами і тут виявила ся ще одна історія: добра третина хлопів маршалка іменно самі робучі, здорові сили покинули нічю село. Ся обставина привела пана маршалка до великої скажености. З дикою злобою накинув ся він на осталих, беззащитних людий, домагаючись,щоб вони пояснили, де подів ся ґраф, куди скрилась шайка Кармелюка, й помучені, видко, з нею його мужики. На всї допити і хлопи і дївчата і баби одвічали, що вони нічого не знають.

Змучений маршалок призвав всїх на обід й високопоставлене панство попрямувало шумною товпою у двір.

Розмова вела ся що до нападу Кармелюка, а головно що до невиясненого зникненя ґрафа.

Се, їм не вияснене зникненє інтриґувало цїле товариство, а особливо маршалка і Демостена: першого тому, що з ґрафом пропали гроші й брилянти, другого тому, що Розалїя горячо бажала вишукати свого спасителя.

Обмахуючи лице хусточкою і отираючи піт з лиця, дібрав ся вкінци маршалок до свойого дому й вийшов на широку терасу, за ним йшли осталі гостї.

До обіду вийшла і Розалїя. Її довга неприсутність й горяче старанє що до пропавшого ґрафа могли викликати всїлякі припущеня, а Розалїя собі сего не бажала.

Пізний обід протягнув ся до ночі. За великим столом заставленим посудою, бутельками й численними свічниками сидїло зібране панство.

Поява красавиці-хазяйки, героїнї дня, викликала бурю одушевленя. Нічим не звязана радість розлилась широкою хвилею по обширним покоям маршалківської палати, що носив ще на собі слїди страшної гостини Кармелюка. Тепер всьо забули: і чувство небезпеки і розкішні напитки й стра-

ви і присутність за столом красуні-хазяйки, — всьо то приводило гостий до веселого настрою духа.

Тільки маршалок сидів хмурний і мовчазний: не так його мучила страта дукатів — вони представляли собою не значну частину його майна, — більшою стратою було зникнене шкатулки з брилянтами.

Веселий обід вже зближав ся до кінця, коли до кімнати увійшов один із слуг з тацою в руках, на якій лежав запечатаний пакет. Слуга підійшов до господаря з низким поклоном. Маршалок взяв коверту з таци і прочитав голосно:

»Доношу до відомости пане маршалок, що розбійники замкнені в литинській тюрмі, вже увільнені і злучили ся з моєю громадою... Остаюсь вашим вічним приятелем Карм....«

— Кармелюк! — крикнув маршалок і пустив письмо.

Хвилину мовчали всї, поражені тим неожиданим і безконечно гидким вислїдом.

Перший прийшов до себе Демостен.

— До сто сот чортів! — крикнув він, ударяючи з такою силою кулаком по столї, що вся посуда кругом задзвенїла. — Та він сміє ся над нами сей підлий хлоп! А що, пане ротмістр, не правду я казав, коли сумнївав ся о тім, чи виправлений в Литин розбійник був справдї Кармелюк? Колиб пан ротмістр не був спішив ся з висилкою гайдамаків до Литина, ми не стратилиб були цїлого дня, а тепер вспів він утїчи від нас. Но панове, — Демостен простер руки до зібраних за столом панів, — або ми вже більше не шляхтичі, що позволяємо собі насмівати ся з нас? Де ся собака, що привезла сюди се письмо? — крикнув Демостен до слуги.

Енергічний оклик Демостена, його огнений зір й почервонїле від негодованя лице, привело всїх до притомности.

— Правда! — закричали кругом. — Сюди сего післанця! Випарити його так, щоб й чортам було смішно! Деж сей післанець?

— Вже від'їхав — відповів слуга.

— Як? заревів Демостен, підіймаючись з місця й перегинаючись через стіл, від чого його крісло покотилось із стукотом на долівку. — І він виїхав? І ми знов не маємо в руках

нитки, щоб піймати сего драба! Та як же ви його випустили сто дідьків вашій мамі, — накинув ся він на слугу, забуваючи що говорить в присутности пані: — Чому ви його не задержали? Знюхались з гайдамаками, гадаєте продати панів? Так не діждетесь! Забю вас на смерть!

— Милосердя, вельможний пане, милосердя! — слуга впав на коліна і, заливаючись сльозами, заговорив: — Та чиж я знав?... Чиж міг думати?... Та вельможні панство...

Прочім розговір на всіх кінцях стола відтягнув на сей раз Демостена від думки, сейчас карати мужиків.

Закипіли можливі проєкти, пляни і предложен[illegible] [illegible]дий старав ся представити самий точний спосіб зловле[illegible] [illegible]бійника. Було вже дуже пізно та ніхто не гадав відх[illegible] [illegible]не-чувана відвага Кармелюка викликала загальне [illegible]ене. Одні бутельки заміновались другими а з кождою п[illegible]ною вин зміняла ся й вдача панів.

Годинник в куті вибив вже давно північ, коли [illegible] кімнати [illegible]йшов Дворецький, тримаючи в руках дорогоцінну шкатулу і чималу запечатану коверту.

— Ясновельможний [illegible] — промовив він підходя[illegible] до маршалка. — Слуга ґрафс[illegible] привіз від ґраф[illegible] сю шкатулку вельможної пані а лист до пана.

— Розалї побагровіла.

— Від ґрафа? — Значить ґраф... — крикн[illegible] а во[illegible] [illegible]чила з місця, та в сій хвили зловила ся за серце руками і [illegible]стилась на крісло із слабим стоном.

— Що з вами? Пані зле? Змішались біля неї суси[illegible] [illegible]ливаючи в шклянку води, вина і підступаючи зі всіх сторін до Розалії.

— Ні, ні, панове, будьте спокійні, заговорила Розалія, слабо усміхнулась і відкриваючи очі — се мене... від неожиданя... знаєте, таж я... Ми всї були певні, що ґраф... що мої брилянти, — поправилась вона поспішно, що мої дорогоцінні брилянти пропали на віки... А вони нараз тут! Цілі... ось і ключик тут... Відомкніть!

Котрийсь з молодих поспішив ся і відімкнув шкатулу.

— Всї, всї тут, цілі! — крикнула Розалія з штучною веселістю і, звернувшись до Демостена, додала з великим вдо-

воленем, — а що ви тепер скажете? Чи може труе або злодій вернути такі дорогоцінности?

— Простіть, пані, — розвів руками Демостен. — Я каю ся...

— А письмо мій дорогий, чому не читаєш? — продовжала Розалія, звертаючись до мужа, — там видко є вказівки що-до наших грошей.

— О так, так, — залепетів маршалок—та деж мої окуляри? Гей, хто там, ви?...

— Як пан ласкав так, то я можу прочитати лист, — звернув ся Демостен до маршалка. Секретів нема?

— Певно, що ні!— промовив тяжко маршалок, передаючи лист Демонстенови.

Сусіди присіли біля нього й присунули близько два свічники.

— »Ласкавий пане!—зачав читати Демостен.—Вам певно вже відомо, що ваша жінка пор чила м ї всї ваші брилянти і всї ваші гроші в сумі 10.000 червінців; всьо то завіз я в безпечне місце. Роздумавши точно й прийшовши до пересьвідченя, що сї червінцї є нічого иньшого як кров і піт ваших нещасних рабів, я рішив ними похіснуватись трошки лїпше. Що-до брилянтів й других дорогоцінностий вашої жінки, то я передумав добре, що вони становили її віно, тож звертаю назад, як подяку за приємно переведені хвилї...«

— Кармелюк!—крикнув Демостен в собі. Та його голос заглушив голосне жіноче риданє.

Розалія закрила очи і упала на крісло без чувства.

XXIV.

Були прегарні днї осінні. Сонце обливало ласкавими лучами і соломяні криші села Вівсянників й садки та левади, закидані густо-густо жовтавим цьвітом, і ниви пшеницї, серед котрих де-не-де виднїлись вже темно-бронзові півкопи. Всьо, при блеску сонця й в прозорім, чистім воздусї, горіло й іскрилось богацтвом красок і форм, та серед сеї краси природи не видко було найменшого житя: нахілений від зерна ко-

лос стояв тихо, на отавах і сінокосах не видко було ні круторогих волів, ні овечих стад, ні коний і по вулицях не тарахкотіли вози, всюди царювала зловіща тішина, мовби всьо вимерло... Тільки на широкім подвірю пана Хойнацького, тиснулись мовчки великі товпи народу. Приїхала комісія, що складала ся з комісаря пана Сварчевського, асесора пана Сливицького, писаря та депутата дворянського пана Янчевського і вона робила в конюшни слідство що-до убійства поміщиці, Доротеї Хойнацької, а також що-до розграбленя її добяра і підпалу. Свідки допитувались з тревогою, нощо лежала тут ціла копиця лози і кілька пар ремінних канчуків й тройчаток. Більшість селян побігло в ліси, а тут стояли тільки старики, хорі баби та підростки, що попались до рук панським посіпакам. Хойнацький сховав ся в своїй палаті. Вона тепер була пуста й носила мрачний слід, оставлений смертю. Більші зеркала в самій комнаті були завішені чорним суконом, в таких прикрасах висіли прочі люстра й бронзові статуї... В одній кімнаті стояв чималий стіл, заваленний позаписуваним папером та чистим; на них стояв білий, фаянський каламар, з множеством дір для пер і така сама пісочниця.

— Гей, хто тут? — крикнув Хойнацький.

На його крик вискочила з подальших кімнат бліда, із заплаканими очима, Фрося. Сльози споганили її вигляд і вона тепер виглядала комічно.

— Ой пане, коханий, — залебеділа вона, — на що так катують людий? Таж вони відомстять.

—Сто громів! Се не я, Фросю, — задрожав пан. — Ой, Господи Ісусе! Комісія їх роздратує а мене не спасе... се правда... я хотів було відпекатись, так пан Янчевський.

— Алеж, мій пане, моє ясне сонінько, мій неоцінений брилянте, — ридала і ломила руки панська фаворитка, — спасайте себе й мене! Пана Янчевського чужа шкіра не болить... Гаразд він захистив покійну паню, так само, хрань Господи, мойого добродія... Вони ще й мене візьмуть на допити... Я-ж нарочно тоді, щоб скрити перед панею мою любов до вас... удавала перед нею, що мені подобав ся проклятий пацап, а тепер ратуйте мене або убийте власною рукою... Від

вас і смерть буде люба... І вона упала до ніг свойого покровителя й обняла їх своїми руками...

— Не плач, Фросю, устань! — змішав ся Хойнацький, стараючись підвести скоро покоївку і не так він співчував її горю, як бояв ся скандалу, щоб Фрося не вмішала його в сю історію. — Я не позволю їм тебе рушити.

— Ох, пане, ратуйте!— і слуга хотїла було йому кинутись на шию, та Хойнацький відхилив ся від сеї ласки.

— Що ти? збожеволїла? Може хтось увійти... Ну, тихше... Я постараюсь..

Та не вспів зажурений вдовець скінчити своєї реплїки як на порозї появив ся пан Янчевський і кликнув з траґічним патосом.

— О, любове, любове! Якіж твої наслїдки!

— Горджу тим, що думає щось лихого, — перебив його хазяїн, — дївчинка боїть ся, щоб не взяли її на допити... Ну, понятно, реве і повзає коло ніг, а ви вже знаєте, що...

— А, коли-б і »що«, то далебі, се в порядку річий... Одушевлене! Гм!... Дївчина не бридка.. І є взгляди... Коли позволите, пане, то я можу станути на вашу позицію... Хо, хо!

— Не до жартів, пане, — відрізав Хойнацький, — а мене цїле се слїдство денервує... Я хотїв відпекатись а ви запротестували.

А до другої кімнати увійшов пан асесор із своїм писарем; комісар лишив ся ще на слїдстві.

——— Ну, що як на селї, гаразд? — спитав крадьки асесор, нагнувшись до свойого писаря й озираючись цїкаво на всї боки.

— Шож, ваша милість, —одвітив сей, дивлячись на свої чобітки, — на селї ось так... пусто по хатах і коморах... всьо припрятано й увезено... та що до всього прочого можна побачити, що мужиків ви до ниточки...

— Підглянув! Ха, ха! Тиж конфіскував! —крикнув тревожно асесор.

— Всьо, що попадалось під руку — і сало і пряжу і полотно і верети і намисто, і кури... Не рухав тілько котів..

— Ще-б? А гроші? Ха, ха?

— У одної тільки баби найшов десять золотих... держала в скрині на свій похорон... вже я їх всіх страхав ріжними карами... Нічого!

— А просив нишком, з довірєм, не страхом лякаючи, а ласкою їх потягаючи?

— Просив... Говорять, що убита пані була люта мов відьма... І що тепер на її місци покоївка... А се покоївка була перед її злочином коханкою муляра, товариша Кармелюка і що самого муляра призвав пан... Нікого й у двір не впускав, а муляра впустив і в покої... Говорять ще, що пані водила за ніс пана, і що пан бояв ся своєї жінки... Так тут я слабим своїм розумом не розберу, а пан асесор може собі що-будь видумати.

— Ха, ха! Та ти молодець — сказав асесор до свойого писаря і став з усьмішкою затирати свої мускулисті руки. — в твоїм рішеню лежить всьо... І я тебе нагороджу... Се ми обдумаємо...

Нараз недалечко почув ся захріплий голос пана Пігловського в купі з басом пана комісаря.

— Що-ж, пане, справа дуже замотана і затемнена — кричав комісар, — певно що се розбійнича штучка Кармелюка, та й мужики в сю справу замотані і, щоби всьо розмотати і впасти на слід злодія... а може бути і многих злодіїв, треба панам наробити чи мало клопоту а що сї клопоти не треба панам наробити чи мало клопоту, а що сї клопоти не вернуть втрати, або що з воза упало, се пропало — то після мене треба, щоб пан Янчевський повів тіло так, щоб передати його волї Божій... Инакше, а безпремінно приступлю... шановний пане депутат дуже необачний, а закон чуває... Ліпше пане, порадьте свойому приятелеви... знаєте... гм... »суха ложка рот дере«... і заплата наша — хліб наш насущний...

— Заплата наша... ха, ха! — повторив солодким голосом пан асесор, показуючись в дверах кабінету. — А на земли закон є сьвятинею... не сокрушимою і неопалимою навіть золотоносним вогнем. Гм! Будемо стояти, мій друже, не со-

крушимо й твердо, не скушаючи пана і не скушаючи себе жадною панською ласкою.

Комісаря здивував такий підступ асесора і він спитав його з здивованєм:

Отже приступати без того, без всякої?

— Ох, ох! Приступати! — зітхнув асесор й підняв очі до гори.

Пан Пігловський чим мерщій поспішив прикликати до салї хозяїна й Демостена.

— Перед усього, шановний пане, — зачав мягко та рішучо асесор, — я мушу поставити вам на очі, що показалось з слїдства, що хлопів справедливо підозрівали ви о участь з гайдамаками, т., що допити є тут неможливі, бо богато з них має щось говорити на пана, а із страху затають, то ми рішили з паном комісарем арештувати всїх підозрілих і відправити в Камянець для дальшого розслїдженя...

— Панове, — крикнув Хойнацький. — Ви мене вкінци знищите! І без того збіже висушаєть ся, бо половина хлопів утїкло, а як ви ще другу арештуєте, то хіба всьо підпалити...

— Та позвольте, панове! Я протестую... — підвів ся Янчевський. — Що-ж може підла худоба говорити на пана шляхтича? В худоби нема нї голосу, нї права!

— Коли-б селяни й упімнулись о свою кривду, то правда, — замітив коротко асесор — але в пошукуваню за злодійствами всякий сьвідок... не для обвинуваченя пана, розуміеть ся, а для вияснення злодійського злочину...

— Згідно з статутом — додав комісар.

— Нї, не згідно, — закукурічив ся Янчевський, — ви не можете їм позволити говорити чого небудь про пана, інакше ви самі будете підюджувати »бидло« до бунту... Я про се напишу пану маршалкови й ґубернаторови.

— Чому-ж пан так зразу... — почервонїв від досади і збентеженя комісар.

— Панська воля. Нехай доносить, — перебив комісаря асесор. — Нам іще приємнїйше... Ми бажали вести »справу« мирно і дружно, але коли нема спокою...

— Та сто дяволів і відьом! — скрикнув Янчевський. — Ви хотіли зняти з нього скіру!

— Отримати заслужену погорду! — поправив підпитий асесор.

— Панове! Занехаймо ліпше спір, — промовив Піґловський, — і поговоримо миролюбно...

— Та я дуже охотно... — відозвав ся Хойнацький.

Демостен підняв ся демонстративно і вийшов із салї.

Для судейської справи почав Піґловський, — треба хлопів відставити в Каменець, а мому дорогому сусїдови вони потрібні при збираню хліба... Не можна-ж його, ограбленого »збуйцями«, вкінци ще й зруйнувати? А після того закон може або закінчить тут слїдство, не відріваючи хлопів від польних робіт, або остаточно відложити слїдство до цілковитого укінченя робіт.

— Панські слова розсудливі — придобрив ся асесор, — вельми приємні для уха, — усміхнув ся асесор. — Одначе закінчити тут слїдство не має тут спромоги, позаяк злодійство є дуже велике, чи-ж не так? — звернув ся він до комісаря.

— Та так... само собою... — відозвав ся той.

— Відложити отже допити... вказуючи на непоборимі і незвичайні причини... менї здаєть ся...

— Дуже можливо... хо-хо-хо! — перебив одобряючим реготом комісар.

— Ну, отже панове знаменито, — зрадів Піґловський.

— Так, так, нехай і так, — підхопив господар дому. — Хоч було-б ліпше...

— Я вчера піддавав панській милости сю гадку... тепер же таке не можливе, — зітхнув асесор, — слїдство ведене вже невластивою дорогою, богато неподібного затягнено вже у відповідні точки протоколу... і тому подібне... Ох, ох, ох! Та ось що — до відложеня, то се можливо' та рівночасно се сполучене з многими для нас трудностями, з утратою часу і праці, та грошей і все те мусимо приняти цілковито на свої плечі, на своє ризико, на свою відвічальність, дуже хитро відписуючись.

—Так, прийдеть ся відписуватись, — піддержав товариша комісар, — а тому пожадана і винагорода...

— Добре, будемо говорити отверто, — заявив Пігловський...

— Вельми і вельми, — затирав руки асесор.

Почав ся торг. Обі сторони горячо і довго боронили своїх інтересів... Але згоду все таки закінчено. Хойнацькому прийшлось заплатити за відложенє арештованя селян досить грубу суму. Асесор побираючи срібняки, з сердечним жалем замітив:

— Їй Богу, мені жаль панських »пєньонзуф«, тому, що се лиш оплата наших убитків і сим вельможний пан себе не заспокоюють цілковито... вчорайше моє предложенє було вигідні... ще... але пан депутат.

— Та він ради слова, щоб сказати орацію, — замітив Пігловський.

— О, ельоквенція! — зітхнув асесор. — А між тим вона пошкодила »справі«... Все-ж таки, тепер діло повинно піти нехибною дорогою, і покінчивши з хлопами, я приступлю за позволенєм пана, до допитів його милости, відносно деяких обставин.

— При чім же я? — спалахнув Хойнацький і поблід.

— Ваша мость ні при чім... але ви пане можете подати важні відомости. Приміром: яким способом дістав ся сюди муляр, хто його поручав?

— Я сам стрітив його у брамі, муляр був дуже нужденний...

— Як-же ви пане при свойому підозріню... Всї казали і хлопи і челядь, що ви навіть добрих своїх знакомих, сусїдів не пускали в свій двір без допитів і обнуканя... і нараз з цїлком незнакомим мужиком, навіть нетутешним, поступили так байдужно?

— Аяк-же, — протягнув комісар грубим голосом.

— Менї цїлком не можливо було, — икав ся Хойнацький, відчуваючи, що непослушня дрож обхоплювала і його голос і тїло.

— І бачите, недокінчена брама давала доступ розбійни-

кам, — пояснив Піґловський. — Ну, більша обава, моральною, допустила меншу...

— Так, та брама зводила мене з розуму...— пробурмотів Хойнацький.

— Припускаю, — продовжав асесор, — но не вже-ж не знайшлось серед хлопів і панських підданих простого муляра?

— Не знайшлось... — перебив Піґловський.

— Хе, хе, — і пан асесор переглянув ся із своїм товаришом многозначним поглядом.

— Так, — протягнув комісар. — Хлопи і окружні »обивателї«, посьвідчать, що в Вівсяниках і тепер є три, чотири мулярі і дуже спосібних... Один може мурувати навіть найвибагливійші печі.

— Але я бояв ся своїх хлопів...

— Певно були, які важні причини?

— Та як же хлопам вірити? Се — гадюки!

— Та, коли хлопи, то чомуж чужі ліпші?

— Особливо мої!

— Імовірно ви пане, або ваша пані занадто їх дразнили.

Хойнацькому застряг язик, але Піґлавський поспішив його виручити.

— Пан асесор допитуєть ся вже о неналежнім: відносини дідича до їх підвладних усьвячені і ніхто не може їх торкати... се раз, а по друге — нанятий муляр цілком не хлоп, а вільний кацап...

— Усьвячених прав я цілком не торкаюсь, хрань Боже! — заявив покірно асесор, — але для означеня вини селян належить знати, чи були вони підбунтовані злодійськими намовами висше згаданого убійника і злодія Кармелюка, чи самі плекаючи в души зьвірську месть, призвали сюда гайдамаків... Вельможний пан, припускаю, сам згодить ся, що інтереси слідства тою сьвідомостю дуже заняті... Але і поминувши се, мені все таки для слідства треба знати, із яких причин сей нними муляр, що оказав ся розбійником, не лиш не був окружений яким-небудь дозором, але був навіть допущений в поле, де і ночував?

— Дуже дивно! — розвів руками комісар.

— То не я до сего допустив, не я...— підскочив Хойнацький. — Се жінка, горнична їй сказала... Вона Фросї вірила... ну і згодилась...

— Фрося... Се горничка?

— Так, пане.

— І не хлопка, а вільна?

— Та, я відступив її на волю, — відозвав ся Піґловський, — вона була перше моєю хлопкою.

— А за що, коли позволите пане полюбуватись?

— Гм... взагалї... за заслуги... — змішав ся видимо, бувший її пан.

— Перепрашаю, пане — виправдував ся асесор — я нїого не торкаюсь... шаную усьвячені права, а ще більше родинні тайни, але менї треба знати, чи орудує ся дївчина дуплевними спосібностями, котрі-б могли з'єднати до неї довірє своєї панї?

— Гм... що відносить ся до душі, — почав Піґловський.

— Орудує, орудує, — поспішив ся запевнити слїдчу комісію господар.

— Треба випитати її і кінець! — рішив асесор.

— На Бога панове! Не займайте невинної в нїчім дївчини! — став благати Хойнацький.

—А се кого? — збентежив ся і депутат.

— А таке, шановний пане депутате, — відповів ласкаво асесор, — що се головний сьвідок, а може бути і помічниця, що ми лиш від неї зможемо довідати ся о місци перебуваня злочинця і його товариша, з яким очивидна близькість тої дївиці.

— Скажу навіть, що се дуже можливе, — забубонів комісар.

— Дайте пане спокій! Все те вигадка! — спалахнув Янчевський.

— Ох, ох, ох, — покрутив головою пан асесор. — Вилучити сю дївчину від відвічальности, се значить іти явно, пане, против закона, або затаювати розбійника і ставати по його сторонї, бути його помічником... Думаю, що се панови до

путатови, якому поручена оборона шляхотського житя і дібр, не вийшлоб на добро.

XVII.

— Я уважаю служницю Фросю посібницею в злочині!— воркнув комісар. — Так, посібницею, співучастницею... І, коли ви пане хотіли писати його »мосці« маршалкови, то я також пішлю штафетою рапорт до губернатора і до пана предсідателя суду.

— Та я не бороню панове, що там мені, — сказав з поспіхом Янчевський.

— Не вже-ж ви її бідну будете допитувати з підозрінєм? — жалував ся Хойнацький.

— Ми призовемо її сейчас, як сьвідка—усьміхнув ся асесор, — але дуже правдоподібно, що вона стане відразу і обвиненою. Що-до сьвідка, то се залежить від комісії, чи дасть віру його словам, чи скріпить їх підозрінє. Але від обвиненого станутъ домагати ся невідкличного допиту з підозрінєм, хиба що такий признаєть ся до всього отверто і візьме на себе вину.

— Се страшно! — шепнув поблідлими устами Хойнацький. Нещасна дівчина!.. Вона може... із дурноти... вона зі страху... — а в голові йому ковтало прочим: »отже вона зі страху може чорт зна що наляпати і мене заплутає з головою«.

— Та чому се так пане уймаєтесь за нею? — запитав з підозрінєм комісар. — Адже вона хоч випущена на волю, а всеж є мужичка... і спосібна на всяку пакість... Сьь побачите пане... Я настоюю на се, щоби її конче привести і взяти під сторожу, та переїхатись лозою по деяких частях її тіла, а по лозі підчипати канчуків, тоді розвяже вона язик... ого...ого!

Хойнацький дивив ся безпомічно на своїх приятелів,але вони, видимо були пригноблені наглим поворотом справи і відразу не знали як боронитись, навіть відважний Янчевський, забувши свою краснорічивість, кусав лиш з досади вус.

— За »позволенєм« пана! — перервав тяжку мовчанку

сесор: — жінка не любила мужа, а муж бояв ся жінки і бажав на кабінет. Господар поспішив в слід за своїм гостем.

Замкнувши двері за собою, асесор пояснив Хойнацькому, що справа приняла неприємний характер і може бути для господаря дуже і дуже небезпечною. Слідство навело вже на многі факти, а горнична очевидно їх потвердить і під напором відкриє ще нові обставини...

— Перед судом вияснить ся отже, — говорив лагідно асесорб: — жінка не любила мужа, а муж бояв ся жінки і бажав з усеї душі її смерти; у жінки була горничка, вона порозумілась з мужем і він зробив її своєю любовницею, а тоді вони вже придумали злочинну штуку: муж призвав якогось волоцюгу, а горничка допомогла йому убити свою паню... Виконавши се разом... а на Кармелюка лиш вину звалили... Я не тверджу вельможний пане, щоби се так було, але в слідчих актах буде описано так слово в слово...

Вміру того, як асесор говорив, у Хойнацького волося на голові ставало дубом, а страх обхоплював зелізними лабами його худе тіло.

— На »Матку найсьвентшу! На рани Пана Єзуса!« Тут нема ні слова правди... Ні я, ні горничка ні причім.. Я обожав покійну жінку... Се був ангел небесний. заклинаюсь...

— Вірю, вірю, — говорив добрячо асесор, — але в актах...

— Ой, щож мені робити? Пане, ратуй!

— Мій дорогий! — розревнив ся до сліз асесор. — Як мені жаль пана! Вже все мало скінчитись марницею, а сьогодні комісар доглупав ся... і він за що будь не уступить... Все попсував вам пан Янчевський. А тепер... пішла погоня... Тепер затаїти справу — значить самому закути себе в кайдани... Значить, коли вже падати, то хоч з доброго коня.

— І слідства більше не буде і все діло...

— Передасть ся волі Божій. Напишемо так і постанови і конклюзії... а всї зізнаня спалимо.

— Кілько? — запитав вкінци Хойнацький.

— Десять тисяч золотих.

— Ой-йо-йой! — вхопив ся він за голову і опустив ся на крісло.

— Кілько не просив Хойнацький о знижку винагороди, і як не вговорював, — асесор був твердий, як ґраніт і не опустив ні гроша. Вкінци Хойнацький згодив ся і потім навіть був вельми рад... І весело просив всїх на снїданє.

— Ну, тут славити Бога, покінчили ми справу, — забубонів комісар, проковтуючи третю чарку березової наливки, а ось на завтра переїдемо до панської милости.

— До мене? — здивувв ся Піґловський.

— Так, пане. Треба арештувати сїмю Кармелюка і всїх тих, що з нею в дружних зносинах.

— Гм... Таким способом, то й цїле село можна заарештувати, усьміхнув ся Піґловський.

— Вельми і вельми.

— Одначе панове, позвольте й менї сказати слово, — підняв Янчевський праву руку і остав в такій позї. — В інтересї загалу належить не лиш оставити родину розбійника на місци, не лиш не трівожити її допитами, а навіть приспати її чуйність і незамітно, але пильно стежити і мати все на оцї... Той пекельний вирід любить сїмю... і відвідує її потайки... Дайте нам час, і ми з паном Адамом зловимо в лапку зьвіря. Тут панове, ви поступили дуже пистроумно і добросовісно, лишаючи Фросю в спокою, бо коли навіть би підозрівати її в любовній звязи з товаришем гайдамаки, то в такім разї, треба дати спромогу тому останному навідати свою любовницю і на накрити муху на медї... Подібно треба поступити і з родиною Кармелюка, бо тут лежить в основі конклюзії лиш одно підозрінє, а там достоменне довірє... киньмо отже панове під ноги перестаріле правило: »Погибай сьвіте, але вернись правосудство«, а піднїмемо чарки за друге »все погибай, щоб лиш торжествував чоловік!« і напружимо сили на добро й розцвіт »ойчизни!«

Всї відкликнулись гучно на річ оратора; чарки пішли по руках: посипались привіти, супроводжені стиснинєм рук і обіймами. Найголоснїйше від усїх горлав комісар, а асесор

розпливав ся у щасливій усмішці, Коли вибухи одушевленя стихли, він звернув ся до Піґловсього солодким голосом:

— Все висше сказане, пориваюче і поучаюче... тільки одно місце оставлено в сумніві: як ми можемо вірити, що попущеня підуть на добро, а не на зло? Де на се докази?

— А ось , — відповів пан Піґловський і положив перед асесором два білі банкноти, на котрих визначались різко римським і арабським написом числа — »50«.

Асесор глянув здивовано на ті докази і сказав із зворушенем:

— Не до відкиненя!

Янчевський вернув з Піґловським в Головчинці.

По дорозі приятелї обдумали разом плян дальшого ходу справ. Піґловський поставив був зразу налякати жінку Кармелюка грізними і силою вирвати у неї тайну побуту мужа, але Демостен спротивив ся тому. Передівсім він доказав Піґловському, що по всій імовірности, жінка і не знає, де ховаєть ся Кармелюк зі своєю ватагою, а по друге, він обстоював при тім, що грізні міри можуть визвати лиш упрямість і вкінци змусять жінку утїчи з дїтьми до мужа, а наколи се станеть ся, то вони потеряють одиноку приману, на яку можна піймати Кармелюка. В наслїдок сього Демостен представив о много хитрійший плян: позаяк либонь, Кармелюк вже був у жінки і ще нераз буде навідуватись до родини, так постаратись треба перетягнути Марину ласкавим словом на свою сторону; а щоби бабу скорше приневолити до завіреня панським словам — заздалегідь ті обітниці виповнити Тимчасом на хату Кармелюка треба звернути більшу увагу.

Піґловський згодив ся на предложене Демостена.

— Я у тебе і лишусь, — прикмітив Янчевський Я не від'їду відси до сьої пори, аж зловлю сього бунтаря. Нехай пропадає господарство. Товариші понад усе!

Правда, Демостен мав ще иньший, а много меньше благородний намір остатись в селї друга. Як і не хоробрив ся пан Янчевський, всеж він дуже а дуже побоював ся остатись одиноко із своїми хлопами, котрі дуже добре тямили його зьвірське обходжене. Ся боязливість змоглась особливо від часу,

коли то візник пана Янчевського, Олекса, утік до Кармелюка. Але Піґловський, не обзнакомлений з тайнами душевними свойого друга, був зворушений його незвичайною великодушностію і, стиснувши його горячо за руку, з чутєм сказав:

— Спасибіг... Не буду ніколи...

— Лишень, пане Адаме, тут треба діло чинити скоро, не теряючи часу — рішив Демостен, відказуючи другови за устиснене руки.

— Другого дня раненько пан Янчевський і Піґловський сиділи в кабінеті, дожидаючи Марини.

— Піґловський поволеньки тягнув дим із довгого цибуха, Демостен попикував з маленької люльочки. Аж двері тихенько скрипнули і в кімнату увійшла Марина.

Від часу, як вона в послідне бачилась із Кармелюком, вона ще більше поблідла, змарніла і подалась так, що похожа була на зморену, підстарковату женщину. Увійшовши в кімнату, Марина низенько поклонилась панам і остала коло дверий, ожидаючи панських приказів. Трівога і томляча невпевність так і зміняли на переміну вигляд її лиця...

— Гм... не пишна, — проворкотів голосно Демостен, без обиняків обзираючи увійшовшу.

— А не така була, — примітив Піґловський і, винявши з рота цибух, говорив: — ой, ой, і комарніла-ж ти Марино! Тебе і пізнати годі. Ну, якже там живеть ся?

— Ой, паночку милостивий, — промовила з натугою, кланяючись в пояс Марина, — двоє дітий... я одна... на силу ноги волочу.

— Чому-ж се так? За чоловіком нудьгуєш?

Марина дрігнула і з острахом глянула на Піґловського. Вже само завізванє явитись у пана, не віщувало нічого доброго, а згадка пана про її чоловіка і присутність у дворі пана Янчевського грозило її явно чимсь страшним; однак на превелике її диво, Піґловський говорив дальше дуже ласкаво:

— Що-ж, діло законне, за чоловіком скучати не гріх, не лишень в такім случаю, наколи він свою жінку і діти любить; а чи бодай тебе любить твій »збуйца«? Ей Марино, Марино пригадай но ти собі, як то я довго не хотів згодити ся на твою

свободу. Але правда — нема що й говорити — баби та дівки ще й тепер до гайдамаки лишнуть! Хороший він, а душа у нього чорнійша чим у цигана. Чи я для нього не був ласкавим паном? Зробив з нього чоловіка; наколи-б він так був вірним моїм слугою, — я би вам усім дарував волю, о тім і йому нераз говорив, а він чим мені відвдячивсь? Почав підбурювати хлопів супротив мене, свойого добродія...

— Наколиб вельможний пан, було, його не продавали... а сам — добавила різко Марина і, налякавшись своєї сміло-сти, придавила гіреньке зітхненє і замовкла.

Але Піґловський, на диво, не розсердив ся, а далї ласка во говорив:

— Але-ж я його й не гадав продавати, знай і менї його жаль; розумний був бестія і робітник добрий. Я хотів його лишень по батьківськи накартати, в тім нема і сорому ніякого, коли свій пан картає, а він що загнув? При всім чеснім панстві мало що менї в очі не наплював! Хотів було потішити свою злобу, так не вдавалось! А чи подумав він бодай о жінці і о дітях? О тім, що кидає їх на муку, на горе, на голодівку, а може і на саму смерть... Коли-б він вас бодай крихітку любив, то задля вас терпів би... А йому жінка чи діти що?!

Піґловський перестав говорити, встромивши в Марину дотишливий погляд.

Марина втирала сльози рукавом. Слова панські так і потверджували тії гадки, які нераз снувались із її голови. І пропавша можливість щастя і безвідрадне її теперішне положенє наповнили її серце нестерпною гіркістю — і сльози рясно закапали із її позападаних очий.

А Піґловський тимчасом говорив дальше, ще більше підлесно, ще більше по дружньому.

— Ну, ось і дальше: забанував він за рідною родиною, не видержав розлуки, утік від москалів: розумієсь, що се »злочинство«, але проти ряду, а не супроти пана, ну, так і прийшов би був до мене, упав би в ноги, покаявсь би усього, як свойому панови. Я сам батьком... простивбим його, перевів би вас в якийсь лісовий хутір... підмастив би, де треба, і жилибисьте як у Христа за пазухою. А він, ось що задумав:

грабіж, розбій! Через нього і вашому братови тепер гірше...

— Та дай »покуй«, пане Адаме! — перебив Пігловському Демостен. — Чи-ж він із москалів задля родини втік? Він втікав задля розпусти, тому щоби ловити по дорогах і лісах дівчат та бабів і безчестити їх! Він і із москалів через бабу втік! Так, се напевне відома річ, мені об сім сам капітан розказував: знюхав ся з чужою жінкою, муж його прилапав, ну і присудили йому сто палок, а він не будь дурнем, так і драпнув на вольне, гуляще житє.

Слова Демостена впились у серце Марини пекучим болем. Її пригадались слова Кармелюка об сім, як то він втікав з москалів лишень з туги за родиною... Так ось вона, та скуга і туга за жінкою!.. Як співав: »Змордував ся... затужив!« Лихе і гірке чувство закипіло в серци Марини. »А може се пан і бреше« — мелькнуло її у голові, — але чувство пекучої обиди заглушило сю мимовільну думку. »Змордував ся... затужив, — проговорила до себе гірко Марина, і вона повірила... Дурна, дурна!.. Наколиб і справді любив, тужив, — так заходив би побачитись... А він? Два рази за пів року заглянув! А в додаток ще кудись і кликав із собою... Кликав... Теперечки вже й не кличе!

І, неначе у відповідь на сї гадки нещасливої жінки, Демостен говорив так далї:

— Наколиб за родиною тужив, так він би і тут прирiс... Як собака навикне до хазяїна, так її і колом не відженеш, а твій »збуйця« Таж він достоту так, як у піснях сьпівають: »Де дівчину чує, там нічку ночує, а де молодички — то там і три нічки«.

І Демостен голосно розсьміяв ся, не спускаючи очий із змученого лиця Марини.

Пігловський говорив лукаво дальше:

— Ти ось змарніла, перевелась нінаше, чу, так значить що й не по душі йому. А чи він подумав про се, через кого то полинула твоя краса, через кого і твоє ціле житє за вітром пішло? А йому що? Гуляня, море по коліна, а вам біда, вам горе, вам смерть!

Слова Пігловського пригадали знов Марині обидливий

оклик мужа: »і якже-ж ти змарніла Марино!« Сей його оклик тоді нестерпляче боляче різнув її серце. Теперечки-ж підігріта хитрими словами панів уява, придала йому ще більше явний, обидливий зміст — гадка про се, що чоловік погубить і її і її дітий, устала перед нею в явній, невідрадній достотости.

— Нехай вже Бог простить, паночку, за се, що він з нами вчинив, — заголосила вона, з натугою стримуючи напливаючі до очий слези.

— Простить... Ні, молодице: Бог не простить і люде не помилують! — проговорив поважно Демостен, підносячи руку до стелї.

І Демостен заговорив о страшних проступках Кармелюка, о сім, що Господь Бог вже відцурав ся його, а пекольні сили заволоділи душею.

— А чи він бодай подумає о сім, що гріх його впаде і на нещасливих дітий. Так заглянув він до вас бодай одинокий раз? Я думаю, що і не заглянув.

Демостен допитливо поглядів на Марину. Марина затремтіла і поблідла.

— Ну, чого-ж мовчиш? — промовив наступчиво Демостен.

— Про що-ж бо тут й говорити? — Знать його першим обовязком було прямо до тебе загостити, — піддержуючи товариша, сказав Піґловський, — ти в нічім і неповинна: абож ти знала, коли він домів вернув ся, — мягенько сказав Піґловський, — що, вже ти говори правду, прецінь ми знаємо: був раз?

— Був... — ледви прошепотіла Марина.

— Ну, ось і красно, що правду говориш... За першим разом і нічого, — зовсім нічого, — твоїм обовязком було крити човіка; а що ти і за другим разом приймала його, так се вже зле... І для тебе самої... і для твоїх дітий.

— Паночку, голубочку, я нічого не знала... не відала... Умилосердіть ся, простіть... — молила Марина, притискаючи руки до запалих грудий.

— Не знала? Годі повірити: слухи вже довкруги облетіли — примітив Демостен.

— Ой Боженьку, Матінко Божа, Царице небесна! Що-ж би я бідна могла вчинити, як бим навіть і знала? Чиж я була бим в силі вигнати його з хати?

— Було до мене переказати, а я би вже був найшов спосіб, — проговорив суворо Піґловський.

— Але-ж бо він і був у мене усього одну годиночку...

— Годиночку не годиночку; а за ту саму годиночку тепер вам усім буде загибіль: і тобі і твоїм дітям — сказав грізно Піґловський.

— Паночку, батчи! Простіть, помилуйте, нехай мене хрест сьвятий побє, коли я його тепер пущу бодай на поріг моєї хати, — заголосила Марина і повалилась в ноги Піґловському. — В чім же-ж я, нещаслива, провинилась, у чому виноваті мої діти?.. Ох, не добивайте-ж мене... ох, умилосердіть ся!

— Не теряй, молодице, даром сльоз, — припинив її сурого Піґловський. Тепер над тобою не моя воля, а воля суду. Я тебе й прикликав тому, щоби тобі об сьому подати відомість. Завтра до нас прийдуть від пана Хойнацького асесори і жандарми, — вони вже об сьому довідались, що родина Карпенка у мене живе. — надінуть на тебе диби і враз із дітьми погонять в каторгу на Сибір.

Дике риданє вирвалось із грудий Марини; вона обнявши ноги Піґловського руками, промовила бистро, без ладу, з доставкою якогось божевільного страху.

— Спасіть... Умилосердіть ся... Мене убийте, а пожалійте дітий... Вониж нещасливі... Безталанні сироти! Ой, радше вирвіть в мене серце... Нема в мене сили!.. Моя вина тут ні при чім!.. Я нічого не знаю!

XXVIII.

— Вірю, вірю, перебив незрушимо Марині Піґловський. — Але судіям годі сему буде повірити і то тим більше, що ти два рази бачилась з чоловіком. Чим же-ж ти доведеш, що ти з ним не за одно?

— Нехай я свої діти мертвими побачу, наколи я хоть крихітку про що знала, хоть в чому небудь була винна. Щоби я не діждала сьвятого причастія. щобим не діждала спасеня душі! — проговорила крізь сльози марина, бючись кулаками в груди.

— Годі бабо, не трать на дармо часу, — перебив її грубо Демостен, — закон приказує! — додав він торжественно. — А наколи закон приказує — всї мусять мовчати. Ну, але заким перевезуть вас в Сибір, всиплють ще тобі і дітям по сто канчуків.

Послїдні слова Демостена зівсїм збили Марину. Обливаючи слезами руки Піґловського, вилась вона коло його ніг, мішаючи клятьби з проханям і мольбами... Вона вже, здавалось стратила розсудок і вид людський. Було се єство якесь безрозсудне і обезсилене розпукою.

Виждавши якусь хвилинку, Піґловський знов проговорив, але вже ласкаво:

— Жаль менї тебе молодице, жаль, а ще більший жаль менї за твоїми дїтьми і моїми хлопами. Можна би, остаточно, тебе і спасти, наколи-б ти приобіцяла...

— Все, що пан прикажуть! — крикнула Марина, ловлячи Піґловського за руки. — Собакою буду! Житє своє за пана віддам.

— Знаменито! — одобряючи її, сказав Піґловський. Ну, так слухай же. Асесора і комісара я упросив, щоби поки-що вас не арештували... Я їх завірив, що ти є моя вірно-підданна хлопка і що вірність свою доведеш. І тому-то щоби довести, ти з Кармелюком ніякого спільного дїла не маєш, тобі треба зробити ось що... І пан Піґловський почав пояснювати Марині, що вона повинна перед мужем затаїти нинїшну розмову, а як знов загостить до її хати, приспати його ласкою і сейчас дати до двора знати, що Кармелюк гостить у її хатї.

З острахом вслухувалась Марина в пляни і заміри зради, котру її предкладав так спокійно і доклдно пан Піґловський. Не зважаючи на все горе, яке її наносив Кармелюк, в глубинї її серця таїла ся ще іскорка любови і жалкуваня до чоловіка...

— Паночку, умилосердіть ся, — ледви прошепетіла вона поблідлими губами — він же-ж батько моїх дітий.

— Батько! — крикнув грізно Демостен, піднимаючись з крісла і наступаючи на Марину. — З причини того батька, поженуть в каторгу і тебе і твоїх дітий. Але і сього мало, ще перед каторгою здеруть з твоїх дітий шкіру, а злуплять »на бгиї«, з якого, по самих косгин, тяни я твоїх очах. І ти смієш його звати батьком! Не батько він, а кат ваш, — ось що!

— Спамятай ся, Марино, згдай про діти — говорив дальше грізно Пігловський. — Чи ти думаєш, що своїм укриванем спасеш гайдамаку від кари? Не спасеш! Не уйде він каторги на сьому сьвіті, — як на тамтому не уйде пекольних мук: піймають його і без тебе. Ось в сій цїли вже і москалї з Каменця прийшли. Але затям собі, що як його зловлять без твоєї помочі, так і ти, враз з дітьми підеш на каторгу. Подумай ще і об сім, що чим пізнійше його піймають, то тим тяжша кара спаде на него і на сьому і на другому сьвіті: бо кождий день потягає для нього за собою нові і нові гріхи. Коли-ж ти послухаєш мене і прийдеш з помочію свойому панови, то зробиш добро і чоловікови і дітям.

— Паночку... милостивий паночку... Лебедику, — заговорила крізь слези Марина. — Та як-же менї!.. Так се мій муж...

— Був муж, а тепер розпустник, гайдамака! — крикнув знов грізно Демостен. — А ти що? Мати своїм діточкам, чи спільничка розбійника? Чи ти добра християнка, чи заступниця того, від котрого відвернув ся сам Господь Бог? Чи хочеш ти спасти своїх дітий від каторги, від нелюдської смерти, — чи хочеш запропастити їх з душею і з тілом?!..

— Ой, паночку, та якже менї не хотїти спасти власних дітий? Не так бажаю спасеня своєї душі... як хочу їм... безталанним... щастя і долї.... заговорила Марина, ковтаючи слези і припиняючись по кождім слові, — на куснички-б усеньке тїло пошматкувала, душу свою віддала-б, щоби лишень вони не зазнали того горя, яке упхалось менї в мою долю.

Однакож як ти задумуєш обманути мене, — перебив її Пігловський — голос його понизив ся до страшного шипіня:

– наколи я лишень довідаюсь, що ти переказала бодай одно слово з нашої розмови Кармелюкови, — тут же таки в твоїх очах замкну твої щенята, на смерть закатую, собаками заць-кую!

— Ой! — закричала не своїм голосом Марина — і, обвявши руками ноги Пігловського, — залебеділа, задихуючись від страху, — Все... все... не обману паночку, не обману... Спасіть, не губіть дітий!..

— Ну красно, — сказав вже більше лагідно Пігловський, — вірю тобі. Іди ж і думай про се, чи ти мати своїм дітям, чи спільниця душегуба, котрому нема відпущеня і в небі.

Понеже однак змучена і обезсилена Марина все ще таки плакала і ніяк не могла піднятись із землї, то Пігловський подзвонив і приказав увійшовшому лакейови:

— Підведи молодицю і вважай, передай її »дозорці« щоби її звільнив від панщини.

Коли за Мариною замкнулись двері, Демостен встав з крісла і сказав, затираючи руки:

— Ну, пане Адаме, тепер лишень завести добрий надзор, а баба видасть, як Бог сьвятий!

Сейчас же заряджено над хатою Кармелюка і над самою Мариною строгий догляд. Ніхто з мужиків, ба навіть сама Марина не підозрівала, що за нею і її хатою безустанно слідили три пари бачних очий. Між тим вірні сторожі незамітно і з посторонних очий зміняли ся і не оставляли убогої хатини ні на одну хвилину без своєї опіки. Сам Демостен, переодягнись, брав нераз особисту участь в нічних обходах.

Але Кармелюк не являв ся.

Хитрі пани не лишили Марини своїх впливів і опіки: декілька разів заходив до неї батюшка, бесідував з нею суворо і наказуючо о сім, що вона повинна бути своїм панам слухняна, уважати їх за своїх добродіїв, а Кармелюка раз на все відцуратись.

Пани із своєї сторони, додержали обіцянки, даної Мари-

ні; її вже більше не кликали на панщину; мало того, дозорець став ліпший і ласкавійший і завваживши, що Марина дуже вяне і кашляє, велів її пригнати з панського двора корову на якийсь час, а пан приказав ще від себе видати мішок пшениці і два мішки житньої муки.

Тепер вже обійстє і хата Кармелюка мали веселійший вигляд. Користаючись своєю свободою, Марина понапраляла що змогла і закупила дещо річий до хати за гроші, які дістала від Кармелюка. Все те вона робила обережно, скриваючись перед всіми, щоби навіть і сусіди нічого не догадувались.

Ситі, харні хлопята поправились, повеселійшали, тішили собою материнський погляд. Але самій Марині не вийшли на користь ні спокій, ні пожива: вона хиріла і кашляла, а на щоках у ньої появились зловіщі багряні пятна. Остаточно сама Марина не запримічувала своєї хороби: постоянно напружений стан її душі відвертав від сього усі її думки. Частенько лежачи на лаві в своїй бідній але чистій хаті, Марина думала, глядячи на дітий, працюючих тутечкиж біля ньої: »Як би се добре було провести і останок житя ось так у вдоволеню, в мирі... і на волі! На волі!...

Се одно слово викликувало у ньої на душі таке хвилювання, що лице у ньої пашіло пекучим румянцем, а очі палахкотіли полуміню. На волі! Мати право жити, як хочеш — робити, що хочеш — іти, де захочеш. Не зазнавати ні панщини, ні панських катувань. Ох, дух захьачує! Діти любі, біолашні, — чи знаєте ви, яку вам долю можна купити однісіньким словом: »пане, дайте мені волю!« В сю мить її думка напрасно звернулась в иншу сторону, а радісне чувство перемінилось у катівське мордування.

В часї, коли вони будуть »розкошувати« на волі... Він, — чоловік... батько буде нидіти в каторжній роботі... цілісень ко житє.... а може й повісять.... Вмре без покути... Устане враз із всіма гріхами, перед Страшним Судією...

Вони кажуть, що і без мене його піймають... Ой, брешуть, брешуть вони. Не зналиб вони мене, не манилиб! Так

ьідай він ще може втечи, спасти ся, отямитись... покаятись... І вона малаб його зрадити?

А гріх... Бог відвернув ся... А пан? — ся гадка викликувала в ньої на душі відай чи не більший ще страх. На саму згадку панських слів, сього тону, яким він їх проговорив, Марина уся здрігалась, серце у ньої завмирало, лице білїло, а уста шептали: »убє... замучить... засїче на смерть!«

—Ой, дїтонькиж мої! — крикнула вона гістерично, притискаючи до своїх запалих грудий біляві головки дїтий. — Повчіть мене, що менї робити? Я щастя вам хочу, волї! Ой горе, ой, недоле моя!

Із всїх чувств виповняючих і рвучих серце Марини, виявлялось головно одно бажанє, щоби Кармелюк вже більше не вертав ся.

І справдї, неначе відчуваючи муки своєї жінки, Кармелюк безслїдно пропав не лишень з поблизьких місцевостий, але навіть з охресности. Минув місяць і другий. Кармелюк не являв ся. Довкруги вспокоїлось; розбої і напади перевелись. Доходили лише чутки, що Кармелюк являв ся під Вильном, Київом то під Варшавою. Пани заспокоїлись і рішили, що гайдамака наляканий безперестанними переслїдуванями, раз на все розпрощав ся з своєю місцевостию. Так минув тихо і спокійно падолист. Панське житє-бутє, забовтане появою Кармелюка, стало опять мало-помало входити у своє звичайне буденне русло. Шановне панство в Головчинцях стало також заспокоюватись. Енергія його, завзята в початках, поволеньки малїла; наслїдно дуже ослаб і надзір над хатою Кармелюка, а з тим малїли і панські ласки для Марини. Лишень один Демостен не остигав в свойому дворі.

—Панове, — говорив він все, — з бабою дуже лихо, гляньте на неї, весни не переживе. І щоб він не прийшов навіть попращати ся з нею?

Сто червінців даю в заклад, що шельма зявить ся і ми його накриєм!

Але Кармелюк все таки не являв ся. Настав і грудень.

— Ну, пересвяткую у тебе, пане Адаме, — порішив о-

статочно неприборканий Демостен, а там і за діло. Так і здасть ся, що шельма десь скрутив собі карка!

— І мені так видаєть ся, сказав Пігловський' — але з бабою, остаточно, треба вже покінчити церемонію.

Так серед мужиків і вижидання — незамітно наблизились і Різдвяні святки.

»Прийнявши щасливо святу вечерю, усеньке село Головчинці погрузилось в безжурний і тихий спокій святочного вечера. Через якийсь час бродили що по селу малі »хрещеники«, розносячи своїм хресним родичам святу вечерю, але розгуляла ся заверюха і їх позаганяла до хат.

Тишина і мовчання окитали все село. Мирний празничний вечір завадив і об хату Кармелюка.

Тепер вона видавалась вже о много веселійшою. Стіни її чисто вибілені, жовтою глиною помазану долівку застеляли маленькі »коци«. Біля ікон, пристроєних мережаними ручниками, мерехтіла лямпадка, а під образами, на столі стояла кутя. Стіл застелений був чистою скатертию, а на столі стояла велика миска з пирогами.

Марина все робила власними руками, що коштувало її богато труду. Страшний кашель і безустання хороба зморила її, але вона все перемогла лишень тому, щоби її діти свято Різдва христового могли так стрічати, як і чужі діти. Вониж прецінь так давно вже не бачили такої богатої куті!

Тепер, втомлена незвичайним трудом, вона спокійно спала на лаві. Голуба, прозора тінь від лямпадки стелилась по її худім, змученім лици. Воно було спокійне, як спокійною була душа Марини; діти її були ситі і вдоволені, чоловік не показував ся, чим відгонював від її серця мучливу спокусу що раз то дальше, може й на завсігди. Теперішностию вона була вдоволена, а про будуччину навіть думати не хотіла... Молодший син Петрусь, вже давно спав кріпко і спокійно; лише старший синок Кармелюка, Васько не спав.

Він нині задумав, як звичай велить, побігти до хрестного батька і занести йому святу вечерю. За се він певно наділив би його »шагом«, а то й медяником, але мати, налякавши ся заверюхи, не пустила його, а приказала остати дома.

А він вже був зовсім одягнув ся, навіть і вечерю навязав у хустку. І щож йому зробить заверуха? Чиж він ще такий маленький? Слава Богу — господар! Хлопчина приклав лице до віконних шиб і приняв дуже поважний вид.

Йому видалось, що сніговиця трошки притихла. »Побіжу, вигляну, може вже зовсім надстала?« — подумав хлопчина.

Обережно зісунув ся із лави, накинув на плечі свитину, надів на ноги материні чоботи, відчинив двері і без шелесту висунув ся до сіний. Сінешні двері були заперті засувом. Хлопчина з трудом відчинив двері, за котрими метелиця насипала вже добрий вал снігу.

Виглянувши за двері хлопчина переконав ся, що заверюха гуляє ще повною силою. Огірчений тим він вже ладив ся вертати в хату, коли його бистрий зір заглянув якусь тінь, котра мелькнула коло повітки. »Хто там?« — хотів вже було крикнути Васько, але сейчас притаїв віддих, неначеб хто йому наказував, що тепер не можна кричати. Тимчасом тінь спрямувала у хату, обережно — і за хвильку Васько вже міг пізнати, що се йшов високий мужчина, одітий в кафтан і смушкову шапку. Серце хлопчини забилось і від радости і від страху.

— Ой, хто то? — вирвало ся у нього придавлене запитане, коли прийшовший порівнав ся з ним.

— Цить прошепотів Карменюк, хватаючи хлопця за руку і втягаючи його за собою до сіний, — батька не пізнав! — і, замкнувши двері на засуву, він горячо притиснув хлопчину до себе. — Ти, Васько, ти? А який же ти великий виріс! Смільчак? Давай приглянутись тобі, — говорив він дальше, відходячи з хлопчиною до відчинених хатних дверий. — Сину мій, розрадо моя! — Він пригорнув хлопчину до себе ще раз і вкрив його лице поцілуями. — Дожидав? Виглядав батька?

— Так... ні... так! — путав ся, увесь червоний, Васько і розрадуваний, та збентежений ласкою батька — напрасно вирвав ся від нього, кинув ся стрілою до матери і закричав на все горло: Мамо! мамо! Тато прийшли!

Крик хлопчини розбудив Марину; вона припіднялась і сїла на лаві. Увидївши Кармелюка, вона крикнула не своїм голосом: »ой, лишенькож моє!« і скочила з лави.

— Марино, жінко, чого ти перелякалась? Не пізнаєш мене? Таж се я, твій Іван Кармелюк...

Колиж Марина стояла неначе закаменїла і на її лици не було видно і слїду втїхи, а лишень переляк, Кармелюк додав понуро: »А може не рада?... Не в пору гість?...«

— Лихож, горе моє! — простогнала Марина, не слухаючи Кармелюка, і, сплеснувши в долонї, занїміла.

— Лихо... горе, — повторив з гіркою усмішкою Кармелюк. — Спасибіг, жінко, за пораду. Гай... гай... А я, дурень, летїв, Бог зна відки, щоби з Вами стрічати Різдво Христове.

Намучив ся без Вас, думав, думав, що і в мене є свій рідний куточок... Ну, щож! Помилив ся і тут, старий дурень! Боїш ся приймити і в сей святий вечер? Навіть в сю ніч, коли добрий господар і собаки з хати не вигонить? Красно!... Не біда! Піду глядїти притулку бодай у темному лїсї.

— Татку, не йди, — прошепотїв Васько, віддуваючи губи і кріпко імивши батька за руки.

— Синцю, тобі жаль тата? заговорив, дрожачим від зворушеня голосом, Кармелюк. — Дитино моя мила... спасибіг тобі...

На звук сього голосу чоловіка, серце Марини забилось кріпше і облесні обітницї пана, погрози і страхідня батюшки все се в одну мить зчезло перед звуком сього голосу, — остав лишень одинокий жаль за нещасного вигнанця.

— Іванцю, — бідолашний мій! — крикнула вона тихо. Чого, пощо ти сюда прийшов?...

І, прилягши на грудь мужа, Марина гістерично роздиралась.

XXIX.

— Марино! Дружино моя, що тут стало ся? — проговорив здивований Кармелюк.

— Нічо, нічо! — прошепотіла Марина відриваючись від його грудий і налякано обзираючись довкруги. —

Як ти сюди зайшов? Чи бачив тебе хто?

— Ніхто не бачив; на дворі заверюха мете, що пять кроків чоловіка від дерева не розріжниш. Абож пани до сеї пори ще не вспокоїлись?

— Ні... ні... Ти не знаєш, вони все бачуть, все чують...

— Успокій ся, голубко, — перебив Марині Кармелюк, стискаючи її горячі руки. — У тебе нема лиця, ти вся гориш. Кажу тобі: ніхто мене не видав, я перебуду тут з вами аж до досвітку, а завтра ночию опять прийду.

— До досвітку! — крикнула в страху Марина: — ні, сьому не бути, треба втікати!

— І чомуж се? Говори на розум, Марино, — проговорив вже трівожно Кармелюк, щож засідка яка? Ти може що знаєш?

— Не знаю нічого... ні... Так... чекай... девкруги всї говорять... Пани всї чекають... Янчевський тут.

—А... пан Янчевський тут!.. Значить хотять вчинити облаву на хутряного звіря, — промовив неясно Кармелюк, — окружити берліг і викурити...

— Ой,, Господоньку, Бженьку, щож се? — прошепотїла з остраху Марина, хватаючись за голову.

Кармелюк сей оклик взяв за прояву страху.

— Та успокій ся Марино, жінко, — сказав він, опускаючи свою руку на її плече. Яж тепер не хлоп панський а страшний Кармелюк, — менї лишень показатись би, а всї пани кинуть ся у розтїч...

— Лиши, Іване, на Бога... Їх богато там... Молю тебе... бодай задля отсих дїтий. Ох, ради тих нещасливих!

Марині пригадались облесні слова пана і вона гірко заридала, закривши руками лице.

—Постій, Марино, успокій ся, — заговорив ніжно Кармелюк, — так знай, що ніч ще наша, в сїй же хвилинї пани не застукають, а треба би все обдумати раз на завсїгди.

Він здіймив із себе кафтан і шапку, обіймив Марину рукою і посадив на лаві. Васько ще раз увесь час тої сцени

стояв біля батька, насуплював брови і моргав з натугою повіками; тепер він знов підсунув ся до батька і пристанув біля него. Кармелюк притис сина к'собі.

— Слухай, Марино, — проговорив він із спокоєм, наколи пани завзялись мене ловити: вони не забудуть і про вас; не піймають мене, на вас відімстять ся.

При тих словах мужа Марина здрігнула від ніг до голови.

—Тут вам не жити, — говорив дальше Кармелюк. Я все так урядив, щоби вас перевести у Бесарабію, є пашпорти, є гроші і коні, — все... доїдем до Дзвонарів, а там ожидає вірний чоловік. Мигом переправлю вас, уряджу і заживете...

— Татку, я поїду з тобою! — прошепотів з радістю Васько.

— Поїдеш, сину, вільний будеш, — сказав в одушевленю Кармелюк і горячо пригорнув до себе хлопя.

— Ні, ні! —крикнула Марина, — сьому не бути! Не може се статись! — повторила вона уперто, — пан піймає кажу тобі, — майже крикнула вона, не даючи відповісти Кармелюкови, і додала страшним шепотом: він слідить за мною.

— Так їдемо в сій хвилині — кінь чекає... бери діти, а більше нічого й не треба, — ся ніч ще наша.

— Ні один день, ні одна година... — перебила йому Марина і скочила з місця: — втікай, втікай скорше, — заговорила вона бистрим і уривочним шепотом: — Христа ради втікай... Зловлять тебе... замучать... і нас....

— Так отже, значить ся, відказуєш ся їхати і зараз на все? — промовив понуро Кармелюк, піднимаючись із місця, — згадай Марино: а чейже ти моєю жінкою і материю моїх дітий.

— Мати!... Яка я мати? крикнула з гірким риданем Марина, — я їм ворогом! Я прокладати гадина! Але ні, ні, — нехай все пропадає, — не можу!!! Іванчику мій! Друже мій! — заговорила вона, мішаючи слова зі сльозами, — не можу їхати... він сейчас нас зловить.... Поглянь же якою я стала, як же мені їхати! Час мені лагодитись в пропавшу сто-

рону, в иншу дорогу; ой, згалянь ся наді мною! Чейже мені і так не довго остає до житя! — гірким риданем вирвались у Марини послідні слова. У перве ся страшна гадка ужала перед нею в повній наготі. Марина обхопила мужа руками за шию і пришавши головою до його грудий, заплакала безпомічно і гірко.

— Марино... Марино... прошепотів Кармелюк, пригортаючи до себе дрожаче від сліз худе тіло жінки.

— Пожди, Іване, промовила опять Марина, віднимаючи голову від грудий мужа, і отираючи сльози руками, — може бути, що й не побачимось тут... Прости мене.... за все... за все... за мої докори... за злобу.. Я знаю, не така тобі потрібна була жінка!... Але чиж я сьому винна? Ой, Боже мій, а чейже і мені хотіло ся жити...

— Бог з тобою, Марино, чи тобі мене просити?... Ти мені просити за се, що хотя і не з власної волі, а всеж таки завязав тобі сьвіт, — проговорив Кармелюк дріжучим від зворушеня голосом.

— Що було, те минуло, —казала дальше, ковтаючи сльози, Марина, — но наколи ти бажаєш, щоби моя душа бодай на тім сьвіті зазнала спокою, то поклянись мені, що ти покаєш ся, що залишиш душегубство. Господь ласкавий, Іванку... Він простить, помилує... Погадай про свою душу, про діти... твій гріх впаде і на них.

— Кляусь тобі, Марино, — сказав із глубоким чувством Кармелюк, — не проливав я із свойої вини людської крови і не проллю, не був я душогубом і не буду; клянусь що буду жити лиши для добра людий, своїх братів...

— Спасибіг. Іванку... спасибіг... прошепотіла Марина зівсім обезсилена горячим поривом. Про дітий не забудь... чаколи я їх лишу... вони чейже були нашою відрадою... — Марино, — закликав Кармелюк, — нехай про мене забуде Бог, наколиб я коли на них призабув. Пращаюсь з вами, але лишень до весни.

— На Бога Іване !...

— Не бій ся, Марино, прийду за вами, але не сам один.

— Вечеру сьвяту, ось вона, — Марина подала чолові-

кови завязану Васьком вечеру, — візьми з собою... може в послідне...

— Татуню! — крикнув із слезами Васько. — Не йди від нас... Я не дам тебе панам... не дам.. не дам! Хлопчина обіймив батька за коліна і, уткнувши в них голову, голосно заплакав.

— Сину мій! — прошепотів Кармелюк і горячо притиснув хлопчину до своєї груди. — Ні... досить... Не могу! Візьми його!... Хорони вас Боже! — крикнув він, з натугою відриваючись від сина; плачучого хлопчину передав жінці і, закривши рукою очі, поспішно вийшов із хати.

— Здержуючи з трудом, підступаючі до горла стони, вийшов Кармелюк у сіни.

Коли двері за ним замкнулись, у нього проявилось мимоволі питанє: як скоро він знов переступить ті пороги? І серце Кармелюка защиміло: із глубини душі піднялось темне неясне перечутє, що він сюди вже більше ніколи не верне....

Він ще раз оглянув ся на жінку, котрої стать слабим пятном біліла на стіні темних сіний, ще раз махнув її рукою, насунув на очі шапку і потонув в глубокій темряві ночі.

Сипав сніг, густий і мягкий. Великі його платки безвучно падали на землю, укладались тонкою верствою на одінє Кармелюка, нависаючи на бровах, заліплювали йому очі. Довкруги було тихо, ніхто небезпокоїв нічної мовчаливости... Здавалось, начеб то чиясь невидима але могуча рука хотіла придавити тою холодною білою габою всяке животіннє на перемерзлій землі, всякий звук, деякий порив людського серця...

Кармелюк ще раз оглянув ся в сторону своєї рідної хати, обтер рукавом непрошену слезу, натиснув на голову шапку і бистро подав ся наперед, стараючись бодай своїм швидким рухом заглушити нестерпимий сердечний біль.

Густі пасмуги падаючого снігу закрили усе довкруги білявою пеленою. У віддалі 10 кроків, годі було розпізнати дорогу, де-не-де крізь сю білу, рухому ослону, мелькали світлими пасмугами і пятнами маленькі вікна снігом зане-

сених хат. І не думаючи про дорогу, Кармелюк брив снігом все вперед. Кождий наворот, кождий рівчик був йому добре знаний.

Тепер однак сї незначні подробиці родимої місцевости, пригадуючі йому золоті спомини діточих літ, не звертали на себе жадної уваги.

Він мовчки йшов вперед, понуривши голову і не дивлячись наперед себе. Гадки його були там, в оставшій за ним рідній, убогій хаті, тепер теплій і ясній, з кутею й пирогами коло образів. Йому так й хотілось вернути назад, пригорнути до себе хору жінку, дітий, і сказати їм крізь сльози: »не гоніть мене, приймітъ назад«... Яж нещасливий, долею обраденний батько! Я піду завтра до пана, впаду перед ним на коліна і буду молити його, щоби він мені простив, забув за все... Я намучив ся... Я намучив ся, знеміг ся і вже більше нї чого не хочу, нї волї, нї долї... Я буду працювати як вірна худоба... дозвольте лишень мені дожити тут із моїми рідними сиками, підховати їх нещасних, малих, в нічім невинних«. Мимо сього Кармелюк понимав, що йому ніяк вертатись. В недоговорених і без звязи сказаних словах жінки, в її наляканих, лихорадних рухах, в тім як вона його поспішно виряджала, у всім тім було щось зловіщого...

»Чи не слідять вже тут за мною?« — подумав він огірчений.

Може статись... Скорше, скорше відсїля! В темний ліс, в печери!... Лиси мають нори, вовчиця сидить у свойому барлозї, кормлячи своїми грудьми вовченят, — лишень я одніський не маю нї родини, нї рідного гнїзда! Лишень я в ту святу ніч, маю іти крізь заметіль в безпуте дальше і дальше, куди очі дивлять ся, дальше від тепла і світла і людського жилища!...«

Кармелюк кріпко пригорнув до груди загорнену в хустка вечерю, котру йому жінка дала і тихенько прошепотів:

— Куди іти? Де голову приклонити?

Перед його очима стала знов лишень що пережита сцена, блїда, змучена стать жінки, її мова... І остра, пекуча гіркість піднялась із глубини душі і затопила всю грудь...

Звісивши голову на груди, мовчки ступав Кармелюк, не замічаючи нічого довкруги. За ним неслись його чорні думи...

Таким чином йому вдалось вже вибратись за село, коли напрасно здержав його чийсь захриплий, пяний голос.

Кармелюк здрігнув, інстенктивно вхопив за ножаку і підняв голову.

Перед ним стояв якийсь присадкуватий чоловік, загорнений в свиту, з насуненою на очі кучмою. завіяне снігом лице годі було розпізнати, але Кармелюкови видалось, що острий погляд незнакомого спочав уважно на його лиці. Остаточно він вскорі переконав ся, що його побоюваня були безпідставні: незнакомий стояв на ногах не конче певно і говорив пяним плутаючим ся язиком.

— Ей, ти, — крикнув він хрипким голосом, — відповідай, коли питають! Чому мовчиш, чи ти пан якийсь! Та не крутись, а стій прямо, сто чортів матері твоїй!

Незнакомий заточив ся і мало що не перевернув ся, але, домахнувши руками, здержав сяку-таку рівновагу.

— Бо ти, чоловіче добрий, здорово, здаєть ся, нализав ся, — відказав Кармелюк — коли в такий святий вечір чортів згадуєш!

— Нализав ся або й ні, — се не твоє діло! Що ти мені пан, чи економ? Та що мені і пан! Я самову панови плюну у вічи, а ти відказуй: де Головчинці, куди їх чортяки запропастили?

Кармелюк хотів вже було показати дорогу, коли пяниця, не слухаючи його пояснень і заточуючись дуже, завернув в напрямі до села і за хвилю зник в білій, сніговій метелі.

Кармелюкови стало лекше на серці.

— Заяць, травлений заяць! — прошепотів він з огірченем. — Навіть пянюга стрічений на дорозі, змушує мене хватати за ніж...

Кармелюк звернув з дороги і подав ся до невеличкого гаю, що припирав до величезного соснового ліса який тягнув ся десятками верств. Увійшовши кілька кроків, він голосно

свиснув; у відповідь почулось кінське іржанє. Кармелюк незабаром вийшов на вузеньку стежечку. Дійшовши до перевеленого через дорогу дуба, він повернув праворуч і наткнувся остаточно на маленькі саночки, запряжені в одного коня.

На вид господаря кінь потихонько заіржав і підніс до нього морду. Кармелюк здіймив з коня попону, відвязав мішок з вівсом, розсів ся в саночках і звернув напрямець. Через кілька хвилин він виїхав на широку дорогу і в'їхав у темний бір.

В лісї було зовсїм тихо. найменший вітрець не долїтав сюди. Вже трошки було провиднїлось. Очевидно зійшов був пізний місяць, але крізь товсті слої снїжних хмар світло його проникало блїдим, матовим відблеском.

Неповорушно стояли мохнаті ялицї, прикриті густою серствою інею і снїгу. У тій величній тиші було таємне і величне. Видавалсь наче свята ніч тихим кроком зійшла і над сей зачарований ліс. Кармелюк пустив поводи і знов призадумав ся: тишина ліса навівала на душу мягку журбу і уносила його спомини до щасливих літ житя, коли то він на кружку своєї родини, тодї ще веселої, стрічав сей великий день.

Де се щастє, де ті роки тихого житя? Куди його кинула судьба?

Нї, не судьба, а дика панська злоба. Страшна їх воля над душею чоловіка.

— Звірюки бездушні! — проскреготів в голос Кармелюк.

Перемучившись так три годинї, він остаточно виїхав на добру дорогу.

Метелиця тимчасом притихла, вітер розганяв хмари і небавки небо закрасилось холодним, синьоватим відблеском. Кармелюк мало-помалу зміг розпізнавати яснїйше черти коня і обриси дерев... Остаточно досвіток настав в повній своїй силї. Очищений з хмар небозвід здавалось припізняв ся і зарумянїв від блеску далекої ранньої зорі.

Кармелюк зняв шапку, перехрестив ся і пустив коня іти вільним ходом. Прогалину переступила небаром друга прогалина, очевидно також поперечна дорога, на котрій виднї-

ли ледви слабонько присипані пухким снігом сліди мужицьких саний, переїзджаючих туди не дальше як годину перед тим. Кармелюк зліз із саний, лишив коня на дорозі і рішив перейтись, щоби розглянути дорогу і рішити, куди повернути. Нагло почув ся голосний кінський тупіт. Прямо на нього несли ся сани, запряжені парою прегарних, панських коний; в санях сидів якийсь пан закутаний з головою у великанску янотову шубу, на козлї сидів візник і якийсь мужик.

— Гей, люди добрі, а куди тут дорога на... почав було Кармелюк, але візник лишень бляснув батогом і сани в одну мить промчали біля нього.

— Иш ти, — прошепотів Кармелюк, — трьох одного бочить ся. Ну, значить, треба їхати за ними. Доїду до якого жилища та там і розпитаю.

Кармелюк тяжко зітхнув. Столїтнього дуба не прикріпленого корінєм до землї. зломить буря, а як жеж без підпори може уцїлити один чоловік? Чи чував він від кого небудь ласкаве, задушевне слово?... «Чував, чував« — мало що не крикнув він. — Від неї, від тої чистої, повабної дївчини, мельнувшої перед ним, наче падуча зірка... Але де вона... чи і згадує вона його?! Добра, чиста дївчина, з ангельським серцем і ясною душею! І чи сміє він думати об нїй? А чомуж би нї? Чомуж би не можна думати о сонцї і хмурому борсукови? Але який же хосен із сього думаня?... Вона вже вийшла замiж. забула про свою стрічу із страшним Кармелюком«...Кармелюк зівсїм затопив ся у темні думи.. Не підводячи понурих очий, він не звертав на нїчо уваги, що діяло ся довкруги його; кінь ступав тихим кроком, звертаючи після свойого вибору на перетинаючі ся лїсні дороги... Тимчасом підняв ся вітер... Мохнаті ялицї сердито закивали головами, по лїсї проніс ся глухий шум. Клаптики снїгу замелтушились у воздусї...

Задля гущі лїсової годї було вітрови розгулятись як слід; але по його силї гудїня можна було догадуватись, що у полї розігралась люта метелиця...

Кармелюк схаменув ся. Він припідняв віжки, став на

санях і оглянув ся кругом. Йому видалось, що якась чорна тїнь перебігла за ним дорогу.

— Чи не вовки се? — подумав він і неустрашиме його серце трівожно забилось. — Ось він, неожиданий кінець! Страшного Кармелюка, недоступного панам, знівечать вовки!

Не вдаючись в непотрібні роздумуваня, він оглянув пістолї, встав на санях і свиснув.

Зловіщим відгомоном проніс ся його свист попід склепіня темного і понурого лїса.

Кінь застриг ушима і хистко рванув вперед.

Метелиця лютувала.

Тепер Кармелюк зівсїм вже не міг розторопатись. Він їхав прогалиною, однак пізнати можна було, що се не була дорога, бо сани його западали то в глубокі ями, то вискакували по пеньках.

Положенє ставало небезпечним. Змучений кінь декілька разів приставав, але неволений господаром, знов силкував ся пробиватись снїгом вперед; замети снїгові ще більше тамували рух. Годї було вгадати і означити пору, бо і зірок не було видно і Кармелюк не міг нїяк пізнати: як далеко ще до розсвітку?

Він вернув ся до свойого коня і поїхав слїдом проїхавших саний. Поволи лїс почав ставати що раз то рідшим, а через годину їзди на його обрубцї побачив Кармелюк велику подвійну хату з богатим обійсьтєм, окруженим високим частоколом; ворота були відчинені. Кармелюк в'їхав у ворота, і, переїхавши широкий переїзд, переполовлюючий хату на дві половинї, навернув прямо до довгого піддаша, під котрим стояли ріжні сани. Навертаючи, він вчинив так наглий закрут, що о мало що не наткнув ся голоблями на другі сани, запряжені парою добрих коний.

— Ей, паночку, обережно, — чи не хочеш ти моїм коням висадити очий? — проніс ся із саний дзвінкий голос.

Кармелюк оглянув ся.

XXX.

В санях, на високо підмощенім сіном сідженю, сиділа красуня-молодиця. Її округле смагляве лице завивала червона хустка, повязана низько, майже над самими бровами, чорними і густими. Великі карі очі гляділи весело і палко. Ясно-червоні повні губи були напів отворені, а з поза них мелькало два ряди білих, мов жемчуги, зубів. На ній був синї халат із сірим смушковим ковніром, перевязаний в стані червоним поясом, з під халата видно було маленькі червоні сапянці. Молодиця держала в руках поводи і здавалось, що має замір від'їзджати. Облита рожевим світлом раннього зарева, красавиця була надзвичайно понадна в сю хвилю і Кармелюк мимоволї задивив ся на ню.

— Деж ваш добрий день, паночку? Відки Бог провадить, говорила дальше моторна молодиця, з вдоволенєм сипняючи свій погляд на хорошій статї Кармелюка. Кармелюк був одїтий в синю бекешу і високу, сіру смушкову шапку — улюблений стрій панських економів і дрібної шляхти.

— Добрий день! — відказав привітно Кармелюк, злїзаючи із саний і з вдоволенєм розпинаючи спину. — Заблудив я в дорозї, та тепер і не знаю де я.?

— А деж, як не в безверхій корчмі, — усміхнула ся молодиця і блиснула осліпляючо білими зубами.

— Фі-і! — просвистів з протягом Кармелюк. — Ось куди занесло! Шкода! Хай то чорти візьмуть! А не знаєте ви, крале, як би менї чим скорше дістатись на Дзвонарі?

— А як же не знати. знаю... Так ось перехопитись поле... і охоча на слово молодця почала пояснювати дорогу. — І менї тудиж дорога... Там моя корчма недалеко, хочете — проведу.

— Не можна, треба дати коневи відітхнути: цїліську ніч блукали. А куди-ж вам так рано? Підождїть дрібочку, а тодї разом і рухнемо.

— Нема коли, треба поспішати: цїліську ніч ховались

перед заверюхою, а чейже нині Бог дав велике свято, так належало би господині бути дома.

— Лячно перед чоловіком? — моргнув бровами Кармелюк.

—Чоловіка давно у москалї віддала, — відказала з усмішкою красавиця, — сама собі господиня.

— Не вжеж? підморгнув її опять Кармелюк, по неволї віддаючись веселости. І задля когож так із святом спішите? Чейже ще дуже вчасно... Одинцем їхати лячено.

— А менї кого боятись?

— Ще і чортяки по землї вештають ся.

— Не лишень чортів, — а й самого Кармелюка не боюсь, — відказала моторно молодиця.

— Го, го! — розсміяв ся Кармелюк.

— Абож то він страшнїйший від самого чорта?

— А певно, що так коли від него всї панї втїкають.

— А виб втїкали?

— Я? — молодиця повела чорною бровою і, мелькнула очима, сказала: — я би його, як ниточку, довкруги пальця обвила.

— Деж там!

— Ось лишень приведїть, то й побачите!

— А приведу, їй Богу, що приведу — Відказав Кармелюк, підкручуючи вуса. — Побачимо хто виграє. Перед ним баби як свічки, тають.

— Деяка розтає, а деяка і розпалить, — і молодиця розсміялась дзвінким, срібним сміхом і обкинула Кармелюка таким палаючим поглядом, від якого у кождого забігалиб мурахи поза шкірою. — Лишень не забудьте про мою корчму. Уляни — салдатки-шинкарки у Чорному лїсї... та лїпше всього ви сїдайте зі мною в сани, — місця вистане, підвезу.

— Рада би душа до раю, так гріхи не пускають, відказав Кармелюк, знимаючи шапку і кланяючись молодиці. — А в корчму заверну і з Кармелюком, — не прогнївайтесь.

— Красуня кивнула головою. — Глядїть же, а то я дожидати му — вона шмагнула батогом і виїхала з двора.

Кармелюк розпряг коня прикрив його дергою, дав вівса

і пішов до корчми. По його лиці все ще таки блукала усміхка. Розмова з моторною молодицею полишила у нього в душі якийсь ясний і відрадний відблеск. Від блеску її зубів, від сріблиного сміху, горячих очий і веселої балачки — неначе легче стало віддихати.

— Ось хто живе без журби і нарікань. Ех, таким лишень жити! — подумав собі Кармелюк і вхопив ручку від двеий.

У корчмі не було нікого, лишень один молодий Жид стоячи з натугою поглядав на двері. На вид Кармелюка він вчинив якийсь неозначений рух і сейчас заговорив бистро і безладно:

— Ой, ой. Як рано пан встали!

Чого вам,пане? Меду, горілки, чи пива все є... Ой, ой, все є!

— Дай стакан горілки і закусити чого... Перезяб.

— А з далека пан їдуть?

— Заблудив в лісї...

— Ой мамеле!... Пан виїхали з дому ночию і під таку заверюху. Ой, вай такого заверюха!! Зараз, зараз, в тен момент, — перервав шинкар сам своє бовтанє, запримітивши, що Кармелюк сердито насупив брови. — Ось горілка, — Він поставив перед Кармелюком кварту, — а закуску сейчас принесу...

— Але ти не отягайсь! — сказав грізно Кармелюк. — Хліба і сала: менї спішить ся.

— Хліба і сала, — повторив шинкар з таким видом, наче би йому приходило робити щось дуже гидкого, — хліба і сала! Я для пана маю щось особлившого! — сказав він, підіймаючи до гори свій вказуючий палець і, борзо відвернувшись, вибіг з кімнати. Минуло чверть години, пів, — а шинкар не вертав. Кармелюк вже було хотів встати і пійти слїдком за господарем, коли двері скрипнули і в хату увійшов знов шинкар. У мисцї він ніс товстий кусник свинини і свіжу паланицю.

— Вибачайте, ласкавий пане, — жінка десь була заторотрила ключі, але прошу стрібувати кусень отсеї свинини... цм... цм... — зацмокав він губамг, — се не »щонебудь«!

Кармелюк мовчки приняв ся за їду. Між тим услужний корчмар поставив Кармелюкови ще більший ківш пива.

Кармелюкови стало горячо; тіло його неначе розлилось зівсім.

Воно домагалось бодай короткого відпочинку...

Кармелюк знав, що йому пора вже їхати, коли тимчасом ним заволоділо якесь одеревінє. Він про нїщо не думав, не згадував, а лишень відчував на собі розкіш тепла і ситости. Не спішучись, від дістав з кишенї гаманець і люльку, набив її тютюном, викресав вогню і з вдоволенєм затягнув ся їдким димом.

В сїй хвилї двері відчинили ся. Кармелюк оглянув ся, але сейчас же і вспокоїв ся: в шинок увійшов худощавий мужик в полатаній свитинї і рудій полинялій шапцї баранковій. Підійшовши до шинквасу, він зняв з голови шапку і, віддавши низький поклін, заговорив з шинкарем о чімсь — дуже пониженим і просячим голосом.

Кармелюк на їх бесїду не звертав найменшої уваги. Овіявшись хмарками синього диму, він любував ся перебутим. В його уяві і памяти полишивсь лишень ясний, дрочливий, вогняний погляд молодички і її мелькаючі зуби.

Тимчасом розмова поміж мужиком і шинкарем почала змінятись в гостру перепалку.

— Ну, ти, — мешіґіне, — закричав Жидисько так грімко, що Кармелюк здрігнув і мимоволї почав вслухуватись в розмову, — чи ти з глузду зсунув ся, чи що? Тобі на борг відро горілки! Тобі паршивому харлакови?! І хтож тобі повірить?! Чиж кождий добрий Жид не знає, що ти поганий, паршивий харлак, що в тебе нї поля, нї города, нї хати і крім жінки — нїякої худоби! Нї гуски, анї навіть курки! А тобі давати відро горівки?... На борг! Ой, ой — »файний ґешефт!«

— Змилуй ся, Лейзар, заставлю все!

— Ти, ти заставиш? Ну, що в тебе є? Дірава свитина, чоботи без холяв? Шапка без верху?!

— Відроблю...

— Ти відробиш? Або, може бути, жінка твоя? Хороша робота, добра робота, менї такої роботи не треба!

— По трошки, Лейзар, по трошки...

— Ой, вай! — зверещав Лейзар і відскочив в зад. Нащо мені сей чортівський клопіт!

— На Бога, Лейзар, тиж сам батьком, подумай. щож меш вчинити?... просив ся так жалібно селянин, що Кармелюко ви стало жалко сего обдертого мужика, але жалібне голосіня мужика на Лейзора не робило жадного враженя.

— Що чинити? — відказав він з напрасним сміхом. — А піднеси усім по склянці води. Вода — здоровий напиток. Ой, вей! Куди здоровший від горівки.

— А позволь, чоловіче добрий, запитати тебе, коли можна, нащо то тобі потрібне аж ціле відро горівки, що не соромиш ся запобігати ласки у поганого парха? — вмішав ся в розмову Кармелюк.

— Ой, паночку ласкавий! — звернув ся до нього мужик і промовив, втираючи полою червоні очи:—дав Господь в но чі сина. Пятеро дітий було у мене і всї повмирали... а ось післав Господь і радість. Перебіг я ціле село і ніхто не хоче за кума іти, — а чому? Тому, що я бідний харлак, що не надіють ся, щоби я їм поставив відро горілки... Ой, Боженьку, доведеть ся дитині моїй без хреста на той світ іти. . — мужик утнув лице в рукав і безрадно заплакав.

— Ну, не журись, друже, — сказав ласкаво Кармелюк, — треба землякови помогти в такій »пригоді«. — Ой, ти, гаманове вухо! — крикнув він грізно до Жидюги. — Доволї тобі кепкувати з християнина, бери гроші, він кинув на стіл червінця, — і винеси йому відро горілки, але не відпущеної, а найлїпшої! А ти, брате, присядь ось тутечки — випий чарку! Ти певнїсько здорово перемерз.

Грізний крик Кармелюка вчинив в Жидюзї неожидану переміну: він побілїв як полотно, і в одну мить вилетів із хати, а мужик присїв коло Кармелюка.

Ти із чиїх будеш? — запитав Кармелюк, наливаючи свому гостеви стакан горівки.

Мужик назвав імя і прізвище пана, дещо знакоме Кармелюкови і назву села.

— А яким же чином ти попав ся в таке убожество?

—Ой, паночку, ще і питаєш? закликав гірко мужик, — бачиш, який я, — він розвів руками вказуючи на свою тоненьку стать, — який я робітник, а пан дошкулює... пять днів в тижни панщини... один день остає для себе, а тут ще і жінка сподобалась дозорцеви... не пішла вона на гріх і почав він на нас мститись... Все відібрав і корову, і коні.. а вона бідна ще й розхорілась... Діти пішли... та все хоровиті... умирали.... Звалив він на мене подвійну роботу... ну і пішло все за вітром... став посміховищем цілого села... навіть хати наладити не можу. Ех, від такого житя і до гріха не далечко! — вирвалось у нього голосінє повне щирого горя.

— Не журись, друже, — сказав Кармелюк кладучи свою руку на рамена обідранця, — прийде весна, прилетять вольні птиці і хто їх пісню зрозуміє, сей і волю найде...

Мужик закрив лице руками і сказав гірко:

— Ох, ох, поки сонце зійде, роса очі виїсть. Біда, знай, не за горами а за плечима. Подумайте як я живу: навіть кумом ніхто не хоче бути. Цілу нічку жінка перетомила ся. що вже там баба не робила, — думали, що не жива дитина родить ся, а воно живе родилось, лише хирне, хирне... ось, ось Богови душу віддасть — а ніхто не хоче і хреста дати...

Кармелюка вразили слова мужика. А що може і справді душа родючого ся хлопяти не дала йому в ночі згинути і на дорогу вивела лишень тому, щоби він її увів в мир хрещений?

— А де ти живеш? запитав нерішучо Кармелюк.

— Та ось тут за селом, на »відстаї«.

— Гм, а далеко?

— Та буде верстов зо дві, не більше.

— Зівсім близько, — »духом перехопитись«, — підхопив і шинкар, увійшовши по слідуючих словах в шинок з невеличким барилцем в руках.

— А чи пан-отець також так рано будуть і хрестити?

— Певне, ніяково прийти до него з порожніми руками! — зітхнув мужик. — Треба би йому дати карбованця, або хоч два золоті... Але я побіжу, впаду до ніг, — проговорив він бистро, — може змилосердить ся: дитина хирна...

— Не требаж в ноги падати, — сказав рішучо Кармелюк, піднимаючи ся з місця, — найдесь в нас карбованець. Я в тебе буду за кума.

— Паночку, батечку мій! — крикнув з неуданою радостию мужик і хвативши полу Кармелюкової кожушини, почав вкривати її поцілуями.

— На світ народив! Спас від видимої смерти!

— Цілуй руки, кланяй ся в ноги ласкавому панови, — проговорив радісно і шинкар. — Ой, вей, такому харлакови — таке щастє... Се Бог тобі зіслав на долю твойому синови!

— Досить! — припинив мужика Кармелюк. — Ідемо і то чим скорше, бо я спішусь і мені нема коли баритись.

— В мінутку! — захлиснув ся від радости мужик, а шинкар поперед нього метнув ся в двері, щоби чим скорше вивести Кармелюкового коня.

— Будьте ласкаві паночку, сідайте, а не минайте другим разом моєї корчми. — задріботів він, помагаючи Кармелюкови усісти, обтикаючи йому ноги і поправляючи рядно; мужик примістив ся поруч, а барильце положив в ногах.

— Ну, готово? — спитав Кармелюк, беручи із рук шинкаря важки.

— Готово, готово! — відізвались поспішно і мужик і шинкар.

— Ну, рушай! — крикнув на коня Кармелюк.

— З Богом, з Богом! — повторив три рази шинкар, радісно потираючи руки. Кінь рванувсь і сани посунулись по блискучій білій рівнині.

Через десять мінут мужик підвіз Кармелюка під велику хату, стоячу одинцем за селом.

— Тут? запитав здивовано Кармелюк.

Хата зівсім не була похожа на житло; довкруги неї не було видно ні огорожі, ні города, ніяких будинків, — а і сама стояла у чистому полі, за півтора верстви від села.

— Тут, відказав мужик, вилізаючи з саний і завваживши здивоване кума, поспішно пояснив: — до сеї пори не можу зібратись поправити свою хатку, та »дозорца«, дай йому

Боже здоровля, змилував ся, призволив поселити ся поки що в економській.

— А... — протяжно сказав Кармелюк, згадавши на слово мужика, — ну, заведи коня де небудь та дай йому їсти.

— Сейчас, сейчас... все зроблю, будьте ласкаві, пане милостивий.

Мужик отворив входові двері і знявши шапку, поклонив ся низенько Кармелюкови.

Кармелюк увійшов в слід за ним до сіний, а опісля у велику, зівсім пусту хату і у ній не було найменшої признаки на се, що тут мали жити люди. Ні одного горшка, ні миски, ні ганчірочки на лаві, не було навіть ікон. Велика піч була холодна наче лід; не лишень вогню, а навіть попелу не було видно.

Кармелюк здивований оглянув ся довкруги і з легким свистом сказав:

— Гай, гай, чоловіче Божий, та як же ти живеш, що в тебе ні горшка, ні покришки?.. А деж жінка?

— В тій хаті через сіни... Ми тут не живем, а там, — пояснив поспішно мужик, — так ось переконаюсь як жінці, поділюсь з нею радостию... Може і пан не відкажуть ся зайти?

Мужик вийшов до сіний, зачинив за собою тихесенько двері і через мінуту вернув ся опять.

— Заснула, паночку, сказав він тихо, — лишень, що втихомирилась... жаль будити...

— Нема і потреби, сказав Кармелюк. А деж дитина?

— Баба понесла до попа іменувати.

— Коби вона бодай до церкви не потягла — сказав з досадою Кармелюк. — а ти, брате, поспішись, мені нема коли гаятись.

— В сій хвилині, от лишень затоплю, побіжу за кумою і до батюшки.

— Просиж пан-отця, щоби був ласкав сюди, я гроший не пожалію.

— Зараз, зараз!

Мужик заметушив ся, приніс оберемок соломи, затопив у печі і побіг за кумою.

Кармелюк осунув ся на лаву. Його почала розбирати якаєсь непонятна тупа досада. І по що він згодив ся їхати на хрестини? Не лїпше то було дати мужикови червінця?! З червінцем в кишени пошукав би він собі і пять пар кумів. А тепер потягнеть ся і сухозолоть! Баба, будь ласка, піде з дитиною в церкву, піп не схоче перед »відправою« хрестити, а »відправа« довга, до сього ще процесія — відтак захочеть ся і пан-отцю розговітись, відітхнути. А опісля накопичить ся гостий: святочний час... а пани в Головчинцях можуть перенюхати.

— Ах, смикнула мене лиха година! — прошепотів з досадою Кармелюк і спершись лїктями на стіл опустив голову на руку. — А на серцї, то вже так погано, неначе там сотня кошенят драпає, — зівсїм не до людий! Бо — і в голові щось шумить.

— Ух, ти! простогнав він голосно.

— Зівсїм погано... і нудно-скучно якось. Не богато, здаєть ся, і випив: стаканець горілки і кішник пива і так розібрало?

Кармелюк потягнув рукою по голові і кругом оглянув ся: голова у нього дуже боліла, перед очима стали переплитати зелені смуги, усе тїло якось отяжіло.

— Добреб було переспатись, подумав він витягаючись... коли в тім напрасно перед його очима буквально замиготїли вогняні очі молодицї і її білі лискучі зуби...

XXXI.

— Що се, та я і справдї в снї, — сказав голосно Кармелюк і потряс головою. — Ага, ось і кума, — в сїнех почулись кроки, — ну, охрещу, та і чим скорше в дорогу.

Двері справдї відчинились і до хати увійшов мужик в супроводї хорошенької, гостроносої молодички, тоненької і верткої.

Ось, пане і кума; не во гнів вам, ліпшої не найшов, — сказав він, кланяючись опять Кармелюкови.

— Бо ліпшої й не треба, де ти найшов і таку кралю? — відказав люблязно Кармелюк, встаючи з місця і кланяючись молодиці.

— Ласкавий пан сміють ся наді мною, бідною, — потупляючи манірно очі сказала молодичка.

— Нехай наді мною так посміє ся доля, коли я брешу!

— Знаємо, знаємо вашого брата! — всміхнула ся ласкаво молоденька кума. — А ось з таким кумом не гріх буде і чарочку випити — як се правда.

— А тут як раз і горілка і закуска є! — крикнув весело мужик. — Я в тій хвилині й принесу.

— Не годить ся до хресту, — припинював його було Кармелюк.

Але мужик махнув рукою і авторітетно заявив:

— Для знакомства з кумою і закон приказує. — і вибіг із хати. Він вернув ся з фляшкою горілки, а поставивши її на стіл, крикнув до куми: — ану кумко-любко, поможіть закуску внести!

Через хвилю на столі явились і миски з пирогами, і ковбаси, і солонина вуджена, і солені огірки, і фляшина доніканки і пшеничні паляниці. Все те вносили і розставляли на столі мужик і веретлива молодичка.

— Ого-го, куме, здивував ся Кармелюк. — Алеж бо в тебе припасів приладжено для цілої сотні салдатів.

— Кума, спасибіг її, принесла, — покивав головою мужик. — Не даром кажуть, що як Бог кине на чоловіка оком, то щастє до нього так і пхаєсь і дверми і вікнами.

— Що правда, то правда! — Підхопила молодичка. — Ось ще досвіта ти прибігав до мене, нарікав, що ніхто до тебе в куми не хоче йти. А тепер ось і Охрім і Степан набивають ся один на другого, в другу і третю пару. Щасливий твій синок буде, Іване.

— Ах, ти, Боже мій! — ось я вже сього не ждав і не ду-

мав! — крикнув радісно Іван. — За таку новину не жаль і по чарці випити. Наливай же, кумо!

— А тож бо, сейчас! — молодичка налила повну чарку горілки і поставила її на тарілку, піднесла із поклоном, повним залицяня, Кармелюкови.

— Не годить ся, кумо... вже хай після хресту! — намагав ся було відмовити Кармелюк, але кума лишень махнула рукою.

— До хресту лишень і кумуєть ся, пане, — підморгнувши вона бровами, — а подорожньому чоловікови... з дороги... се неначе лік. Їй Богу! Випий же із моїх рук, куме! — додала вона і знов поклонилась і потупила очі.

— Хиба що із твоїх рук. — згодив ся нехотячи Кармелюк. — Алеж бо і ручки у вас, кумо, неначе у панянки: білі і пухкі неначе пшеничні пампушки.

При тих словах Кармелюка молодиця крепко зарумянілась і о мало що не випустила з рук тарілки.

— Ну — і кум же! — сказала вона із вимушеною усмішкою. Небезпечний, засоромив мене так, що мало що і посуди не розбила. Чоловік мене жаліє, не дозволяє занимати ся тяжкою роботою, ось і руки білі, — пояснила вона.

— Значить — варто. Наколиб так і мені така, то я би, як у піснях співають, — підморгнув бровами Кармелюк, — »цілував би, любував, ще й до печі кухарочку найняв!«

— Ну, алеж бо і жартобливий кум, з вами і кумувати страшно, — розсміялась молодичка, кивнула плечком і, відвернувшись до мужика, дала і йому чарку.

Кармелюк опустив ся на лаву і опять узяв ся за голову...

Голова розболілась і, мимо всяких його з'усиль, його гадки якось плутались, неначе щось мутнього переливалось у його голові.

— Чуєш, кумо, — сказав він голосно, — а внеси но кухоль зимної води, мені ніяково... Голова кружляє.

— Та се баба тут накадила: цілісеньку ніч окріп грила. Я відчиню двері, мигом перейде, — новий кум Кармелю-

ка відчинив двері і в хату перевалилась струя свіжого воздуха.

— Ага, може бути, що й зачадив ся... згодив ся і Кармелюк, втішений таким природним поясненем свойого химерного недомаганя.

— А ви, паночку, роздягніть ся, скиньте із себе кожушину, воно сейчас таки і відійде! — засуятилась коло Кармелюка весела молодичка.

— Справді, справді, — приговорював і кум: при зачадженю — перша річ свобода тіла, а ми тут положимо панські річи.

—Будь ласкав, — згодив ся Кармелюк. Він лійсно почув в собі духоту, — кожушина буквально давила його і кров дудоніла у висках.

Кум і кума кинулись помагати дорогому гостеви. Кармелюк зняв кожушину і повстянки і хотів було остати в чемерці так молодиця спротивилась і тому.

— А пояс, паночку? — защебетала вона, — ой, ой, та тут ще і пістолі, кождий по пів пуда ваги, їй Богу! І якіж страшні! Скиньте ви все, паночку, та розстібніть чемерку... Так воно ліпше буде і від голови відійде.

Піддаючись її щебетаню і бажаню облегчити тягар і біль голови, Кармелюк здіймив пояс з пістолями і розстібнув чемерку. Молодиця поскладала коло нього усі його річи. І справді, йому неначе полегчало; але, відсапнувши три рази глибоко, він все таки наказав свому кумови:

— А ти, брате, бігай чим скорше до попа, бо я спішу ся.

— Сейчас, сейчас! — схаменув ся мужик і, вхопивши шапку, кинув ся з хати.

Тимчасом кума присіла коло Кармелюка і розсипалась в люблязній ввічливости. Вона угощувала його то сим то тим, красила свою бесіду жартами, не жаліла і підморгувань, та, не зважаючи на відмови Кармелюка, таки принудила його випити ще одну чарочку.

— Алеж бо з вами, кумо, і сидіти лячно, — підсміхнув

ся Кармелюк і сильно заточив ся на бік. — Так угостите, що і дитину загубимо.

— Нічого, добрі люди поможуть! Таке свято Господь раз на рік дає, а такого кума може раз на цілісеньке житє! — — вона лукаво повела бровами, розсміялась дрібним сміхом і закрилась мережаним рукавом сорочки.

Кармелюк вже не перечив і позволив собі наляти ще одну чарку. Голова у нього тяжіла а на душі яснійшало... І горе і скука улїтали десь далеко... І хотяй ноги у нього отяжіли неначе олово, за те на душі полекшало якось без причини. Він вже навіть не думав про се, що треба поспішати: йому добре було сидїти тут в теплї, не рухати ся і про нічо не думати.

Минуло не богато часу, чи Кармелюкови видалось се лишень завдяки веселій щебетусї, — коли двері відчинились і в хату увійшов мужик в товаристві двох високих селян.

— А ось, пане куме, ще куми! — звернув ся він весело до Кармелюка. — Як довідались, що такого величнього кума менї Бог післав, так пів села захотїло поріднитись!

— Здорові будьте, добрі люди! — привитав увійшовших Кармелюк.

— Із святим празником, паночку, — відказали увійшовші, низенько кланяючись і скидаючи шапки і свити.

— А виж кумцю-голубок, чого вже »приматкобожились«? — підморгнув мужик молодичцї. Взагалї він тепер подивсь о много свобіднїйше і не мав вже такого пожалїня одного, забитого виду як в шинку. — Так і прилипли до нашого добродїя! Частуйтеж і других кумів... Перед Богом всї рівні.

— Перед Богом, але не перед серцем, — всміхнув ся один із прийшовших, великан, з превеликими чорними вусами, похожий у всім на панського доїзджаючого.

— Видумайте! — здвигла плечима молодиця. — Для мене усї куми рівні... Ось сейчас усїх почастую й приголублю.

— А може і приголублю? — всміхнув ся Кармелюк.

— Чомуж би й нї? — Наколи добрий кум, то й не гріх!

— відказала вертлива молодичка. — Кум все одно, що і родич!

Вона встала, налила два стаканчики і піднесла їх новим кумам.

Кума метнулась з охітю сповнити внесенє вусача, але Кармелюк заперечив:

— Спасибіг за честь, добрі люди, лишень мені вже годі, начастував ся з молодичкою... Вибачайте, не втраплю і в двері!

— Кума підведе, — усміхнув ся господар.

— Не погорджайте паночку, — прикмітив троха з гордо вусач.

— Не погорджайте, — приговорював і його товариш.

— Та що вам одна чарочка завадить? — Се так як би зайвий сніп на віз. Добрі жорна все перемелять! — задріботіла молодичка.

— Так закон велить, — докинув рішучо і господар.

Нові куми стояли перед Кармелюком з чарками, ждучи постанови. Ніяково було дальше відказуватись. Кармелюк випив і з одним кумом і здругим і важко опустив ся на лаву.

— Його почав розбирати хміль. Він ще памятав, що з ним лучилось щось тяжкого, страшного... печального, але що се саме було, Кармелюк не міг собі пояснити. Йому видалось, що з пережитого не осталось нічого — ні веселго, ні сумного, як лише приємна порожнеча і однако память його ще не оставляла і він розумів, що починає хмеліти, що треба спішити з від'їздом заки хміль його не звалить зовсім з ніг.

— Господарю, куме, — стямив ся він, — а щож пан отець? Коли?

— Ой, паночку, не застав вже... Пан-отець в церкві, я вскочив у захристію, просив, щоби згодились сейчас. Обіцяли... Та вже незабаром і кінець служби. Ось, Господь шле гостий насилає.

Двері дійсно відчинились і в хату увійшли троє рослих

мужиків. Почались здоровленя, випитуваня. Кармелюка стіною окружили.

Знов кружляли чарки, знов почались припрошуваня випити. Але Кармелюк від горівки відказав ся на одріз.

— Так наливочки, пане-куме... Так се щось, ніби квасець... Я з собою принесла. Наливочка хороша, якої не знайдете і в панських покоях, — Молодичка метнулась до сіний і вернулась з пляшкою вишнівки. — Покоштуйтеж, паночку, не гордіть... Сама приладжувала... Така солодка, що губи злипають ся...

— Нічого з вами не вдієш згодив ся від нехотя Кармелюк і вицідив ще останки наливки.

Гості розміщувались довкруги стола. Голова Кармелюка дуже отяжіла, йому навіть годі було удержати її прямо на шарку. Він здорово оточив ся, провів рукою по голові і озирнув ся.

— Що се? чи у нього двоїть ся в очах, чи се справді повна хата набита кумами? — Кармелюк стрепенув ся, протер очі і опять оглянув ся кругом: ні, дійсно, в хаті вже сиділо на лавках 10 до 12 здорових мужчин, рослих як би дібраних.

»Ге, ге... Та так, вибачайте, збереть ся і пів села... Треба їхати. Не вчасна пора... — Мелькнула в голові Кармелюка слабенька думка, але в тійже хвилині заглушили її якісь зівсім инші картини: жид-шинкар підлесливо наскакуючий довкруги його саний і облита рожевим сяєвом ранньої зорі красавиця-молодиця.

А гості суперничили в любощах і щирости. Балачка кипіла. Жарти, прикладки так і сипались відусіль. Вертлива кума не відставала за другими і то присідала біля Кармелюка, доливаючи йому наливки в стакан, то ставила на стіл свіжі пляшки, то виносила порожні; на столі явились вже заліканки і потикачі. Тимчасом ніким не запримічено, двері ще раз тихенько відчинились і до хати увійшло три нові особи, увійшовши, вони остановились біля печі і заперли за собою двері.

Один з увійшовших був здоровий мужчина середного

росту, широкий в плечах і цінячи по поставі, дуже сильний. На нім було звичайне мужиче одіне, котре однак ніяк не годилось із його випещеними руками і різкими чертами лиця, маючи в собі щось неоспоримо шляхоцького. І дійсно, його товариші звертались до нього з особлившою пошаною.

Увійшовши, дав господареви незамітний знак і відвівши його на бік, заговорив з ним щось тихим шепотом... Господар відказав такимже шепотом і вчинив знак, начеб хотів сказати: »не бійтесь, — все дуже добре«. Гість одобрюючи кивнув головою і замішав ся незамітно в товпу, яка обступила стіл за котрим сидів Кармелюк.

Влучивши хвилину, коли весела кума встала із за стола, господар потягнув її за рукав, шепнув її на вуха декілька слів і значучо переморгнув ся. Вона потакуючи притакнула, сейчас же таки присіла біля Кармелюка і примощуючись, легенько відсунула його річи, зложені там же на лаві.

Бесіда закипіла ще живійше.

— Ну, куми-голубці! — крикнула вона, — наливайте чарки, ще по одній, ось вже баба із »хрещеником« вернула ся! Ще по одній! На дорогу! На здоровлє хресника. Нехай кріпкий росте і панів допче під ноги!

— Иш! що загнула, — заговорили разом гості, — козир-баба, а за таке діло не можна і не випити!

Всї поналивали стакани і начали цокати ся.

Молодиця налила і стакан Кармелюка, але Кармелюк його відсунув.

— А впж бо що куме? Та се не горілка а наливка: вам же вона до вподоби, — сказала, підносячи Кармелюкови стакан.

Але Кармелюк відсунув її руку і сказав хмурно:

— Ні, кумо, досить... Голова розболіла не на жарти, розібрало мене цілого... Не вдержусь і на ногах.

— Ми піддержимо! Між людьми, кажуть і смерть не лячна. Від компанії відставати ніяково... Не праця! — заговорили разом куми і гості.

— А ви, кумо, поцілуйте пана, так зараз і хміль перейде! говорив вусач.

Се предложенє стрінули всї жартами.

— А щож ви гадаєте, не поцїлую? — крикнула палко молодичка, присуваючись до Кармелюка.

— А чоловік що скаже? — заговорили одні.

— Та він і не довідаєть ся, ось і честь йому буде! — підхопили другі.

— А менї чоловік що? На нього я й глядїти не стану. Хочу поцїлувати і поцїлую.

— Та певно! Цїлуйте, куме! Ми закриємо! — крикнули треті.

І дїйсно, зірвавшись з місця, гостї окружили Кармелюка злитою лавою. Молодиця обхопила його шию руками і кріпко притулилась губами до його очий.

Ся хвилина вистарчала. Господар вхопив осторожно річи Кармелюка, відсунені молодицею і сховав їх під піч.

Коли на останку увійшовший мужик із панським лицем переконав ся, що оруже Кармелюка заховане у безпечне місце, він виступив наперед і заявив грімко:

— Нї, пане товаришу, ти повинен зі мною випити бодай одну чарку, вже вчини ласку, не відкажись!

На звук сього голосу всї присутні нараз умовкли і розступились, а молодичка, обіймаюча Кармелюка, мячиком відскочила від нього і в млї ока видрапалась на піч. Як і не був пяний Кармелюк, але і він здрігнув на голос незнакомого, — особливож його звук, упертий і властолюбний, неначе хто його крепко гепнув в потилицю і в голові у нього від разу стало яснїйше.

Кармелюк стрепенув волосєм, заметушив ся, повів плечем і сказав чванливо, вдивляючись в лице незнакомого.

— І чомуж то я мушу випити з тобою?

— Знакомі ми з паном, стрічались нераз, свате! — відказав злобно незнакомий, відчеканюючи кождіське слово.

Сумна тревога зашевелїла в души Кармелюка.

— Знакомі? — протяжливо сказав Кармелюк і бажаючи піднятись на ноги, сильним рухом руки відсунув стіл; від сього сильного руху посуда, стояча на столї, покотилась із бренькотом на підлогу; налякані гостї метнулись в бік.

— Йму віру, що я вже десь бачив твою червону пику.

При тих словах Кармелюка смагле лице незнакомого залило ся багряним румянцем.

XXXII.

Ти вгадав, підлий хлопе! — крикнув Янчевський, зриваючи із себе свитку і виступаючи на перед в шляхоцькій одежі.

Очі Кармелюка зайшли кровію. Він хватив ся рукою за лаву, де лежали його пістолї, — оружя не було.

Поза Кармелюком була глуха стїна, напротив нього стояв Янчевський, лїворуч стовпились »кумове«, а біля дверий густою лавою стовпились гостї.

В одну мить хмель опустив його.

— Зрада?! — заревів Кармелюк і, як тровлена звірюка скочив на рівні ноги... В сїй хвилинї однак почув, що сили його опустили; він сильно заточив ся і щоби не впасти, хватив ся рукою за стїну.

Безсильність ворога справила Демостенови видиме вдоволенє.

— Так, ти пізнав моє лице, — лиходію, — говорив дальше високопарно, виступаючи крок вперед, — але клянусь! Пізнаєш тепер і мою руку! Ти думав, що можеш безкарно проливати кров християнську? Бідолашний хлоп! Підле бидло!

Але Кармелюк не дав йому докінчити бесїди: хриплий крик вирвав ся із його грудий, він ринув на Демостена і зпившись йому в шию руками, повалив його на землю.

Кармелюк, не могучи вдержати рівноваги і сам повалив ся на Демостена.

Крик переляку вирвав ся із грудий присутних. Перевертаючи одні других, кинулись »кумове« до дверий, але тут уже давили одні других передпе стопивші ся гостї: кваплячи ся всї позабули, що двері із середини були замкнені.

— Пропали ми! — Гайдамаки тримають двері! — закричав не своїм голосом підставний господар.

Його крик вчинив безумну метушню: одні кинулись до вікон, другі почали драпатись на піч, треті імились за ножі.

Надармо кликав Демостен своїх союзників, задихуючись під тягаром Кармелюка, — його ніхто не чув і не прибігав на поміч.

Між Демостеном і Кармелюком вивязалась розпучлива боротьба.

Хотяй Кармелюк і перевисшав силою Янчевського так і сей послідний володів зелізними мязами і лютою упертостию, тепер же, в наслідок того, що Кармелюк дуже ослаб, сили їх майже рівнались. Після кількох хвилин розпучливої боротьби, Янчевському вдалось взяти Кармелюка під себе. Він звалив ся на нього цїли мтягарем і пригнувши обома руками руки Кармелюка до землї, закричав, кілько лише мав сили:

— Підлі хлопи! Погані труси! Ви о яких там гайдамак говорите? Се я сам замкнув двері. »Збуйца« о мало що мене не задусив, а ви всї кинулись на втїкача, хамські виродки! Ужевок сюди! Аркана йому на шию!

Підбадьорені криком свойого пана, неправдиві гостї трохи заспокоїлись і підійшли до Демостена; найшлись заздалегідь ужевки і кайдани.

Демостен, увесь червоний, сидів на Кармелюкови; волосє його було розкудовчене, одежина пірванна і поваляна глиною; грудь його високо піднималась, віддих був свистячий, — а багряне лице побідника сіяло торжеством.

Лїпшої обставини на закінченє орації не можна собі було і уявити і Янчевський не міг залишити такої спокусливої нагоди.

— Так, — промовив він знов гордо, — ти пізнав мене. Се я тебе вислїдив, підле опудало, щоби особисто передати тебе в руки справедливости. Судьба твоя вже лежить в шальках страшної ваги. І ось вєш ся ти піді мною, наче підлий червяк в поросї! Один рух моєї руки, а діявольська душа полетить в підземелле. Але знай огидний хлопе, що я не хочу пацькати своєї шляхоцької руки твоєю чорною кровію. Смерть була би для тебе тепер милосердієм, котрого

ти не діждеш ся. Заки ти умреш, досвідчиш моїх мук, які лишень може видумати кат!

Кармелюк хрипів, сопів і надмірно силував ся, щоби освободити свої руки.

А Демостен говорив все дальше і чим більше говорив, тим більше захоплював ся своєю вимовою.

— Всі голосіня мордованих тобою жертв не приглушать тих криків, які з тебе виходити муть під ударами нагайок! Божеська справедливосте! — крикнув високопарно Демостен і з привички підняв до стелї обі руки, але в сюж таки мить полетів цапки на підлогу.

В миг Кармелюк похіснував ся освободженими руками і швирнувши ворога на бік, навалив ся на нього і почав давити.

Демостен посинів.

— Вяжіть його! Аркан на шию! Накидайтесь усї!! — прохрипів він, задихуючись в зелїзних обіймах Геркулеса.

Гості вже прочуняли: всї кинулись на Кармелюка і не зважаючи на страшний опір, його заарканили і звязали руки і ноги.

З трудом підвів ся Янчевський на ноги і гордо глянув на звязаного розбійника, але хотяй він був і звязаний, все таки був лячний.

Набіглі кровію його очі горіли лютостию, із хвилюючої ходором груди вирвав ся хриплий, уривочний свист, на уста виступила піна.

— Ну, щож, собако! — сказав Демостен, тяжко віддихаючи.

— Може ще і тепер кинеш ся на мене, чи може вже скорше діждеш ката?

Кармелюк глипнув на Янчевського таким злобним зором, від котрого і невгамований Демостен побілів і відступив ся в зал.

— Піймав, як підлий лях, обманом! — прохрипів із трудом Кармелюк. — Заманив, напоїв... вивів двайцять на одного. Але не тїш ся! Бобачимо ся ще із собою і тодї я по свойому докінчу твою »орацію«!

Звязаний, закований, на руках і ногах, забитий навіть в диби, Кармелюк зістав відставлений сейчас таки в Каменець, з поминенем уїздних міст Мітін і Латичів; сам Демостен із сильним відділом супроводжував телїгу з лихолїтем до ґуберніяльного міста і передав його власноручно властям.

Кармелюка заперто в осібну камінну башту, оставшу по нинї з турецької твердинї, а задля обережности приковано його трьома ланцами до стїни; навіть з ніг його не здіймали диб.

Подвиг Янчевського одобрили і оцінили як слїд власти і поручили йому становище предсїдателя слїдчої комісії в справі розбоїв Кармелюка і його шайки.

Сусїдні пани на перебій стали відвідувати голосного побідника і запрошували його до себе на бенкети, пири, лови...

Демостен радо всюди являв ся, окружений авреолею невянучої слави побідника страшного розбійника і широко розводив ся о своїх подвигах, виростаючих з кождою новою »орацією« до казочних, містичних розмірів... Одним словом слава о силї, відвазї і спритї нового Наполеона гудїла і розливалась широкою струєю від Лїтини до Ямполя і Чорного Острова.

Підбадьорене панство не пожалїло средств на утворене загонів і команд. відданих до розпорядимости »презеса« в цїли виловленя остальних »ватажків« банд, усїх гайдамаків, як також всїх причасних бунтови мужиків. Управа із своєї сторони, пособила тій командї ще шкадроною вуланів.

Янчевський із скаженою щирістю віддав ся увесь ловам на людий і незабаром всї тюрми Лїтина і Летичева були переповнені зловленими мужиками, фіґуруючих будьто в ролї гайдамаків, то в ролї потакачів, підмовників, зберігачів і т. п.

Слїдство велось, розумієть ся з пристрастію, при чім комісія не жалїла нї лозових прутів, нї плетень і відправляла признаних виновниками жертви в Каменець; їх майно, яко награблене, конфіскувалось і десь дївалось при переписуваню.

Тимчасом товариші і други Кармелюка довший час, не

зважаючи на грізні чупіки, не вірили в його арештоване і довго ще дошукувались свойого атамана по вертепах і серед болот...

Після марних глядань кинулись вони передягнені в Летичів і Літин, бо бачили вже декілька Кармелюків. Але поки Дмитро і Андрій дошукувались ризикуючи о свою власну шкіру, правдивого свойого батька послідний видів каменецькій башті і пред'являв каменець-подільському судови свої викази.

В часї переслухувань він держав ся гордо, з гідністю і до всїх наводжених йому лиходійств признавав ся, головнож — в твореню ватаг, в атамановану ними, в довершених грабіжах. Одних лише убійств вирікав ся Кармелюк тим більше, що вони не були виказані, за виїмком Доротеї. Слїдство об сїм убійстві було затерте і не дало ніяких вислїдів.

Рішено було лишень се, що головний виновник — »муляр«, пропавший і не пійманий, був не Кармелюк а инша особа; самже Кармелюк остав лишень в підозріню, тим більше, що не було анї одного свідка, котрий би його приловив на тім лиходійстві.

Між тим Кармелюк обставав при сьому, що всї розбої робив не задля користи.

Каменецький суд квапив ся з укінченєм слїдства проти Кармелюка, боючись його втечі і бажаючи чимскорше вислати з краю небезпечного гайдамаку, тим більше, що видачі його як дезертира, домагав ся командир полку, стоячого залогою в Могилеві, для довершеня над ним польового суду, по сукупности проступків, в присутности полку.

Кармелюк під осїнь був відставлений в Могилїв, де польовим судом за довершенє горожанських проступків був присуджений на сїм соток ударів крізь лаву і, наколи видержить кару, на висилку на каторгу.

Після відставленя Кармелюка в Могилїв, всї родичі відітхнули свобідно, а діяльність комісії Янчевського остаточно заспокоїла панів і увела наново кріпостний лад. Богато селян переправлено вже було на Сибір, але тюрми все таки були переповнені.

Лишень Дмитро і Андрій уникнули гіркої участи многих своїх товаришів і не зважаючи на ризиковні розвідки свойого батька-атамана, не попадались в зелїзні руки Янчевського. Загин Кармелюка збентежив їх, а Андрія завів навіть до тупої розпуки; вони мусїли залишити дальших пошукувачь за батьком і вернути ся безпомічними до родинних місць.

Тут зустріла їх Уляна шинкарка; вона, прочуваючи нюхом, що вони — важненькі птиці висказала їм своє спочування і удунула нову енерґію, давши приют в своїм запалім посеред трущоби, шинку.

Лїсні гості піддались мало-помало під повний вплив сеї хорошої, вродливої і відважної жінки; вона правила і руководила їх злодійською діяльностию, передержувала і перепродувала крадене, обіцюючи устроїт ивсе на більші розміри як лишень зівсїм поуспокоюють ся пани і ослабить ся надзір властий.

Так вони і жили під охороною корчми; занимаючись дрібними крадїжами, не гордячи деколи і мужичою худібкою, ховаючи в своїх серцях слїпу надію на ширшу діяльність в будуччині.

Тепер же великанські напади і грабежі усюди надстали, а менші злодійства хотяй і вибухали то там, то сям, наначе під проводом Кармелюка, — але вже не будили такого страху і над неправдивими Кармелюками вельможне панство сміялось.

Маршалок також належав до комісії, часто виїзджав то в Летичів, то в Каменець і на той час все запрошував до себе Демостена, який від часу погрому ще більше вчинив ся другом родини. Хойнацький опять став відважним і смілим, навіть рішив ся їздити не лишень на »польоване«, але навіть і до сусїдів без »команди«; послїдні збирались його женити, але Хойнацький одмагав ся від вузлів Гіменея, вдоволяючи ся Фрузею, чи боячись її ремства.

Піґловський призвав до себе старшого сина і почав враз із ним господарити і вводити заграничні улїпшеня і по-

рядки, які противорічили м'яохільним способам управи ріллї і мішали обичаї сусїдів.

Так проминуло два роки і стурбоване гайдамаками панство вигідне житє стало улягатись і входити у свої звичайні береги.

Був теплий весняний вечір. Сумерки вже приповзували зі всїх сторін і товпились туманом коло пнів столїтних дубів і ясенів, окружаючих тїсною лавою захистну корчму. Помимо пізного сумерку в корчмі ще не світив ся вогонь, хотяй крізь на пів відчинені двері доносив ся відтам здержуваний і притишений гомін кількох голосів. В корчмі дійсно були наші старі знакомцї — садлат Дмитро Гнида і Андрій.

Салдат за той час заріс довгою кудлатою бородою, яка поглотила собою зівсїм слїди заличків; на вид він постарів ся, але давнїйшої самонадії вже не було. Андрій же неначе змужнїв, розвив ся в своїх атлетичних формах, але вид мав похмурий, а в його очах таїлась журба.

Товариші попивали при осібнім столї горілку і закусували її запопадно накришеною в миску свининою і жаренними в салї бараболями.

Красавиця Уляна то вбігала, то вибігала із хати. Коло прилавка стояло двох мужиків, звісивши голови і в покорі дожидали, заки ґаздиня упорає ся: один з них низенький, білобровий, прибитий нуждою, не піднимав очий і безнадійно глядів на свої босі, вкриті пластинками засохлого болота, ноги, а другий: більше стрункий, чорнявий, прищуривши очі, осмотрював цікаво всю корчму і часто пристановляв погляд на вечерявших, покивуючи підзорно головою.

Був ще в корчмі Уляни і пяний гість; але він на лаві із щасливим виразом очий, пикав свою люльочку і частенько спльовував; повидимому він придумував об сїм, як би то чим скорше вснути.

— Щож, хазяйко, — промовив знов більше бодрий і хитрий мужик, коли Уляна присїла за шинквасом, — чи діждемось ми від вас ласки?

— Давай гроші, так і ласку будеш мати, а на борг — ні! — всміхнула ся вона холодно і дещо напушисто.

— Так відкіля тобі взяти зараз гроший, коли нас до рубця обчіхрано; ось у нього коня смикнули, а в мене пару волів. Ми цілісенький день переходили по всіх ярах і вертепах в все марно: ніг під собою не чуємо, животи попідводило, а ти ні чарки горілки, ні шматка хліба не даєш.

— Ба, не даю! — відрізала хазяйка. — От сей на лаві здаєсь із вашого села, так вже й носом клює, — стільки надавала...

— Так і є! — пробурмотів попакуючий.

— А нам яке діло до того? — настоював чорнявий. — Ти нас уконтентуй... Кажуть же тобі! голодні, наче пси, а віддамо опісля, не бій ся... У тебеж християнська душа, а не жидівська, чи ти се розумієш?...

— У ньої бабська душа, — приложив лежачий.

Білявий лишень безнадійно вди[illegible] переступав з ноги на ногу.

Так ось як воно, — упрямо говорила Уляна, лускаючи зернята, — а чейже і мені добро з неба не падає... Нераз також треба обіллятись потом... А з вашого брата частенько хабарі опасисті... Прийде котрий, плаче, просить: ограбили, обікрали, змилую ся, мовляв... Його може й ніхто не ограбив, а він просто для »шахрайства« казку пустив і вже!

— Та бій же ся ти Бога... Камяна!

— Та що ти Бога? Бога позивати мені не прийдеть ся... А що камяна я, так ти брешеш: дармо трудити ся для кого небудь не варта, а присли карбованця, другого, третього, так і я подумаю, розвідаю, ще і хорим поможу... усяку напасть на людях і на скотині зашепчу, а ти... камяна!

— Вона не камяна! — уняв ся за ньою підхмелений мужичок. — Камінь холодний і твердий... а вона мягенька і горяча!... у!

— А ти, коли напив ся як свиня, так і лежи тихо! — підняла голос хазяйка. — Лежи і мовчи, а то я тебе так затрію, що цілий рік згадувати меш мою ласку...

а він, знай, сміється. Гляди, а вони закували колоду, а його і пальцем не кивнули, щоб я так і не понюхав горівки коли сьому не правда... Або ось сяде на долівці в тюрмі... і бодай би кусень крейди, нарисує лодку і фю-фю! Так і пронесесь на филях... ось що. а не то що!

— Чарівник! — потвердила хазяйка.

— Ох, коби так! — здихнув Андрій.

— Побачиш... явить ся, — кивнув головою переконаний на чарах Кармелюка селянин, — лишень покріпить ся на силах і явить ся, так! І таких ось негодяїв, котрі значить і свойого брата... Гм. Або таких гадюк як бувають шинкарі...

— Вон! — крикнула в запалї Уляна.

Але салдат її здержав.

— Лишн кумо пяного. А виряди радше усїх »за фронт«, — дїло єсть.

— Ну, чорт з ним! — буркнула вона.

— А тільки ось що, добрі люди: підкріпились чим Бог післав і »по сїй мові бувайте здорові!«

— Так, час, — пора кождому у свій берліг! — підняв ся шумно Дмитро, враз із Андрієм. За ним почали хрестити ся і дякувати хозяйцї обдерті мужики, а пянюга заметушив ся по хатї глядаючи своєї шапки.

— Давай. я тобі поможу, пан-брате! підійшов к' ньому любязно Андрій.

В сїй хвилинї дав ся чути якийсь підозрілий шелест; хтось до них увійшов і мацав за дверима.

Всї переглянулись.

— Ось принесла нечиста сила! — воркнув салдат.

Уляна метнулась було запирати двері на скоблик, але було вже за пізно: на порозї вже стояв згорблений старець із сїдою бородою і в жебраньк ім лахмітю; в руках у нього був довгий костур, а за плечима телїпалась торбина. В першій хвилинї можна його було бачити за богомольця.

— Слава Богу! — сказав старечим голосом мандрівник, низенько кланяючись і водячи очима за іконою, перед якою міг би перехреститись.

— Овва! — відрізав на її погрозу лежачий, але Уляна крикнула: »ну!« і він від разу замовк.

— Зглянь на них, ґаздинечко, — заступив ся в кінци і салдат за мужиків, — а за убуток я відповідаю.

— Не вжеж то свойого не послухаєш?... Тут рука руку... »Круть-верть — в черепочку смерть!« — замішав ся знов пяний.

Не мели і не тисни хати! — намірилась було із воєнними намірами хазяйка до лави, але припинилась і бризнула салдатови: — ти, найшов ся також одповідник, — але у її голосі звучало вже більше ніжности.

— Ти щедрий на чужий рахунок!

— Алеж паукови зайва муха сітку рве, — відпалив Дмитро на відріз, відломлюючи великий шматок підпалка.

— А хата — покришка, — забавив Андрій.

— Ну, нехай вже буде і так, —встаючи сказала Уляна, — накормлю вас, знайте мою доброту, а там вже — як совість ваша: згадаєте удову, спасибіг, а забудете — Бог нехай вас судить.

— Їй Богу, згадаємо, вздихнув білявий.

— Як же і не згадати! — потряс чуприною чорнявий. Ось лишень де розгорюємо карбованця, так і за радою до тебе.

— Знаменито, мій любий, не пожалуєш! — і вона бистро вскочила в сіни.

— Чорт не баба! — сплюнув пянюга і став набивати люльку.

Двері промахом відчинились і хазяйка, увійшовши бистро, поклала на другий стіл підпалок, шматок сала і поставила фляшку горілки.

Голодні присіли і жадобно принялись за їду.

— Сліпа хата, — сказав салдат, — бодай би оченьки поставила.

—Ночею в лісі ліпше прижмурювати очі, — відказала хазяйка.

— Так ми заткнем баньки, а то і шматок не в рот, а в

ніч тикнеш, — відказав салдат і піднявшись з місця, став на вікна запускати підтягнені соломяні матки.

Хозяйка оглянулась, прислухалась, піддмухала в печі вогник і засьвітила каганець. Слабе сьвітло заблимало від нього і червонавими пятнами уложилось на долівці і на обнажених, задимлених стінах.

— Від шинкьасу, столів, від печи і сволока розповзувались на всї сторони — чорні, дріжучі тїни і наповнили непроглядну пустку тьмяним тремтїнням.

Всїм стало ще більше моторошно.

— Ну, алеж бо часи! — заговорив після третьої чарки чорнявий. — Лягай і здихай... То було надїялись на нашого батька Кармелюка, що припре панів, вкоротить їм руки... І правда, не богато підбадьорились то сим, то тим... так і від пана-отамана перепадало, а тепер, як його, сердешнього, забрали, так від панів ще більше глузування пішло, навіть і від лїсової волї обида... Значить на два боки шкіру луплять, хоть лягай і здихай!

— Ох, правда! — здихнув Андрей і похнюпив ся.

— То, бувало, при батькови до нашого брата жалкування було, а теперечки свій свойого грабить, — дошкулював комусь чорнявий.

— Нема оборонця! — здихнув білобровий.

— Поспішайте, поспішайте, голубчики! — заметушилась хозяйка, бажаючи перервати неприятний розговір густий. — Я, знай, замикаю коршму зівсїм і нічю нікого не впускаю в хату.

— Коли не хочу, засьміяв ся пяний.

— А на рахунок батька, так се брехня, — говорив він дальше, трібуючи піднятись на ноги. — Ніхто його не взяв і не возьме... се певне! Оттим — трах, — і всї, немов грушки, так і посиплять ся. Тресь, — і вже по кайданах!

— Так. так! — підхопила хозяйка. — Він тут, я сама чувала... ще і »штуку вструже« ніхто так, як він!

— Ого-го!... Ще й яку штуку! — пришідняв ся лежачий на ноги і хватившись рукою за стінку. — Він нарочно попадаєсь в руки, — закують його: кайдани ланцюхи, колодки...

— На віки слава! — відказала невдоволеним голосом Уляна.

Мандрівник не навиклий до темноти, поки що нічого ще не видів і стояв коло дверий протираючи очі.

— Іменем Христа, пана Ісуса, прошу о пристановищ, поклонив ся він опять Уляні і раптово притих, неначе догл нув у ньої щось чудернацького.

— Що Бог післав, діду, прийміть, а ночувати у мене ні ди, відказала сухо хазяйка і подала убогому шматок па ниці.

— Хай Бог вам, пані відплатить, — а мені би відітхну ти хоть часочок... Я з курми встану. А тепер ось навіть поступитись не можу, — так підбив ноги і примучив ся довгою дорогою.

— Рада би, так не можу, розвела руками хазяйка.

— Та мені бодай би осьдечки і під лавою, — звернув ся подорожний назад і його погляд стрінув ся із поглядом Дмитра.

На його лиці мелькнула непевність, він подав ся кроком вперед і тихенько крикнув: але в одну мить він отямив я і понурив голову сперши ся на костур.

— Що з вами дідусю! — здивувалась хазяйка.

— Так ось в нозі кольнуло... і в боці — розказав розвіяно подорожний.

На крик діда салдат здрігнув і з розширеними очима став вслухуватись в звук його голосу; в сумятні мова подорожного втратила своє старече хрипіне і прозвучала яснійше.

— Діду, відки ви? — підійшов к'ньому бистро Дмитро і, взявши старця за руку, став пильно слідити в його лице. — Ви упадаєте від умученя... ось тут присядьте, та підкріпите ся бодай чаркою горілки.

— Як бувало в лісї темно нічю! — промовив з усміхною дід і стиснув кріпко руку салдатови.

— Коли птичі гнїзда нищилось? — перебив салдат, — так і доброго сокола втратили...

— А сокіл ніби то мертвим падає, або до пташенят вер-

таєть ся, — відказав старець тихим но в повні звучним і молодим голосом.

На звук сього голосу салдат зірвав ся з місця і нахилив ся до лиця старця і радісний клич вирвав ся із його груди.

— Ех, живий Бог, — жива душа, а хазяйка хороша! — крикнув він грімко, щоби замняти хвилювання і забавив стукнувши кулаком об стіл. — Ей, хазяйка, щож ти там каменюкою стоїш: піднесиж бідному мандрівникови чарку, а то звалить ся...

— Так, ну його! одгризнулась сердито Уляна. Для всякого прохожого добра не настачиш.

— Чи в тебе пляшка подорожня чи що? — замітив грізно салдат. — Не купи а кріпи; свадьба солодить ся а гостина буде...

— Ти з ума зійшов? — вплила вона в салдата очі.

— Запри на замок кухню; коли в курнику свій півник, так чужі драчку піднімуть. А що, дітоньки, звернув ся він до мужиків, — волічіть но пяного, та підносіть ноги, бо дід хирний... помре, так всіх нас потягнуть і такої всиплять, що і 22 рік не висьорбаєш. Чейже знаєте ті кляті комісії, щоб їм добра не було; кілько то вони не перемучили нашого брата! Лишень попадись в зуби виродкам!

— Кара Божа! — простогнав білобровий.

— А щоб вони виздихали! — кричав чорнявий і зачав помагати підхмеленому землякови глядіти дверий.

Між тим Андрій, вчувши злодійську мову салдата, його сумятню, і поставшу в хаті якусь трівогу, сам перелякав ся підсів біля діда і підозірно став глядіти у його лице.

Дід потихеньки стиснув його руку і тим збільшив ще більше сумованя недоумковатого Андрія.

Коли салдат випровадив вже гостий і запер за ними на засуву ворота, Андрій вдивившись остаточно в очі старця, напрасно здрігнув і розняв зі страху рот.

— Пізнав? — шепнув тихо Кармелюк.

— Батьку мій! — Крикнув безтямно Андрій і кинув ся старцеви на шию.

— Тихше! — прошипів дід і стиснув йому болючо руки.

В сю мить увійшов в хату Дмитро і кинув ся обнимати Кармелюка.

— Не бій ся... тут свої!

Андрій своїм порядком: »батьку мій!« почав стискати в своїх кріпких обіймах подорожнього.

— Задавите! — сміючись радісно казав »дід«, обнімаючись поцілуями і обіймами з другами.

— Так хтож се? — налякалась Уляна.

— Хто?... Батько наш і атаман, Іван Кармелюк! закликав голосно і торжественно салдат. Воскрес таки! Урра!!

Уляна стояла неначе ошоломлена і спочувала, що під нею колишеть ся земля.

— Знімай, друже мій, к' бісу сесе лахміття: у нашої куми знайдеть ся дещо із здобишницького, а і з машкарою геть! — заявив після бурливих виявлень радости салдат. — Ану, кумо, на ліво, кругом... А з одежиною внеси сюди і ріжного провіянту і для зубів і для ковтки... Чейже празник не аби який! Чоловік воскрес із мертвих... Та і який чоловік!

— Не хвали вже так мене, друже, а то перехвалиш!

— Ні, Боже мій! Сама опісля пізнаєш, красуню, що хоть виверни світ до гори підшивкою, а ліпшого не найдеш!

— Куди там! — махнув рукою Андрій.

— Ой? — мигнула очима Уляна.

— Не вір, пані, — потряс відказуючи головою Кармелюк. — А ось, що він сказав — красуня, се правда... і що другої такої не подибати, се також не брехня...

— Ого-го-го-го — загорілась від вдоволеня хазяйка. Старий дід, а язик палить наче вогнем...

— Несиж бо одежину, а там побачиш, що з діда станеть ся...

— Вечерять, тіточко, дайте батькови чим скорше, — вмішав ся Андрій, — а то плетете язиком коли батько голодає...

— Зараз, зараз, — засуятилась Уляна, — для дорогого гостя нічого не пожалію! — вона вибігла і борзенько верну-

лась з цілим оберемком польської одежі. — Примірюй, пане, що прийдеть ся, а я побіжу ще до хазяйства!

Кармелюк вибрав до свойого росту кенґерку і инше; зірвав бороду, умив ся і став знов, як і передше, красунем-леґінем. Неволя, слабість і довга, тяжка дорога вчинила, що молодець схуд, але се придавало його лицю ще більше молодечости і краси.

— Молодець! — крикнув вдоволений салдат. — Такий же... Неначе вчера і розстались...

Ех, не такий брате, — здихнув Кармелюк і насупив ся. — Богато пропало здоровля...

— Похудів батько, — сумно завважив Андрій.

— Наживем! — махнув рукою салдат.

В хату вскочила Уляна.

— Ой, мамо, моя! — крикнула вона глянувши на Кармелюка і остовпіла.

— А що, пізнала, пані? — усміхнув ся ласкаво бувший дід.

Боженьку мій! Так се той самий пан, якого я тому два роки стрінула в жидівській корчмі.

— Він і є! А пані господиня і за два роки не забула?!

— Господи, щож се? — шепотіла Уляна не відводячи очарованих очий від Івана. — Я думала — шляхтич який... панок... а він виходить Кармелюк... Ось щасте! І в голову не могла собі взяти... по ночах не спала... Про Кармелюка слихом чувала, а на очі не видала... А воно виходить не дідич, а наш славний атаман... Ну і чудо!

— Спасибіг за ласкаве слово... Вже коли признатись до першого знакомства то і я нераз проклинав красуню, що до всіх моїх мук прибавила ще й тугу.

— Ге-ге, друже, — ударив Кармелюка по плечах салдат — такий же: прямо із фронту і без помилуваня!

— Досить вже! — махнула рукою збентежена хазяйка. Я ось вам зараз прилагоджу вечерю.

Через кілька хвилин на великім столі застеленім скатертию, красувались вже кілька товстеньких фляшок з березівкою, перцівкою, вишнівкою і чорним пивом, шипіла на

сковороді яєшниця з салом, стояла миска з холодною свининою, а друга із свіжим сиром і сметаною.

— Прости, дорогий пане! Що Бог післав... — проголосила з невільничою усмішкою хазяйка Кармелюка і його товаришів.

— Ну, дай Боже і богачеви таку вечерю! — сказав піднесло Кармелюк.

Всї присїли до стола. Хазяйка піднесла гостеві першу чарку.

— Чогоб то побажати нашому любому панові-атаманові? Ну, щастя, здоровля, слави, вдачі... Нї, ще ось чого: щоби при ньому було таке вірне і щире серце, яке недопустилоб постановити йому пастки западнї, яке би кинулось і на самого чортяку, само себе віддалось би йому в зуби, а дорогого друга закрило би...

— Козир-молодиця, — усміхнув ся салдат, хотяй і в наш город закинула камінець...

— А щож і правда, — замітив Андрій, — не уберегли...

Сам винен, попавсь на вудочку, — усміхнув ся Іван, — та ще й попав ся, неначе дурень, а дурня і в церкві бють... Ну, буде і на нашій вулицї празник! — стріпав ся він і звернув ся до хазяйки. Спасибіг тобі за се серце і за твою ласку, люба хазяйко! Вже колиб таке серце для проклятого Богом найшлось, то я би його вставив в рамцї і глядів би, поки не погаслиб очі... Ех, ось чого би я бажав, щоби ся щаслива хвиля тяглась і щоби так вмерти, сидячи між другами і не зводячи очий з такої чарівницї...

— Е, що про смерть, пане, думати, — сказала палаюча від радости молодиця, — цур їй! Живий про живе думає... і в її очах мелькнув якийсь палаючий вогонь, так, що Кармелюк почув, як його серце здрігнуло і кров забила в жилах.

— Ой, ой, хазяєчко! Гостеви то і »віват«! але і про нас забувати не слїд, — докорив салдат. — У мене від радощів і в горлї пересохло... і в нутрі підвело...

— Вибачайте любенькі! — збентежилась Уляна і налила Дмитрови і Андреви по чарцї.

— Ну, і наздоровля! — крикнув салдат і перевернн чарку в рот. — Нам лишень першу, після закону, а там м вже й самі підемо »на штурм«... Ех, друже мій, любий Іванне! Що се за хазяйку післав нам Господь, — так другої не треба... Окроме сього, що краля писана і хазяйка хороша, так на се ще й начхати, а ось вона людина завзятуща просто герой а не баба! В битву її на ворогів пусти, так і в сом не поведе... а і нашого брата за пояс заткне... Вогонь себе не пожаліє, а виручить...

— Так, що се я так вдалась всім на хвалу? Чи се ни може святого похвальника? Ну, так і я панови атаманови скажу, що таких вірних другів як сї два рідко пошукати. О чім і не балакають бувало, — а мову завсїгди зведуть на дорогого батька.. Я з їхнїх слів богато довідалась о панськім житю... а ось се славне »одоробло«, а заразом і дитя, так тужило за своїм батьком, до сліз тужило.

— Спасибіг, спасибіг! — говорив зворушеним голосом Кармелюк і стискав своїм другам руки, а хазяйцї висказував своє признанє і згляди пробиваючими ся на вні поривами розбурханої і опянїлої душі.

XXXIII.

Шумно і весело тягнулась вечеря. Хазяйка угощала, припрошувала, сама додавала до чарки охоти, а гостї віддавали довжну почесть і напоям і стравам. Коли голод був заспокоєний і змучені щоки почали лїнивійше працювати, а по столї кружляли лишень чарки і кухлї, салдат звернув ся до Кармелюка:

— Ну, розкажиж мій любий друже, яку біду ти пережив і як її поспекав ся?

— Ет, лїпше би було про ню і не згадувати, — здихнув Кармелюк і провів рукою по лобі, бажаючи неначе затерти гіркі спомини, — та як же і не подїлитись із другами?! Про се, як мене сей чортяка підійшов, як напоїв дурманом і на в сонного одолїв цїлим десятком, а то і двома своєї челяди — ви, певно чували... І челядь певнїськи торочила і сам бовван хвалив ся.

Слухачі мовчки кивнули головами, а Кармелюк говорив дальше:

— Ну, так кинули мене звязаного на телїгу і помчали... Я вже не тямлю як і куди, — так мене в дорозї розібрала отруя отямив ся я вже мало чи не в камянецькім, в тюремнім шпитали... а відтіля вже через тиждень перевезли мене в баню, що біля турецького моста... посадили і прикували грома ланцами неначе у клїтку... Прямо таки домурували живцем у камінному гробі... Но колиб і ланців не було, то випрямитись і протягнутись в тій дїрі ніяк не можна було. тільки і добра, що бодай висока була, або менї се так здавалось, бо вікна не було видно, а баня ледви, ледви світила ся... Чи сонечко сходило, стояло високо на небі, чи заходило — я не міг знати... в перших хвилях я догадував, а опісля стратив і загадку — усе одно: глухі сумерки і вже! Лишень ніч визначалась чорною тьмою... Тому що менї добре вснути не можна було, то я в початках через три ночі не примикав повік, опісля ізнеміг і постоянно дрімав, не розбираючи чи се день, чи ніч? Так ось все і посуятилось в голові... Випускали мене із своєї дїри... от хоть би на допити, так знов в такі темні »містки«, де днем і нічю лямпи не погасали... так що і світу божого і сонця ясного я майже не видав... Що я не ослїп, сам не знаю. Розказувати вам про людську муку, яку я терпів, я не стану: і не розкажеш її а лишень тугу наведеш... Одно в початках кости так ломило, що сам би їх поторощив, а опісля тїло подубіло і я вже мало де що й почував... Точнїсенько все не моє... а деревляне... навіть двигнути рукою або ногою міг лишень з трудом... а друге — нудьга...Господи, Боже, яка нудьга! Нема гіршої муки на світї! Як би там вже тїло не болїло, так се дурниця, — але як душа болить, так се вже пекло!

— Сердешний мій! — вирвалось в Уляни і вона змахнула рукою випливаючу на рісницї сльозу.

— Гм... так! Знали було і ми сесю тїтку! здихнув салат. а Андрій уперто глядів в землю і тяжко сопів.

— Все о вас, о своїх, думки в голову лїзли... впивались в серце, неначе пявка і висисали кров... Ех, одно в мене було бажанє — прискорити чимскорше кінець тим мукам... І

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

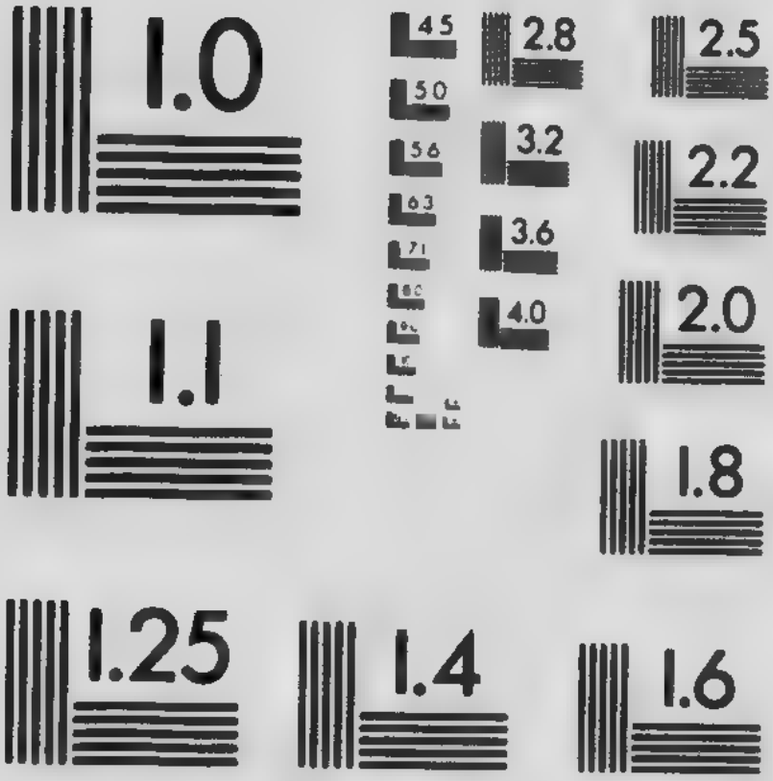

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 288 - 5989 - Fax

в початках я лишень об сім думав... но не було способу: трібував задусити ся ланцами, але були короткі, що і руками володіти годі було... Лишалось одно — заморити себе голодом, але средство надто довге і остогидне... а і надія чомусь так і шептала на ухо: »підіжди!« Се все в початках, а остаточно я і думати перестав — мозок так і задеревів! І знаєте любі, се мене тішило, що мовляв — не буду відчувати муки на тортурах, а в додаток ще начну катам у вічи сміяти ся... Но ось що: на тортури мене не брали... Я вже до всього, в чім вони мене винували, признавав ся і всї чужі гріхи на себе брав, — і не ставили... Розумієсь, прийшло письмо з полку і »казьонного« тіла вони не сміли нищити, а обовязані були в цілости його доставити командирови. Ех, налійно хазяєчко, подай якого питва, щоб затопити гіркість!

— Своїми руками подавилаб їх, проклятих! — крикнула хазяйка, мигнувши очима з такою злобою, що навіть Андрій гаркнув: »собаки!«...

Кармелюк одним махом випив поданий Уляні стакан і здихнувши глибоко продовжав:

— Так ось водили мене на допити, а опісля і перестали, бо і треба було: я зовсім став камінїти у свойому камяному склепу, та дожидати з радостию хоть кари хоть смерти...

І ось одного дня відкували мене від стїни і повели, але не в »камеру« на допити, а через двір, до доглядача тюрми. Там я братчики у перве, після кількох місяців, побачив сонечко і від разу осліп...

Все почорніло і закружилось в очах, а сльози так і заливають. Довели мене попід руки а доглядач, чи хто там, вже я ього не бачив, перечитав менї письмо, що мене відправляють під »конвоєм« у свій полк, в Могилів, де єсть військова комісія і до мене передадуть польовому судови — туди, мовляв, пересилаєть ся і весь розвід про мої незбиті злочини. І знаєте, як страшний польовий суд, — а як був йому рад: бодай прийдеть ся розімяти кости в дорозї, та надихатись воздухом і надивитись ще раз на ріжні поля... Ну, ми і пішли; закований я був і на руках і на ногах, а здаволось, що я вільний наче птах, міг рухати ся, — і на душі було весело: не вогкий льох, не могила, не тьма, а тепло світ-

ло, грабові ліси, золотисті ниви, хороші ярп і зелені, зелені, як ярина, луги, — а попри все — живий нарід, — то по дорозї при волах, або на конях, то по полю із косами, серпами, — наставали якраз жнива... Ну, ідемо ми, вартові по боках, по заді підвода, а над нами синє, бездонне небо, а по нім коршуни кружляють... Ну, на ніч, як водить ся, на степ: огиди усякої там доволї, але лїтня ніч коротка...

Так отсе ми майже місяць брели до того Могилева... Ось коли я вже очуняв ся на полїсю, так стиснулось у мене серце... Почались безконечні болота і озера... Мокро всюди: сухого місця не знайдеш... Доперва вже під самим Могилевом прояснилось, — явились покриті поля горбки а дальше к' Днїпрови і гори... Но самий то Днїпро не Київський, а маленький, так, що наш Днїстер його переможе: у самого Днїпра і стоїть Могилів; город се більший чим наш на Днїстрї, але місцевість красна. Ну, привели мене отсе в полкову канцелярію, а там вже і наш командїр.

— Ага, — каже, — попав ся, ланатий гусаку. Ось, я тобі покажу, як дезертирувати задля розбоїв!...

— Слухаюсь, — кажу, — ваше високородіє.

— Задержати на головній вартівні під строгим караулом, в ланцах! — крикнув полковник. — Каршун, бач з кублами...

Посадили мене і скоренько таки повели на суд; на, полевий суд іде скоро, не томлять до краю: »доба пріч і голова з плїч!« Перечитали всї мої лиходійства в нашій країнї, а полкові ще й втечу добавили, а там і присудили на сїм соток буків у лаві...

Андрій і салдат похмуро мовчали, з острахом влїпивши очі у свойого батька.

Кармелюк замовчав, склонивши голову на груди; по високо підносячій ся груди можна було пізнати, кілько в ній суятило ся печали при тих споминах. Продовжалась довга томляча мовчанка. Уляна знов сїла і впялила в Кармелюка повні журби і жадні мести очі.

Вкінцї Кармелюк глубоко відітхнувши, потряс головою і обвів усїх очима.

— Чогож зажурились други? А дорога хазяєчка?... Ех, серцеж у тебе! — і він бистрим рухом стиснув її руку.

Уляна спаленіла і всміхнулась.

— Сиджу чейже між вами: значить, що було — минуло, а що буде одному Богови відомо. На всякий случай більше коли лиха не буде, — сказав він весело і спорожнивши добру чарку вишнівки говорив оживлено дальше: — вернувшись на головну вартівню, я став розпитувати салдатів, як довго треба ждати на виконанє засуду, до екзекуції? Ну, мені й пояснили, що присуд буде потверджувати начальник корпусу, а заки відійдуть до нього і з поворотом, то проминє часу не мало, найменше з місяць... А опісля стали мене ще потїшати тим, що ґенерал звичайно влагеджує присуд... Розраджував ся я і одобрив ся усім: не полекша кари втїшила мене, а се, що остає часу на виповненє своєї завітньої думки, а думка була одна, наложити на себе руку, не дожидаючи милосердія, а то тому, що сімсот палок, шістьсот, а хоч би і пятьсот — всьо одно. Ну, задумав я кріпку думу: по собі не показую, навіть пісні співаю, хотяй і тут я був у ланцах, а за мною пять пар очий слїдило, — а все таки легче було дібрати способу, чим в камянецькій дірі. У мене було заховано ще на волї між підошвою а підстілкою в кождім чоботї по трийцять червінців. Коли мене схопив сей гасид Янчевський то одежі не зривав, а зі всім потаскав в Камянець, а там, хотяй і пересмотрювали одежину, але нікому і в голову не прийшло пороти чоботи. Відсидів я в Камянці не здіймаючи їх, опісляж сидів на головній вартівні... Ну, ті червінці зробили менї прислугу. Був там в одній змінї один салдатик, землячок, простий собі такий, а душа прегарна, жалів він мене, розмовляти призволяв... Став я йому розказувати про свою сімю, а у його також сімя певно горювала, дивлюсь, — слова мої хватають його за серце, по очах пізнаю. Ось я осмілив ся: »сімя моя, — кажу, — через місяць осиротїє, останеть ся без шматка хлїба, так чи можна тобі передати мою послїдну волю... чи ти її виповниш?« — »Спасибіг, нехай тобі Господь заплатить! Так я тобі звірюсь неначе братови: у

мене в підошвах заховано шістдесять червінців,поможи менї їх добути, — візьми собі десять, а осталі сїмї... поможи здіймити чоботи, а постарай ся ножа, щоб можна їх розпороти«.

— Добре, — каже, — після зміни«...

»Лишень ось що, — я йому, — зробити так, щоб самому бути у тому часї на другій стійцї: наколи примістять, накриють, так ти і не будеш одвічальний — і ніж положи де-небудь, лишень не свій, а який-небудь новий, — і нїхто не довідаєть ся«...

— »Так, так«, — згодив ся він і все зробив після мойого бажаня. Я діждав другого дня і нічю освободив собі руки, — ну освободив ся, придибав ножа і перехрестившись, всадив по рукоять собі в груди.

— Ой! крикнула Уляна і закрила лице руками.

— Що ти! — Батьку! — крикнули разом з нею товариші.

— Та не лякайтесь! — Глядїть: живий і здоровий... Нїхто, як Бог! Думаю до Него іти на суд, Він поки що не прийняв, а ще визволив... так! Як оце втопив в собі ножаку, в очах потемнїло зникло все... Прочуняв я в лазаретї... Оказалось, що махом ножа я серця не торкнув. Ну, всеж таки покликали лїкарів, які признали, що я смертельно ранений і що менї вже не до виходу. Ну, а там у полкові піднялась, як я о сїм переконав ся, цїла содома, забили на трівогу, слїдство: як і що? Яким чином? Знати, мовляв, не знаємо і відати не відаємо«... Колотились вони, колотились, — плюнули: мій салдатик оставсь безкарним, що мене страх те втїшило, а ще більше се, що самому прийдеть ся помирати. Ну, лежу я, лежу, кашляю кровію, а помирати, не помираю. Минає місяць, ба й другий; лїкарі розводять руками, а фершали навіть сварять ся і лають ся чому я вже не умираю і ліжко залежую. Разів два вже було радились, щоби нічю сейчас же зі мною і в трупарню, опісля заходить, що менї під досвіток вже лїпше. Вовтузились вони так зі мною майже чотири місяцї, а на кінець заявили, що я буду жити... засклепить ся моя рана. Як я оце все почув, так у мене все похолоднїло: а то лежав собі в спокою, навіть сміяв ся в души, що, мовляв, як ви не сходїть ся, а »дулю« з'їсьте, а то опять

зачав думати про лозину, безпокоїтись... І загужив я опять, ох, як затужив! Вже і сам командір заходив, бодрив мене; жури втаки, журив, але і бодрив: »тепер, каже, тобі тілесної кари не буде, сам ти себе покарав, а підеш лишень в арештантські роти. Гляди лишень, не дурій!« — Став я тоді, братики мої, передумувати, яким би то чином вирватись на волю: вже за одно — або знов ніж в серце, або до вас!... І така мене журба напала за рідною стороною, за своїми лїсами, за своїми рідними людьми, за вами, друзяки, така нудьга, що серце болячо бється у груди... Лежу я оце, а перед моїми очима все, все стоїть наче живе... чую неначе ваші голоси... неначе віє на мене від болота вогкою прохолодою... Ех, так би здавалось, зірвав ся із ліжка і полинув до вас, а тут грудь забандажована, сил нема, так і наглядають за мною фелшари, сторожа,.. Час іде, бачу я, що почав поправлятись, що будь ласка, прийде скоренько час менї і на виписку із лазарета, — виджу і мало з розуму не сходжу. Я знаю, що з лазарету далеко легче втїкати, хоч би і по сїй причинї: нї в тебе кайданів на руках, нї колод на ногах, та і самий догляд не так то й острий, особливо на відділї тяжко хорих, — я то все розумію і нїчого не придумаю, від злости руки собі гризу, а нїчого путнього придумати не можу...

XXXIV.

Кармелюк продовжав своє сумне оповіданє:

—Стали вже мене з лазарета випускати на прогульку, розумієть ся — по окремім подвірю і з двома вартовими... Походжаю я та розглядаюсь по бокам. Кругом високий мур, нї фіртки нї якої небудь прибудівки, крізь яку би можна бодай по криші, видрапати ся... Розпитую бувало у своїх сторожів: »Що, братїки, чи вам нічю покою нема?«

— Нічю то головна робота, кажуть.

— І біля воріт сторожи і кругом огорожі ходи...« — »На зміну, розумієсь? — питаю. — »Та який чорт, тут правдивої черги не заховують«, відказує Семен Лубків. А я вже з ними познакомив ся: один з них був Семен Лубків, а другий Іван Стружків. Я їм і на горівку дав, тож і балакати зі мною лю-

били. Ось і той самий Семен Лубків, коли мене водив на прогульку, так приніс мені і чоботи мої... Я обіцяв його добре винагородити, він згодив ся, нарушив, значить ся, правило і приніс, бо — одежина видаєть ся арештантови доперва при виписуваню. Ну, я в сій же хвилї розпоров підошву і дав йому два червінцї, а осталі гроші в мішочок та на шнурочок і на шию... Ось крізь того самого Лубкова я тайком і землячка викликав в лазарет і віддав йому обіцяних десять червінців. Втїшив ся, очам своїм не вірить: страху то він тілько наїв ся і був повний, що я його обманув, обіцюючи червінцї, — а тут і справдї »дукатики« в руку... Ну, і вийшов він від мене неначе пяний... Так ось і говорю я, що сей салдатик Семен сприяв мен і любив побалакати... — »Ну, — говорить, — порядку тут не придержують ся, тому то й годї уймити собі годинку і забічи до своєї Матрони«... Від нього я мало - помало дізнав ся про всї лазаретні порядки, так хісна з того було мало; порядки були строгі... надзір великий... А через огорожу перелїзти — анї способу: сяжнів два з висоти... Я думав було підкупити Лубкова і став примовлювати ся, так анї приступу: ну я і прикусив язик... на час, розумієть ся, бо остаточно надії я ще не тратив... Так то й тяглись днї за днями. Повіяло остаточно і весною, снїги стали, на деревах пучки забренїли, береза випустила серіжку... І менї вже пішла повна порція: значить за тиждень, два, виписанє... І рве моє серце на волю весняний сей подих і насїдає як осїнна мрака, невідступна туга. Лежу на постелї, закрию очі, і менї мерещить ся ліс зелений, свіжий, пахучий... А то перед очима розкинеть ся золота нива пшеницї. Колосє шумить. В горі голубе небо... Вітрець легонький повіває, скошеною травою пахне... віддихати свобідно! А отворю очи — темниця, стогони хорих і кругом неволя... І така туга здавить в зелїзних обіймах мою грудь, що слів бракує на висказанє сеї муки... Ох, други мої! Лишень в тюрмі на чужинї родять ся такі слова! Кармелюк тяжко перевів дух і провів рукою по очах.

— Так отсе лежу я на постелї, мучусь... Трясе мною лихоманка, а нїчого не придумаю... лишень голова болить і у висках ломить... Під весну до нашої камери стало більше

прибувати хорих на тиф... Їх клали у другому кінці камери, а я на свойому кінці оставав ся вже один, бо хорі, лежавші біля мене, виписались. Отсе одного разу вечером, при обході лікар і каже фелчарови: »Ось сей, що в куті, за годину, дві буде »готовий«, — так його сейчас відсіля у трупарню, разом з постелию, а то зараза: так сейчас же в трупарню; ну а ти, Кармелюк, — підійшов до мене, — молодець... за три дні випишемо із лазарету... Відійшов лікар, а в мені в груди усе помертвіло... і дожидав сеї виписки, а як вчув про ню, так і затряс ся... За годину знов до нас прийшов фелчар, оглянув того хорого і ворчить, ганьбить: »Дише ще діявол... Йому то все одно, а ти не спи! Гей Семене! — крикнув він, — Семене! Невжеж він помандрував до своєї шельми? Ну, насталюж я тобі зуби як що то! Вискочив неначе німець обів ся...« Але Семен був в лазареті і фелчар притаскав його в нашу камеру: »Ось, — каже — приказ тобі: як лише »номер 15« дух спустить, сейчас його з постелию витащити, розумієш, сейчас, а опісля тут біля постелі і кладись спати, але прислухуй ся...« — »Помилуйте ваше б-родіє, — відказує Семен, — тут духота, воздух не... а я майже дві ночи не спав... Позвольте мені ваше б-родія лягчи в калавурні, а я буду навідувати ся...« — »Не розбирай! — аж тупнув фелчер ногою — Мені задля тебе не спати, чи що? Тут лягай і вже! А наколи »номер« умре, [illegible] не турбувати: кликни на Ивана. Але затям собі, що се [illegible]каз самого головного лікаря! — і пішов... »А щоби ви виз[illegible]дхали, чортяки!« — полаяв ся Семен і в злости кинув шинелею і фуражкою об підлогу... »Знаєш що, Сеню? — відізвав ся я, — кладись он на сю вільну постелю, а я замість тебе буду сторожити: по цілих днях, бач, сплю, так мені посторожити марниця, а тобі, бідному, відпочити треба. »Спасибіг, — відказує. — »Посторожи, брате, бо у мене вже й сили нема...« — І справді таки, дуже знеможений був. Як лишень звалив ся на ліжко, так і захропів, хоть за ноги тащи... Лежу я, прислухуюсь хорому — дихає ще, тяжко так, а дихає... Гомін і в лазареті і на дворі притих... і в нашій камері стало неначе в могилі... Лежу я... На серці у мене така вага, неначе жорновим каменем привалило, а в голові лєть ся все одна думка: за три дні випишуть,

а за чотири і під »стрій« поведуть... »Чи не повісить ся ту?« — мелькнула мені думка, але після ножа стала досадною... А тимчасом хорий якось так дивно крикнув і пр[illegible]х... Я скочив поглянуть на нього і наткнув ся на шинелю сторожа, бо в камері було майже темно; лишень однїська лямпадка перед образом і освічувала її. Спотикнув ся я на шинелю, о мало що і не впав і нагло неначе лискавкою озаріло мене: »а що, як би так накинути ту саміську шинелю на плечі, а фуражку на голову, та прямо у ворота... добре, що і чоботи мої тутечкиж під ліжком... Лишень мінутку, не довше, перестояв я стовпом і нараз рішив ся. Нарядив ся я, братіки мої, в одну мить салдатиком і прямо на головне подвірє: йду обі сміло, та ще покрикую: »Семене, куди ти, чорте, провалив ся?« Розумієсь, що на мій клич ніхто не відкликав ся: Семен у мене хропака собі завдає, а на подвірю як на кладовищи, тихо... Се мене підбадьорило, і я очайдушно сміло підійшов до воріт і простукав у кватирку. »Хто там?« — від кликнувсь сторож. — »Іван Стружев« — »Чого тобі?« — »Не видав ти, дядечку, Семена Лубкова?« — При мені не виходив, хибаб до моєї зміни... або що?« — »Та в нас — кажу, — а серце в груди лишень бух, бух, бух!... — У нас, говорю, хорий номер, — так головний лікар казав сейчас же і винести, а його діявола нема: певне у своєї Матрони проволюджує ся!« — »Ха, ха! Звісно!« — засміяв ся вартовий, — »Так пропустіть мене, дядечку, його кликнути, а то обірветь ся йому!« — »Біжи, біжи!« — Я вхопив ся рукою за веретку, щоби не впасти, — так у мені закрутилось в голові і від радости і від страху. Заскреготіла засува, отворилась на пів фіртка: я насунув низше фуражку, приподняв ковнір шинелї, неначеб озяб зі сну, і, нагнувшись, вийшов на вні. — »А нивидне бо! — говорить вартовий. — А то мені нічю випускати і своїх заказано«. — »Я, дядечку, мигом. — крикнув я і в ноги!... А вартовий ще і хвалить. — »Так махай чим скорше!«

— Хвацько! — завважав Андрій, сміючись широко.

— Вже так хвацько, що лишень руками розведеш... Ха, ха! — розсміяв ся Дмитро. — Ранком, думаю; тож то потіха піднялась в лазареті! Ой лихо їх матері.

— А дальше то і як, мій орле? — крикнула одушевлена оповіданєм Уляна.

— Що дальше, моя любко! — підсміхнув ся Кармелюк і з черги палко глянув на неї. — Завернув я за угол, так і пустив ся не до міста, а в напрямі ліса, що недалеко чорнів над Дніпром... Біг я до ліса, що сили, а вскочивши в густу ліщину, повалив ся на землю і з пів години відпочивав. Опісля вже поволійше став продиратись в глубину ліса, перебігаючи прогалини й переруби... Досвіта я вийшов на якусь доріжку і наткнув ся на мужика; він дрімав на чепурнім візку, до якого була запряжена кріпка конина. Зразу я хотів було сховати ся в кущі, та опісля і рішив зупинити мужика.

— Гей, пане брате, куди їдеш? — крикнув я.

— Га?! — відгукнув він з просоня.

— Куди, — питаю — їдеш?

— На ярмарок, в Трубайск, пане служивий.

— Ось і добре; мене рівнож посилає туди ротміст. — Йому треба купити коня і візок під річи...

— Та я сам, — говорить, їду продати свою.

— Так будемо сватами, врадувавсь я і мужик теж рад. Ну, поторгувавсь я так задля форми і вдарив по руках. Мужик зове мене в село запити могорич; але я відказав ся, а попросив його продати мені що свою свитку: на ньому була попросив його продати мені ще свою свитку: на ньому була неля вітром підбита, а тепер ще ранками приморозки, так під шинелю булаб свитка в сам раз...« Продав він мені і свитку за три карбованці... Розпитав я його ще про дорогу і, розпрощавшись, сів на візок та і »покіптив« собі по панськи... Першого дня дісталось таки коняці; лишень раз коло якоїсь лісової корчми і підкормив; роздобув собі у жида шапку і махнув дальше... Другого дня їхав я вже спокійнійше, навіть у якомусь місточку купив собі дві одежини і подав ся без всяких пригод до Проскурова... Тут вже треба було обережнійше: міг хто небудь пізнати: я на біду, по дорозі підстриг ся і підбрив ся, а то в больниці було ось яку бороду запустив, так не терплю я її... Ну, хоч не хоч, треба опять мати бороду для непознаки; ось я переодів ся нищим дідом, змайстрував льняну бороду і двигнув ся іменем Хри-

стовим в рідні сторони... Я по правді й не знав, як би то про вас розвідати, мої други, про своїх: гадав розвідатись у своєму селї, та ось мене Господь навів прямо на своїх, та ще и яких, самим близьким моєму серцю, лїпше чим кревним!

— Голови за тебе! — крикнув Андрій і Дмитро.

— Ну, так і я всякому другови »вет за вет«, — крикнув оживлений навальною радостию Кармелюк, обнїмаючись із своїми другами. — Ну, а панї позволить... по дружбі... по приятельськи... як товариша.... шеланого Богом?

— І ще би! — підпер Дмитро.

—Уляна стояла хвилину, спаленївши і потупивши в землю очі, опісля блиснула ними і голосно промовила:

— Щож? Коли други, так други! — і голосно горяче поцїловалась з атаманом.

— Урра! Бий фронтоль! Лавою! Випємо тепер за здоровля нашого батька, за його вибавленє, за нашу радість! — крикнув Дмитро.

Уляна кинулась всїм наливати стакани і всї стали пити здоровлячи друг друга, з великою радостю, злучені одною любостю, одним порываннням... А тепла, повна пестощів ніч незамітно плила і прискорювала час досвітку.

— Ну пора нам і домів! — промовив вкінцї Дмитро і рішучо пришідняв ся із лави. — Атаман ще і після слабости не підкріпив ся, ба й натомив ся в дорозї... а ми все нічим.

Давно йому пора вип[illegible]; [illegible]же, здаєть ся, свитає, — [illegible]рівоживсь і Андрій, а [illegible]ви постелять?

— Тут, тут! — заметушила [illegible]азяйка. — в сїй хатї просторно, — Я зісуну дві-три лави [illegible]

— От, от, — потягнув ся Д[illegible]ю, — наша хазяйка золото, зробить все як слїд. Ну, [illegible]ч! Ходїм наплюго у [illegible] хлївчик... — і Дмитро вхоп[illegible] для вдержаня рівноваги, за плїчко Андрія, вийшов [illegible] »ломаною« стежкою із хати.

— Постій, молодице, — загов[illegible]в Кармелюк, коли остав з Иляною сам на сам, — я [illegible]ту, [illegible] привик більше на сирій землї, або таки на голому [illegible] лежати, тому ж для мене і не труди своїх рученят...

— Що ти, пане, щоб я позволила [illegible]ногому госте-

ві валяти ся, як наймитови? — заперечила вона і сильними руками піднесла лавчину.

— Так постій же, люба! Кинь! — і Кармелюк взяв її за руку... Як ти знаєш... може мені і милійше було би бути у тебе наймитом?

— Мойому панови? Мойому атаманови? Мойому батькови так і наймитом бути? — з острахом крикнула Уляна і нагло посумніла, спаленіла румянцем і довгими рісницями закрила свої очі.

— Ну, в батьки то ще за вчасно, — усміхнув ся Іван. — в бурлаки, в наймити до такої кралї — і се щастє:

— Не жартуй! — сказала вона глубоким, грубим голосом і ціла здрігнули, поблїдла і опустилась на лаву, неначе підстрілена птиця: — тобі, пане, жарти, а менї не до них — сказала вона.

—Слухай, моя красуне! — заговорив горячо Кармелюк не випускаючи дріжачої руки Уляни. — Не жартую я... я хочу відразу, як мойому новому другови, висказати все, що кипить осьдечки, — він вказав на грудь, — бо не можу вдержати неслухняного слова, не можу вгасити полуміни... Лїпше від разу висказати все, щоби не збути ся і обірвати, бо дати вільну волю!...

— Не треба, батьку! — крикнула тихо Уляна.

— Нї, треба... Відразу... Прямо... щоб не було нї сучка нї задирги!...

Полюбилась ти менї, як лишень у перве я тебе побачив... мало сказати полюбилась: клеймом врізалась в серце і клеймо се випалила своїми очима... Не брехав я, коли говорив, що до всїх моїх мук ти придала ще найгіршу! Врізалась і стоїш ось перед моїми очима пишна, могуча і хороша, як писана картина і прямо глядиш менї в душу... а очі твої і палять і ласкають і нїжать... Солодко менї в них глядїти і боляче; якась непонятна сила тягне мене до тебе і я чую, що нові кайдани ломлять мою волю, в'їдають ся в серце і сковують душу... Ох, Уляно! Кайдани тії були страшнїйші і більше мучили мене від тих, які в'їдались до крови в моє тїло!

— Ой, мамунцю моя! — крикнула Уляна, вхопивши руками за голову.

— Коли я було прикінчив з тобою, — говорив він дальше, — то правда, що чекав лишень одного забутя... Коби лишень скорше із голови і з серця вилетіло, щезло... і нутро в мене заніміло, а ось як побачив тебе, як вчув твій голос, так всї мої рани нараз відскленились і залились горячою, як вогонь кровію... Люблю я тебе! Кохаю як нікого иншого до тепер, здаєть ся не кохав.

— Як нікого? — вхопилась вона цупко за плїчко атамана і, нагнувшись вилила в нього свої палаючі, повні кипучої пристрасти, очі і грудь її високо піднімалась і дріжала при віддиханю; зворушене лице пашіло вогнем, з уст виривалось жарке диханє...

— Так, як нікого! Любив я свою жінку глубоко, кріпко, але ся любов була спокійна і тиха... А ти в менї піднімаєш якусь бурю, кипятиш кров, туманиш голову, опяняєш якимись чарами...

— Не чарами, а своїм серцем, — заговорила вона поривитсо, і бо і воно, як пяне, рветь ся до тебе... Постій вислихай! — здержала вона повелїваючим голосом поривистий рух Івана. — Ти ще не знаєш мене... Я, знай, страшна... Не відьма, нї — а чую в собі якусь силу: вже кого я полюблю, так не се, що житє віддам за нього, а і нема такої муки, якої б я налякалась ради свойого коханця... Всю себе за нього, до послїдної краплї крови, до послїдного віддиху!

— Горлице моя! — Крикнув Кармелюк, притягаючи до себе красавицю.

—Постій, ще не все! — Вирвалась вона з обіймів. — Всю себе віддам, так, всю, — но тому, хто мене вірно любить... Проте, наколи довідаюсь, що коханець мій мене дурить, і за моє щире серце ще й сміеть ся, — не здержусь я перед нічим, а відімщу йому, відімщу! »Жартувати« може і я жартувала у свойому житю нераз, завертала і парубкам і жонатим голови, ба навіть втїшало мене погратись з дурнями. А се тому, що я до сеї пори нікого не любила... Нікого, — підчеркнула вона, — але за те як покохаю... Томуж то я

і говорю тобі, не жартуй собі зі мною... Чую серцем, що лю
блю тебе!

— Так ти мені в сотеро мілійна твоєю грізьбою! —
крикнув Кармелюк і підняв к' собі порывисто молодицю; но
вона опять, як гадина, виховзлась від нього і крикнула хрип
лим, неначе пересохлим від умученя голосом:

— Погоди, вислухай! Тут, знай, житє горить... і вона
задріботіла поспішно, боячись, що хтось, або щось не до
зволить її виговоритись: — Я, знай, не тутешня, а з під Київ
ва... Панською кріпачкою була... І служила навіть коротко на
панських покоях. Пан хотів знасилувати, так я йому поку
сала руки... А пані, дізнавшись про все, ще мене й випарила
ла, ну, я підпалила їм тік і стодоли... Переждала час, поки
все звезуть на гумно і підпалила... Майже через рік... на ме
не й подумати не могли... А опісля вернув ся в наше село
москаль Михальчук, старий вже, а карбованців назбирав
накопичив і задумав женитись. Подобалась я йому; він до на
на — купити, значить, мене; пан зажадав 300 карбованців
Той заплатив і другого таки дня й обвінчав ся зі мною. Мене
то таки й не питав, чи він любий мені, чи ні... Яка там у кре
пачки воля? Повели — і вже! Але по правді сказавши я бу
ла дуже рада: любити, то я нікого не любила, а воля все-я
таки і наші йсестрі мила... Ну, прожила я із своїм старцуном
два роки, привикла до нього; аж раптом його деревом прива
лило в лїсї і я осталась молодою вдовою. Як лишень отже я
не вдовіла, так мені порадили добрі люди втікати з наших кра
їв, — бо пани, мовляв, — можуть знов почати на мені мстити
ся. Випродала я все і, не діждавшись панської напасти, по
далась на Поділє, взяла на себе тут корчму і зажила присні
вуючи. Хто чіпав ся мене, так або гнала в потилицю, або жар
тувала... Но нікого ще до сьої пори не любила! Так ось яка
я! — Закінчила вона, переводячи порывисто бурливе відди
ханє.

— Якої я глядів, яка мені снилась, — задихуючись від
радости атаман. — Сильна, палка, відважна. З такою гор
лицею не знатонеш в болоті, а піднімеш ся висше хмар!

— Так ти мене такою, якою я є, любиш, і моєю любовю
не гордиш і мене не зрадиш? — вчепила ся вона руками

у його плічко і, вигнувши тремтючу грудь, вилилась в його мерехкотячі очі своїми, повними утоми очима.

— Люблю! Кохаю!

— І неподільно віддаси мені ціле своє житє?

— До послідного віддиху!

— Так бериж мене! — Крикнула вона і прилипла д'ньому уся...

XXXV.

Після позбавленя і мук тюремного житя — свободи, рескіш, краса рідньої сторони і навісні милування Уляни зчинили на Кармелюка чудодійний вплив. Кождий день, здавалось, приносив йому нові сили, здоровлє, нову приману краси. Погляд, постава, рухи, голос його — все змінилось. Він приодів ся в роздобуту в Андрійка, улюблену одежу і тепер знов подобав на того красавця — атамана розбійників, його один погляд завертав голови женщинам. Кармелюк і не оглянув ся як в тій солодкій безчинности пролетіло два тижні. Одного разу сидячи за товариською балачкою а Андрєм, салдатом, Уляною, Кармелюк сказав, стрепенувши удачно кучерями:

— Ну, братіки, відросли опять у сокола крила, — пора і за роботу.

— Пора, батьку! Винудались без тебе! — зустріли з радістю заяву атамана товариші.

— Уляна навіть не моргнула.

— Робити, так робити! — підхопила вона з запалом.

Після будня і празник ліпший! За здоровляж нашого атамана — сокола, братіки! — Налила вона свій стакан, підняла його високо і крикнула: — Хай росте і ширить свої крила!

— Радісні крики Дмитра і Андрія зустріли її тост.

— Ех. Уляна, вогонь — баба! — Крикнув салдат, цокаючись з нею стаканом.

— Добрий товариш, люблю таких! — Висказав з чувством Кармелюк, опускаючи свою руку на її плічко.

— Вірний і не зрадливий! — добавила Уляна, окинув-

ши його сяючим і палким поглядом і, звернувшись до товаришів, сейчас же промовила рішучим голосом: — передше, чим зачинати діло, панове, треба найти певне пристановище.

— Глядіти не треба! — Перебив її весело Андрій. — Я ось, блукаючи без тямки увесь час по лісах, придибав в глуші таке становище, що ліпше пристроїти його ніхто і не придумав би! І від нашої коршми недалеко.

— Знаменито! — Значить, — і маркетанці нашій далеко ніжками не прийдеть ся дриботіти! — Моргнув Кармелюк Улянї. — Ну, покажиж, — оглянемо всї разом... Але як би наших вірлят поскликати!

— Правда, батьку! — Підходить Дмитро. — Але і тим не журись: Я вже пустив »лепорт« (рапорт), що соколови відростають підрізані напасниками крила... Відкликають ся дїти... Дай речинець... Через тиждень буде в нас 20 до 30 голов а там...

— Дізнають ся про нас і долини і гори! — Закінчила розрадувана Уляна.

Після сьої розмови рішено було приступити до діла сейчас. Труд розділили: Андрій взяв на себе відшукати і приспособити до заменканя пристановище, яке він бачив, а салдат заняв ся вишуканем бувших членів шайки, Кармелюк, поки що, не брав уділу в тих заходах і відпочивав під опікою Уляни. З поворотом давнїйших сил, думка його щораз більше і більше навертала до давнїйшого житя. Особливо ярко уявилась йому картина його зрадливого приарештованя. Ся пригадка палила незмитою обидою його серце і в тюрмі, теперечкиж, коли він знов находив ся на свободі, — жажда відімстити Демостенови, буквально не давала йому спокою.

—Ех, други, братці, — говорив він нераз своїй компанії, коли йому товариші представляли то сякий то такий плян нападу, — не буде моя душа зазнавати спокою досї, а жвідімщусь на тому діяволови, проклятому Янчевському!

— Пімстимось, ще й як пімстимось! — піддержували товариші. — Його на першу голову!

— Я сама йому, клятому, своїми руками розірву горло! — крикнула Уляна. — Ось лишень попадеть ся.

— Не попадеть ся, серце, а піймаєм! — поправляв Кармелюк.

— Піймаємо, піймаємо! — запальчиво повторила Уляна. — Я вже всім своїм жидкам накажу, щоби рознюхали куди і коли буде їхати: накриємо його і тоді то вже »перечитаємо« йому по свойому.

— Спасибіг, кохана! — проголосив з чувством Кармелюк стискаючи руку Улянї.

Теплий лїтний день клонив ся ід заходови. В лїсї, в глубокому яру, сумерк положив ся, відчувалось вечірній холодок, — але на верху сонце ще сяло, обливаючи горячим золотом високі клепіня і банї лїса. На днї яру, окруженого густою і суцїльною стїною навислої грабини, ворушились люди. Андрій колов дрова і підкладав в розгорівший ся костир, або мішав у висячому над ним кітлї великою ложкою. При входї до печери, зарисовуючу ся навислими ґранїтними брилами, лежав підложивши під голову руки, Кармелюк. Уляна пишна і неначе ще більше покраснїла, то вибігала з печери то знов заходила до неї, перемовлюючись веселими словами з Андрієм, брала сю чи иншу річ і опять вибігала в печеру.

Атаман лежав мовчки, захвачений якимсь елеґійним настроєм; його задумчивий погляд потапав в глубокій синяві неба, слїдячи за ніжними хмарками, закрашеними рожевим відблеском, котрі випливали з її глибини.

Довкруги було незвичайно красно.

Свіже, молоде листє вкривало дерева легкою прозорою сїткою, крізь коту ще видно було чорну сильветку їх темних гілок. Густа трава, яка вкривала все дно яру здавалась бути якимсь зеленим бархатним ковром, з глибини котрого виглядали великі головки жовтих кульбабок. Недалечко від печери обривав ся з висоти тоненькими хрустальними струями невеликий ручай і гадюкою вив ся по днї яру, скачучи по камінчиках срібною лентою... Милозвучний шум спаду води придавав цїлій місцевости якоїсь задумчивої, чарівної краси і принади...

— Ех, воля, золота воля і родима сторона! — вирвало

ся в кінці грімке зітхнене з груди Кармелюка.

Андрій озирнув ся з любою усмішкою на свойого атамана.

А що, замучив ся, занудив ся, батьку?

— Не так замучив ся, як занудив ся. Ось за тим небом, за тим ковром, зеленим, за тим шумом ліса, зеленим весняним шумом! Ех! — Кармелюк глубоко зітхнув і, стрепенувши головою, пришідняв ся і сів на корнякови. — Натерпів ся я через тих Гасидів! Ну, зоберемож ся! Віддячимо і ми їм за все!

— Але ми і без тебе, хотяй були на волї, а волї не знали. Пикали по пущах і ярах, як отара без чабана!

— А що робили?

— Правду сказавши, добра мало... Перебивались так собі, забавлялись більше грабежию.

— Від сього і волї не чули! Чи воля в розбоях і грабежі? Чиж для того я вас скликав? Ех, братя... А ви — і імя моє наклеймували і свойому братови немало горя нанесли... — Кармелюк глубоко зітхнув і задумав ся.

— Прости, батьку, — сказав після короткої мовчанки Андрій. — Сами знаємо, що винувати, але ми без тебе начеслїпці без поводатора.

— Слїпці без поводатора... — повторив в задумі Кармелюк. — А чи і сам поводатор знає праву, вірну дорогу?... — замітив він задумчиво і замовк.

Настала опять мовчанка, сим разом досить довга.

— Ось що ще Андрію, — заговорив знов Кармелюк. — не знаєш ти може чого про мою сїмю? Чи не бував ти в Головчинцях?...

— Не чував нїчого... Правду сказавши, то старав ся в Головчинцї навіть не заглядати...

— Гм... треба буде менї самому поїхати...

— Нї, батьку, вже як собі хочеш, а туди ми тебе не пустимо.... Пішли мене, я перелечу...

— Куди? За чим? — роздав ся звучний голос Уляни і зпріта красавиця явилась в меншім отворі печери.

Андрій сумно замовчав і відійшов набік, але Уляна не

звернула на се уваги; завваживши, що Кармелюк вже сидить, вона присїла біля нього і весело защебетала.

— Вже збудив ся? Встав? Чогож зажурив ся, о чім при-задумав ся? — заговорила вона, нахилившись близько до його лиця і заглядаючи в вічи.

— Чагадалось бувале, старе... — відказав ухильно Кармелюк.

— Цур йому і пек! Найшов об чім думати! — крикнула Уляна. — Старий бурян — з коріня пріч!... Ми починаємо нове житє: солодке, вільне, веселе... Всміхнись бо, атамане любий, та поцїлуй мене кріпко, ось так, ось так! — обвила вона шию Кармелюка руками і кріпко пригорнулась до нього горячими щоками. — Я заслужила на подяку! Яке ліжко устроїла тобі, та як прибрала твою оселю! Ха! ха!... Лїпше чим світлиця у пана — певнїйше і веселїйше! А ти, Андрію, вже і ложку відбираєш? Готовий кулїш? Може вечерять будемо, голубе, га? — Нагнулась вона знов до Кармелюка і любовно заглянула йому у вічи.

Поява Уляни, її весела, звучна розмова від разу внесла з собою струю якогось безпричинного весїля і піднесли загальний настрій.

— Вечеряти так і вечеряти, відказав Кармелюк.

— Ну, ось, знаменито, — відізвалась оживлено Уляна. — Тащи сюда кулїш, а я накрию стіл, та принесу із нашого погребу доброго меду.

Вона живо зібралась з місця, майнула в печеру і за хвилину вернулась з білою скатертию під пахою і темною, заплесніїлою пляшкою в руцї. В одну мить вона прикрила трапезу скатертию, накраяла хлїба, розложила ложки і поставила три пузаті стакани, опісля поставила і миску, повну парующого і пахучого кулїшу. Всї засїли по турецьки довкруги скатерти.

— А що, панове, чи не лїпше як в панських палатах? — крикнула весело Уляна. — Під ногами шовковий ковер, над головою зелене склепінє, а тут переливаєть ся і добре вино розливним ручаєм. Наливайже стакани, Андрію, випємо за лїсову розкіш, за веселе житє!

Всї оживились і принялись зі смаком за подану вечерю.

— А що, чи дає о собі знати Дмитро? Привіз нам пісгьох, та як опять пішов, так нї слиху, нї диху! — звернув ся до Андрія Кармелюк.

— Дає, — відказав Андрій, хлепаючи з ложки. — Явтух ось говорив, що нинї ранекько приніс Жид Йосько вістку, будьто найшов Дмитро і Фурмана і Олексу, а з ними і Гололобова і Кнура — душ десять, — так і поспішає до нас.

— Дуже красно: їх десять і нас вісїм, — на перший раз досить.

— А коли на чолї стане орел? — піддержала Уляна. — тодї пічне ся наша робота.

— Так, не ваша, — висказав в задумі Кармелюк і замовчав.

Тимчасом Андрій покінчив їсти, отер ложку об траву і закурив люльку.

— Слухай, Андрію, — звернулась до нього Уляна. — ти піди, зміни Явтуха і Свирида, та приняли їх повечеряти, заки кулїи не вистиг.

— Добре, — згодив ся Андрій і, піднявшись з місця, зник у гущі лїсній.

Уляна обвила шию Кармелюка руками і притягнула до себе.

— О чім задумав ся? — запитала вона тулячись до нього.

Лице Кармелюка приймило жортсткий вид, брови піднялись грізно й понуро.

— Уляно! — сказав він з видимим задушевним болем. — Ах, сей діявол Демостен не сходить менї з думки нї в день нї в ночи... Не можу забути кровавої обиди... А-ах! — прохрипів він сторонячи від Уляни і заломлюючи до болю свої руки. — Не зазнаю спокою, поки проклятого не задавлю своїми руками...

— І вхопимо, вхопимо його скоро! — продовжала із злорадством Уляна. — Довго дожидав, друже, не богато ли-

шилось! У-ух! Побілїєж він неначе крейда, коли спіткнеть ся з твоїм лицем!

— Спасибіг, Уляно! Спасибіг, друже, — сказав з чувством Кармелюк і, стиснувши руку Уляни, встав і перейшов ся зворушений.

Слова Уляни визвали в ньому рій ненависних згадок. Уляна мовчала, понимаючи і спочуваючи настроєви свойого ідола.

Тимчасом сонце вже цїлком скрило ся поза лїс і глубина яру наповнилась холодячою мракою. Почув ся тихий трескіт галузок і до костра підійшли Явтух із Свиридом.

— Хазяйко, — звернув ся він до Уляни, — там прийшов один дядько. Просить поворожити... значить на рахунок пропавших волів... Привести чи як?

— Приведи. А ти, атамане, відійди, поки що в печеру, — відізвалась Уляна до Кармелюка. Пощо зайвим очам бачити тебе?

Кармелюк так був занятий своїми думками, що Улянї треба було два рази пояснити, в чім дїло; тодї він лишень притакуючо кивнув головою і пішов в печеру. Опустившись на приладжене йому Уляною ліжко, Кармелюк, щоби відігнати від себе палячі його серце згадки, став приглядати ся тому, що дїялось на внї.

Явтух вернув ся в супроводї мужика, котрого очі були прозірливо завязані платком. Тимчасом Уляна вже розсїлась коло на-пів погаслого костра з пучками ріжних трав в руках. Приведений мужик виявив Улянї, що тиждень тому виведено йому не знать ким пару воликів і просив поворожити йому: чи пропали вже його воли, чи ще може він їх відзискати? Уляна казала йому положити на її долоню копу срібла (50 копійок) і, кинувши на вогонь пучку якихсь трав, від яких над вогнем склубив ся стовп білого, задушливого диму, заявила, що вони ще не пропали і при вмілости та бажаню можна їх відзискати. Тодї почали торг, кілько треба заплатити, щоби ворожка вказала де і як глядїти. Уляна зажадала пять рублїв, але мужик свідчив ся своєю біднотою і просив спустити; Уляна настоювала при тім, що вороженє се річ дуже трудна і небезпечна і може

на ню стягнути кару від нечистої сили... Остаточно згодилась за три рублї. Тодї почалась ворожба з проклонами і пригоєрками. Уляна докидала до вогню то одно зїля то друге, то проголошувала страшні проклони, то витягала загробним голосом якісь незрозумілі загадочні слова; перемучивши так з десять минут мужика, вона остаточно заявила йому:

Ти мусиш другого дня першої кватири вийти з дому до сходу сонця взяти з собою кусник страстної свічки і шматок мотуза, на котрім спускали до гробу домовину річної дитини; підеш до Чортової греблї і сядеш там під сухим, розбитим громом дубом, і коли зайде місяць, розстели той мотуз, сядь на нього, засвіти страстну свічку і говори молитву до Івана Воїна зо трийцять сїм разів — тодї о півночи побачиш своїх волів пасучих ся в лузї; накинь їм на ноги налигач, з котрим ти перестояв цїлу службу божу і веди без страху домів.

Одержавши від мужика умовлену плату, Уляна відпустила його, приказавши йому не оглядати ся і не говорити нікому нї слова о вороженю, бо інакше воно втеряє свою силу. Вся та сцена вчинила на Кармелюкови крайно неприятне вражінє.

— Так ось як ти ворожи-ш? — сказав він виходячи з печери, коли мужик відійшов. — Ну, тепер ті вороженя треба закинути!

— Тепер вже буду давати лишень »приворот-зїлє«! — Розсміяла ся весело Уляна, не понимаючи тону Кармелюка і, підійшовши к ньому, горячо обняла його. — Але чи на всїх має приворот зїлє? — Шепнула вона впиваючись в губи Кармелюка горячим поцїлуєм.

— Для тебе і зїля не треба! Ти вся вогонь! — Полум'я! — Відказав Кармелюк притискаючи до себе красавицю.

У сей мент за їх спиною опять почув ся трескіт галузок.

— Хто там? Чого? — Крикнула на незнкомця з досадою Уляна відходячи від Кармелюка.

— Я, — відказав Свирид. — Жид Йосько з Ганчарів дожидає в коримі... Хоче щось сказати, каже — важна новина!

— Йосько з Ганчарів? — крикнула втішно Уляна. — Зараз буду...

— А що там ще? — затрівожив ся Кармелюк. — Довкруги тебе якась тайна?

— Знаєш яка? — засміялась вона визиваючо. — Про сього діяволя Янчовського Жид певне вістку приніс. Я йому наказувала, що як лишень він просідає, що гаснид поїде крізь якийбудь сусідний ліс, то щоби сейчас вже і дав знати: він і приобіцяв сам явити ся... Ну, ось і прийшов...

— Так біжиж чим скорше там і назад до мене — буреню... У мене не стане сил діждати ся сеї радости!...

XXXVI.

В томлячому ожиданю Уляни, ходив Кармелюк помежигірю, то просідаючи при кострі, то знов ходючи то там то сям. Андрій був при ньому, але у Кармелюка з язика слово не зійшло: настійчиве домаганє Жида і обітниця переказати якусь важну новину, догадка відійшовшої Уляни — усе те розхвилював його до краю. Але і Андрій також мабуть поділяв нетерпеливість свойого начальника.

Хотяй Кармелюк знав дуже добре, що скорше чим за дві годині Уляна не могла вернутись з коршми, але зворушені нерви повертали кожду хвилину у вічність.

Час тягнув ся нестерпимо довго... »Чому Уляна не вертаєть ся? Чи її подав Жид вістку про Янчевського? А, може бути, що приніс вістку о приготовлюванім нападі на нас? Хто знає?... Но як о моєму заклятому ворогови? О!...« — повторяв собі без устанку Кармелюк. І на одну гадку о близькім часї можливого відімщеня у нього дух в груди запирало: але заразом, бажаючи цїлим серцем, щоби справдилась догадка Уляни, він намагав ся вневнити себе, що поява Жида означає зівсїм щось противного. Опроче, чим довше проволікав ся час, тимбільше росла нетерплячка Кармелюка: декілька разів поривав ся він кинутись в кориму і Андрій мусїв ужити неабиякого труду, щоби його відклонити від сього очайдушного кроку.

Остаточно чуйне ухо Кармелюка розпізнало шелест бистро наближаючих ся кроків.

Через хвилину із ганчарнику виринула Уляна в супроводі Олекси.

— Ну, що?... Про Янчевського? — кинув ся до неї Кармелюк, а за ним і Андрій.

— Вгадав, вгадав, — Крикнула Уляна, сяюча і задихана від бистрого ходу.

— І щож, що?..

— Зараз! Відітхну... Бігла!... — Висказала вона з натугою, придержуючи рукою бюче ся серце і опустилась на колоду.

— Так і щож? Що? Одно слово? — Не зупинявсь Кармелюк.

— Жид Йосько прилетів сказати...

— Обманює? Підвинули? Як міг дізнатись!

Певно. Він не збреше; він давно вже мені служить... А проче і яке йому діло? Янчевський і йому залив сала за шкуру, а при нас він може заробити...

— Правда, ґаздинечко, правда, — піддержали Уляну Андрій і Олекса.

Ну, постій, говориж, де Жид дізнав ся? Як? Коли? — Закинув Уляну питанями Кармелюк.

— Він відбирав сегодня у Янчевського пшеницю; проклятий скупендряга передержав його до сеї пори!

— Го, го! Так і трилітна зісипана в ямах гниє, — не здержав ся Олекса.

— Ну, так ось, — продовжала Уляна.

— Коли він відбирав ту саму пшеницю, а видавав її пан...

— Пан, така паскуда, що нікому не повірить! — добавив опять Олекса, але Кармелюк перебув йому суворо:

— Ну!

— Ну, ось коли Йосько відбирав пшеницю, — продовжала Уляна, — прискачав до пана гінець Піґловського, доїзджачий, Йосько пізнав його, і передав Янчевському письмо; сей перечитав його, велів подякувати панови і сказати, що виїде завтра вечером.

— Кудиж?

— Так до панж Пігловського: гінець від нього письмо привіз.

— Значить, Пігловський запрошував його до себе?

— Не інакше; Йосько каже, що на позавтра з'їзджають ся до нього пани на облаву..

— Ага, так.. так.. Певнісько на вовків, промовив борзенько Кармелюк. — Але пожди... Чим він поїде?

— А Йосько зачув, що пан приказав фірманови на завтра ладити »повуз«!

— Та який? Найтичанку, чи кароцу, [illegible] карлінку

— А чиж тобі не все одно? Ми його і [illegible] ді пізнаємо.

— Так то, так, а все таки, — прицмок[illegible] досадно Кармелюк, — так ось ще якою дорогою він пої[illegible] з Тичаці до Головчинців не один шлях.

— Шлях не один! Певно можна їхати [illegible] Гуш і на Гниле і на Грабовий кругляк, але ми все [illegible] на [illegible] утів ліс, — промомвив живо Олекса, — дарма що [illegible] зо дві вересті треба болотом переплутатись, — [illegible] лїт[illegible] болото висихає, — а за се вся дорога лїпша і близш[illegible] не пе-рехопитись, а там [illegible] миля — не більше

— Правда, правда [illegible] ивив ся Кармелюк. [illegible] прибув, любий друже, можеш нам се розтолкувати. [illegible] Гутів ліс, мені би се і на гадку не попало.

— А там ще в лїсї є таке місце, [illegible] ну! [illegible] дорою зараз маленький місток.. Засїсти. [illegible] так нїх [illegible] вирветь ся.

— Знаменито, други... Запрошуюж і я вас [illegible] ву на старого вовка. Поможіть менї ниймати його, відмо[illegible] за себе...

— Голови положимо, батьку! — крикнули разом і Андрій і Олекса.

— Спасибіг, спасибіг, други мої! — проговорив з чувством Кармелюк, а опісля додав по розвазї: — лишень мало вас, ось і досада. Всїх вісїм, а пан певнїськи їздить з верховими.

— Та бере душ шість, більше для почоту, — замітів Андрій.

— Гм... душ шість, а фірман з козачком — вісім, — та сам пан, а може й ще хто — десять. Вісім на десять пропустім...

— А мене хибаж ти не вчисляєш, атамане, — сказала Уляна виступаючи в перед з горючим лицем, — чи ти може гадаєш, що я зжахну ся, або може не з'умію вгатити ненависному діяволови ножа в серце?

— Уляно, так ти гадаєш? — здумів ся Кармелюк і по неволї залюбував ся визиваючим прехорошим лицем одушевленої розбійниці.

— Не гадаю, а рішилась, — перебила йому Уляна, — ділити з вами одну долю, дарма, що я баба, а за тебе, пане атамане, горла всім поперериваю!

— Горлиця! Атаманова душа! — Крикнув з радости Кармелюк, притягаючи до себе Уляну.

— Урра! На погибіль ворогам! — крикнули Олекса і Андрій, підкидаючи в гору шапки.

— Другого дня ще з пів дня всї товариші, з Кармелюком і Уляною на чолї, залягли в згаданім Олексою яру; дійсно, для засїдки годї було надибати пригіднїйше місце. Дорога, якою повинен був їхати Янчевський, протягалась крізь густий Гутівський ліс. Була се вузка лїсова доріжка, мало проїзна. Гутівський ліс розріс ся був і по горах і по грузьких долах, а славив ся множеством диків. В тому лїсї де було засїв Кармелюк з товаришами, дорога спускалась з доволї крутої і високої гори у вузку долину, відки знов піднїмала ся до гори. Ґрунт в тій вузкій долинї протягаючій ся півперек лиса, був грузький, болотнистий і був вкритий лїсними поростами, серед котрих дуже легко можна було сховатись від непрошеного ока.

Тим захистом похіснував ся Кармелюк. У підніжу самої гори, з котрої повинен був спускати ся Демостен, слезив по мраковиний невеличкий ручай; через нього був перекинений трухлявий, брусовий місток; треба було лишень розібрати, або бодай розладити той місток, а спускаючий ся з гори екві-

наж на певне був би перевернув ся, або застряг в болоті, все те обезпечувало удачу задуманого діла.

Товариші спокійно лежали в глубині гущавнику, дожидаючи пожаданого гостя і поки що закусували узятими Улянною паляницями і сухою ковбасою. Попутані осідлані коні паслись тутечкиж недалечко.

Липень Кармелюк не їв і не говорив нічого, знемагаючи від ожиданя і нетерпячки, хотяй і боятись не було чого: все так приладжене було, щоби не перепустити Янчевського.

За лїсом зі. дві верстві, на горбку, з котрого видні були на далекий простір вся долина і висхле болото, стояв з добрим конем Олекса і, на першу появу еквіпажа, мав сейчас причвалати і дати знати товаришам. Розібрати місток було ділом одної хвилї, а після обчисленя, верховий повинен був випередити »повуз« принайменше на пів години.

Вкінци настала ніч. Зійшов місяць і освітив повним світлом вузку лїсову прорубу. Хвилюваня Кармелюка впросю до крайних границь.

— Роздумав ся... не поїде... вибрав иншу дорогу! — говорив він сам до себе, прикусуючи губи.

Нетерпячка атамана передалась і Улянї і товаришам. Всї мовчали... Пристрений слух жадно ловив найменший шелест.

В нічній тишині лїса голосно розлягав ся звук падаючої сухої галузки і шелесть листя. З кождою чвилею напружений настрій ріс що раз більше.

Кармелюкови здавалось, що він ніяк не може видержати сеї душевної муки... В тім нараз чуйне ухо його розріжнило доносячий ся з далека якийсь звук рівномірно повторяючий ся...

— Скаче! — вирвав ся у Кармелюка хрипкий шепіт. Всї зірвались. — Тихійше! — прохрипів Кармелюк і опять завмер... Завмерли і всї присутні.

Чути було липень як в жвчиках кров била. Но оси уставший на хвилину звук роздав ся знов, на сей раз вже впо виї виразно і безперервно.

—Скаче, скаче! заговорили всї враз і в сїй хвилинї донїс ся до їх уший далекий, протяжний свист.

— Олекса! — крикнув Кармелюк. — До роботи дїти.

В одну мить всї зірвали ся з місць і кинулись до містка. Заледви кінь Олекси появив ся на горі, а робота вже була докінчена.

В ріжних місцях містка, гайдамаки вирвали дилї і звалили на купу, так що міст представляв тепер ряд отворених дїр, переділених купами дилїв. Перила його були також поломані. В найлїпшім случаю еквіпаж повинен був сейчас перевернутись.

— Обережно! — крикнув Андрій спускаючому ся Олексї. — Готово!

— Далеко? — кинув ся к'ньому Кармелюк.

— Верстов чотири! — відказав Олекса зіскакуючи з коня.

— Він?

— Нїхто инший. Відтіля з Ганчарів.

— А верхівничів кілько?

— Здаєть ся, лишень два.

— Га! попалась мишка! — заскреготїв зубами Кармелюк і звернув ся з повелїваючим голосом до товаришів, стоячих довкруги. — Ви, — він виділив трьох із ватаги. — засядьте з Андрієм з сеї сторони, а з оставшими я з тої. На перший мій свист, кидайтесь по одному до коний, а по одному до повозки. Аркани, вужевка є?

— З нами, батьку, — відказали хором гайдамаки.

— Не вбивати нїкого небз крайної потреби, всїх перевязати і таскати в лїс, — там запоряджу, а головно живим звязати менї Янчевського. За нього кождий з вас відповідає головою. Я сам над ним зроблю суд і розправу.

Ватага розділилась і заховалась в сумежній при дорозї гущавинї.

Через хвилину лїсова дорога була знов тиха і пуста. Освічена місячним світлом, вона спускалась і знов підіймалась до гори, неначе широка розвинена лента і лишень у вузкій долинї потопала в глубокім затїнку, виповнюванім ме-

жигірє і скриваючім в своїй покрівці і розібраний міст і притаєних людий...

Но ось, остаточно у віддалї почув ся дружнїй тупіт бистро біжучих коний... все близше, близше... і на верху гори появив ся фаєтон, запряжений четвернею буланих коний. Передом і позаду коляски скакало по одному верховому.

— Ось, ось, наші конї! — шепнув Кармелюкови Олекса, підповзавши на животї на край лїса.

Кармелюк аж до болю стиснув його руку і з силою потягнув Олексу назад. Повозка почала спускати ся з гори. З початку конї ступали тихими кроками, але, незаїхавши до підошви гори, фірман пустив коний; вони підхопили труськом і майже в тій хвилинї залунав грімкий тріскіт, крик переляканих людий і повелїваючий крик Кармелюка: »стій!«

Але і без того наказу повозка не могла рушити ся з місця: один кінь перевалив ся в рівчак, а колеса застрягли в прірвах містка; повозка перехилилась і майже повисла над ровом. Фірман з козачком повипадали із сїдженя, на перший свист Кармелюка розбійники вискочили і окружили повозку.

— Хто ти є? — крикнув у відповідь Кармелюкови один і верхових, супроводжаючих повозку, витягаючи шаблю.

— Кармелюк! — відповів грімко Янко, виступаючи вперед. — Гей, хлопцї, вяжіть їх!

В одну мить оцїпенїлі від страху верхові були зтягнені з коний, звязані на руках і ногах і віднесені в лїс; та сама судьба постигла і фірмана з козаком. Кармелюк приступив до повозки; ховаюча ся в його глибинї постать, на пів закрита припіднятим верхом, не давала найменшого знаку житя.

— Ану-ко, виходь, пане! — заговорив напруженим від стримуваної злоби голосом Кармелюк. — Поміряємось тепер силами... Сам на сам... своїм товаришам я не кажу арканити тебе, а особисто розправимось. Щож, ти, оторопів як заяць!... Читай орацію! Пізнав, бач мене?!

Жалібний стогін доніс ся із глубини повозки. Дикий страх заволодів Кармелюком.

XXXVII.

— Спускайте верх! — закричав Кармелюк не своїм голосом.

Верх з гуркотом опустив ся і перед очима розбійників станула страшна, худа постать з лисою головою, гострим, червоним носом, настороженими тонесенькими вусиками і трясучою ся від страху щелепою. Постать тряслась, сидячи карачки на сїдженю повозки і притискаючись до її спинки з такою силою, наче би хотїла крізь ню перелїзти.

— Хойнацький! — кричав в розпуцї Кармелюк.

— Я... я... »лїтосьцї!« Милосердя! Я »нїц«... »нїгди«. — бурмотїв Хойнацький, але Кармелюк не слухав його.

— Шельм! Обманув проклятий Жидюга! — закричав він.

— Нї, батьку, не обманув, — перебив його Андрій, — а значить, діявол поїхав другою дорогою!

— Але наші конї, — вмішав ся в розмову Олекса, — чейже се наші конї!....

— А! Конї Янчевського? — заговорив з орячковою бистротою Кармелюк, хватаючи Хойнацького за руку. — відки ти роздобув сих коний?

— Купив, »як Боґа кохам!«

— Брешеш! — крикнув гробовим голосом Кармелюк. Нарочно так устроїв, щоби спасти свойого приятеля! Ну, красно, тепер заплатиш за нього своєю шкурою!!

— Милосердя, вельможний пане, милосердя! — зайойкав Хойнацький і ринув на дно коляски на вколїшки, але, що коляска висїла, перехилившись з моста, о Хойнацький беркицьнув в низ і був би перевалив ся в болото, наколиб його за шиворіт була не вхопила зелїзна рука Кармелюка. Як осмалене курятко мелькнув Хойнацький у воздусї худими ніжками і опустив ся на поміст.

— Нї, не втечеш!« — накинув ся на нього Кармелюк. Захотїв було вибавити свого преславного Демостена.

так розплачуй ся тепер сам! Гей хлопці! Лози сюда... вогню!

— Вельможний пане, помилуй! Умилосерди ся! — залебедів Хойнацький, повзаючи у ніг і стараючись зловити руку Кармелюка. — Я вмру, я не видержу, у мене і так ледви держить ся дух... Що я тобі коли зробив? Чим досадив?! А через твою ясну милість для мене нема житя на світі!

— Через мене тобі нема житя на світі?

— А так, так, проше пана!... — продовжав Хойнацький. — Бодай сам і згадай: чиж я хотів купувати твою милість? »Бронь« Боже! мене навіть потом обливало, коли я на тебе глядів... А покійниця все товкла своє: »куплю і куплю, гарний хлоп, розумний хлоп!« Кілько я її було молив: »ой, любуня, годі... на чорта нам той хлоп і здав ся, ліпше мать дурних хлопів, чим один розумний?« Ой, »як Боґа кохам« — правда! А вона своє і своє!! А коли ти, вельможний пане, став служити у нас... в покоях, — поправив ся він борзо, — чи я тобі хліба жалував, чи я не був добрим хазяїном? Чаколи я і вчинив докори, то не звласної волі; насяде бувало небіжка, — і скажу, а самого лихорадка так і трясе, як погляну на твої руки. Навіть і в москалї тебе жінка віддала, а не я: чейже весь »майонтек« бувії... а супроти такої жінки що я міг? »Єзус-Марія!« Я навіть спати не міг, як ти в нас поселив ся, таки в нашім домі... Ой, чи я собі такого лиха бажав? Та менї радше було видїти холеру у своїх покоях, чим твою вельможну милість!...

Жалібне белькотання Хойнацького і його невисказано смішна стать поневолї втихомирили бурю в душі Кармелюка. Йому нагадались днї пережиті у Вівсяниках, пожалуваня цілий вид Хойнацького, тремтячого на кождіське слово супруги і злоба в його серці уступила місця жартливому настрою.

Чиж я не заплатив би радо вельможному панству за се, що воно зволило напрасно потрудити себе? Но чим же я вам тепер заплачу? Що я маю? Я сам тепер остав біднїйшим від хлопа... Нещастя мої почали від того часу, як вельможний пан мав честь поступити лакейом у мою госпеду... Умерла покійниця! — Хойнацький глубоко зітхнув і, піднявши очі

до неба, добавив смертним тоном: — ну, на се я не нар
каю... Я не йду проти волї Божої і наколи її непорочна душ
понадобилась Господу Богу, то щож я, бідний чоловяга, м
жу? Лишень приклонити перед Божим Провидінєм колїн
тим більше, що по духовному завіщаню покійна Дороте
менї все лишила. Але гірша біда сталась опісля, — ф
зіоґномія Хойнацького жалібно скривилась, — набігли н
мене судії, ассесори, комісарі, обрали до нитки... Впира
у мене, що я сам вбив мою покійну задля наслїдства
я змушений був віддати все, що було, щоби лишень уйти ка
ри...

— Ось се так і штука! — розреготав ся Кармелюк,
за ним і инші розбійники.

— Вельможному панству смішно, — продовжав Хой
нацький утираючи рукавом очі, — а менї се як.... Через с
все я стратив і »пенєндзи і вшистко«... ось навіт ьі конї.
Іж за них не заплатив, сором сказати — на виїзд взяв
пана Янчевського, щоби міг їздити, як слїдує благороднем
шляхтичови.

— Гай, гай! — всміхнув ся Кармелюк. — Ну, жаль м
ні тебе, пане господарю. Правду сказавши, не оплатить с
шкіра за виправу. Ми не комісарі, обдирать не станем, а ли
шень люди подорожні і гроші нам сейчас потрібні, так і
наділи чим можеш, а ми опісля тобі віддамо з лихвою.

— Ой, вельможний пане! —крикнув і втїшений і на
ляканий Хойнацький, хоть сам всї кишнеї виверни — са
побачиш, що нема і шелюга... Було у мене послїдних десят
тисяч золотих і ті позичив, ох, майже »ґвалтом« позичив су
дія Лїтинський... Дав вексель, але що менї з того паперу
Не можу і домагатись звороту, боячись, щоби знов не поча
ли дошкулювати асесори і комісарі.

При послїдних словах Хойнацького, по лицї Кармелю
ка перебігла жвава усмішка.

— А єсть бодай при тобі сей вексель?

— Єсть!

— Ну, так дуже добре! Давай же його сюди, та не бій
ся... не бій ся, кажу! А що ти зачерез мене тілько шкоди по
ніс, так треба і тобі помогти. Гроші я дістану від судії і по

приятельськи, як слід віддам половину тобі, а половину візьму собі за труд, бо без моєї помочи не бачити тобі їх, як власних уший!

Дріжачими руками вийняв Хойнацький із кишені гаман, дістав відсіль зложений в четверо папір і подав його Кармелюкови. Кармелюк борзенько перечитав записку.

— Дістанемо! — сказав він в голос. — Лишень гляди, к сьому ти повинен ось що вчинити: передівсім сядеш зі мною в »повуз« і підчиниш ся тому, що я тобі стану приказувати. Не бій ся, лиха тобі не заподіє ніхто.

— Ой, роби, що хочеш, пане милостивий... пощади лиш моє житє! — простогнав Хойнацький і клюнув червоним носом в землю.

— Ух! Так і нагнав ниж тобі холоду комісарі! — усміхнув ся повільно Кармелюк. — Говорюж тобі: не бій ся, нічого тобі не буде і се —перша кондиція; другаж ось яка: наколи ти вернеш ся у Вівсяники, то щобись до самої неділї не говорив нікому ні словечка об сім, що тутечки сталось. Сім днів, чуєш, лишень сім днів помовчи, а там і дзвони кілько захочеш. В неділю і гроші дістанеш. Но наколи ти, — заговорив грізно Кармелюк, — до неділї заікнеш ся кому-небудь хотяй одним совом, то не лишень, що »пєнєндзи« не побачиш, але і спину тобі так змалюю, що місяць цілий будеш рачки повзати....

— Ой, »лїтосці!« — закричав Хойнацький і прістер ся ниць на помості. — Все, все.... як пан хоче...

— Піднімайте, братці, вельможного пана і витащіть скорше в »повуз«... треба поспішати, а поки що відведіть »сгомосця« туди в холодок і пильнуйте, щоби з ним дещо не трапилось. Уляно, ти, як хазяйка, забав як небудь вельможного пана і принеси дещо закусити..

В супроводі Уляни двох розбійників відвели Хойнацького в лісову гущавину і полишились там на сторожі, поки другі займались ратованєм коний і повозки.

На щастє повозка не дуже то була упкоджена і через невгодини загальних з'усиль усе було готове до дальшої дороги.

— Ну, ведіть пана сюди, закомандував Кармелюк. —

Ти, Чапля, Гололобий і Лївшак лишіть ся покищо при спарованих ташенятах, відтащіть їх подальше в ліс, а ми з ними пришлемо підводу. Ти, Олекса, садовись на кізла, на старе місце, Андрій за козачка, а ви — звернув ся до прочих, — сідайте на коні і скачіть біля нас, щоби і ми їхали як годить ся благородним шляхтичам. Прямцюй на коренім, Олекса, а ти, Андрію, розглядай ся на боки.

В сїй хвилї підвели Хойнацького до повозки. —

— Ну, — Кармелюк вчинив граціозний рух, — »прошен« пана. Пан, як поважний господар, сяде на головнім місци; а Уляна, як панї, праворуч з ним... не прогнївись, пане, що з мужичкою сидиш: оглянь на неї, чи найдеш так і серед вельможних пань? А сам я сяду напротив вас, як слїдує панському економови. Ну, щож, пане? Може ноги не слухняні?

Дійсно задеревілий від страху Хойнацький не міг рушити ся з місця. Кармелюк підніс його і занхав в глиб повозки.

— Глядиж, пане, — сказав грізно Кармелюк, — ані слова, кого би ти і не зустрінув! Ти спиш? Чуєш? Я добра тобі хочу і наколи все те будеш робити, що прикажу, поможу тобі більше чим твої сусїди, а наколи в чому не послухаєш ся — суд у мене короткий. Уляно, ти возьми пана за руку і поглядай на нього; ось тобі пістоля і наколи він задумає крикнути, або бодай поворохнутись, — спускай курок!

— Ради Бога! — молив Хойнацький, відвертаючись на бік. — Я »нїц«.... »нїгди«.... Ой, панї, проше... чейже панї не знає... може стрельнути... Ой!!

— Не стрілить, не бій ся, всміхнув ся Кармелюк, опускаючи Улянї на колїна пістолю. — А тепер я ще тобі завяжу очі, щоби лїпше спалось... Ну, ось так!

Кармелюк завязав нещасливому Хойнацькому очі, приложив його до спинки повозки і скомандував голосно:

— На коні хлопцї, рушай! — Батіг траснув в привичній руцї Олекси, коні дружно підхопили і пишна панська повозка покотилась і стрілою помчалась на гору...

Літинський судія, Юзеф Слївінський, потовстїйшав в послїдних часах до неможливости, сидів у свойому кабінетї, за око дуже занятий: вже се одно, що він не спав роздягнений в постелї, — а було се після обіду, — вказувало, що якась незвичайна трівога вивела його із звичайної колії житя... Щож більше? Він навіть забув змінити невигідний мундір на мягкий халат, сидів у глубокому, вольтерівському кріслї з високою спинкою, осмотреною з обох сторін заокруглеными узголовями, сидів зігнувшись, а не спочивав, як тїди, на пів дрімаючи, вивернувшись в зад. Лиса голова Слївінського з широкими морщинами-складками на карку, нуда тепер в стоячому ковнірови мундіра; в зубах судії сторчав довгий цибух від давно погаслої люльки, перед ним лежав якийсь папір, від якого він не відводив очий. Зрослі широкі брови були поморщені. Залиті товщем очі злющо вп'ялились, як і взагалї роздуті нїздра і запале лице його нагадували розяреного бика. Судія сопів, оддмухував ся, хватав іноді сей папір, перечитував його і опять клав його перед собою, виговорюючи хриплим голосом уривочні, лайливі фрази:

— Лайдак, шельма! Не може бути!... Але із полку папір.... Які наміри? Де? А щоби на вас відьми насїли... Щоби з вас рубця сухого не стало! Опять піде, не можна буде відпочати анї хвилини... А сей »презес« не їде і не їде: певне десь орацію має... А, щоби вам всїм ораторам язики попухли і затькали дниницею!

Послїдні бажаня судії відносились розумієсь до Янчевського: до його то він вислав гінця ще раненько і очікував пана »презеса« з нетерпячкою але він не являв ся...

Відчинились із внутрішних покоїв двері до кабінету і кошачим кроком увійшла до нього жінка судії, пані Агата; вона все таки була принадна, лишень чічки стали пухкійші і погруде розкішно розвилось...

— А ти, мій »котку«, і не спав після обіду, а я все дожидала, — проспівала вона солодким голосочком, в котрім дадалось відчувати і досада і жаль.

— Не до сього, — воркнув хмуро судія, — тут чорт

знає, на що знов заносить ся... А ваш діявольський Демостен як не їде, так не їде...

— Як? Хто? Що? — задріботіла пані і її погляд заіскрив ся спалахнувшою цікавостю.

— Так щож? Опять явив ся каторжний Кармелюк!...

— Гм... — розчаровано перетягла пані, — ті Кармелюки надоїли... Зрадієш зиськом а воно всеньке ні зроблене.

— А ти, моя дурненька, хотілаб правдивого? — і судія доторкнув ся рукою ніжности кругленького бідбородка своєї жінки і його супоре, навіть дике лице розвиднів товстою усміхкою, а єго маленькі очі зівсім потухли під пухлими повіками.

— А певне! — засміяла ся пані Аґата, відкинувши вгад свою головку, причім золотаві пасма її волося розсипались і спливали з пліч ясною филею.

— Ах, ти, шельмочко! — і товстий судія широкою і обємистою долонею поклепав її по щоці. — Ну, коли ти гардуєш, так тіш ся: тепер вже явив ся не фальшивий Кармелюк а правдивий... Ось з його полку і письмо прийшло: дають знати, що бестія вирік ся слів і перед самим виконанем кари втік, а втік розуміє ся в свої сторони, де і передше гуляв, а се і значить, — до нас в сусідство...

Ой, як весело! —сплеснула руками Аґата.

Весело? Ось, як пічнуть ся довкруги грабежі і розбої, як поллеть ся шляхетська кров, — побачиш як буде весело... Прийдеть ся робити облави, ловити самолівкою сього хлопського звіря...

— Розкіш! І я на облаву поїду, неодмінно, не одмінно!

Судія лишень рукою махнув.

— Так! неодмінно... Ось і мені самому прийдеть ся відправитись і попасти під ніч »убійци«... А? Весело?

— Певно ,що веселійше, чим так! Остаточно бодай будеш відчувати житє: страх двигне енерґію, красавець-розбійник заставить серце битись скорше... Розкіш, втіха!

— Та відки се ти взяла — красавець? Пика, діявольська пика і вже!

— Говори! Мені пані Розалія розказувала... — завважала принадно Аґата, прижмуривши свої очка.

— А ти мені не вдавайсь так дуже з Розалією! Я »барзо« поважаю панство Фіґнерів і паню Розалію вважаю приятною, но... но... на всякий случай, вона не є доброю католичкою... У ньої в голові французький вітер свище...

— А ось була якась тайна історія з потайним ґрафом...

— Ха, ха! З Кармелюком!

— Ну, се ще... мало то брешуть... се не імовірно.... А ось тепер бовтають і про пана Янчевського...

— Щож і пан Янчевський силенний. »ладний«... З ним не може поспорити тупа-маршалок!

— Но, но... — запихкотів кріпко судія. — Так, після тебе можна гладкого мужа міняти на якого небудь сильномогучого пройдисвіта?

— Ага! Налякав ся, котик? — засміялась Аґата і почала лоскотати своїми тонкими пальчиками складки товстого, мягкого карку свойого мужа.

Судія, зажмуривши з утоми очі, розкинув ся на кріслї і почав солодко, із свистом віддихати...

— Так! — схаменулась Аґата... — Невжеж задля сього наперу і твойого »презеса«, пана Демостена, буде відложений нинїшний вечір?

— Не спосіб же...

— Нїзащо! Не смій!! — тупнула ніжкою в кріпкім подразненю пані »сендзїна«. — Для мене »д'ябелек« (гра в карти) — одинока розривка і я вже запросила всїх наших звичайних гостий.

— Хорошо, »ладно«, моя пуплїшко!

В сїй хвилинї відчинились позадні двері і явивший ся козачок голосно сказав:

— Якийсь вельможний пан бажає бачитись з його мостію в певному дїлї.

— Хто такий? — здрігнув судія.

— Перший раз бачу... Приїзший, думаю... Під'їхав четвернею, перед ворітьми висїв, а конї і »повуз« відправив у керчму.

—Дивно... — повів плечима судія.

— Однак проси!

— А я побіжу переодінусь, — заметушилась Ага і проховзла живо у свої двері.

XXXVIII.

Через дві мінуті в кабінет літинського судії увійш згорблений старець: він підперав ся палицею, бо ноги йо вже дріжали від старости; довга сїда борода облямувала б де, приязне лице, притягаюче і заслугуюче на довірє.

Судія поквапно припідняв ся із свойого крісла і з ос сливим поважанєм витягнув обі руки до свойого гостя: с представив ся судії яко поміщик Волинської ґубернії, дід Гудиївського ключа, пан Книжановський. Посадивши гос у своє вельтерівське крісло, судія підсунув йому люльку.

— Я увесь на панські услуги, — сказав він, присуну вчись близше до свойого гостя, котрий з натугою розкур вав люльку.

— Я дуже вдячний шановному панови і в тисячне про шу о вибаченє за нарушенє спокою, який я осмілив ся нар нити його мості, — заговорив випуканою польською мо гість. — Діло ось в чім: я давно хотів набути »майонтек » благосл ченній Польщі... Але поки що була се лишень мрі Не маючи в тутешній країні знакомих, я не знав до ко звернутись, а купувати кота в мішку, до сього ще і з за заними очима, вважав я недогідним... Та мене остаточно п бавив з клопоту мій добрий знакомий, навіть добрий прия тель, ґраф Ржевуцький; він дав письмо до тутешнього п щика, пана Хойнацького, що то у Вівсяниках, і сей то д ре обворожив своєю ласкою... У нього було стільки не щасть... Сей звір Кармелюк, сей виродок некольний, по бив його... убив жінку, небесного ангела, якого пан не м забути...

— Що тичить ся убійства пінї Дороти, — насунив б зи судія, — так се темна справа... віддана земними су судови Божому, а що торкасть ся Кармелюка, то вельмож пан вірно висказались, що се — некольний виродок...

сей виродок знов на волї; опять буде нас обдаровувати крівавими »презентами«.

— Єзус-Марія! — сплеснув долонї, трясучись зі страху старець. — Мене в дома придержували головно страшні слухи, розсїяні в нашій країнї... Я вибрав остаточно спокійний час... і наскочив якраз...

— Так, на жаль, не можу я пана потїшити... Нас отсе упереджають, щоби ми бестію зловили... Но, до тисячки громів! Розпусти всїх чортів, так вони і сього діявола не піймають: се стоголова гидра!

— »Матко Найсьвятша!« — перехрестив ся старець і з таким страхом почав розглядатись на всї сторони, неначеби таки тут, в сїй кімнатї, заховав ся був розбійник.

— Нї, Бог з ними! Лби скорше до себе! Покінчити все і домів!

— Я би таксамо радив, — схитнув ся судія і шовковим платком обтер сильний піт, виступивший на його лисинї.

— Так ось би і за дїло. — заметушив ся волинський пан. — Я було задумав придбати добра Хойнаць... Вони менї подобались від першого разу, ну, став я торгувати і імовірно був би згодив ся в цїнї, але там мало води, а я до ньої привик... Між тим, як ішли переговори, панови Хойнацькому знадобились гроші і я йому позичив невеличку суму, аж ось і надійшла штафета до дому, треба їхати, а в пана Хойнацького не стало гроша і він дав менї, замісто гроший, панський вексель на десять тисяч золотих...

— Мій?! — аж підскочив на кріслї судія. — Ах він... і се називаєть ся по шляхетськи! Давав менї на два, на три роки... А тут до року плати! Так позвольте... Який вексель? Шляхта не має права....

Гість остовпів:

—Та як же? Пан казав... Ось... — він виймив листок із стомилем — і написано: »по пред'явленю«.

— Знаю, знаю... Но дальше стоїть: »сеї розписки«... Значить, се навіть не скрипт довжний, а звичайна собі розписка... Но дїло не в тому: певна річ і на ню я плачу, але

лишень на слово »гонору« була умова віддати по трьох р
ках...

— Але і пан Хойнацький находять ся у безвихіднім по
ложеню... Він впевняв, що у пана судії завсїгди знайдеть с
така нікчемна сума.

— Дарма, дарма... Пощо йому заглядати в чужі карман
от лїпше би він пантрував свойого, та лїпше би його берів ві
хамки... Так, огидний у нього характер... Я й не припускав.
Він в руках горничньої і сей злочин — темна, темна спра
ва!

»Ого! — подумав Кармелюк (розумієть ся само собою
що се він був, а не хто инший). — Не хочеть ся судії відда
ти гроший і за се влетить мойому ворогови в сам раз«.

— Вибачте, шановний пане, — продовжав він грімко
— але менї гроші дуже потрібні... Я мушу, не барячись, ле
тїти на Волинь... Ну, і правду сказавши, менї до панських
відносин ніякого дїла...

— Так, так... — і судія нагнувшись над столом, ста
по ньому бубнити пальцями... але у мене нема гроший!

— Як нема? — налякав ся старець. — чейже розписка
по пред'явленю: пан обовязаний платити...

— По перше, на »нї«, — і суду нема, — заговорив су-
хим голосом судія, — по друге речинець виплати після сеї
розписки — дїло спірне і повільне, а по третє, сама випла-
та може тягнути ся дуже довгий час.

— На Бога, пане, я того нїчого не знаю в російських
законах: дав гроші »на малий час« на слово »гонору« і те-
пер що? Менї чекати ніяк... прийдеть ся йти до жида: і пан
Хойнацький і пан судія вірні платники.

— Але жид з пана зідре рубля за рубля...

— Ну, се назбит, пане... а, певне, прийдеть ся йому по-
датись...

Судія призадумав ся: Жид похіснуєть ся нагодою а йо-
му від сього не буде легче. Неожидана і непредвиджена пла-
тїж стурбувала його страшно і він думав одною різкою від-
мовою спекатись непрошеного вірителя, але можлива пере-
дача векселя Жидови засумувала судію і навела його на иншу

думку чи не можна би самому покористуватись уступкою і робити порядно.

— А кілько би пан опустив? — запитав він після надуми.

— Та задля скорійшого виїзду я готов втратити тисячу золотих.

— Хе, хе! За такою дурницею не погонить ні один Жид...

— Ну, дві тисячки... А то не більше...

— Чи не мало, — покивав головою судія.

— Так я вертаюсь до Хойнацького і зажадаю задосить вчинення, коли він не вміє додержувати шляхотського слова.

— Не хвилюйте ся, пане шановний, — заговорив мягким голосом судія, придержуючи рукою припіднявшого ся було гостя. — Хойнацький також не винуватий: у нього, бідняги, тепер сухо як в Арабській пустині...

Він хотів певне, розчислитись землею, а пан роздумав ся, — ну, ось... Я панови отверто скажу, що у мене в сій хвилї також нема »пєнєндзи« а то би я шановному гостеви свойому з великою радостию... Так, теж правда; пан туту не має знакомих, а Жиди від незнакомих... ай, ай!

— Так що-ж? запитав нетерпляче Кармелюк.

— Гм.. Ось що... — цідив судія слїдячи уважно за виразом лиця свойого вірителя. — Я би звернув ся до Жидів для себе, мовляв... Розумієть ся, що вони з мене злупити не посміють... Хотяй я певний, що від мене схотять опусту на яких три-чотири тисячки... а відтак лїпше підіждати: у мене сегодня збирають ся на »д'ябелка«, може бути що прикарабкаєсь до нас який сільський туз... ну і правно роздобудемо! Я і шановного мойого гостя прошу остатись »пополювати« на зеленому полї: поковзаємо собі трохи кров... роздивимо декілька збанків меду, »венгжина«.. а, мій коханий«?

Кармелюк через кілька хвилин мовчав. »Ось, — думав він, — попутала діявольська сила увязатись в сю справу. Гроший, очевидячки, не віддасть і ще який небудь діявол

пізнає мене, ну, і буде халепа!.. Ех, покінчатиб якнебуд
або прямо плюнути, га »давай Боже ночі!« — Дякую ва
шановний пане, за ласку, промовив він рішучо, — я і с
причисляю »д'ябелка« до шляхетських забав, але тепер м
ні не до ньої; по перше, — то до забави потреба готово
гроша, а в ожиданю спускатись на нього, не спосіб, по др
ге найважнійше — мені треба поспішати домів... А так, і
колиб можна сейчас — підчеркнув Кармелюк, — одерж
ти гроші то хорошо... Я же готовий спустити три тисячк
або що... — а наколи ні, як сейчас же їду до Хойнацьком
а відсіль в Камянець, заложу позов і домів...

— Пане ласкавий »шпенрапам« — засуятив ся звор
шений судія. — всїх средств ужию... пішлю сейчас за Жи
ками... І за пів години... Я вповні співчуваю панови... Певн
тут поли втикай і з наших проклятих місцевостий втікай

— Але бо і мене, старця, морочить сей гадючий випл
док, чортів сват Кармелюк.

— Го, го!! Так і єсть, чортів сват і відмин зять! — за
сміяв ся судія. — І пан не знає ще, що се за бестія? Ус
кого одурить, вужакою з рук так і виховзне...

— А, бий його нечиста сила! — стукнув Кармелюк на
лицею.

— Певне, знаєте, нападає понайбільше на дурнів...

— Ха-ха! Так, так!... А ось коби він так мені попавс

— Та і у мене би, »проше пана«, не зірвав би ся
крючка... Го-го! »Проше!«... Так я зараз... Пішлю... І пр
Божій помочи..

— Лишень принаглїть Жида.. Та полайте його... Ви
судія...

— О, ма єє розумєць!«... Так я в момент, — і судія не
вважаючи на свою вроду, прожогом вибіг із кабінету.

Конець другої части.

Кармелюк остав ся сам. Починало намеркатись. В салї вже лакеї ладили картяні столи; з сусїдної кімнати заходив якийсь підізрілий шелест... З кождою хвилею в души Кармелюка росла трівога, і неначе якесь передчуте казало йому: »втїкай — тебе дожидає пастка!« Вкінцї Кармелюкови стало ясно, що лукавий судія пішов не до жидів, а до городничого за салдатами.

»Так щож бо я за дурень, щоби дожидати? Нї вже другий раз кумом не буду«... і Кармелюк рішучо вхопив свій капелюх і спрямував борзенько через салю в попередну; але тут його зустрів хазяїн і знов навернув в кабінет...

— Дістав, заговорив судія задихуючись, — але кілько се коштувало! Ой, »Матко Найсьвентша!« що то за проклятий нарід оцї Жиди! Більше чотирьох тисяч злупив... Напикробав, де лишень міг... Так ось всї »пенендзе«... Шість тисяч, єли пан позволить?

— Гм! гм! Се щось в родї Кармелюка...

— Зівсїм вірно. — Притакнув судія, — так наколи пан ринивсь, то прошу розписку...

Кармелюк дістав папір і положив його на столї. Судія оглянув його: — так моя рука... Моя розписка... Ну прошу пана — ось шість тисяч золотих... — висипав він із обємистого капшука велику купку червінців... — І надїюсь, що пан зробить менї велику приятність, остаючи у мене на нинїшний вечір... »Як Бога кохам«, виїздкати нічю, се безглуздя: тут кругом нашого міста непрохідні болота і трущоби... На кождому кроцї можна наткнутись на Кармелюка.

— Га: Навряд чи він стрінесь зі мною... — засвіяв ся гість.

— Однак!.. Ой, »шпепраншам« а! — нагло засуятив ся судія обертаючи то на одну то на другу сторону розписку.

— Чи пан Хойнацький нічо більше, крім сього паперу не вручив?

— Нї.. а що?

— Як же се так? Він не подав переказної надписї... у мене бач нема юридиного доводу, що ся розписка приналежна тепер шановному панови?

— Так вона у мене в руках... значить ся моя... а пан її нідре — значить, розчислив ся з Хойнацьким і — квіта!«

— Хе! так то — воно, так... а пан виходить; кепський »юриста«... Певне, ся розписка домашня... пірвав її і годі... Но...

В сій хвилї почулись два-три голоси, між котрими звучав і срібний, жіночий: »наколи пан судія ще занятий, так я зайду до любої панї Аґати«.

У Кармелюка поза шкірою закишіли мурашки; він з неукриваним подратованєм запитав судії: — Ну.. так і щож?

— Но мій задушевний приятель... ся чесна і привітна душа, — іронїчно підчеркнув судія, — пан Вінцентий може сказати, що він по просту згубив сю розписку, а платити не поручав...

— Цо-о? — підняв ся Кармелюк і не по старечому і грізно накинув ся на судію. Пан менї другим разом таких предложень не вискаже!

— На Бога, пане! — струсив судія і відступив від нього на крок.

Кармелюк взяв зі стола вексель: може ще кручка на опуст? Баста! Я прошу у пана прощеня за »турбацію«, — сказав він чванливо, простягючи руку по капелюх...

— Простїть, простїть, вельможний пане, — заговорив неспокійно судія, доторкаючись ласкаво руками поли свойого гостя, — я панови неодмінно вірю... се я... знаючи мерзенну натуру свойого приятеля... Любить богато обіцювати, а ще більше брехати... Але що з воза впало, то пропало... Пан зівсїм правий... Одержите гроші... Позвольте сюди мою розписку — і квіта!

Кармелюк ще хвилину постояв в задамі; но опісля махнув рукою і не числячи почав ховати гроші у карман...

— Пан, надїюсь, не гніваєсь за слово?

— Нї, пане... Вже перелетїло мимо, — усміхнув ся гість.

— Ну, на доказ доброго розпорядку, нехайже менї пан вчинить сю честь і остане з нами сей вечір... Клянусь святим Марцелїм, небезпечно їхати... А на зорі... з Богом! Я ще дам

і провідників. Ні я таки пана мойого судейською властію не пущу на очевидну гибіль... Остаточно сейчас цілим хором, з моєю жінкою і прибувшими гістьми стану просити...

»Ах, щоб тебе надуло як гору, каторжний товстуне!« — лютував в души Кармелюк і, бачучи, що ніяк не буде міг відчепитись, взяв ся на спосіб: — Ваша незвичайна любезність і гостинність мене побідили... Е, куди не йшло: тішимо старшою! Лишень позвольте, пане на чверть годинки... переодіти ся... а подорожньому... є у вас дами...

— Не вадить, пане... Я так рад! — і судія обнявши гостя, тричі з ним поцілував ся.

— Ні, таки вже позвольте! Я мигом... — сказав упертий Кармелюк і борзенько спрямцював через салю в передну гепнувши хазяїнови, щоби опісля представив його гостям.

Судія відводив гостя аж до самого ґанку... Як лишень вони вийшли з дому, у ворота в'їзджав еквіпаж і завадив колесами за стовпчик...

— Ах, ти шельма, лайдак! Кармелюк чортячий! — почув ся нараз різкий голос і сидівша в петичанці фігура, зіскочила енерґічно на землю.

— Пан Янчевський! Наш славний Демостен і »презус« комісії, котрого я дожидаю і не можу діждатись... Кармелюк завмер на місці. Він кругом оглянув ся, виходу не було... треба було іти прямо на свойого смертельного ворога.

XXXIX.

Матушка Деражнинська з дочкою вернули щасливо домів і все пішло старим ладом. Через якийсь час в домі батюшки і за столом і в кухні товкмачили о незвичайній стрічі матушки і Олесі з Кармелюком, але незабаром ся тема охляла і втратила знамя новини. Звичайне житя сільського священика опять ринуло властивим руслом.

Лишень для Олесі все довкруги змінилось. Все видавалось її тепер чужим, далеким і дрібні втіхи її дрібного світогляду не манили її. Чи слухала вона казок старушки-няньки, чи ходила з дівчатами по лісі, чи робила що, чи стояла в цер

кві на молитві, — гадка її все була занята красунем-героєм якийї заслінив своїми великими замислами, своєю щирою здачею і мужеською красотою. Сотню разів перебирала вона в своїй памяти всї подробиці стрічі з Кармелюком і в глубині її душі якийсь боязкий, дівочий голос шептав її, що в словах героя звучала та сама проста любязність, а в глубині його чудних очий мерехтїло дещо більше, чим звичайна ласка.

Не здаючи собі сама з того справи, Олеся ждала і ждала Кармелюка. Дожидала його і вечером і днем і темною ночию і на зорі.

Покінчивши свої денні роботи, вона бігла на край садочка і, схилившись на пліт, задумчивим поглядом водила по кремінистій, втїкаючій дорозї, потопаючій в тонучих лучах сонця і ждала і ждала. Не вирине з туману пороху могуча постать верхового? Чи не підлетить він до неї на спіненому коневи?

В лїсї вона прибиралась з дївчатами в глубоку глушу в тайній надії побачити Кармелюка. Нічю при найменшім стукотї у ворота, вона вся здрігалась, сїдала на постелї, серце товклось, тріпотїло в груди і ковтало: »він,він!«

Любов і мрії окутали все єство дївчини якоюсь золотою чарівною сїткою, відділяючою її від зовнїшного світа.

Але час уходив. Кармелюк все таки не являв ся. Напружене дожиданє замінялось в душі Олесї в глубоку розпуку.

І відки се прийшло менї до голови, що Кармелюк приїде сюди? — думала вона, з болючою гіркістю розбиваючи свої радужні мрії. Чому він має тямити о ній? »А його слова? Його клятьба біля тюрми?« шептала голосно Олеся, сумно схиляючи голову над своє шитє.

Так змінялись в душі дївчини надія і сумнїв, та своєю вічною зміною піддержували і роздували проявивший ся в її серцї вогник. Від своєї постоянної трівоги Олеся зразу змужнїла і з боязкої та несмілої дївчини стала прегарною, тужливою і задумчивою. Вона нікуди не їздила, відказувалась навіть відвідин у сусїдів. Одинокою її розрадою була бесїда

з дівчатами об вдячних подвигах Кармелюка. Дівчат не треба було штучно розбурхувати: Кармелюк і його славні подвиги були у всіх на устах.

Із тих розговорів Олеся дізнала ся, що Кармелюк родом із села Головчинців, де у нього полишилась жінка і двоє дітий.

Ся неожидана вістка наповнила серце дівчини непонятною, але гострою гіркістю. Мріючи про Кармелюка, Олеся бажала лишень одного: бачити його, чути його голос, могти з ним ніжно печалитись, жертвувати за нього своє житє. Розуміє ся, що всім тим мріям не могла перепиняти особа його жінки, всеж таки Олеся почувала велику гіркість і обиду.

»А я ще думала, що він приїде до нас? — говорила вона собі. На що я йому? Нічне він бодай думати о мені?! У нього єсть жінка: вона коло нього буде заходитись, вона віддасть за нього своє житє. А я? Бідна я, дурна дівчина, нікому не потрібна!«

Но доводи розуму не спинювали поривів серця і мрії Олесі все такиж улітали до Кармелюка.

Опроче вістки про його подвиги стали все рідше заходити до запропащеної серед лісів Деражні і необавки зівсім припинились.

Настала зима. Дороги позадувало снігом. До засипаної снігом хатини батюшки ще рідше стали долітати вістки із зовнішного світа. Аж ось на самі Йорданські свята прилетіла в Деражню страшна новина, яка їх вразила: Кармелюка зрадою піймали і запроторили в тюрму!

Страх, горе і невиносима туга заволоділа Олесею: від неожиданого, душевного розруху вона розхорувалась.

І матушка і нянька рішились, що дівчину врік недобрий чоловік. Приводили всіляких бабів-шепетюх і знахорок; виливали віск, зашептували приговорювали, переводили Олесю крізь поріг. Батюшка служив молебні, але нічого не помагало. Олеся хиріла, жовкла і ставала що раз то більше мовчаливою.

Зі всього найбільше мучила її страшна туга, яка впила ся в її серце.

Позоленьки душа дівчини приходила до самопізнання, що вона любить Кармелюка всім серцем, усею душею.

Як би то йому помогти? Як його спасти? Сї думки безперерви томили Олесю, но чим частійше товпились вони в її головці, тим яркійше вона пізнавала свою повну безсилість і неміч тимбільше обхоплювала її безпресвітна розпука.

Вкінці прийшла вістка о засуді Кармелюка на кару і о відставці його до полку. Ся вістка все духове житє Олесі приголомшила наче тяжким віком домовини. Гадкам о помочі спасеню не ставало вже більше місця. Не знати як би перенесла Олеся сей тяжкий досвід, як би не надія, яка не завмирала у неї в серці. »Він вернеть ся, вернеть ся, вернеть ся!« — товче в ній якийсь настійчивий, упрямий голос.

»Вернеть ся! Вернеть ся! Та де їм і вдержати його!.. — твердили на голос і няньки і дівчата і приходячі до батюшки мужики, а навіть приїзші священики.

Ще більше пособляло тій загальній певності і се, що дійсно від часу до часу до Деражні долітала трівожна вістка: Кармелюк вернув ся.

Лихорадочна втіха заволоділа серцем Олесї: дні, тижні вона не жила а горіла. Но слїдком за короткою радостю слїдувало розчароване; виявило ся, появивший ся розбійник був неправдивий Кармелюк, а один з членів його бувшої — таги, прізвавший себе Кармелюком і що самозванця — злобив неустрашимий Янчевський і передав судови.

Так жила Олеся на переміну в радости і розпуці. Минув рік, настав другий... Видячи такий хирлявий стан доньки матушка і батюшка порадившись із своїми сусїдами, рішили вхопитись радикального средства і видати Олесю замiж. Но коли Олеся довідалась о постанові родичів, вона пошла в таку нагальну розпуку, що добрі старуники піддались і відложили всї помисли о сватанї до сеї пори, поки хто сам не приглянеть ся дівчинї.

Після сего Олеся заспокоїлась. Але вістки про неневну втечу Кармелюка доходили до Деражні все рідше і рідше і остаточно зівсїм притихли.

А час ішов! Два рази таяв сніг, два рази вкривались поля і ліси новою буйною зеленею і горе зівсім заволоділо дівчиною.

Був теплий весняний вечір. На краю попівського садочку, притикаючого до великої дороги, стояла Олеся нахилившись на високий тин, густо оброслий барвінком і иншими повзучими рістнями: тут неначе легче віддихалось, утікла далеко скучна сутолока робучого дня і тиха журба без перешкоди захвачувала її душу. Без всякої думки і мрії слідила Олеся за розпливаючою ся в рожевій далечині дорогою, коли в тім напрасно її увагу звернули на себе дві незвичайні фіґури, які вийшли з поза закруту. Був се пан і пані Демостен і Розалія.

Красавиці, приодітої в дорогий сьогочасний костюм, великий капелюх, підвязаний лентами попід підбородок і тоненьку, білу мантилю, вкриваючу її плечі, Олеся не пізнала, але Янчевський був її потрохи знакомий; вона бачила його переїзджаючого селом і чула, що се головний герой панства, побідник Кармелюка. Пан і пані ішли пішки. Ся незвичайна поява зачудувала Олесю. Серце її защеміло в передчутю, що з появою сих панства злучне щось то нещасне.

Панство розмавляли. Олеся завмерла при плоті і почала прислухувати ся їх бесіді. Ні Янчевський, ні Розалія не звернули уваги на русяву головку, виглядаючу з поза зеленої перегороди; правда, зелень закривала її, але і помимо сього вона нічим не відріжнялась від сільської дівчини і не могла звіщати найменшої небезпеки.

Розалія і Демостен ішли притуливши ся цунко одно до другого, як люди зівсім собі близькі. Янчевський вів красавицю під руки і що хвилини нахиляв ся до тонкої руки, спочиваючої на його рамени, вкриваючи її поцілуями.

Після страшного бенкету, спричиненого письмом Кармелюка, Янчевський перший отямив ся і сейчас же почав розмачити і панови маршалкови і зібраним панам, що в письмі негодяя, не вважаючи на грубу хлопську нахабність, для шановної пані нема нічого обиджаючого. Певне, що підлий хлоп був пораженний любязним принятєм, яке йому о-

казала, як графови »пана крульова«, — що знов тичить с
звороту брилянтів, то Янчевський пояснив се тим, що х
трий грабіжник бояв ся продавати сї річи, бо вони легко мо
гли навести на нього слїд і по сїй причинї звери в їх з пово
ротом, думаючи, що ограбивши високопановного шляхтич
віч, при помочи своєї низької хитрости, може вирвати у нього
і дорогоцїнне достойнство дворянина — чесне імя!

— Но благородні люди вірять благородности других
почитають женщину як святість! — високопарно заявив Ян
чевський.

Гостї зворушені грімкою мовою Янчевського, сейчас
же кинулись до марналка, висказуючи своє співчутє і гото
вість відмститись за честь панї.

— Панове! Ласки прошу у вас: полишіть се менї! —
заявив гордо Янчевський.

Лежача в обмороцї Розалїя чула всю бесїду Янчевсько
го. І коли послїдний при помочи марналка перенїс нечув
ственну красавицю в будуар, вона нагородила його тепли
стисненєм руки.

Декілька поцїлуїв, дві плаксивиці, одно обімлїванє. —
і Розалїя переконала свого мужа о своїй невинности. Но з
демостеном дїло пішло трохи инакше.
Захищуючи красавицю, Янчевський задумав було заслужи
ти на її вдяку і захопити її в свої руки: сам же він був пев
ний, що Кармелюк у свойому письмі писав правду, — і що
неприступна красавиця дїйсно засипала підлого хлопа тими
ласками, яких йому так довго відказувалась.

Розалїя від разу поняла, що Янчевський свідомий прав
ди, при помочі котрої хоче держати її в руках — і зручна жен
щина зразу приняла зручну тактику. Буцїм то піддаючись
невільному потягови, вона стала виявляти Янчевському що
раз то більше признаків обачности і протягом кількох тижнїв
так обцукрувала Демостена, що він вірив свято в невинність
своєї обожаємої »крульовей«. Розалїя підчинила його зів
сїм собі: він дивив ся її очима, слухав її ухами, думав її гад
ками. Таким чином в руках красавиці опинилось двох вір
них рабів прихильних один другому. Хотяй послїдне було

доверинене почасти і мимо бажань Розалії, но на всякий случай, Янчевський у своїх відносинах перевисшив її поважного мужа, а по друге, злоблене Кармелюка і инші подвиги окружили Янчевського сяєвом неоцвітної слави і честилюбивости красавиці дуже підлещувало, що сильний божок був її вірним псом, уважаючи собі за велике щастє лежати у її ніг.

І так появивші ся на дорозї фігури вели між собою таку бесїду.

— Крульово моя, богине моя! Ти не можеш собі уявити, який ляк заволодів мною, коли я почув сю страшну новину: я пригадав собі, що ви гостюєте у Пігловського і зважаючи на всяку осторожність і зазив судії, я кинув ся на зломане карку, щоби вас упередити і привезти тебе домів. І чиж твій лицар не заслужить за се на жадну винагороду? — закінчив Янчевський, кидаючи на красавицю палкий погляд.

— Передівсїм, заки обіцяю нагороду, менї треба переконатись, чи лицар мій знов не став ся жертвою ошибки, — сказала Розалїя з штучною усмішкою. — Вже тільки разів товкмачили про се, що Кармелюк вернув ся і за кожним разом виявилось, що се був перший-лїпший хлоп, прозиваючий ся його іменем.

— Але »злотко« моє, тепер вже нема ні найменшого сумніву в тім, що появивший ся тут Кармелюк є сей справжнїй розбійник, котрого я власними руками передав в руки правосуддя.

Заняті своєю бесїдою, Розалїя і Демостен не чули того придавленого зойку, який роздав ся в садочку священика.

— Передівсїм одержане правдиве письмо, що Кармелюк втїк з полку, що розбійника притаскали до самого Проскурова і що відтіля він ринув в наші місцевости... Я і пустив ся був до судії, но стрітив по дорозї економа, котрий кляв ся всїми святими, що бачив і стрінув Кармелюка, а він його знає дуже добре... Значить, правда, він тут... Я кинув тодї судію і все на світї... а пригадав собі свою різку... і приказав звернути з дороги і скакати до пана Пігловського...

Тут пани завернули викрутом в напрямі як до хати батюшки.

Олеся притисла руками своє трепечуче серце і завмерла у вдячній молитві. І радість і сльози і слова молитви — все те поміпалось в її ополомленій душі... Декілька хвилин стояла вона так, схилившись на пліт не маючи сили поступитись вперед. В кінці, коли її вдалось заволодіти зворушенєм, вона пригадала собі, що гості спрямували, очевидячки до них, і що з їх бесіди можна довідатись дещо про Кармелюка; — вона в одну мить втерла з лиця сльози радости і кинулась до дому.

Вона вже застала панів сидячих на лавочці в саду який розріс ся довкруги малесенької хатини її батька; перед ними стояла мати і з низькими поклонами просила увійти в хату.

Янчевський на-одріз відказав ся від того; він пояснив що вони тут посидять лиш одну хвилину, що їх повозка зломалась, але її обіцяли в кузьні сейчас направити, і що панмарналок небавки під'їде за ними; але як у матушки знайдеть ся стакан холодного меду, шматок доброго хліба, то він з вдоволенєм покріпить свої сили.

Зрадівши можностю чим-небудь прислужитись великому панови, матушка з усіх сил метнулась виповнити бажанє свойого високопоставленого гостя і призвала Олесю щоби йшла за нею.

— Але сим разом Олеся не послухала матері. Увійшовши в сїни вона притаїлась за дверми і стала прислухуватись бесіді панів.

— Но розкажиж менї, яким чином і де стрінув ся скоком з тим діяволом? — звернулась Розалія до Демостена.

Янчевський почав розказувати історію стрічі з Кармелюком, яку чув від Глевтюка.

Заївши дух з запалом від зворушеня лицем прислухувалась Олеся оповіданю Янчевського; не зважаючи на всї болесні епітети, якими постачав пан прізвище Кармелюка, вона ясно виділа новий доказ його шляхетности і щиросердної удалости.

Хто знає, що в дійсности відчувала Розалія, слухаючи оповіданя свойого лицаря! Лице її вкривала на переміну то блідість, то темний румянець, але тонкі губи були кріпко затиснені, що придавало його видови гнівного виразу.

Два противні настрої товклись в душі красавиці: з одної сторони злоба на підлого хлопа, котрий так хитро обманув її і вирвав своїми чарами признанє в любови, а з другої сторони став перед її очима спомин повний ніжности о душній літній ночі і о кипучій пристрати красавця, який ніс її. Розалію, на руках, — і сей спомин гамував злобу в серці панї. А, та з того всього нічого би й не було! Кармелюк давно вже вийшов із хлопцева і, хто знає, чи не близший він був панови Пігловському чим свойому батькови? Всеж таки поступив він по хлопськи, написав до чоловіка, а сього ніколи не можна простити!

Послідна думка і заставляла Розалію прикусувати собі губки.

— Ти не бій ся ангеле мій, — закінчив тихо своє оповіданє Янчевський, стискаючи незамітно її руку, — клянусь честю, не дальше як за тиждень я піймаю його і приведу до тебе!

— О, так! — Заговорила з жаром Розалія, мелькнувши очима. — Я сама хотіла би на ньому відімститись! Ах, наколиб пан знав, як мене тоді налякав сей підлий хлоп, кілько заставив пережити!

При тих словах красавиці Демостен увесь побагрів.

XL.

— Нема такої кари, яку я йому придумаю! — прохрипів він ударивши сильно кулаком по деревляному столі, вкопаному на одній нозі в землю. — Тепер я його вже не передам москалям. Сам з ним розправлюсь, своїми руками злуплю з його шкіру! О, я йому нагадаю сю штуку!...

— Герой мій! — пропищала утомлено Розалія.

— Но, а нагорода?... — тут голос Янчевського понизився до молоту і, як напружувала Олеся свій слух, таки не мо-

гла розібрати, що шепче панї пан, нахиляючись до її рожевого уника.

В сїй хвилї почув ся з хати голос матушки. Олеся поспішила на клич і небавком явилась слїдком за матїрю з двома дївчата, обтяженими посудою і підносом з пляшками і стаканами.

Вийшовши в садок, матушка почала з низькими поклонами розставляти перед гісьми всяку їду і напитки, що лишень могла здобутись із свойого господарства. Олеся помагала матері.

Сим разом Демостенови вдалось заспокоїти свій апетит як слїд.

Дав ся чути кінський тупіт і до воріт батюшкової запроди підкотив ся розкішний »дормез« маршалка, запряжений четвернею великих коний. Лакей зскочив з кізла, отворив дверцї і з пошаною зсадив маршалка, котрий за послїдних два роки ще більше потовстїв і отяжів.

— Ну, що? сподїюсь нїчого особливого? — крикнув Янчевський.

Маршалок не зараз відказав на запит приятеля.

— Фу-ти, душно! — відітхнув він і тяжко опустив ся на лавку; опісля виняв з кишенї платок, обтер ним лоб, помахав ним собі в лице і доперва тодї, не звертаючи найменшої уваги на поклони матушки і Олесї відказав: — се дурниця, пане, коваль вже направив, можна їхати. Но своєю страшною новиною ти мене наче обухом по голові гепнув! Не знаю, що й чинити? Дати знати москалям?.. В Камянець їхати?.. Ох, менї вся кров вдарила до голови!..

Маршалок розвів руками і знов почав холодити себе платком.

— І в Камянець, поки-що їхати не треба, і москалям давати знати нема потреби, — одказав Янчевський. — Добре вони його встерегли!

— О, — маршалок побагрів, — до сеї пори не можуть нас вибавити із розбійника!

— Тому то ось ми се й самі повинні вчинити.

— Самі, самі! — закинів маршалок і з його рота бри

знула слина. — Щож пан думає, що я сам, в моїх лїтах і при мойому становищі маю вганятись за »збуйцом« по лїсах і болотах? Але об сьому опісля... А ось скажи, як їхати тепер? Незабаром ніч... дорога лїсом... Не лишитись би нам тут до раня?«

»Брось« Боже! — крикнув борзенько Демостен. — Тут, посеред хлопів? Що се тобі, пане, прийшло на ум? Ми раз-два переїдемо до Вишеньок і переночуємо у пана Станїслава. Відтиля розішлемо гінців по всїх сусїдах. А менї вихром треба летїти до пана судії... зарівно продприняти осторожність... Нам треба всїм злучити ся і дїлати злученими силами. Шкода, що Хойнацького нема... І куди його громи носять? Тепер би пригодив ся... Ну, певне, пп. пане Адаме, і лїтами своїми і своєю мужностю досить прислужив ся »ойчизні«; ми повинні щадити твоє житє для...

— Спасибіг, спасибіг, друже... — забурмотїв зворушеним голосом маршалок стискаючи Янчевського. —

— Но я завсїгди готовий... житє за шляхетство й »ойчизну«... лишень поможи менї умістити жінку в безпечнім місци ее... ее... вона не видержить...

— Я відповідаю своїм житєм за житє панної »крульової«. Але нам треба злучити ся всїм призвавши до того і вірних слуг, вислїдити не гаючись барліг проклятого пса, окружити його з всїх сторін і устроїти знатню обставу! Міркуючи з оповіданю панського економа видно, що у пельми брак ще гроший і людий, а наколи не станемо теряти часу і сейчас приступимо до дїла, то, ручу своєю честию, що за тиждень діявол опять буде в моїх руках!

— О так, так! Ти не лишень Демостен, але і Соломон наш! — крикнув одушевлений маршалок. — Але не будемо марнувати часу, — додав він, боязко оглядаючись на боки. — До Вишньок вестов вісїм... Смеркасть ся...

— Так, так, — притакнув Янчевський і, вставши з місця подав руку Розалїї.

Панство спрямувало до повозки; матушка слїдом за ними йшла, низенько кланяючись.

Олеся лишилась по заді. Бурхлива радість, яка нею заволоділа, перемінилась у смертний страх.

— Спасти! Спасти його, щоби і не знать що мало статись. Упередити! — Ся палка гадка захопила в одну мить ціле її єство. — Так, так... не теряючи часу, дати знати о небезпеці... о задуманій облаві... запепотіла на голос дівчина давлячи боляче серце руками. — Але як дати знати? Куди дати знати?...

Олеся похолола. Вона підняла голову і з острахом оглянулась довкруги. — неначеб надіялась найти в окружаючій природі відповідь на явивший ся нагло перед нею страшний, нерозвязаний запит.

Кругом було тихо й мовчаливо.

Глубокий стогін вирвав ся із груди Олесї і вона поглушуючи ридання, впала ниць лицем в траву...

Хвилинку перестояв Кармелюк в нерішимости, одну хвилину, яка йому видалась бути вічною... Еквіпаж все ще таки стояв біля воріт, Янчевськи бішено лаяв і доводив войому фірманови, що він, Фабіян, і дурний, і лінивий, і лукавий як гадина, що його, підлого хлопа, треба випарити, але так, щоби цілу шкіру спустити... Янчевський своєю польською бесідою хотів було переконати фірмана в праві такого підпринятя, але сей уперто мовчав; очевидячки не годив ся з гадкою свойого пана, а послідний попадав у щораз більшу лють. Цікава челядь судії збігалась ізі всїх сторін, замамена криком пана »презеса« і, обнаживши голови, стояла у почесні йвіддалї.... Мнути се сорокате збіговище не було можливо. Треба було йти прямо чи не на самого Янчевського, стоячого у фіртці і йти при повному місячному світлї... Голос судії: »Позвольте, пане, я вас познакомлю«, — вивів Кармелюка із за ціпенїня і заставив кинутись в самий вогонь. Насупивши на лоб капелюх і припіднявши ковнїр плаща, Кармелюк справив ся вперед, наче не дочувши судії; на щастє Янчевський

в сю мить старанно оглядав вісь і не звернув уваги на мимойдучого пана...

Колиж грубий судія, задихавшись, підійшов близько до Янчевського, то поважаного гостя, якого він бажав було представити, не було вже видно...

Судія поспішно увів Демостена у свій кабінет; там стрінула його і жінка судії, пані Аґата; в легкім убраню, в пуклях і припіднятім на високий гребінець причесаню — вона була повабна і очаровуюча. Янчевський на її вид помяк і підбіг до ручки.

— Я на пана сердита! — протягнула руку судіїха відкинувши голову в зад.

— О горе! Чим же я міг прогнївити пишну королеву?

— Яка я королева? Ей, пане, не лукав! — засміялась Аґата і погрозила Янчевському пальцем.

— Правда, »пшепрашам« — полапав ся неначе наляґавшись Демостен. — Не королева а богиня... Клянусь цім Олімпом! Зевес при пані Аґаті і не взганув би на Кліо...

— А пан, наколиб був Зевесом? — прищурила оченята Аґата.

— Порозгняв би усіх німф і богинь...

Навіть Данаю?.. — підчеркнула вона. — Правда, на землї вона носить імя подібне рожі...

Янчевський спаленів, але за хвилю він поправив ся і відказав шуткуючи:

— Рожа, пані, прехороша цвітка, хотяй і за колючками. то се не новина; але щоби і лелїя мала заховані колючки, — се вже дивоглядно.

— А пан бажав би, щоби всї цвіти були без колючок?

— Певне!

— Та годї вам жартувати, — перебив вкінці устну боротьбу судія. — Діло поважне... можна навіть сказати, що надто важне... так отже не до жартів. Ось письмо про сього гасипда — Кармелюка! Я пана »презеса« повідомив позавчера і ще вчера дожидав його мости... так ось на превелику силу... Де пан був?

Янчевський на хвильку змішав ся.

— Почувши про се, — почав він, — я також повинен був приподняти деякі міри... сповістити потрібних людий об осторожности.

— Даю слово, — зареготалась Аґата, — що пан був у маршалка і повідомив панюю маршалкову, кріпляючи серце опяняючи радість.

Щоки Янчевського набігли темною кровию; очі його заіскрились.

— Пані помилились, кинув він із злостю. — У панства Фіґнерів я не був, а у пана Піґловського, се перше, а друге — вістка про появу розбійника не може бути радісною.

— Панство Фіґнери гостили, я знаю, як раз тоді у пана Піґловського, се — перше, а друге — . . протягнула Аґата і заглянувши близько у вічи панови Янчевському, розреготалась і чкурнула.

— Брикуха, — завважив добродушно судія.

— Гм... так... но з роздвоєним язичком, — додав не то жартом, не то лукаво пан Янчевський

Судія насупив ся і задумав змінити предмет розмови.

— Поговорім лучше о Кармелюкови, а то гості нам перешкодять... У мене, знай, сьогодня »д'ябелек«...

— О? Се, будь ласка, більше приманчиве, чим пересуди о псови...

— Приманчиве, коли ти певний, що з позаду не вхопляють тебе за жижки.

— Стревожимо звіря! — Крикнув чваньковато Янчевський. — Я маю певні вістки, що він тут, близько, ховає ся в прубощах. Наставимо самолівку і піймаємо... Раз вже він був в моїх руках, так і другим разом не виховзнеть ся!

— Але де його глядіти?

— Треба обшипорити всї поблизькі лїси і вчинити се не гаючись, поки він ще не вспів призбирати собі банди... Я вношу, пане судія, уладити загальну облаву, — всїм »вирушиць!«

— Ов, та деж менї?! — йойкнув на кріслї поблїднїлий судія.

— А чомуж би нї? — сказав »презес«. — Маршалок

наш не худійший від пана судії, а піде... Але передівсім ось що: Треба повідомити всіх сусідних панів, економів, посесорів і дозорців про Кармелюка і зажадати, щоби вони різко переглядїли свої ліси... і при найменшім підозріню щоби сей час дали знати, а по друге — треба знайти вірного шляхтича із »загонової шляхти«, заплатити йому добре, щоби він прикинув ся хлопом і вступив в банду Кармелюка, а опісля розвідавши все, доніс би нам і завів до його леговища!

— Доскона. є«, — потер руки судія, — ось та гадка мені дуже по душі і лїпша від всяких повідомлювань сусідів, вони, накпло боять ся Кармелюка, то або не хотять рушити ся з місця, або жалїють на загальну ціль і добра і гроша, — а завсїгди ті повідомлюваня прячуть в шуфляду... І доперва коли прийпече біда, піднїмають »лямент«...

— Так, рівнодушність до загальних інтересів завсїгди погубляла Польщу, — сказав сентенціонально Янчевський.

В двері кабінету вступила знов Аґата і заявила тоном, не даючим можности супротивлюваня ся:

— Досить! Всї вже зібрані... Стіл розкритий... Ви про сего ґрафа ще вспієте наговоритись...

— Ось вона — правдивий презес і командїр — розвів руками судія.

В салї стало шумно. Місцева адміністрація і аристократія вже похожала з кута в кут в ожиданю картяної »битви«, приостановляючись вислухати якунебудь трівожну новинку. Між зібраними був і городничий і смотритель тюрми і молодий Рудковський, секретар комісії і дві-три дами. Після взаїмних привитань, хазяїн окинувши зором гостий, звернув ся до Аґати:

— А що, пана Книжановського все ще таки нема?

— Не бачу, — озирнулась Аґата.

— Дивно, обіцяв ся за хвилину вернутись, — процїдив невдоволено судія, а потім заговорив грімко: — я вам, дорогі гостї, прилагодив сегодня »сюрпризу« — волинського карася... Карась іскряний... Кілька тисяч золотих... Сам бачив...

— О? — потер руки маленький круглобокий городни-

чий. — Як же се, я, хазяїн ставу і не знаю яка до мене приплила риба?

— Так, щука обмахнула! — усміхнулась прищуривши оченята Аґата.

Жінка смотрителя зареготалась і обнявши рукою стан судіїхи, стала з нею о чімсь шепотіти.

— Та деж він? Познакоміть, будьте ласкаві чим скорше!... — відізвав ся смотритель.

— З його карманом... — добавив Рудковський.

Всї засміялись.

— Я зараз пішлю за ним, — засуятив ся судія — він в коршмі... Пішов переодїти ся.

— А заки він з'явить ся, ми пічнем, шкоди марнувати дорогий час! — попросила гостий Аґата, обхоплювана щемлячим хвилюванням.

Гра почалась і відразу приняла газардовий характер; у грачів заіскрились очі, а лиця запалились румянцями; гра всїх прикувала до стола... В салї царила тишина, перериванa лишень доривочними, сухими словами, зазначуваних ставок. Через чверть години на порозї явив ся лакей і заявив, що пана Кшижановського нема в містї.

— Як нема? — налякав ся судія.

— А так, вельможний пане, — відказав післанець, — зволив виїхати з міста пан Кшижановський.

— Яким чином?

Жид каже, що заїзший пан, як йшов до його »мосцї«, то велїв не випрягати коний, а як вернув ся, то кинув Жидови десять золотих, ускочив в коляску і пустив ся з міста плигом...

— А грім би його забив! Се він так втїкав від »д'ябелка«! — стрівожив ся судія. — Такий мерзавець... Старий брехун! А як розводив ся, що страх як любить гаразд... Ось бестія! Сказано, що: »із Литвина одна скотина!«

— Та відкиляж його пан роздобув? — розцїкавив ся городничий.

— Явив ся за дїлом... Хоче набути майно в нашій країнї.

— Так він, значить ся, не втече, — завважав смотритель.

— Не втече, не втече, — засміяла ся Аґата, — ми з панею маршалковою придержимо!... А поки що, досить... Іду »пець«... край... на... пе...

Гра опять розгорілась...

Було вже доволї пізно. Два рази прибігала горнишна потайки звістити панї хазяйцї, що вечеря готова, що кухар нетерпеливить ся, однакож панї Аґата все таки не бажала переривати гри... Но ось знов відчинились двері і явивший ся лакей заявив: »пан Хойнацький!«

XLI.

Усї приніднесли голови і звернули їх в сторону дверий; пан судія із своєю жінкою піднялись з місця; Янчевський також встав витати свойого дорогого приятеля... І ось в дверех появив ся Хойнацький, але не сам, бо двох »пахолків« вело його попід руки.

— Боже! Що з паном? — витягнув руки судія.

— Пан слабий? — заговорила панї Аґата.

Що з тобою Вінцент? На тобі лиця нема! — стривожив ся Демостен.

Дійсно пожалуваня гідна стать пана Хойнацького могла побудити видця і до жалю і до сміху; одіж на ньому була пірвана, заболочена; сам він був блїдий наче полотно; великі каплї поту змішавшись з дорожним порохом, болотними пасмугами спливали по його подранім лици; скудовчене волосє прилипло безформенними космиками до висок, а з заду стирчали в гору; придуркуватий погляд пана був неподвижний; спина його здавалось була переломаною; ноги і руки дрожали... Так і видно було, що наколи-б »пахолки« були випустили пана з рук, то він був би повалив ся колодою.

Засипаний питанями, Хойнацький мовчав, тяжко переводив дух, і глядів тупим наляканим поглядом...

— Та що се з тобою, друже? — підійшов близше Ян-

чевський і торкнув його в плече.

— Кармелюк! — проговорив вкінці зі стогоном Хойнацький.

— Кармелюк! — роздав ся дружний крик на салї і всї наче від електричного удару, зірвались зі своїх місць і окружили нещасного гостя.

— Тебе стрінув, ограбив.... — окалїчив може? — стрівожив ся Доместен.

— »Матко Найсьвєнтша!« спаси нас! — заверещали дами.

— Дайте панови напити ся вина, він ледви на ногах держить ся, — завважив судія.

Панї Аґата метнулась запорядити.

— Ти не ранений, не покалїчений? — допитував ся Демостен.

Хойнацький заперечуючо метнув головою, но не міг сказати нї слова. Посадили його, дали йому стакан холодної води, а потім добру чарку араку, який на пана подїлав дуже добре. На блїдому його лицї появив ся румянець, очі оживились... Вікінцї він прочуняв і вже більше спокійно сказав:

— Я голоден.

— Так будьте ласкаві, дороге панство, в столову! — запросила їх розрадувана хазяйка. — Я дорогого гостя під руку поведу... Менї наш славний пан Демостен поможе... Чейже ми з паном други!... Я так рада, так рада, що пану Вінцентію, се є його власній особі, не спричинув сей розбійник шкоди...

— О, нехай би він лишень посмів! — закликав вже із чванливою відвагою потерпілий.

— Дайте йому передусїм покріпити ся, — перервав судія, — а опісля пан уже розкаже про свою цікаву стрічу з тим діяволом...

Гостї шумно заняли місця за столом. Перше чемляче вражінє викликане словом »Кармелюк«, вже дещо звітріло і уступило місця цікавости і домаганям жолудка. Всї мовчки накинулись на заставлену щедрою хазяйкою їду і напитки. Хойнацького гостила сама хазяйка, а ролю підчашного спов

ня запопадно Янчевський. Вечеря тяглась мовчаливо, всї наче спишили, поки не заговорив пан Вінцент.

— Ну, дорогі панство, завдяки привітливости хазяйки, зовсїм поправив ся, так зовсїм... Я приїхав сюди і ледви міг держатись на ногах... але не зі страху, не від переляку... »бронь« Боже!... а таки з голоду... майже три днї я й трісочки в ротї не мав...

— Але пан бачив, дійсно бачив Кармелюка? — запитав трівожно судія.

Від хвил приїзду Хойнацького його не покидав неспокій, а противно все зростав і зростав.

— Як пана судію бачу!

— Якийже він? Який? — тріпотала від нетерпячки і цікавости Аґата.

— »Огромни«... великан... очі горять... голос... Ніж... Одним словом... по, остаточно, ла шляхтича подобає... »пне слїчни«. Ну, зі мною обійшов ся не лишень любязно... але навіть можна сказати, з певним поважанєм. »Слово гонору«... Певне, мій вид вважає...

— Так, що його пан міг вважати і за ґрафа? — протягнула Аґата, кинувши покрадіємци на Демостена многозначучий погляд.

— За ґрафа?! »Пшепрашам, панї кохана«... нічю годї розібрати... Хотяй і як же се? Хлоп і — за ґрафа?...

— Та розкажіть бо, пане, все по порядку! — відізвали ся дві дами.

— Так єсть, — і після обставин, — завважив Янчевський.

— Нічого не затаюючи, — докинув судія. Як? Де і що? Треба докладно знати, чи се справдішний Кармелюк?

— Правдивий!... Кармелюк, я від разу його пізнав! — заговорив, загикуючись від обхоплюючого його опять зворушеня, пан Хойнацький. — Так від одного його погляду...

— Промочи ще глотку... ось бодай медом, — порадив Демостен, — та пригадай собі все спокійно. Тепер ти посеред другів, в повній обезпецї.

— Так, певне, певне, — сьорбнув він із підсуненого

йому »келїха«, — а менї що? Ого, го! Я йому так відрізав, — навіть поблїд бестія... Але шкода, що я був один.

— Се незвичайно важне, — перервав судія.

— І близько від вас? — налякав ся городничий.

— По черзї все... все! А то лишень псуєте справу! — промовила примхувато судіїха, цокнувши об тарілку ножем.

— »Пшепрашам, панї кохана«! Ось як було, — почав Хойнацький проковтнувши добру половину »келїха« меду. — Їду я до Пігловського... розумієть ся, на твій хутір...

— І не заїзджаю, розумієть ся, до приятеля з вродженого вже свинства, — уткнув таким же тоном Янчевський.

— І не заїзджаю до приятеля з ніжности, — підчеркнув Хойнацький, — бо вже було пізно, се раз, і що менї в корчмі сказали, що приятель виїхав з дому — се два. Ну, так ось, не заїзджаю, хотяй мене і жид і мої »пахолки« лякали Кармелюком, але менї треба було »екстренно«.

Навіть екстренно? — сміхнув ся Янчевський.

— Та не перебивайте, пане презес, — заявила нетерпляча Аґата, — а то призабуде, згадавши екстрему...

— Нї панї, екстрема не втече, — хіхікнув оповідач і продовжав вмілим тоном: — так ось не зважаючи на прохання, я кринкув: »наплювать менї на Кармелюка!« — і покопотів до Гутового лїса... Ніч тепла... місяць світить... копотить моя четверня... я дрімаю в колясї... Переправились ми щасливо крізь болото... піднялись на гірку і покотили лїсом... І ось там у лїсї, єсть також крутий спуск до яру, а в ярі місток...

Се недалеко від мене?.. Я знаю се місце! — перебив Демостен.

— Так, не більше милї, — продовжав Хойнацький. — Так ось не знаю чому, но, видить, шельма візник не здержав коний; чую я крізь сон, що конї підхопили і нараз — трах! Місток перевалюєсь, екіпаж на бік і я повис у воздусї.

— Ай! — крикнули дами.

— Не вспів я ще прочуняти, — продовжав оповідач, — як появились »масса« уоружених людий... Масса, так пано-

ве, масса» Мені видалось, що кожде дерево перекинулось в гайдамаку, кождий корч — у відьму і все ринуло на мене... І справді так було; посеред розбійників виднїли і розбійниці з ножами і пістолями, — се правда!

— Ах, яке се цікаве! — сплеснула руками Аґата.

— Щоби було дуже цікаве, не скажу, — всміхнув ся Хойнацький. — І наколиб на мойому місці був хто інший, то від разу вмер би зі страху, особливо, коли до коляси підійшов атаман... Ну, я не обаранів, а гордойомукрикнув:»Кто естесь?!« — Кармелюк, вельможний пане, — відказав дрожачим голосом. — Но я — говорить, — просив би вельможного добродія вийти з екіпажа, а то зовсім вивернеш ся в болото«, — і ввічливо протягнув до мене руку... Ну, на ввічливість і я, як добрий шляхтич, відказую ввічливістю; але вийти менї було якось годі... Так він мене на руках виніс... »як маму кохам«, виніс іпоставив на місячне світло... А опісля як не крикне: се не той діявол, не собака Янчевський!

— Ах він, бестія! — крикнув Демостен і поблїд як стїна.

— Аякже, так і крикнув... Ти вибачай менї друже! — кинув поглядом на свойого приятеля пан Хойнацький. — Опісля, пригадую собі, прискочила до нього якась відьма... став він лаяти, кожде його слово наче молотом било по серцї... но не по мойому, — полапав ся оповідач, — а його навіть запитав, як смів він опять вернутись? А він менї ввічливо так відповів: — А треба з деким почислитись... Ну, щож, — говорить, — коли ошиблись, — нїчого й робити, все таки, вельможний пане поїдем! Замісто твойого візника, сяде мій... бо твоїх людий ми перевязали... Прошу дуже, — молить, — вибачте менї осторожність в кождій справі потрібна... Сїдай, пане, разом з моєю панею«. Я глянув, а в екіпажі на першім місцї сидить вже якась відьма з великанською пістолею... не відьма, правда, а красавиця... но завдаюча страху... Я стів поруч і прошу її, щоб вона опустила сю забавку, но вона громовим голосом менї відказала, що наколи я лишень видам із себе який звук, то вона випалить менї у виски...

Розумієсь я замовчав, — бо і що мені за радість підставлят шляхетського лоба підлій хлопці?.. сиджу я під дулом... н можу сказати, щоб спокійно... певне, не дуло мене лякає, а се, що хлопська рука сміє держати благородне оруже...

Одобряючий гомін перенїс ся оживлено серед слухачів.

— Так, се обидливо, продовжав Хойнацький.

— Ну, покотили ми незнакомими доріжками і перед досвітком пристали в страшній трущобі... біля якоїсь корчми... Кармелюк менї й говорить:

»Я ще прошу вибаченя у вельможного пана, бо нам на перши, початкові часи потрібні гроші... так пожич на »слово гонору«...

— На »слово гонору«! Ах він бестія! — закипів Янчевський. — Шельма, лайдак, хлоп, сатана, — і ще сміє опиратись на чести!

— Так... Ну, а коли опирає ся на чести, так я йому віддав: »на, — говорю, — пане, ось все, що в мене єсть«.

— І сам віддав? Ба ще й »паном« назвав? — стрівожив ся Янчевський. — Я би ойму такого пана завдав!!

— А ось побачимо! Завваж, що відьма держала над вусами дуло... Опісля Кармелюк ввічливо попросив мене полїзти на погріб, звиняючись, що на якийсь час, задля обережности, мусить мене позбавити свободи, додаючи, що за два днї на мої услуги будуть і мої конї, і екіпаж, і все одержане, що я повинен через тиждень доховати мовчанкою тайни про все, що сталось, а опісля можу поїхати бодай і до самого діявола-презеса і переказати йому, що з ним, підлим комедіянтом — прости за слово, — розчислить ся Кармелюк...

— Побачимо, — крикнув Янчевський, но в голосї його перебилось непобідиме дрожаче... І як він не намагав ся затопити медом трівогу, вона виявлялась таки на блїдому його лицї.

— Уткнув він менї на прощання в кишеню сю пістолю, яку відьма держала, каже, — на памятку від моєї красавиці! — і, побажавши всякого добра, запер наді мною »ляду!«.. Опинив ся сам в темнотї... Почала мене товкти лихо-

радка... Певне від вогкости... Сидів я, сидів... і мною заволоділа туга... невиносима... серце боліло, стискалось... холодний пот виступив на лоб... волосє стало »дуба«... Я став розглядатись довкруги і завважав, що в одному куті погребу лежала драбина; ту, котрою мене спустили в низ, відьма заорала, а про ту, певне, забули. Протягом цілого дня я прислухував ся, — на верху було тихо, ні один звук не долітав до мене, хотяй так в »дядькови« як і довкруги нього були добрі щілини. Довго я все осмотрював і став остаточно, переконуватись, що мене одного лишили в глухій незамешкалій корчмі... Се мене втішило і налякало... Я приставив драбину, підліз потихенько до »ляди« і став прислухуватись: ані одного звука, — лишен ьів д часу до часу цвірінькали десь дуже близько, майже над самою »лядою«, воробці... Се мене ще більше вневнювало, що в корчмі людий не було. Тоді я став осмотрювати щілини »ляди« і потихоньки термосити; виявилось, що вона не була осмотрена замком, а засувом... Оттворити її було легко... Я хотів було таки зараз покористуватись свободою, але побояв ся; міг бути де близько вартівник! Із страшною нетерплячкою став я дожидати вечера... і ось, остаточно щілина потемніла... через пів години я вже був у сінях корними. Я з острахом розглянув ся: було пусто, але якась тінь проховзлась на двір... мені видалось — собака... Думаю! підніме гавканя і мене накриють; но я нащупав пістолю і в думці подякував відьмі... Вкінці, коли вже зівсім зарево погасло, я повз на дорогу... Ліс чорнів... мрачний, похмурий... страшні, мохнаті тіни з усіх сторін здавалось, що в непроглядній тьмі горіли всюди якісь діявольські очі, горіли, кружили налітали на мене вогняними кругами: я перейшов дорогу, кинув ся втікати і втікати... галузи мене хвоськали, придержували, рвали одежу... но я, стискаючи в руці пістолю, сміло йшов в перед і вперед... При підняв ся місяць... Ліс наповняв ся таємним світлом... погоні не було... пішли »міш-маш« поляни... я їх перебігав... і, вкінці наткнув ся на якусь дорогу і на хлопа в тарадайці... Від нього я довідав ся, що до Літина близько... Я приказав

йому везти себе чимскорше в город, приобіцявши добру ви нагороду... Якої і попрошу у пана судії.

Судія був понурий, наче хмара, і нічого не відказав св йому гостеви, немов би і не чув його слів; але Янчевський п спішив ся заявити:

—Моя калитка також на мої услуги... Но прости мен мій друже... а в твоїм оповіданю богато знаєш... того, щ родить налякана уява, а правди справді мало... Та вишукан ввічливість і при ввічливости — твоя уступчивість. Опісля знаєш, сей погріб... Сам віддаєш гроші...

— Та знай, що пістоля коло виска! Се не жарти, зро зумій! — крикнув зачеплений Хойнацький.

— І се все могло тобі приверзтись!..

— Приверзтись? Так ось вона в кишені! Гляди! — Хойнацький вихопив зкишені довгий кусник.., сухої ковба си.

— В першій хвилині всї навіть були метнулись на бо ки, но, приглянувшись, вибухнули шаленим сміхом. Хой нацький сам, глянувши на се оружє занімів і розявивши рот стояв стовпом. Його смішна постава з витягненою ковбасою викликувала гомеричний регіт і сам судія, забувши про свій понурий настрій, ледви міг вдержати руками гойдаюче ся від сміху черево.

— Панове! Я збережу сей знаменитий кусок ковбаси — сказав торжественно Демостен, взявши із руки приятеля »страшне оружє«. — Я збережу його і умоцюю на памятку сього мужа, як символ неустрашимости і відваги героя.. —

— Що-ж тут... ніч... розбійники... ножі... оружя... — путав ся збентежений Вінцент.

Та і чого ви оце смістесь! — заступилась за свойого гостя Аґата.

Серед таких обставин кождий з нас налякав би ся не то що ковбаси, але і дулї... За здоровлє пана Вінцента; вік, знай, від таких злодіїв, щоби нас сповістити, — так ото за його хоробрість! — піднесла »келїх« судіїха.

— »Нех жиє«! — крикнули всї оживлено і стали цокати ся з посумнїлим паном Хойнацьким.

— Але чи богато було у пана гроший? — поспитав судія з тайним наміром розвідати доскулюючи йому непорозуміння; він увесь час сидів наче на шпильках, вичікуючи з мінути на мінуту, що Хойнацький заговорить об його розписці, но послідний мовчав і судія почав було заспокоюватись, що діло з розпискою в нічім не тичить ся Кармелюка, а все таки йому бажалось об тім пересвідчитись...

— Гроший в калитці, яку я віддав Кармелюкови, майже не було, — відказав журливо Хойнацький. — Но там був... Так! — Полапав ся він трівожно. — Я і призабув... Се найважнійше, що мене заставило сюди поспішити... Ради Бога, молю, пане судія, не плати нікому на свій документ, який ти мені видав на позичені в мене десять тисяч золотих!

— Як! — підскочив судія і стовпів на місці.

— В чім діло? — зацікавив ся Янчевський.

— А в тім, заговорив поспішно Хойнацький, — що Кармелюк надибав в моїй калитці документ пана судії і сказав, що він одержить гроші по половині... так я молю, щоби пан не платив...

— Я вже заплатив, — проговорив захриплим голосом судія, сідаючи тяжко на крісло...

— Щож се! Протестую, панове!.. Я не давав ані припорученя, ані повновласти...

— Але приїхав від пана поважаний старець, шляхетний пан, знаючий всїх, — бурмотів судія.

— Так хтож се був той пан? — запитала Агата.

— Очевидно не граф, — підчеркнув Демостен, — а сам Кармелюк...

Агата закрила руками очі; всї гості з острахом глядїли на тяжко дишучого судію...

Прірвавшись у ворота, волинський пан кинув ся поспішно до корчми; він не йшов, а майже біг, призабувши на своє становище; не входячи в корчму, він сїв на запряжений екіпаж, уткнув коршмареви таляра і скрикнув до візни-

ка: — Гайда, щоби ніч'ю не стрінутись з Кармелюком.

— Ой, ой! — замотав жалібно головою Жид. — Ліпше би було вельможному панови переночувати тут.

— Знаю, так пильне діло... буркнув пан і повторив фірманови: — З Богом!

Завертівсь і тріснув батіг, коні з місця рванули і повозка, загойдавшись на високих ресорах, покотила тяжко на застави (рогачка). Минувши греблю, Кармелюк крикнув до Андрія, супроводжаючого екіпаж.

— Слухай, ти завернись незамітно в город, заїдь до иншої корчми а звідтам проберись як небудь до судії на подвірє і назирцем гляди за тим шельмою Янчевським: як лишень достоту довідаєш ся куди він поїде, вихром жени до нашої корчми і повідоми мене, а знов виховзнеть ся діявол.

Без погоні, без ніяких приключок Кармелюк десвіта під їхав до корчми Уляни. На послідній прорубі стрінула його сама хазяйка.

— Господи! — сп. знула вона руками.

— На силу діждалась свойого ясного сокола! Що я витерпіла, що винесла мук, дожидаючи тебе пілісеньку ніч! Серце моє шматкувалось, туга нагинала до землї... Все мені ріжні страхи налітали до голови; то, що тебе ,мойого голуба сизого вхопили, то будьто тягнуть на диби...

— Радосте моя, щастє ти моє! — промовив задихуючись від солодкого зворушеня атаман і кріпкою рукою підняв Уляну і посадовив біля себе на екіпаж; вона обвила його шию руками і завмерла притиснувшись до груди свойого улюбленого: палкі поцілуї, шепіт без звязї, радісний, переривали на час слова...

Вкінці, вспокоївшись, заговорив Кармелюк:

— Твої передчутя, моя рибко, туй-туй що не справдились: наскочив я було у судії на самого Янчевського... Прямо око на око... Не можна було мимо перейти... Вже навіть було подумав — »капут«: коли пізнає, так пірну кінджалом і вже!

— Ой, лишенько! — крикнула Уляна. — Щож би з то-

бою сталось?! Там-же челяди тьма, а ти був один...

— Та я вже о собі не думав: »Хто має висіти, той не втоне!« Що має бути, сього не минути... Але розуміє ся, що живим в руки я їм би не віддав ся!

— І погубити себе ізза купи золотих! А об мені і не подумав! А я би і з собою покінчила! Раз сказала, що ти мені тепер — усе житє, другого слова не буде... Ні, я тебе більше із своїх очий не спущу... Де ти —там я! У вогонь, так, в вогонь, в пекло, так, у пекло! Але разом, у купі!

— Голубко, горличко моя! — пригорнув її пристрасно Кармелюк. — Ні, не голубка, а горлиця із сильними крилами і зелізним клювом! Такої горлиці, такого товариша я і вглядів... тепер мені і »море по коліна!«

— Певне, і томуж на таке безглуздя я тебе більше не пущу... обхоплю ноги руками і не пущу, — хиба що убєш! Скажені, треба було гроший — пусте! Гроший можна роздобути і з ножакою в руці... а як наставляти свою голову, так в завзятій борбі, при криках, гуканнях, на заграві пожару...

— Бач, яка ти! Вогонь, не баба! — крикнув Кармелюк, поцілував її в голову і замовк, затопившись в роздумі.

Екіпаж тимчасом їхав тихо, то потикаючись о пеньки то падаючи у вибоїни; стежка вила ся посеред дрімучого ліса і для такого ридвана була майже не до переїзду. Уляна, вихилившись із екіпажа зірко слідила за візником і показувала йому дорогу.

— А що, про Дмитра нема вісток? — запитав Кармелюк після довгої мовчанки.

— Як нема! — стямилось Уляна. — Я і забула тобі сказати: він уже тут і привів з собою чотирнайцять молодців... Є поміж ними і старі — Явтух, твій земляк — Михайло із Сокиринець, ще дехто і новики. Славні такі, завзяті!

— Оть так »віват«! — задріжав втішно Кармелюк — Прибуло нашого полку. Тепер рухаймось! Але деж ти увесь той народ примістила?

— Частину, більше знакомих Дмитрови, у себе, а решту в поблизькій балці. Тудиж, в нашу печеру, я нікого не пустила: про ню нехай знають лише наші вірні други.

—Знаменито! Ти правдива атаманша, тобі би і булаву в руки...

— Не булаву, а такого велитня любого! — крикнула вона пристрастно і палко поцілувала Кармелюка...

Коло самої корчми зустрінув свойого атамана Дмитро Гнида і відскочив було від екіпажа, побачивши в ньому старого пана; но Кармелюк розсміяв ся і вивів свого друга з клопоту.

— Ух, ти, вовк би тебе з'їв, не пізнав! Ось яка маскара Порядно пошив в дурні ляхів. Рація, друже мій. А мені також від ескадрони вдяка. Поволік, хто був на дезертирці, а то і свіжих виборців наловив.

— Чував, чував, брате! А поки що, гайда в коршму: ти Уляно угости нас, чим Бог післав; від вчорашнього сніданя і рісочки в роті не мав. Так ось при вечері, або ліпше сказати, при сніданні розкажеш мені, Дмитре, про все, а я знов розкажу про свою удаку.

Уляна втішна, бодра, живенько метнулась з корчму і комору приладити для свойого божка всього добра, яке лишень було під рукою.

— Ось і їдло, — затирав руки Дмитро, — а то без пана атамана красуня наша переживала в журбі і бігала по лісї, а в мене у животї давно вже барабани дудоніли на трівогу.

Під'ївши, Дмитро розказав, як він припадково стрінув Явтуха наймитом у Жида в гутинській корчмі і як від Явтуха дізнав ся ще про двох »вовків-сїроманців«, — і як опісля вони обидва кинулись разом у поблизькі села і хутори, та навербували цїлїсенький тузин: все народ хороший, загартований в бідї.

Кармелюк був незвичайно радий: він декотрих звербованих знав особисто, а з других, після слів Дмитра, був вдоволений. Від себе атаман розказав другам звісну нам подію у судії і додав, що сумнївав ся був о тім, чи одержить від нього бодай копійку, та поганець злакомив ся на опуст чотирьох тисячок.

— Та, до речі, — згадав Кармелюк, — деж мій полоненик Хойнацький? Йому після умови належить ся половина.

— Ой, мамцю! — налякала ся Уляна. — Я і забула про нього. Прийшов Дмитро з дружиною — треба їх було пороз міщувати. позаходитись коло харчів, а опісля трівога позбавила мене памяти. Ай, ай! Ну, а що, як Ярема не поїв і не кормив пана, — а се вже третий день...

— Та полїзь, любко, чим скорше в погріб, та витащи нещасного... — занепокоїв ся Кармелюк.

Уляна кинулась в сїни, а через пять мінут вернула збентежена і заявила, що пана нема в погребі: »ляда«, мовляв, прикрита, затички нема, до ляди приставлена драбинка... а в погребі — нї духа!

— Втік! Як же се його сторожив Ярема? сколотив ся Кармелюк. — Наколи в нас така сторожа, то гадина Янчевський може нас сплячих накрити.

Усї розворушились. Приведено заспаного Ярему. Дурноватий малий на всї запити відказував, що він не знає, що в погребі творилось, бо там не залазив, а не залазив тому, бо не мав до сього приказу; з тої причини він не носив панови нї хлїба, нї води, а ходив все то довкруги корчми, а навіть спав на дворі під повіткою.

— Значить, ти переспав пана? — запитав з досадою Кармелюк.

— Мабуть проспав, батьку, — відповів спокійно Ярема, — спати чейже треба чоловікови.

—Так чомуж ти на »лядї« не положив ся? — роздратував ся Кармелюк.

— Не догадав ся, — всміхнув ся Ярема.

— А чомуж ти не замкнув ляди?

— Замка не було... Я затикнув скобель кілочком... Чейже він з тамтої сторони не міг виймити.

— А ось, виходить, виймив.

— Ти... виходить... Тут без нечистої сили не обійшлось.

— Не вонаж йому подала в погріб драбину?

— А що ви думаєте?

Дальше слїдство вияснило, що Ярема говорив правду: він не допомагав в утечі: витягнена драбина лежала на місцї, а в серединї погребу нагадала собі Уляна, лежала дру-

га, про котру і призабули. Невинність Яреми була доведена, але враз з тим виявилась і його вражаюча дурнота, яка всїх переконала, що Яреми нїколи не можна ставити на сторожу, а можна ним хіснуватись лишень яко муроломним орудєм, з уваги на його велитенську будову тїла.

— Ну, чорт з ним! — заспокоїв ся Кармелюк. — Проґавив, так проґавив; більше тебе сторожити не поставлю. А що до пана, то втечі його не можна брати за зле: голод не тїтка, а видима смерть страшна. Наколи він втїк до себе, так і добре... но наколиб він втїк, щоби на мене пожалїтись перед речинцем, так йому нї повозки анї коний не бачити більше, як своїх уший.

— Се правда... — замітив Дмитро.

— Та й взагалї віддавати не слїд, — сказала різко Уляна: голову свою підставляв під обух і щоби ще дїлитись? За яку ласку? — Що обіцяв, се жарт, насмішка. А чейже пан не додержав не то слова, але і клятьби. Так, що тут з ним і возить ся?!

—Я своє слово ставлю висше панського, — завважав з повагою Кармелюк і почав розпоряджувати в справі новобранців.

— Ну, я, Дмитре, полїзу трохи в свою кватиру відпочати, — сказав Кармелюк, — а ти вже тут наглядай... І як прилетить Андрій, — в сюж таки хвилину тягни його в мою печеру... і... ще...

— Ідемо вже, соколе мій! — поспішилась було Уляна. — Дмитро усього тут догляне.

— Будь спокійна атаманшо, — все виповню... Відпични собі на привіллю.

Під вечір прискакав до коршми Андрій і був виправлений зараз таки у лїгво атаманське; Дмитро також туди потяг... Уляна, зваривши обід, не раз вибігала на стежку до корчми доглянути Андрія, котрого атаман дожидав з болячою натугою і тепер вона крикнула »іде!« Кармелюк вискочив і на бігу засипав Андрія питанями: — А що, розвідав? Виїхав? Куди? Коли? Де тепер?

— Розвідав, батьку. — крикнув, задихуючись від ско-

ого бігу Андрій. — Виїхав... до себе... на хутір... сегодня певнїсько буде у себе в дома вечеряти і ночувати... а завтра... — візник думає — поїде на обід до маршалка...

— Так сьогодня він дома? Чи тепер вже переїхав лїс?

— Я бачив як він звернув на свій шлях... опісля я полетів сюди, на зломанє голови... а всеж таки не знати, чи вдасть ся нам його переймити?

— Куди там! — відізвав ся Дмитро.

— А! Будь же я проклятий! — закричав бісновато Кармелюк і гепнув шапкою об землю. — Щож се! Опять втїк! Смієть ся наді мною все пекло, чи що? А-а?! —

— Не проклинай себе, орле мій! — крикнула до Кармелюка в забобонному страху Уляна. — Чого трівожиш ся? У нас тілько тепер сили, що нема топреби піджидати на сю кертицю ніч'ю в лїсї, а можно таки прямо відправитись в саму його нору і там на місцї його прищупнути, ба і добром його ще поживитись!

— А що думаєш, пане атамане, — сказав втїшно Дмитро, — баба, знай, в сам раз і влучила!

— Колиж бо нї, — підхопила Уляна, — менї добре се відомо, що у Янчевського в дворі челяди найдесь і пятнайцять чоловік, а хуторян — жменя, та і вони ненавидять свого пана... Я певна, що між ними і помічників можна найти... бодай по крайній мірі таких, котрі хитрим способом відчинять нам ворота... Вониж мають в дворі і родичів, і кумів і сватів...

— Та пощо глядїти далеко, — вхопив ся Дмитро, — у мене серед новобранців є двох дезертирів із хутора... так ми їх вперед вишлемо »парляментарами«... і без штурму твердиню візьмем, хай я буду не знать що, як що не так!

Кармелюк здивований таким внесенєм, зразу мовчав і лишень глядів то на одного, то на другого, опісляж, пригадавши в собі зворушенє, сказав нагально: »так можна оперіщити і захопити звірюку в берлюгах?«

— Можна! Ще й як! — відказали зворушено Дмитро і Уляна.

—Ех, други мої! Якаж се для мене втіха! — Так живо! Не марнувати ні одної хвилини!

— Труби в похід! — підкинув до гори шапку Дмитро.

І всї навально кинулись — хто в балку, хто в корчму, хто на поляну закіньми, а хто в печеру за оружем.

XLII.

Янчевський вернув ся в свій хутір ще в пору обідову і сейчас розіслав чотирох гінців по сусїдах: він сповіщав їх про прибутє Кармелюка в місцеві лїси і, кромі того, писав: позаяк завтрішнього дня припадають уродини маршалка і до нього по сїй причинї приїде все доохрестне панство, — так буде нагода і таки доконче треба буде обдумати, обговорити і уложити плян пійманя розбійника. До панї Розалії він виправив осібне, довірочне письмо і горячою заявою готовости бути її оборонцем, але з деякими недокінченими і невиразно висказаними передосторогами...

Покінчивши переписку, він приймив ся оглядинам двора, допитами челяди і хуторян, — чи не чував хто дещо про Каремлюка і про його шайку, але, не довідавшись нї про що, запорядив скріпленє двірської сторожі, уоружити її і приготовити все до виїзду. Прислуга вся була, як здавалось, бодра і нїяка небезпека не грозила, бо годї було предвиджувати її: укріплений двір Янчевського міг видержати і облогу сильного відділу.

Пізно вечером, сидів Янчевський у свойому кабінетї і не йшов спати помимо, що на се вже була крайна пора; на души у нього було неспокійно, в голові уїдливо вертїлась обіцянка розбійника-грабителя відімститись йому і ся думка відганяла сон. Кабінет освітлений одною лойовою свічкою, представляв ся понуро. Величезний коминок здвигаючий ся майже до стелї розявляв широку, чорну пащеку і кидав на боки зловіщі тїни. На стїнах висїли коври, прикрашені ріжним оружем; при понурім освітленю воно видавалось чудернацькими павуками. За столом, де сидів Янчевський крізь двоє великих вікон глядїла на нього непроглядна ніч. Кру-

гом царила томляча тишина; лишень час від часу чути було як у сусідній кімнаті в буфеті (миснику) гризла щось метка миш.

Се все ще скріпляло тяжкий настрій пана Янчевського і навівало на його душу якийсь холод.

Калавурний лакей декілька разів відчиняв тихенько двері, бажаючи переконатись, чи його пан не вийшов; але сей все таки сидів, спрокинувши голову позад крісла і ніби чомусь пильно прислухуючись, остаточно, лакей з гуркотом відчинив двері і заявив панови, що явив ся дворецький, най близша і завірена особа.

Пан втішив ся.

— А що »ваць-пане«, все гаразд? — запитав він дворецького.

— Гаразд, вельможний пане, все добре.

— І ніякого підозріня нема так що до челяди як і хуторян?

— А, »бронь« Боже!

— Значить, можна спати спокійно?

— Безпечно, вельможний пане, спокійно... Ось лишень...

— Що таке? — зрігнув Янчевський.

— Ось лишень, вельможний пане, пропало два ґарци затиру...

— Дурниця, — засміяв ся Янчевський. — Чи розсипав хто?

— Ні, пане. Запарила Івга на ніч собакам і шматок старого сала я додав для лїпшого смаку, так ось ні один пес не хотів навіть язиком лизнути, так і все стоїть...

— А чомуж?

— Та хто їх знає, пси якісь такі скучні, хвости поспускали...

— Се не добре, — стрівожив ся пан. — Тож то я і не чую лаяня... бувалож »Гайдамака« і »Гільтайка« спати не дають; їх небезпечно було спускати з увязі, а ось все тихо наче вимерло.

— Правда, пане, а всї пси спущені з увязї.. І вечером усеї челяди не було...

— Деж вони?! — крикнув Янчевський.

— Певне на хуторі.. там вони і рідню мають. Ось я би вельможному панови порадив — не дозволяти челяди сно ріднятись з тим »бидлом«.

— Так, так.. се міркування важне. Гадюкам вірити не можна. Я би їх всїх повидушував, наколиб можна найти робучих рук...

— Так, довкруги панські хлопи... А ті наші шопотять за послїдні екзекуції.

— »Пся креф!« Однакож се дивне, щоби й більше не сказати: а собаки ще не потроєні?

— А тож і як? Певне!... Одна вже й »натяглась«..

— Га? Щож ти мовчиш? Сеж не даром? — поблїд і трівожно став наслухувати Янчевський.

— Певне, не дармо: ось і замок від брами зломаний...

— Як, зломаний?!

— А, так: я йду, а ворота лишень на »гаку«. Що се таке, — кричу, — де замок? — »Поломаний« говорять.

»А де воротар?« — »пішов до ключника за другим замком«. — »А деж ключник?« — »В куми на хуторі«..

— »Сто пйоронуф!« Се чорт знає що таке? — закипятив ся Янчевський.

— Чомуж ти менї про се все не доніс в »тен момент?«

— Та я ось післав за воротарем на хутір, так і виявилось, що хутір весь пустий.

— Як пустий?! — дивував ся що раз більше і більше хазяїн.

— А так, пане, майже всї роз'їхались — то в поле, кажуть, то у ліс...

—Так се бунт! Се змова! — спалахнув Янчевський.

— Похоже — погладив дворецький потилицю.

— »Єзус-Марія!« Щож се? Ходїм, оглянемо все. Треба бути осторожним..

— А треба тому, що як я йшов до пана, то чув від хутора підозрілий шум.

— Як же ти говориш, що все добре, як на хуторі нікого нема? Та сеж »ґвалт!?«

— Як посилав, не було... А ось, хто його знає..

— На !— Янчевський уткнув в руки дворецькому пістолю, сам вхопив зі стіни дубельтівку і, не звернувши уваги на се, чи вона набита, чи ні, поспішно вийшов із кабінету; він замкнув всї внутрішні віконниці, запер на засуву двері від затиля і через столову, гостинну і салю пішов в парадний передпокій, де на деревляній софі дрімав спокійно лакей... Пан гримнув на нього грізно за се, що він завдає собі хропака і не замикає парадних дверий.

— Замикаю, вельможний пане, »падам до нуґ«... Ось лише пана дворецького перепустив..

— Перепустив, так сейчас треба було й приперти... А ну погляди-но, ваць пане: як що він не припер, так я йому й шкіру зідру.

Дворецький із свічкою вийшов у сїни, Янчевський свою поставив на стіл і з перевішеною рушницею затримав ся в передній.

Але заледви дворецький увійшов у сїни, як несамовито крикнув: »збуйци!« — і сейчас же дав ся чути вистріл.

Янчевський завмер на місци, потерявши можність поворохнутись; крізь слабе світло, перетискаюче ся через отворені двері з передньої, він завважав, як дворецький опустив свічку, як на нього накинулась якась женщина і як слїдком за нею вдерлись у сїни ще три мужеські постаті.

— Сабака! Стріляти задумав? Так ось же тобі! — прошепотїла женщина і в ту мить підняла вона руку із мелькнувшим кінджалом і навально грянула на горло дворецького; із витягненої руки бризнула червона кров; почулось хрипляче клекотїнє і вірний раб Янчевського із стоном повалив ся на землю. Якийсь огрядний мущина, — ні се економ, ні то пан, вхопив женщину за плечко і, нагнувшись, простогнав..

— А-а! Що ти зробила?

— Вбила! Роздавила гадюку! — крикнула запальчиво женщина. — Чи не ранений ти, атамане-орле?

— Ні, — глухо відказав мущина. — Але кров...

— Собаці й собача смерть! — роздав ся третий більше грубий голос. — А атаманисї — слава!

Янчевський наче прокинув ся із сну; перед ним, на десять кроків стояв безсумнівно Кармелюк із своєю шайкою. В розгарі божевіля, Янчевський підняв дубельтівку і махінально спустив оба курки; бризнули іскри, але порох не спалахнув — або відвох, або його й зовсім не було.

Кармелюк ринув на Янчевського, але сей вспів швирнути в него оружє і шмигнути в бічні двері до свойого кабінету.

Замахуючись оружєм, він перевернув свічку, а опісля в темноті міг вигідно сховатись, навіть двері вспів засунути засувкою, а другі в салю вже перше були заперті. Янчевський на оден миг пристанув і зачув гучний голос атамана:

— Вогню сюди! Світла! Ламайте двері і вікна. Заходи від затильного виходу! Довкруги дому вартових, щоб й мишь не втікла!

Янчевський кинув ся на зломанє карку в кабінет, щоби відтіля в »креденсовій« отворити ляду і опуститись в погріб: Там він на всякий случай, був в умовній безпечности: погріб, поперше ділив ся на декілька рукавів, а по друге, один з них мав критий вихід далеко поза мешканєм, в глухому яру. О противенстві, розумієсь, не можна було й думати: очевидячки уся двірня або зрадила його, або зрадливо була перевязана, або може й повбивана як дворецький. Янчевський дібрав ся на помацки до »креденсової« і почав шарити по підлозї і глядїти ляди. Шум і трескіт змагались довкруги, то чути було як під ударами подавались двері, то доносив ся гуркіт відірваної віконниці, то в розбите з бренькотом вікно вдирались дикі крики ворогів...

У Янчевського дріжали руки, холодний піт вкривав його, серце трівожно товклось в груди, а здеревілий острах ні вечив сили...

— Де та ляда? »Єзусє Панє!«.. Чейже вона тут була, тут, — і пропала! О »Матко Найсьвєнтша«, поможи мені найти!... Деж вона, де?! Ой, до тисячки громів! Вже ви-

ли сінні двері... Відривають тут віконницю... Ратуй! — ме-
лотів він поблідлими губами і повзав по підлозі, не будучи
в стані розторопатись в знакомій, до послідного цвячка,
кімнаті. Але ось його коліно припадково наткнулось на ви-
ступ ляди... Ще хвилиночка, а він спасений... він вхопив ся
дріжучими руками за зелізну мокришку і не міг її припідня-
ти... — »Боже! Щож се: забита?« — закричав він, приза-
бувши, що ляда замикала ся на засовку. Остаточно він і за-
совку придибав; він потягнув її зі всіх сил, але в противну
сторону. А тимчасом двері із затиля впали з тріскотом, з
другої сторони роз'ярені крики наповняють салю, гостинну,
вривають ся на коридорі... Вже ось і засовка відсунена —
лишень за пізно: з бренькотом і тріскотом впало вікно в
»креденсовій«, в отворі появились дула... но двері від ко-
ридора все ще не подавались... Нещасливий Демостен ви-
снажившись зівсім, вдер ся опять в кабінет... Спрямцьоване
зі всіх сторін пекло відняло у нього послідні сили; но де
скритись, як спастись? Кожда хвилина — вічність... Вже
в »креденсовій« почув ся тупіт ніг... і заблискали крізь щі-
лину вогники.

— Пропав! »Ін манум туум Доміне!« (В руку Твою Па-
не) — почав було шептати Янчевський молитву за вмира-
ючих... коли нагло побачив комінок... В млї ока він кинув ся
в нього і, опираючись руками й ногами о виступ цегол, на
кріпких мязах підняв ся в комині до самого його закрута.
Заледви він се встиг вчинити, як в кабінет вскочило кіль-
коро людий і сейчас накинулись на шафи, столи і комоди —
відбивати їх і грабити.

До темного комина долітали до Янчевського доривочні
окрики, прикази і злючий говір: »у діявола гроша не туго!
Тащи срібло і світильники, де що ні попадеть ся!« — А о-
діж?« — »Бери, звязуй! Он ще скриня і шуфляда... Ламай!..
А які лишень найдуть ся папери, рви на шматки і кидай пріч
в комин. Треба їх спалити«...

»Щож се?« — замелькали як розкалені іскри, в голові
Янчевського думки.

— Живцем замінитись в шинку, чи віддатись на звірські муки?...«

І застигає у нього серце, завмирає дупіа, а мязи теряють свою напругу; но він все таки держить ся в комині, хотяй і спочуває, що довго в такім напруженю не видержить. Крім сього і віддихати йому приходить ся все труднійше і труднійше: стерта зі стін комина саджа піднялась стовбуром і виповнює його легкі. В кінці хтось входить в кабінет і роздратованим голосом починає сварити.

— Ви тут занялись грабіжию, а не помагаєте глядіти того шельми! Щоби він зараз був мені під ногами! Він в сьому домі: я сам його бачив! Глядіть! Перегляньте навіть мишачі нори!

— Та він певне на горищі, — роздав ся чийсь, наче жіночий голос.

— А де остальні? — запитав, видимо, атаман.

— Забирають коний і провізію, та ще дещо в коморах.

— Все забирають... а мені того діявола не дають у руки... — і навіть чути було в комин, як Кармелюк заскреготав зубами.

— Та не журись, батьку, — відізвав ся женський голос, — все перетрясемо, найдем... Нас тут в домі чотирнайцять — досить, на дворі лишень шестеро...

— А там по крайній мірі крови не пролито?

— Без потреби ніхто не підніме штика (баґнета) — відказав якийсь инший, грубий голос.

— Обнишпорити опять всї покої, всї комори і присінки! — скомандував невдоволеним, гнївним голосом Кармелюк. — З надвору поставити сторожу, бодай по одному вартовому з кождої сторони. В домі на два покої вартовий... А ми тоді на горище.

— І наколи нїгде не знайдемо, наколи він денебудь сховав ся в тайній стїнї, — тоді з чотирох сторін запалимо дім! — крикнула женщина.

— Урра! — підхопив грубий голос.

З шумом ринула товпа по инших кімнатах. В кабінеті став один, чи два чоловіка, — не більше. До Янчевского

доносивсь лишень шелест складаної одежі і шелепотіне паперів. Хтось оберемками шпиряв ними в комин.

— А що, підпалювати їх Явтуху? — роздав ся майже в кімнаті голос.

— Підіжди, вже всї разом, — відказав від писального стола другий...

Дожиданя вудженя добивало у Янчевського послїдні сили; він вже спочував, що довше не вдержить ся в комині... два рази він кашельнув в кулак від задухи і лише завдяки загальній суятнї не зрадив ся із своєю присутностю... Но від натуги він втеряв лїпші точки опору і, мимо надлюдських з'усиль, він сховзував ся і поволеньки спускав ся долї.

Вкінцї опять атаман явив ся тут.

— На сї два покої лишить ся вартовим Явтух, а ти, Свириди, іди сторожи з надвору, ось з тої сторони! — борзенько переглянути, і, як не знайдемо, то пустити червоного півня (підпалити) і гайда назад.
Тут гаятись не можна... Тілько ось що, мої други, треба втїкати ріжними шляхами, в ріжні сторони, щоб сколотити їх... Я із Свиридом і Михайлом буду в »кругляку«; туди явиш ся і ти Дмитре з Андрієм, на раду, а ватагу переховайте в сумежних лїсах.

— А про мене забули? — відізвав ся жіночий голос, в якому задріжала обида.

— Я про горлицю й не згадую. Де я — там і вона.

— Поки жива! — крикнула втїшно женщина.

І всї спрямували в коридор.

У Янчевського погасли послїдні сили, — він вже замітно став опускатись; легкі виповнені саджею не перепускали воздуха і його дусив кашель, голова вертїлась, йому причув ся лишнеь віддалений гомін, чи виття в потемнїлім комині.

— Ось не підпалив тодї паперів, а тепер і свічку взяли. Бодай би кресило добути, щоби осмалити всї ті папери, спалити всї документи — доконче. Що се соне чи стогне? —

стрепенув ся Явтух і став прислухуватись: в темряві перехопив його забобонний страх.

— Се, здаєть ся там, в комині! — і Явтух подав ся трохи до дверий, не рішаючись увійти в кабінет! Вже чи нечиста се сила? А що ти думаєш? При нас хрест святий!...

В сю мить Янчевський закашляв ся і, втративши рівновагу, гримнув чорною масою з комина і покотив ся до ніг Явтуха, який в безграничньому страху закричав:

— Чорт! Хто в Бога вірує, ратуйте! — і стрімголов кинув ся в коридор...

Янчевський покористував ся сею хвилиною і поспішно шмигнув у погріб вспівши навіть засунути за собою ляду. Він майже звалив ся в низ із сходів і на помацьки став пробиратись знакомими йому хідниками.

XLII.

В роскішній селитьбі пана маршалка царило післяобідне »фарнієнте«. На превеликій терасї опускаючій ся широкими ступнями до потопаючого в цвітах саду, розмістилось численне товариство. Був день уродин самого хазяїна. У той день після давно принятого звичаю з'їзджалось все дохрестне шляхетство. Сим разом гостий відносно небогато: очивидно всїх настрашили слухи про поворот Кармелюка, які рознеслись по цілому уїздї (повітї) із скорістю лискавки.

Всеж таки на терасї були: пан маршалок, його жінка, пан судія із своєю чарівною подругою, Пігловський із сином Альойзим, Бойко, молодий »кавалер«, і ще декілька шляхтичів.

На легких столиках стояли чарочки з чорною кавою, вази із всяким вареннєм, ґрафини з винами, ратафіями, фляшки з лїкерами, араком і цїлїські ряди ріжнородних чарок.

Панство вшочивало після ситнього і томлячого обіду і, попиваючи малими ковтками каву і лякери, розкошувались природою. Із саду повівав легенький вітрець і носив ніжний запах рожі і ясьміну; все довкруги дишіло спочинком, кра-

сою і пестінями; годі було повірити, що понад полями тяго тіє томляча спека.

»Каваліри« збились купкою коло принадних дам; більше поважні гості сиділи віддільною громадою — поблизше камяних балянс, вкритих зеленню повійки, і потягали із довгих цибухів пахучий дим турецького тютюну. Мова і тут і там велась про Кармелюка і про його послідний подвиг. Пан судія десятий раз вже розказував, як його обманув зручний і безсоромний негодяй, а пані Аґата, противно, впевнювала всіх слухачів у сім, що вона від разу почула, що прибувший — зівсім не шляхтич, а простий хлоп, і навіть об сім натякала мужеви, але, розумієть ся, він не вважав за потрібне послуґатись жінки, і ось тепер за все поплатитись мусить Хойнацький.

Хотяй в обох гуртках царила одна тема розмови, але настрій був ріжний, і тоді, як поважні патріс патріє (батьки вітчини) з острахом товкмачили о грозячій небезпеці і потребі всім виїзджати із сіл, — молодіж весело шуткувала, проєктувала лови на Кармелюка, »посполіте рушенє« під начальством принадних дам, позаяк поганець не боїть ся нічого, але, після слів свідомих людий, перед поглядом красавиць покірніє. І Розалія і Аґата з охотою піддержували ті шутки; і хотяй при більшім або меншім незручнім навороті розмови, Розалію кидало і в жар і в холод, але ніхто не примічав хвильованя красавиці, позаяк пригода з ґрафом вже була призабута і переведена Демостеном зівсім по иншому.

Пані маршалкова вимушено і весело базікала з Аґатою і безсторонний нагляд без всякого сумніву міг переконатись о тім, що Розалію із панею Аґатою вязала сама безкористовна і правдива дружба.

А часом, обі »крульове паньства« в дійсности почувались одна зглядом другої в недоконче безкористовній і правдивій дружбі. Сьогодняж Розалія була щось то не дуже по собі: мимо появи Кармелюка і обновлених з тим згадок про минкого ґрафа, була ще одна обставина, займаюча всіх го-

тсий, хазяїна, а найбільш всїх — Розалїю: Янчевський нїколи не перепускаючий сього дня, сим разом не явив ся.

— Держу заклад на сто золотих, — настоював Рудковський, — що наш славний презес не кажучи нїкому и словечка, рванув ся слїдами подільського Ренальдіна і передше чим ми зберемо свої полки, він нам опять приведе його на ланцуху як медвідя.

— Ну, нї, пан Демостен не схоче нанести нам такої обиди, — заперечила Аґата, надуваючи губки, — чейже тим позбавив би він нас такої рідкої забави: львів на розбійника! О, справдї, се прехороша, принадна, нечувана забава!

— Дещо ризиковна, головнож для наших принадних дам, — завважав молодий Рудковський, стоячий за кріслом Аґати.

— Ну, так щож. Кві не рісквe не ґаґне (хто не не пускаєсь на вмання, не переходить)! — відкинула назад голову Аґата, всміхнувшись лукаво і многозначно до свойого кавалїра і, нагнувшись до Розалїї, сейчас же добавила:— правду я кажу, душко Розюта?

— О, певнїську! Лишень ризиковання додає усякій забаві весїлля і втїхи, — поспішила піддержати подругу з веселою усмішкою Розалїя, не зважаючи на се, що в души у ньої все росло подратоване проти свого улюбленого, який нагло посмів не явитись сегодня.

Марцалюк не менше своєї жінки журив ся неприсутностию приятеля.

— »До правди«, — говорив він розводячи руками — сього нїколи не бувало.. щоби він пропустив такий день... чейже він в нас дома, як свій чоловік... Ми дїлили з ним і... і ось не піславши нї словечка...

— Зівсїм невідомо, — піддержували хазяїна гостї.

— А в нинїшних часах таки і зівсїм кепсько! — завважав Пігловський. — Шельма Кармелюк нїколи не дарував нашому славному Демостенови свойого приарештованя. Може бути, що він тому й явив ся в наших околицях, щоби відмстити Янчевському, і тому наш коханий Фелїке поступив so

бі дуже нерозсудливо, виправившись домів одинцем без приналежної команди...

— Се так... то так! — покивав головою маршалок, — О, кілько разів я йому говорив: »Демостен, ради Бога! Тебе погубить твоя недбалість!«..

— І се зовсім можливе, що гільтай притаїв ся деінебудь по дорозі, — говорив дальше Пігловський.

— »Дай покуй«, пане! — закликав Бойко сим разом не дрімаючий, а прислухуючий ся загальній розмові. — Так невжеж сей бестія буде нас ловити по дорогах серед білого дня, як куховар курят?

— Небезпеці треба прямо в очі глядіти, — завважав похмуро Пігловський, і наколи до сеї пори нема нашого славного...

В сій хвилї склянні двері до внутрішних покоїв отворились, на порозї явив ся козачок і грімко проголосив: — »його милість, пан Янчевський!«

— Янчевський! — крикнули присутні разом.

— Ну прецінь, прецінь... промовив втішно маршалок, з незвичайною для його »фігури« бистротою піднімаючись з місця і прямуючись до дверий. — Ах ти зра... — но маршалок не докінчив свойого приятельського докору; крик здивованя перемішаного зі страхом, вирвав ся у нього: він простяняв руки, начеб то перед ним явилось яке невидане чудовище, і застиг на місці.

Всї перелякались зірвались з місць і звернулись до дверий.

— О Боже! — Що-ж се з паном?! — крикнула Розалїя а за нею і всї инші.

В дверях стояв Янчевський, но його годї було пізнати: порване одінє, його лице, руки, волосє — все було до того чисто запачкане саджею і порохом, що навіть тепер при дневному світлї, він видавав ся бути якимсь страшним дивовидом.

Янчевський з трудом поступив кілька кроків і, повалившись із знеможеня на перше попавше йому крісло, промовив безвучно:

— Ограблений... Спалений... Пущений по світі...

— Хто? Що? Коли? Як? — роздались зі всїх сторін поодинокі, трівожні допити...

— Кармелюк!

Крик страху вирвав ся у дам і перебіг рядом гостий, які стовпились довкруги Янчевського. І після сього крику на терасї зацарила мертва тишина. Всї з острахом глядїли на Янчевського і нїхто не смів запитати його про подробицї страшної подїї.

— Видите, панове, як близьким я був правди! — Сказав по довшій хвилї Піґловський. — Но, дорогий Фелїкс із всього того страшного нещастя найлїпше се, що сидиш тепер тут, між нами, здоровий і неушкоджений; що тичить ся втрати майна, то тут добре буде згадати про московську приказку: »не май сто рублїв, а май сто другів«. Миж, я сміло тут говорю в імени всїх тут зібраних, ми всї готові пожертвувати для тебе не лишень своє майно, але і житє, бо ти потерпів задля нас!..

— О, так... всї... без виїмки! — заговорили кругом пани.

— Випий же, друже мій, стакан вина, — Піґловський наляв і подав Янчевському стакан, — і розкажи нам як і де стрінуло тебе таке нещастє?

Янчевський мовчки підняв стакан, мовчки висушив його і протягнув Піґловському; Піґловський знов його наповнив. Сим разом Янчевський протягнув прохолоду вже поволеньки, великими ковтками. Висушивши стакан, він глубоко зітхнув і відкинув ся на спинку крісла.

— Ну, »пане Фелїксє«, щож сталось, на Бога... не томіть нас! — крикнула разом і Розалїя і Аґата.

Однакож минуло ще десять мінут заким Янчевський опять одержав дар слова. Вкінцї він відкашельнув, сїв рівнїй ще і, звинившись перед панством за се, що мусить говорити сидячи, почав своє оповіданє.

Всї завмерли і навалились на Янчевського, хвилювані зарівно і палячою цїкавістю і холодячим страхом. Перед Янчевським нїколи ще не було більше спочуваючих случаїв, нї-

коли для висказів його краснорічивости не було більше заманчивого змісту. І, не зважаючи на страшне фізичне умучене, Янчевський перейшов себе. Він не жалів красок; до свойого дійсно безвихідного положеня додавав ще, кілько лишень міг, страшних припадків; на самих страшних місцях оповіданя він спиняв ся обводив слухачів таким страшним поглядом, що у всїх завмирали серця. Декілька разів його оповідає переривали оклики не лишень дам але і важних шляхтичів; він дійшов до опису сеї хвилї, коли йому сили опустили,обімлїлі пальцї розвелись,ноги сховзлись ступів каміня... крик страху і розпуки перелетїв над товпою ся юрбою гостий. Аґата прижмурила очі і заткала пальцями уха, а Розалія дрібку поблїдла, прошепотїла, не відриваючи від Демостена очий: »но далєй далєй!...«

Дальше... — повторив Демостен за нею, окинувши хмурим поглядом закостенїлу в нїмім страху нїму товпу гостий, і замовк. — Я влнетїв з комина, бебехнув собою об підлогу і думкою переказав вже свойого духа Господу Богу... — Демостен опять припинив ся і, налюбувавшись смертельним дрожанєм слухачів, говорив дальше: — на щастє на вид мойого неожиданого упадку, та ще і в такім видї, обхопив хлопа, стоячого в тій кімнатї на вартї,забобонний страх. »Чорт!« закричав він не своїм голосом і кинув ся з кімнати.Та сеї хвилини було для мене досить. Не знаю відки набралось в мене сили но в одну мить я був в »кредєнсї« і метнув ся до ляди. Але чи заперта вона, чи нї?! Ух!! мороз косматими лабами вхопив ся менї за серце... Ноги задубіли... Но я переміг себе і кинув ся до ляди... Вона була відімкнена!...

Мимовільне, легке зітхненє вирвалось із груди всїх присутних; Аґата отворила очі і припідняла над ухами пальцї, готовлячись при кождому новому остраху заткати уха.

— Я кинув ся у погріб, запустив за собою ляду і опинив ся в кромішній тьмі, — продовжав після мінутового перестанку Демостен. — В кишени анї кресила анї губки! А, тим часом не можна було теряти часу нї на хвилину: суятня хлопів могла трівати часочок і сейчас діяволи могли догадати ся, який то »чорт« вискочив з комина і кинулись за мною в

погоню. Треба була ратуватись... Я знав, що на кінці погреба є старі, тайні двері; вони з давен давна, значить ся ще за часів гайдамаччини, були там вправлені а в часї нещасного походу Бонапартського я сам казав їх відновити... Вони відчинялись на дні глибокого яру, вкритого дрібною рістнею. Треба було до них дібратись; але як се зробити в повній темноті? Погріб розгалужував ся на множество хідників. Але надумуватись не було коли. Я кинув ся вперед, напомацьки вгадуючи дорогу. Пробирав ся я так з чверть години... Кілька разів здавалось менї, що я збив ся з дороги, мороз обхоплював мене від ніг до голови, опісля я хотів було вертати назад, але якийсь внутрішний голос пхав мене все наперед і се послужило до мойого щастя: мінут через 20 я наткнув ся на стїну. Обмацавши її, я від разу наткнув ся на зелїзні скріпи... Се були двері... Чи повірите панове, що з радости я о мало що не стратив розуму?.. Но тутечкиж дикий страх обхопив мене втретє... Із глибини коридора до мене виразно донеслись перекликуваня і крики хлопських голосів.

— »Єзус-Марія!« Крикнула Аґата затискаючи уша.

— Дальше, пане, на Бога! — кинула нетерпляче Розалїя.

Всї довкруги заметушились, но Демостен не думав спішитись; вичекавши хвилю, він дальше говорив:

— Голоси наближались: вони були замкнені.

— Но як же ти вибавив ся від тих »збуйцуф«? Говори, пане, скорше не муч! — крикнув, втративши терпеливість маршалок.

— В страху я гадав, що всї ключі остались у мене в кабінетї, — продовжав Демостен, — а голоси тимчасом скоро наближались! Я почав товкти в двері, напирати на них плїчми... Розпука подвоїла мої сили, але сили зелїза все таки не міг я перемогти! Між хлопськими голосами я виразно відріжняв голос сього »антихриста«, було очевидно, що до десяти мінут вони накинуть ся на мене...

— Ай — запищала Аґата.

— Коли нагло, — Демостен понизив свій голос, — кри

ки посеред хлопів зміцнились, начеб в погріб прибула нова товпа, а опісля почали стихати. — »Очевидячки мучителї мої кинули ся в иншу сторону, — мелькнуло в мене в голові і тут же від разу, неначе би хто шепнув менї на ухо, я при гадав собі, що двері замикають ся не на ключ а на засувку... Намацавши рукою стїну, я без труду надибав засувку, потягнув її з усеї сили, засувка тихо заскрипіла.

— Ох, слава »Пану Єзусу!« — прошепотїли довкруги слухачі...

— Через мінути я вже був на волї, в темному ярі, далеко за моєю селитьбою, — говорив дальше Демостен. — Яр сей перетинає невеликий лїс, находячий ся близько мойого дому. Розуміючи, що наколи розбійники попадуть на мій слїд, то кинуть ся дальше в глибину глядїти за мною, я із всею, можливою менї скорістю кинув ся назад в залїсок і, вибравши тут найбільше розлоге дерево, вкарабкав ся на него і рішивсь заховатись між листєм, але судьба винагородила мене за всї муки: на вершку липи, — була се липа — надибав я велике дупло, в якому я і змістив ся і вигідно і безпечно. Горе! Менї прийшлось бачити власними очима зарево пожару рідного гнїзда. Я мовчки глядів на се, як Нерон на пожар Риму, — і не міг нїчого вдїяти! — закликав з болем Янчевський і замовк.

— Але пощо то так розбиватись за домом! — перебив йому з досадою Пігловський. — Слава Богу, що сам цїло вийшов, но розбійники, — чи не бачив ти, пане, забрались вони, глядїли за тобою? Чи може полишились там?

— Мимо мене нїхто не йшов... Може бути, що погоня звернула в иншу сторону... Я пересидів до пізного ранка в дуплї, не примикаючи очий і кождої хвилини дожидаючи погонї, і коли день, після моєї рахуби наближав ся вже до хлопського обіду, спустив ся я із моєї криївки, вибрав ся на дорогу і, виминаючи лїси і села, метнув ся, кілько було в мене що сили великим пляхом до вас... Верстов з пятнайцять від вас, біля Митиц, я зустрів хлопя їдуче на хлопській конящї; я одбив у нього коняку, скочив на ню без сїдла і ось примчав до вас.

XLII.

— Нечуване злодійство! Треба підприняти і доложити енерґічних з'усиль! Се бунт! Гайдамаччина! Треба дати в Камянець, щоби вирушили сюди всї війська! — почулись оклики із всїх сторін.

— Нї, панове, — припинив всїх маршалок, — передівсїм ми повинні сховати в неприступні місця свої родини і майно, бо нїхто з нас не може ручити нї на один день, що сей злодіяка опять нападати ме.

Слова пана маршалка стрітив одобряючий притак; але в сїй хвилинї Демостен протягнув свою руку і вражаючо сказав:

— Панове, прошу о слово!

Всї вмить втихли.

— Панове! — промовив він, підводячись з крісла, — передівсїм прошу вас заховати всякі осторожности, щоб се, про що вам хочу говорити тепер, не сталось для добра наших хлопів, підколодних гадюк, готових нас видати кождої хвилї сьому недолюдкови і грабителеви. Після сього любезні панове, прошу вас, станьте в деякім віддаленю, начеб то для прогульки по саді і в покоях, щоби себе відокремити від наших шпигунів.

Коли запоряджене Демостена виповнено, він встав з крісла і промовив понижаючи голос:

— Панове! Я звертаюсь до вашої шляхетської чести і старопольської хоробрости. Саме Провидїнє, яке згуртувало нас тут в такому числї дає нам можність сейчас піймати злодія. Він тут, він вже в наших руках. Треба лишень його окружити, звязати і розправитись своїм власним, шляхетським судом!

І Демостен розказав окружаючим його слухачам о заряджених Кармелюка, які він чув з комина.

— І так, панове, — сказав Демостен, — розбійник з двома своїми достойними товаришами сидить в »Кругляку«, котрий припирає до »Гайдамацького лїса«... Нам треба окружити »Кругляк«, устроїти облаву — і звірюка в наших ру-

ках. Панове! Молодіже польська! Не вжеж ви відкажите участи в сій почесній облаві?!

Слова Демостена принято одушевленими криками, не лишень молодіжи, але і »поважного панства«. Уявлялась дійсно рідка нагода піймати без всякої безпеки страшного злодія. Треба було зібрати не менше 600 до 700 мужиків, по після обчисленя виявилось, що не звертаючись за помочию до дальших сусідів, зібрані тутечкиж гості могли виставити потрібну скількість мужиків, а понадто двірських слуг і придворних команд повинні були творити кавалерію. А про те, щоби хлопи були переконані певні о тім, що ладить ся облава на звіра, Пігловський запропонував, щоби з собою взяти і юрбу собак. Рішено було розіслати сейчас молодих шляхтичів до економій всїх доокрестних поміщиків, яких більшість була присутна з приказом зібратись усій двірні і всім мужикам, і під проводом шляхтичів, заховуючи всяку можливу осторожність, добратись до »Кругляку«.

— Проте отже, щоби бестії не вспіли при помочи якої небудь діявольської обмани вирвати ся з ліса, — промовив Демостен, понижаючи голос — то треба наказати всім мужикам, як також слугам і командам одягнутись в свити і припоясатись зеленими поясами. Но цур! Сей розпорядок панове треба держати в тайні і видати приказ доперва тоді, коли мужики зберуть ся на дворищі. Ми маємо до діла з ворогом, котрий є злючий і хитрий, наче правдивий чорт, і, що важнійше, котрий в собі кождого нашого підлого хлопа має свойого вірного слугу. Що тичить ся нас, то, щоби уникнути нової обмани, треба і нам мати відзнаку лишень нам звісну, і я думаю, що наші принадні дами зволять нас прикрасити однобарвними кокардами.

Предкладаня Демостена загально одобрено. Розалія, а за нею і Аґата заявили упрямо, що і вони мають намір взяти участь в облаві. Маршалок почав було противитись сьому бажаню, але опісля, переконавшись, що у всякому випадкови безпечнійше находитись разом з цілою компанією, чим самому, одинцем із жінкою, — згодив ся, завважавши однакож, що чи сяк, чи так, дами з ним лишать ся в кариті і ви-

йдуть з ньої доперва тоді коли звірюка вже буде затровлена.

Не теряючи анї мінути всї таки зараз принялись за діло і завдяки предвидженя Демостена, нїхто із слуг маршалка не догадав ся, що панство задумало облаву не на вовків і кабанів, а на людий.

Цїлісеньку ніч нїхто з панів не лягав спати. Заледво дуже вчасний досвіток дернув холодною синявою небозвід, як вже до »Кругляку« потягли з великою обережністю, темні вовтязячі ся ряди мужиків, уоружених в дубини, вила, топори, списи, а навіть рушниці. Передом і поза ними виступали верхом під проводом панів, двірські слуги надворні команди.

Тихенько, нечутно повзали зі всїх сторін до лїса, неначе муравлї темні, уоружені товпи стїсняючись довкруги нього тїсною непрохідною обручкою.

Тимчасом Кармелюк не предвиджуючи нїякої небезпеки, спокійно відпочивав з Михайлом в глибокій рістнї »Кругляку«. Лїс сей в дійсности представляв найлїпше місце для охорони немногих людий, але рівночасно і догідне місце на облаву. Густий, порослий стояв він на боцї від дороги для проїзних і виповняв собою доволї велику круглу кітловину, верстов зо дві в промірі; саме дно кітловини вкривала глибока болотняна топіль. Передиратись крізь сю топіль, порослою в деяких місцях очеретом і чагарником, а в инших — творячу зівсїм розмоклу трясавицю, вкриту купинами, міг лишень чоловік, який доклакно знав місцевість; але таких було небогато, бо лїс був незвичайно дикий і тїшив ся лихою славою. За те дикі кабани у великій скількотеи наповняли його; тепер в їх селитьбі засїв і Кармелюк.

Місце, в якому він заховав ся, находило ся в самім осередку болота; тут в болото врізувалась вузенька, но довга голоса сухої землї, яка кінчила ся невеличким острівцем, зарослим із усїх сторін лозиною, очеретом, вербами і своїм видом нагадуючим гнїздо. В сему то гнїздї і ховавсь Кармелюк. Явтух, Уляна і Михайло. Була в лїсї ще і друга схованка, при горіпнім безезї болота, під великанським, навислим каменем, який творив собою неначе захорону з трох сторін

печеру. Але остров, на якому пристановив ся Кармелюк, був безпечнійший. — весняною порою було до нього неможливо дібратись, тепер же до нього можна було дійти лишень критим в комишах перешийком.

У полї вже почало свитати, але в глибинї лїсової гущі було зовсїм темно і лишень вершки дерев починали різко рідріжнятись ся на тлї ледви-ледви жевіючого неба. Кармелюк і Михайло спали, а Уляна, не знаючи утоми разом з Явтухом стояли в ріжних місцях перешийка на сторожі і вслухувались в дрімучу тишину лїса. Ще з опівночі змінив Михайла Явтух, але умучене не давало відчуватись козакови. Послїдня його недбалість, внаслїдок якої Янчевський виховз ся із їх рук, не давала йому спокою і гризла його серце яловою лютию. Раптом його чутке ухо почуло якийсь слабий, приглушений трескіт. Явтух бистро оглянув ся в напрямі його і завмер, впяливши очі в порідку тьму.

Хвилинку все було тихо, після чого почув ся знов слабий шелест і нагло зірке око Явтуха ясно розріжнило якусь чорну масу, тихенько до нього наближаючу ся. Се не був кабан: було се єство, свідомо і з всякою можливою обережностию перебирає ся до схованки Кармелюка.

Не теряючи нї хвилини, Явтух прямо ринув на повзаючу постать вхопив її своїми жилястими руками за плечі і не вспів зловлений крикнути, як Явтух звалив його собі на спину а підбігша Уляна заткала йому звиненим платком рот. Явтух потаскав зловлену жертву в хованку до Карелмюка.

Але шум вже передпе розбудив Кармелюка і Михайла.

— Що там? Що сталось — крикнув півголосом Кармелюк виходячи з кущів.

— Піймали шпігуна батьку! — відказав шепотом Явтух.

— Шпігуна?! — кликнув Кармелюк.

— Ну, тащиж його сюди.

В глибинї корчів, які густою стїною заступали увесь остров, звалена була більша часть добичі захоплена Уляною. Тамечкиж тлїло ще вуглє від догорівшого костра, валялись останки вечері, лежало в купу сложене оружє.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

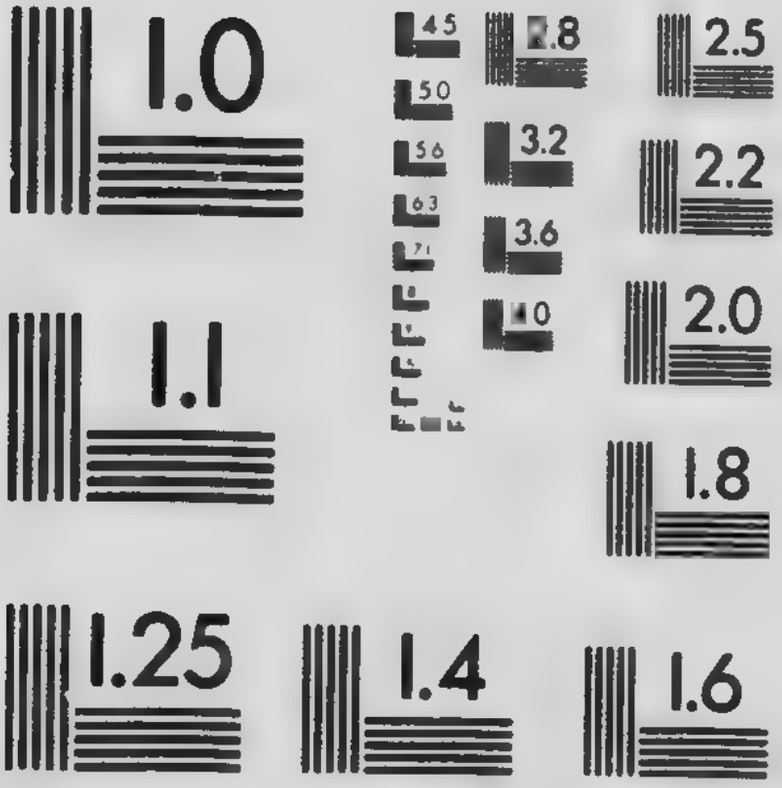

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482 - 0300 - Phone
(716) 286 - 5989 - Fax

— Ану-ко, Уляно засвіти лучину, побачимо, кого ти нам приволікла з Явтухом? А ти, Михайле, іди сторожити!

Михайло сейчас подав ся на стійку, а Кармелюк зірвав із себе пояс, звязав ним руки зловленого.

Уляна запалила скалку і піднесла її до лиця незнакомого. Кармелюк близько нагнув ся до нього, но лице страшного розбійника викликало на незнакомого неожидане враженє.

— Батьку, атамане!... Ох, слава Богу, — промовив він втішним, перериваним із зворушеня голосом, — а я вже думав, що кому иншому попав у руки... Ой, не хотілось без старости літ без покаяня вмирати!

Втішний звук діда вразив Кармелюка і Явтуха з Уляною.

— Так хтож се ти? Відкіля? Відки знаєш мене? — здивовано заговорив Кармелюк, уважно приглядаючись лицю худому старцеви, стоячого перед ним навколішках.

Старець добродушно всміхнув ся.

— Як на все, батьку, відповідати, то треба говорити може і до півдня, а часу гаяти не можна. нема коли. Поглянь на мене, придивись: може й пригадаєш діда, який приходив до тебе з иншими маршалківськими мужиками просити помочі ще років два, а то й три тому назад.

— Років три тому назад... З маршалківськими мужиками... Може, може... Тільки не згадаю, що се... — висказав в задумі Кармелюк, потираючи собі рукою лоб...

— Ну пригадаєш собі другим разом, синку, а тепер не до того.... Збирай своїх та втікай чимскорше з ліса.

— Що? Як? — крикнули разом Кармелюк, Явтух і Уляна.

— Пани зібрались обійти тебе, застукати тут, облаву вчинити... Янчевський перед веде...

— Янчевський? Відкіляж він взяв ся?

— Вчера перед вечером прискакав на панське дворище, чорний, немов саджа, обірваний як жебрак.

— Проклятє! — крикнув бішено Кармелюк. — Вирвав ся гаспид на мою голову!

— Не трать, батьку, дармо слів, — перебив йому тривожно старець. — Поспішай скорше з ліса. Янчевський зібрав зі всіх хуторів, сіл і панів і мужиків; за пів години окружать цілий ліс і тоді вже миш не вирветь ся з нього.

— Та як же ти дізнав ся, що я тут? Хто міг сказати, що я тут!

— Не знаю, а лишень вони всі йдуть сюди, з ними одних мужиків душ шість соток, коли не більше, а панства, а слуг.... Біжи, чимскорше, батьку, піймають звяжуть опять.

— Правда, правда, Іване, — поспішно сказала Уляна перечуваючи суджену небезпеку.

— Атамане, батьку, — почав було Явтух.

Но Кармелюк вхопив старця за руку і промовив грізним, зловіщим голосом:

— А скажи ти мені, добрий чоловіче, відкиляк ти дізнав ся, що я сим разом заховав ся в сій пущі?

Старець спокійно витримав вялений в нього погляд Кармелюка і відказав:

— Не дізнав ся, а додумав ся. Коли я перевідав, що пани раптом згонюють на облаву всіх мужиків з вилами і топорами, мені від разу перечулось щось недоброго; на якого мовляв звіра в таку пору і таку облаву, таку силу збирають. Як почув, що до панів прискакав Янчевський і що ти був у нього в ночі, так і від разу догадав ся, на якого це звіра полюють... І рішив ся я тебе повідомити, батьку наш рідний! Лишень не можна було розвідати куди йдуть? Ніхто нічого не знав. Ось я і вмішав ся із загінщиками, та й пішов на панський двір і там доперва як вже рушили з місця, дізнав ся куди йдуть. Вхопив коня, та »на охляп« і прискакав.

А чи правду ти говориш старче? — процідив звільна Кармелюк не відриваючи очий від лиця старця.

— Богом пресвятим клянусь!... Хочу тебе спасти. Наколи сейчас ще підеш за мною, можна спастись ще через перемичку в »Гайдамацький ліс«.

— А скажи мені чоловіче добрий, яким чином Янчевський дізнав ся про те, що я засів у сій місцевости? — продовжав недовірчиво Кармелюк.

— Іване, Іване, не допитуй, дід говорить правду!... — Вхопила Уляна Кармелюка за руку — Янчевський міг по чути все, як сидів сховавшись у свойому покої, в комині

— Правда, він міг все зачути і підіслати сюди до на коонебудь щоби виманити на обрубку!... Ну, діду, вибача лякана ворона і корча боїть ся: обіцюєш ти нас провести, та не у гнів тобі, коли я тобі на вякий випадок накину на ши аркан, і наколи ти згадаєш крикнути або...

— Роби, що хочеш, перебив Кармелюкови старець, — лишень спішись, бо разом з вами і я пропаду...

Кармелюк накинув на шию старцеви аркан, приказав ши Явтухови держати його кріпко і при найменшім підізр нім рухови старця, на перший крик, в одну мить затягнут петлю. Руки діда були звязані за спиною; за ним йшла У ляна, так, що наколиб старець і захотів втікати, то йому с ніяк не могло вдатись. Кармелюк пішов передом.

— В лісї вже досить прояснилось і можна було без гру ду розріжняти дорогу.

Всї йшли мовчки, заховуючи чутку обережність: суха галузка не затріскотїла нї в кого під ногами. Після півгодин ного напружного ходу, Кармелюк пристанув.

— Стійте тут, — звернув ся він до своїх товаришів, — дальше іти небезпечно, я вилїзу на дерево і оглянусь. Гля дїть ~~ дідом добре, як і що...

— Будь спокійний батьку, — відказали разом і Уляна і Явтух.

Вистро вкарабкав ся Кармелюк на вершок дерева і по глянув в сей бік де »Кругляк« ділив ся вузенькою полосою пересїки від непереходного »Гайдамацького ліса«. Глянув глухо крикнув: долом прилїска з тамтої сторони чорніє гу ста вигнічаста полоса.

»Обійшли весь ліс, або може лишень заняли се місце саме найлїпше до втечі і підіслали нам старця, щоби на виманив сюди на пролїсок! — почав він бистро переду мувати. — А колиб і втікати, — так неможливо; кругом і всїх сторін ліс окружений степом... верстов на пять нї ху тора, нї, села... Але чи сяк, чи так, — треба втікати!« —

Кармелюк бистро сповз з дерева.

— Юда! — накинув ся він на старця. — Так ось як ти нас хотів спасти? Вивести на окрай ліса прямо в зуби панам?

— Святий Боже! — закликав з неуданим страхом старець, вони обійшли вже ліс? — Ну так тепер ми всї пропали! — добавив він беззвучним, повним розпуки голосом.

— Пропали, та може не всї, — прошипів Кармелюк, вириваючи із Явтухових рук ужевку. Но раптовно до гуртка наших людий доніс ся слабий звук ріжка.

Всї мовчки переглянулись... Ужевка випала з рук Кармелюка...

— Панове! — просказав він дрожачим голосом, — Загінщики посходились. Облава почалась.

XLI.

Хвилинку всї стояли неповорушно, пригноблені страшним відкритєм і лишень приказуючий голос Кармелюка — »назад!« — вивів їх із остовпіня.

Осаджені кинулись в слїд за Кармелюком до покиненої схованки. За чверть години вже були там. Дїд прибіг разом з ними. Тепер вже всїм очевидно було, що він прийшов сюди не в тій цїли, щоби їх видати панам, а тому, щоби остерегти перед небезпекою.

— Ну, дїду, прости, — сказав Кармелюк, тяжко переводячи дух, — не повірив я від разу, навчило горе і всїх людий боятись, а ось тепер і ти пропадеш з нами.

— Що там об менї! Я і так намаяв ся по світї! Думай, батьку, як самому спастись? Янчевський не помилує...

— У! стонайцять чортів! — крикнув Кармелюк, мельнувши кровію налитими очима... лїпше вже самому чортови накинутись в зуби, та йому нїзащо!! Слухайте, — звернув ся він до всїх, — чи хочете вч від разу віддатись ворогам в руки, ч игодитесь ще раз стрбіувати лукавої долї?

— Кому охота лїзти самому під кнут! — всміхнув дїд.

— Приказуй, все зробимо, — проговорили уривча Явтух і Уляна.

— Так слухайтеж, — промовив Кармелюк коротко глухо, — кождий, хто попадеть ся в лїсї, буде панами зл влений: вони нагнали людий, оглянуть кождіське дерево Відтіля вже не втечеш... Тому, щоби спастись, треба вибр тись на присїлок.

— Так, батьку, згодив ся Михайло. — Але як вибр тись? Довкруги загінщики.

— Самим злучити ся з ними!

— Але! Чейже вони стоять всї коло прилїска; нако доглянуть, що ми йдемо з глибини лїса, відразу кинуть ся пізнають.

— Переодїти ся!

— В що? — перебила Уляна — в нас вся панська од жина...

— Та і се, батьку, — приложив старушок — коли ру ли ми з панського двора в дорогу, я завважив, що на всї не лишень хлопах а і на командах поверх иншої одежі н дїті були черні свити і зелені пояси.

Злобна усмішка викривила губи Кармелюка.

— Мудро придумав чортяка, — поспішив він, але п стійте, постійте! Се може нам послужити і на руку. Так! В дите, — продовжва він вже спокійнїйше, нам треба лише роздобути їх одежі, перервати ланцюх, замикаючий лїс тодї ми на свободї... Ну, я беру на себе і наколи ви вип ните все, як я вам скажу, — ми пошиємо в дурнї Янчевськ го. — чуєте, — пошиємо в дурнї найбільшого діявола, разом з ним і всїх панів.

— Говори, батьку, скорше, — проговорили нетерпел во слухачі.

— Я переряджусь старим мужиком, — дїд дасть м шапку і свитину, — звалю вязанку дров на плечі і піду прилїсок..

— Святий Боже! Прямо в руки катам! — крикнула Уляна.

— Ми і так в їх руках, — припинив її холодно Кармелюк. — Я піду в степи... Янчевський сдаєть ся сторожить на самому небезпечному місці, на прорубі... Дасть Бог, що не пізнають...

— Як не пізнають? загорячилась Уляна. — Ти тілько разів їх дурив, що вони в кождому правдивому дідови, та не лишень дідови, але і бабі — будуть тепер підозрівати Кармелюка...

— Воно так, — гладив потилицю атаман. — Я послідним разом був у них дідом, ну, а всеж таки треба рішитись, а то буде »скрут«.

— Коли треба бути очайдухом і дурити панів, а я! — крикнула відважно Уляна.

— Ти? Що тобі у голову прийшло?

— Кармелюк вліпив в неї свій погляд.

— Тебе таки зараз піймають, як мою спільничку. Чейже Янчевський бачив, що його дворецького забила баба, яка зі мною поруч йшла.

— Так, бачив; там була баба, а тут піде хлопець! Вислухай мене, атамане, часу мало... від сього залежить все. Пани знають, що ти можеш перекинутись і дідом і»ксендзом« і маґнатом; но, щоби міг перекинутись в малого хлопця — сьому ніхто не повірить. Наколи я відітну свої коси і надіну штани та свитку, побачиш, — буду малим хлопцем і ніхто не буде підозрівати, щоби такий молокосос міг бути в шайці Кармелюка.

— Молодиця говорить правду, — завважав старець, — так буде ліпше.

— Їй Богу! — повторив Явтух.

— Ні, крикнув Кармелюк. — Сьому не бути; там кождої хвилини небезпека... Смерть... Вона не дасть собі ради... виговорить ся... Я не пущу тебе.

— Іване! — перебила йому суворо Уляна, — пригадуєш собі нашу умову: з тобою і у вогонь і в воду! Не зраджуй же мене: я не з боягузів.. Невжеж ти думаєш, що як

вони тебе піймають, то мене помилують? Всьо одно, — всї а особливо мене дожидає досвід і смерть, робиж так, як ув жаєш лїпше. А за мене — не бій ся. Я справлю ся! Зам ню... Ось побачиш!

— Та завваж ще, пане атамане, й се, що в сьому і д гьої самої одинока можливість спастись від пекла, — та не перепиняй! — завважав дїд.

Після короткої суперечки Кармелюк змушений був з дитись.

Коли Уляна відійшла була в гущавник, а опісля ве нула переодїта в дїдову одежу, всї мимоволї ахнули: пр тім вона відмолоднїла, стала ростом меншою. Тепер її м можна було придавати більше чим тринайцять лїт житя. П рока свитина приноясана поясом і брудні обідрані штан закочені до колїн, маленькі обгорілі ноги — все те придав ло її виду хлопчини, приодїтого в батьківську ношу.

— Ось лишень коси; тни скорше Іване, — затріпотї вона головою і по плечах її розстелились чор наче смола, вовнисті і довгі пасма.

— Положи голову на пень! — скомандував Кармелю

Уляна приклонила голову і зібрала все волосє в оди жмут; Кармелюк замахнув кинджалом і в одну мить до коси відділились від голови молодиці. Уляна зірвалась н ноги і потрясла головою; тепер вона ще більше була пох жа на жвавого пустунчика — хлопчи .

— Ну готова, — сказала вона ласунувши на лоб н дерту шапку дїда. — Прощавайте.

— Постій! — припинив її на хвилину Кармелюк, кр пко пригорнувши до груди, і уривочно сказав:

— Тям і бережись.

— Не бій ся. Коли вернусь, то і себе і вас спасу, а к ли встряну, то живою в руки не дам ся.

— Горлице моя! — обняв її опять атаман. — Слуха уважно, як і чим їх обдурити; ми без тебе також приладим їм западню і добудемо одежі загінщиків, — і він почав п спішно, тихо викладати її свій плян, а відтак закінчив:

Коли діло вдасть ся, біжи сейчас в гайдамацький ліс, а нашим знаком крик пугача.

— Будь спокійний, все виповню... Ну, прощавай! — Уляна борзенько обіймила Кармелюка, завдала собі на плечі вязочку сушнику, приладжену вже Михайлом і заховалась в лісній гущі.

Ліс дійсно вже був окружений із всіх сторін тісним перстенемм загінщиків; поза загінщиками стояв другий вже рідний ланцюх, складаючий ся із надворної команди і двірських слуг, навіть добровольців уоружених рушницями і пістолятами; посеред них недалечко друг від друга стояли уоружені від стіп до голови шляхтичі, а поза сим ланцюхом у деякому віддаленю від обрубки ліса розміщені були верхові стражники в тій цїли, щоби ловити Кармелюка, наколиб йому, мимо всяких обережностий і уваги вдалось прірватись крізь ланцюх.

Як і догадував ся Кармелюк, то Янчевський з вибраними людьми заняв найнебезпечнійше місце, вузкий перехід між двома лісами. Пан маршалок остановив ся на присілку, притискаючому до стену, куди, як він собі се з'образував, Кармелюк не кидав би ся.

Довкруги ридвану маршалка товпилось поважне число вартових; коний від ридвану не випрягали, шоби мати можність при найменшім замішаню, до можливої втечі; но, незважаючи на сї всї обережности, пан маршалок завмирав із страху. Розалія не хотіла сидіти з ним в кариті і стала на обрубі ліса рядом із паном Рудковським... Вона особисто не здавала собі справи з того, що діялось з її серцем, но вона сгочувала незвичайне хвилювання, непохоже опроче на се, яке могло би викликати небезпеку. В зеленій ловецькій ноші, з кинджалом і пістолею за поясом, у великому капелюсї із звисаючим ся на плечі пірям, Розалія була принадно ефектовна і молодий пан Рудковський прямо таяв в присутности красавиці не знаючи чим її угодити і як заявити перед нею свою лицарську відвагу.

— Ну, щож, пане, чи ми зловимо нашого розбійника,

чи він нас зловить? — звернулась Розалія до свойого кавалїра.

— Ха, ха! — відказав із вдоволеною усмішкою Рудковський, по молодецьки підкручуючи свої вусики. — Наколиб справді він був чарівником і з'умів перекинутись заяцем, то і так, »шпенрашам панї«, шельмі не вдалось би уйти з наших рук!

Та чогож ми стоїмо і нічого не діємо?... Я гину з нетерплячки...

— Я поділяю чувства панї... Облава се втїха холоднокровних...

Зійтись із ворогом в полї, кинутись за ним в погоню, ринутись на очортїнє голови, в бурю небезпеки...

— Але, колиж пічнеть ся облава? — перебила високопарну бесїду кавалїра Розалія.

— А ось сейчас дадуть знак і тодї начнемо вглублюватись в лїс, постепенно стїсняючи колесо, при сїм по дорозї оглянемо кожду нору, кожде дерево.

— Ах, як се все повільне і скучне, — зітхнула Розалія, прикусуючи з досади свої приманчиві губки. І справдї, у сьому нема нїчого шляхотного... Сїмсот на трьох, — чотирьох! фе!

— О, ясновельможна панї, — спалахнув по уха Рудковський, — наколиб не повинність повинуватись провідникови нашої облави, — я сейчас би ринув ся в глубину гущавини і, або вивів би звязаним »збуйцу« на панські ножі, або сам би там остав.

— Невжеж? — всміхнулась Розалія і споглянула недовірчиво на спалахнувше лице чванькуватого молодика. — І пан не побояв би ся стрінутись із Кармелюком?

— »Єстем«, панї, »уродзони« шляхтич польський, — відказав гордо Рудковський, — і нїчим не заслужив від пишної панї на таку »образу«.

— О, пане ласкавий, — всміхнулась Розалія, — у сьому нема нїякої »образи«, — на жаль, треба признатись, що наші шляхтичі, навіть самі »славетні«, боять ся Кармелюка як вмерлого з того світа.

— »Пшепрашам«, пані, не всї шляхтичі похожі на пана Хойнацького.

— Гой, а молода шляхта відважить ся пійти на Кармелюка одинцем?

— Наколи сього лишень побажає богиня, красавиця, »крульова« наша, то я сам призабуду і повинність і послух, — заговорив горячо Рудковський, та Розалія перебила з вибачливою усмішкою палкі вияви молодика і милостиво промовила:

— Крульова сього не бажає, бо знає як Кармелюк відважний і сильний, се лев, і вона не захоче ризикувати так нерозумно житєм молодого смільчака.

— Клянусь святим патроном, — крикнув горячо Рудковський, — сьогодня пані переконають ся об сїм, що молодість не стоїть на перешкоді відвазї, і що підлий хлоп сильний лишень хлопською хитрістю; та вдача благородного шляхтича йому не відома!

— Не знаю, — сказала в задумі Розалія, — нинїшний день виявить чи мій молодий лицар в праві?

Підлещений до неможливости привітними словами красавиці, Рудковський припав до її ручки горячим поцїлуєм, з твердою постановою визначитись нинї, щоби там й не знать що було і звернути на себе увагу богинї.

Ніжну сцену перервала нагло неожидана суятня:

— Постійте! Держи! Лови! Не пусти! — закричали загінщики і в слїд за тим почулись якісь жалі, хлипаня і скрики.

— На Бога! Не буду!! Ой, Господи!

В млї ока Рудковський, відскочивши від [illegible] красавиці, ринув ся наче лев, до товпи загінщиків [illegible] пивши когось.

Він побачив здивовано невеликого хлопчи[illegible] — брудного, обірваного, але при тім на причуд гарне[illegible]ого. До смаглявого личка Уляни і короткому вовнястому [illegible]ою надавалась як не мож лїпше мужеська ноша. І [illegible] ніхто не міг би підозрівати женщину в тому замараному хл[illegible]инї.

На вид молодого пана, хлопчина в страху повалив ся йому в ноги.

— »Кто єстесь?!« — накинув ся на нього грізно Рудковський.

— Хлопець... із... села... села... — затялась Уляна і нечайно пригадала, що не знає анї одного села в поблизькій околиці. Серце її відразу похололо і холодна струя поту перебігла у ньої гадючкою по спинї, але на щастє сам молодий пан вивів її із клопоту.

— Із села, — із села! — перебив він її. — Сам бачу, що не з города. — Так що ти тут робив, яким чудом явив ся?

Ой, паночку ласкавий, простїть, більше не буду! Мати хора... в горячці конає... солома вся вийшла... нема при чім і окропу нагріти... я подумав: Боже милосерний! Від сього чейже кривди не буде, як я сухих гилячок назбираю, щоби матусї...

— Що!!! — крикнув Рудковський, — наступаючи на мнимого хлопчину. — Як ти смів тут розкрадати панський ліс?

— Не ліс, не ліс, паночку, самий лім, ось бодай погляньте: одні гилячки і патички.

— Мовчи щенюку! — перебив Улянї грізно Рудковський. — Пустити вас в ліс, так ви дуби з корінєм витаскаєте... І все те піде за гилячки і патички... А нуко, хлопцї, — крикнув він загінщикам, — всипте йому зо двайцять ліз, щоби знав як красти панський ліс!

— На Бога, пане, помилуйте! — крикнула Уляна з неуданим страхом і кинулась до ніг Рудковського, рівночасно нишпорячи за пазухою за кінджалом.

— Покінчу відразу з ним і з собою! — мелькнуло у ньої в голові. — Но думка, що труп її викаже обману і що її божкови припадуть в удїлї допити, муки і смерть, — заставила її опять умоляти панича.

— Ой! Господи!... Ой, Боже! Спасїть... Помилуйте.... По-ми-луй-те!... Я все... все, — кричала вона не своїм голосом, впиваючись в ноги Рудковського; но страх мнимого

хлопця ще більше прибавив охоти молодому героєви.

— Не хочеть ся? — розсміяв ся він.

— Ось і »сьлїчно«, другим разом відійде охота. »Весьцєж! (возьміть).

Гайдуки кинулись і вхопили хлопця за плечі.

— Пустїть... змилосердїть ся... помилуйте! — забилась Уляна наче несамовита в руках гайдуків, та великани держали її цупко і ще менше від свойого пана спочувались до милосердія.

— Що се? Публїка... загибіль?! — мелькнуло блискавкою в голові Уляни, і вона рванулась бішено з рук катів; але послїдні кріпко держали, наче в зелїзних обіймах свою жертву.

— Не втечеш, гільтаю! — сміялись злорадо мучителї, скручуючи назад освободившу ся було на миг ока, ліву руку хлопця. — Не втечеш! Бач як вививаєть ся, наче вуж... А ну стягай з нього свитку, щоб не перешкаджала...

— Пропала! — залебеділа в розпуцї Уляна, видаючи себе ще більше, але Поляки в часї борби не звернули на її балачку уваги... Тепер не дадуть і покінчити з собою... Скаженїла від страху, вона стала гайдуків кусати по руках, щоби при тім бодай на хвилиночку освободити свою праву руку і жбухнути себе кінджалом в серце...

— Ах ти, щенюку! Кусатись? — заревів вкушений гайдук. — Ломай йому руки... Дави за горло... Зривай все...

— Царице небесна! — прошепотїла, теряючи послїдні сили нещасна і, зажмуривши очі, дожидала муки...

XLVI.

— В чім дїло? Чого кричить сей хлопець?

Уляна отворила очі і побачила хорошу паню.

— Та се хлопя піймали: таскав з лїса хворіст, — відказав Розалїї Рудковський.

— Але чогож він так кричить і ридає?

— Приказав йому всипати 20 ліз, так він пестить ся і боїть ся... Нїчого! Потерпить дрібку і нова шкіра наросте!

— Чи се перша проява шляхетської хоробрости? Глумитись над долею хлопяти? — завважала із зневажливою усмішкою Розалія. — Ні, я не позволю бити малого; він такий пожаліня гідний і пишненький... Так і винаж його невеличка; вазка хворосту! Тьфу!!

— Наколи позволимо хлопам брати хворіст, — розпустиш їх! — оправдував ся збентежений шляхтич.

— Який шкарадний! — стиснула руки Розалія. Пан ліпше може ним покористуватись: розпитати малого про розбійників. Чейже як він збирав хворіст то, може бути, що й бачив їх.

— Вельможна пані з'єднає в собі два образи — і Кіпріди і Палляди! — закликав Рудковський проклинаючи в сій хвилині свою необачність і палахкотячи бажанем пригладити невигідне вражінє і чимнебудь виріжнитись.

Вже при першій появі пані маршалкової гайдуки приостановились, вважаючи неприличним періщити хлопця в присутности пані. Не чуючи себе від радости прислухувалась Уляна розмові красуні з Рудковським; вона бояла ся вірити неожиданому спасеню, але надії її оправдались.

— Назад! Пустіть його! — крикнув Рудковський гайдукам. — Ей, ти, блазнюку, ходи сюди і подякуй вельможній пані, що вибавила тебе із заслуженої кари! — призвав Рудковський хлопчину, махнувши повеліваючо рукою.

— Нехай вас Бог благословить, ясновельможна пані! — крикнула з душі Уляна і її лице вкрилось темним румянцем.

— Так далебі, хлопець хоть куди! — завважала РозаліяРудковському. — Випрошу собі в козачки. Але нехайже пан розпитає його!

— О, »ма сє розумєць!« — відказав поважно Рудковський і дав знак хлопцеви, щоби приблизив ся. — слухай ти, — заговорив він грізно, — ясновельможна пані спасла тебе від кари, але сього мало; наколи ти задумаєш збрехати, або обманити мене півсловечком, то я без всякого жалю повішу тебе на першій гіляці, наколиж будеш говорити правду.

то я не лиш позволю тобі забрати з собою сю вязку хворосту, але ще й надгороджу тебе.

— Ой, паночку, все як на душі... все що лишень пан схоче! — кликнула Уляна, перечуваючи щасливе закінчене справи і вживаючи всїх з'усиль, щоби покрити обхопляючу її радість.

— І так, відповідай, по перше, чи ти далеко запускав ся в глубину лїса?

— Туди, в самий гущавник... до болота...

— А вийшов відкіля?

— З тої сторони... Набрав хворосту, так і хотів назад... забіг вже на прилїсок, нагло бачу, — довкруги пани і люди; я шусть в иншу сторону — там теж саме, в третю — і не перебрать ся, прямо стїною стоять; загадав туди виховзнутись і ось попав ся...

— Значить ся об'їздив весь лїс?

— Ой, чисто цїлїський лїс, паночку, ніг під собою не чую.

— Красно! Ну, а скажи по правдї, так, чи чуєш, по правдї, — повторив грізно Рудковський, — чи не стрічав ти кого в лїсї?

— Ой, паночку, бачив! — Уляна вчинила дурний вид, озирнулась довкруги і боязко сказала: — там на болотї шевелить ся дїдько.

— Що ти видумуєш, дурню! — крикнув на хлопця Рудковський.

— Їй Богу, паночку, — продовжала палко Уляна — ось щоби я своєї мами не бачив, коли він там не сидїв, тай не один... Я, як глипнула... — попирхнулась і зі страху пристала Уляна.

— Що-о? — протягнув Рудковський.

— Як глянула, кажу, — поправилась Уляна, — на мене ся нечиста сила... так я із страху о мало що до землї не присїв... Та нагадав молитву — відійшло... Ну, так я і »давай Боже ноги!«

— Постій, ти, дурню! — перебив Улянї Рудковський. — А бачив ти лиця тих »дяблуф«?

— Бачив, паночку, бачив. Я під корчем приліг, а він так вийшов із гущавнику, що серед болота, став і прислухуєть ся...

— А який же він по собі? — сказали враз Рудковський і Розалія .

— Високий, куди висший від пана; одежина на ньому дорога і лице таке хороше! Вуса і чуприна русяві, а очі... ось добре і не розглядів, — будьто сині...

— Так се він! — крикнула Розалія і лице її вкрилось горячим румянцем.

— Хто він? — запитав Рудковський.

— Таж Кармелюк...

— Ой, Матінко! — сплеснула Уляна руками в уданому страху.

— Або може вельможна пані знає його? запитав живо Розалію Рудковський.

— Що за питанє! — відрубала скоро Розалія. — Певно, бачила нераз у сусідки... і пан Янчевський так часто описував мені його. — румянець пані Розалії розілляв ся по самі уха. — Але, пане — крикнула вона живо, бажаючи перемінити тему розмови, — чейже в нас у руках є нагода піймати гайдамаку сейчас.

І клянусь честію, ми нею покористуємось! — висказав з жаром Рудковський і звернув ся до хлопця. — Слухай! Ти знаєш се місце, на якому тобі явив ся дідько?

— Знаю, знаю.

— І зможеш нас провести до нього?

— Ой, паночку, я вам лїпше розкажу, а сам... ой, страшно! — заговорила Уляна з уданим страхом. — На них можна іти лишень із страстною свічкою... а в пана...

— З нами тобі нічого боятись: на наш вид у самого твого дідька свічки в очах заскачуть....

— Ось на тобі таляра, — і Рудковський швигнув Уляні срібний гріш, який вона зручно вхопила в шапку, — доведеш, — одержиш два рази тілько, а задумаєш втікати, — шкуру...

— О, ні, ні! — запищала Уляна.

— Дуже красно! — перебив її Рудковський і звернув ся до своїх слуг: — панове, а хто з вас піде зі мною за Кармелюком?

— Перша я! — відказала завзято Розалія.

— На Бога! Чиж богині краси місце посеред ярів, болот? — налякав ся Рудковський. — Та мене з'їсть пан маршалок!

— А, значить, пан боїть ся за себе, щоби не попасти на сніданє »малжонкови?« Так і для когож він розтрачує свій запал?

О, за одну усмішку я готовий з кістьми полягти: — крикнув радісно пан Рудковський. — Но тут буде для пані не се, що невигідно, або небезпечно, а прямо неможливо перейти... Погляньте на хлопчину: вся одежина у нього подерта, а ноги по кодіна в болоті...

— Добре... Я уступаю, — відповіла, подумавши Розалія, — но під одиноким услівєм, що пан мені приобіцяє на »слово гонору«, що він приведе до мене Кармелюка живого, непокаліченого!

— Клянусь всіма богами Олімпія! — підняв руку Рудковський.

— »Слічно!«... І нехай ще собі пан »намотає на вусик«, що вбитий десятьма, а може, й сотнею один чоловік, викличе в мені к' панови лишень погорду...

— Нехай »крульова« заспокоїть ся і пригадає собі мої слова, — відказав Рудковський, мелькнувши пристрастно очима. — Сама судьба посилає мені нагоду переконати панню о моїм відданю, і клянусь, передше, заки наші товариші на війні дійдуть до половини ліса — Кармелюк буде вже тут у панських ногах, і я всеціло віддам мій трофей в руки панної божеської повелительки!

В наслідок сеї панської клятьби Розалія милостиво обіцяла молодикови підіждати його на прирубі ліса.

Близші загінщики усі до одного згодились супроводжати молодого пана, но Рудковський не захотів брати із собою хлопів, а вибрав душ вісім із двірських слуг і в супроводі Уляни безстрашно кинув ся в лісову глушу. Уляна не йшла а

летіла, головна і найнебезпечнійша частина пляну була доконана з повним успіхом. Призабувши свою ролю дурноватого і боязкого хлопця, вона сміло йшла передом відряду обзираючи і підкидаючи одержаний гріш.

— Тихше ти! Бач як розходив ся! — обірвав її один із гайдуків, рудий великан, котрого в міру віддалюваня ся від обрубка ліса, починала опускати попередня хоробрість.

Сей тихий оклик отямив Уляну. Вона відразу присмирніла і навернула до своєї ролї. Після півгодинного ходу, із всякими можливими обережностями, Уляна привела вкінці Ляхів до вузенької стежочки,, захованої в комишах, яка лучила островець із твердою землею.

— Там, там, — зашепотіла Уляна, витягаючи руку в напрямі острова, і позадкувала за спину гайдуків.

Всї пристали і нагло всїх обхопив страх: вони одні в лісї, віддїлені від відряду... перед хованкою Кармелюка, хто знає, скільки там засїло гайдамаків? Хлопчина бачив трьох, та їх може бути і трийцять трьох!

— Нї, так навманя лїзти не можна... — прошепотїв Рудковський. Треба вперед післати вивідача — виглядїти, скільки їх тамечки. Панове, хто полїзе перший?

Гайдуки мовчки переглянулись між собою і замовкли: нїхто не мав охоти на сей геройський подвиг.

— Та ось нехай хлопчина лїзе, — завважав вкінцї тихенько рудий. — Йому і наручнїйше зі всїх; опять, наколи його і запримітять, то йому нїчого не стане ся...

Всї відразу вчепились предложеня рудого... Уляна почала відказуватись... виявляючи страх... цїлувала руки панови, просила змилуватись над нею і не посилати її в страшне гнїздо, но, при першій погрозї Рудковського покорилась своїй долї і поповзла крізь комиш. Дібравшись аж до острова і переконавшись про се, що товариші вспіли вже сховатись, Уляна вернулась назад і заявила Рудковському, що гайдамаків на острові вже нема, але чого там — чого, чого лишень не навалено! Жовті і білі гроші, одежі панські і оруже... Се повідомленє, а особливо його друга частина відразу піднесли настрій духа любителїв. Вже давно між народом хо

дили чутки, про незміримі богатства, які Кармелюк переховує в ріжних місцях; уява заграла в ненажерливих серцях.

— А чи не брешеш ти? — запитав хлопця нерішучо Рудковський.

— Ось, щоби я домів не вернув ся, коли не правда, щоби я сходу сонця не діждав ся, щоби я... почала було божити ся Уляна, та Рудковський перебив її.

— А добре ти все довкруги оглянув?

— Всюди нишпорив, оглянув і лози і очерет.

— Ну, так веди. Панове, — повернув ся він, — відведіть курки і по одному за мною.

На острові стрінуло Поляків невелике розчароване: гроший було небог[illegible] [illegible]всипав Кармелюк для примани) та зате всюди валялось ор[illegible]же і одежа Янчевського, яку сейчас і пізнав Рудковський. Се доказувало, що дійсно ховав ся Кармелюк, а що розбійник покинув її не довше як перед годиною, доказувала купа тліючого вугля з порозкиданими довкруги бараболями. Оглянувши все, Рудковський остав в нерішимости посеред печери.

— Но, кудиж дів ся шельма? — висказав він на голос. — Втекти не міг. Може бути, що він денебудь засів на дорозі, щоби перехопити нас.

— Ні, ні, — вмішалась Уляна, наколи їх тут нема, то я знаю, куди вони заховались. Ніхто й не догадаєть ся а я знаю.

Що слова хлопчини вже раз справились зівсім, то Рудковський і гайдуки віднеслись тепер к' ньому з повним довірєм.

— А як жеж ти знаєш? — все таки запитав пан.

— Я в цьому лісї бував нераз — то за ягодами, то за грибами, — задріботіла Уляна, і тут на болоті ніхто не знає, ніхто ніколи й не догадуєть ся, хоть би весь ліс перенишпорив і перерив, є камінь вел-и-кий, а під тим каменем лаз-печера, я там раз пригорщу білих гроший найшов. Вони туди аж втекли... Їй Богу туда!

— Може бути, — заговорили гайдуки, — хлопчина меткий.

— А деж той камінь? запитав Рудковський.

— А там, на краю болота... Болотом перейти, так ніхто не побачить і не почує... А із лазу один лише вихід... Всіх і... можна перестріляти...

Заманчива нагода накрити Кармелюка і перестріляти усю його шайку знов заволоділа уявою Рудковського, тимбільше, що з слів хлопчини було можна пізнати, що сей напад не грозив їм ніякою небезпекою.

— Глядиж, — сказав він вже ласкаво, — доведеш, дістанеш ще таляра, а ні...

— Всіх перестріляємо »як Боґа кохам«! — кликнув хлопчина, затираючи руки і очи його мелькнули правдивою втіхою.

— Ну, а кудаж то іти?

Та ось так, навпростець, болотом, відказала Уляна. — Лишень треба роздягнутись і підкотити штани, місцями прийдеть ся і по пояс брести.

— Ну, а тиж що в свитї полїзеш? — обережно здіймаючи свої, видимо нові, чоботи, а деякі капелюхи зложили все в комишах на березї...

Почалась нова мандрівка. Уляна сама добре не знала дороги крізь болото і тому нераз западалась по пояс. Після доброї пів години томлячого переходу, Уляна звернула в густо зарослий комиш і, перебравшись крізь сю гущу, обережно висунула голову і сейчас же налякано гулькнула назад.

— Ну, що? — спитав її налякано Рудковський.

Ой, пане, там вони! — шепнула Уляна з лукавим страхом. — Оружє видно.

Слова хлопчини накинули на всїх зимний страх... Однакож Рудковський переміг себе і злегка розвівши очерет, підставив очі до отвору; йому представилась слїдуюча картина: на 100 сяжнів від них, на краю болотяної тополї, підвімалась великанська плита ґранітова і наче врізувалась вузким ріжком в болото; з заду вона видавалась суцільним сїрим каменем, та від сторони болота, головнож від сеї сторони, відки наглядав Рудковський, можна було ясно розріжнити кінцї дул, спрямованих з печери на болото; виставав

ще й цвяхами підбитий чобіт, наче необережно висунувший ся із зеленої стіни і зігнена спина чоловіка в синій чемерці, очевидно притаївшого ся на порозі печери...

Рудковський випустив з рук очерет і мимоволі подав ся в зад...

Не було сумніву, розбійники були там; їх ділило лишень лишень сто сяжнів!... Але вже на перший погляд Рудковський відразу переконав ся о тім, що їх там було не три, а далеко більше: одних дул він начислив пять, а хто знає кілько гайдамаків причаїлось в глубині печери?...

Положенє Кармелюка було дуже вигідне: з трох сторін охороняла його ґранітна скала, а одинокий невеликий отвір, ведучий до печери, охороняло пять, а може і ціла десятка рушничих дул, і що до печери треба було брести по болоті, то ясно було, що передше, заки відділ Рудковського спіє приблизити ся до неї бодай на пятьдесять сяжнів, Кармелюк поперестрілює їх всіх до одного. Явний сум заволодів всіми.

— Не сидітиж нам тут до сеї пори, поки зійдуть ся загінники? — сказав похмуро рудий великан.

— І виходити відсіля страшно; яка-небудь дурниця може видати нас! — завважав инший.

— Лишаєть ся одно, — прошепотів Рудковський, — післати хлопця, щоби призвав нам підмогу, тоді і слава останеть ся при нас і ми вивенемо ся видимій небезпеці.

XLVII.

Предложенє пана Рудковського заспокоїло трохи »воїнів«. Улянаж ледви змогла заспокоїти свою радість на такий неожиданий наворот справи.

— Лишень пустити його одного, — добавив Рудковський, — будь ласка', чкурне з ліса, а ми ми тут лишимось сидіти до ночі.

— Убий мене Бог, паночку, наколи я сейчас не кинусь до пана... — Уляна туй-туй що не сказали: »пана Янчевського«, — так ось до того, котрий там... тут...

— Та він не знає до ког окинутись, — завважав рудий. — Опять же, йому і не повірять...

— Певне, згодив ся Рудковський. — Нехай хтонебудь із наших піде з ним. Так ось ти, Феліціян! — кинув ь. . рудому. — Глядиж, нас лишить ся тут лишень десять, в найліпшім випадку по двох на одного гайдамаку. Гони сюди більше загінщиків з нашої сторони, та лишень тихше, щоби не сполошити... Скоро, розумієш?

—В мінуту, — відказав великан, дуже вдоволений тим, щоб так чи інакше відділитись від страшного атаку — нападу.

Тихо, майже нечутко побрила назад Уляна із своїм товаришом. Серце у груди Уляни скакало і билось від радости. Спасені... і він спасений!! »Опять свобода, радість, воля!« — шуміло в її голові. Вона чинила над собою неімовірні з'усиля, щоби скрити свою радість і зберегти уданий страх... Сим разом подорож відбулась щасливо і через двайцять мінут вони добрили до зарослого очеретом берега, де полишили свою одежу. Уляні опять прийшлось два рази скупатись і впасти лежмом.

Дійшовши до берега, Уляна накинула на себе перпуліпшу, попавшу під руки свитку, пришоясалась зеленим поясом і збиралась вже йти, но, оглянувшись, побачила, що її товариш подорожі і не гадає одягатись, а з недоволенєм шарить руками в очереті.

— Пане, а, пане? Та чому пан не одіваєть ся? — спитала тихо Уляна.

— Добре то й одягатись, як нема в що? — буркнув сердито рудий.

— Як нема в що? Са ось же стільки одежі!

— Стільки одежі! Стану я надівати чуже лахміття! Моєї нема!

При тих словах гайдука серце Уляни перестало товкти ся, румянець з лиця пропав, руки і ноги похололи...

Чоботи нові, кантин, шаравари з тонкого сукна, — продевжав сердито рудий, нишпорячи довкруги. — Все тут положив, тут, своїми руками і ось нема нічого... Чейже се не

толка! Ніхтож і взяти не міг... Сто трийцять чортів, в каптані ще пять талярів було... Хороша облава!

І неначе недовіряючи своїй памяти, він перейшов до купи одежі і почав перевертати річи.

—Не моє, не моє! — повторював він за кождою штукою. — І чоботи не мої, і се не моє...

Уляна стояла ні жива, ні мертва, не знаючи на що рішитись, що предприняти? Втікати було нерозумно, вгатити ножем, ризиковно і невигідно.

Рудий вхопив тимчасом послідню штуку і, шпирнувши нею об землю, закричав, звертаючи до Уляни багряне від люти лице:

— Нема! Говориж, який чорт міг забрати відсіль мою одежу?!

Розпука вернула Улянї розсудок.

— Та чого се пан так на мене визвірив ся? В чомуж я винуватий, — заговорили вона плаксивим голосом. — Я-ж прецінь йшов впереді всїх... Може бути, що хто з панських товаришів забрав річи і заховав їх в другому місці, в корчах... Чейже не всї рівночасно лїзли у воду!...

Пояснене хлопця видалось рудому зівсїм правдоподібним, тим більше, що він поліз у воду перший.

— Може бути, — заворкотів він сердито. — Та далекож і не занесли... тут денебудь засунули... і він було спрямцював в корчі, щоби обнишпорити гущавник, але хлопчина рішучо спротивив ся сьому намірови.

— Ради Бога, пане, скорше надївай в що попало, опісля своє відшукаєш, воно чейже не втїче... Я тут не лишу ся анї мінути... я сам побіжу... Ой, Господи! Може ті гайдамаки, яких ми так застукали, заховались денебудь за корчем і піджидають нас, а то і гляди, як бабахне з поза дерева... Ой, матїнко! — заголосила вона голосно, отираючи очи рукавом. — За щож я маю погибати?

— Цить, ти, бовване! — рявкнув рудий зі злости на Уляну і потягнув її за плїчко. — Завдяки тобі ми залїзли в отсю трущобу!

— А чиж бо я хотїв сюда іти? Самі приказали... Ой, що

мені тепер від неньки буде!... І свитку дідову подер і штани пропали, — продовжала Уляна тимже тоном і, поглянувши із пір рукава, з вдоволенєм завважала, що рудий з поспіхом надягає на себе чиїсь чоботи і свитку. — Ой, відпустіть мене, паночку: пропали мої дрова, і батько боляче бити ме!

Та мовчи ти чортяче падло, — прошипів скаженіло рудий, — а то я тебе так по голові лопну, що і ногами натягнеш! Ну, іди, — трутив він з такою силою Уляну в плічко, що вона тут-туй що не впала на землю.

Але сей стусан видав ся Улянї ніжною ласкою. Вона відняла рукав від очий і кинулась бігти. Відбігши сяжнів зо двісті від болота, Уляна приложила до уст руки, зложила їх у виді труби і закричала з цілої сили:

— Сюди! Найшли!! Найшли!!!

В часї пересправи Уляни з Рудковським Кармелюк з товаришами рівнож не марнував нї хвилини часу. Покінчивши роботу з мнимим леговищем, він заняв ся преображенєм своєї особи. Треба було похіснуватися тим, що було під рукою. Передусім Кармелюк змішав розтертий стрільний порох із соком молочію і сею мішаниною добре намастив собі волосє і вуса. Від тої помади ясне волосє набрало відразу якоїсь брудно-бурої краски і скудовчилось на голові цупкими пасмами. Вуса Кармелюк підтяв і розтріпав так, що вони тепер не укладались двома вовнястими мичками довкруги його повних, пишних губ, а стреміли на зубах бурою щітиною, наче вуса морського коня. опісля накраяв він сирої бараболяної лушпайки і почав натирати собі нею шкіру. Після 2 — 3 мінут такого втиранья шкіра його потемнїла прийняла брудно-цинамоновий відтїнок. Вже від сих двох операцій лиц Кармелюка сильно змінилось, колиж він ще натер очи цибулею, так що вони стали зівсїм червоними, наче заражені трахомою, — то Кармелюк зівсїм перемінив ся.

Але се ще не було все. Кармелюк був дивно спосібний змінити до непізнаня свою стать, стан, голос, а навіть черти лиця. І наколи він встав, зігнув спину, втягнув голову в плечі, спер ся на палицю, розставивши якось хамулувато ноги, звісив сумно голову і отворив губи, то він так пере-

мінув ся і до того ступня нагадував перпоголїшшого придуркуватого сїльського дурмила, що Михайло не міг удержатись від великої радости.

— А їй Богу, батьку, ти, здаєть, ся таки справдї з чортяками знаєш ся. Ось вбий мене Бог, що не то що ляхи, але й я сам не пізнав би тебе!...

— »Не кажи гоп, докіль не перескочиш!« — припинив його Кармелюк.

Покінчивши з тим усїм, Кармелюк з товаришами залягли в поблизькім рові, присипавши себе листєм і всяким ломом. І як лишень Ляхи відійшли за Уляною в глибину болота, вони переодїлись в полишену загінщиками одежу і притаїлись в гущавнику.

Відповідно до своєї незмінної привички до чепуреня ся Кармелюк захопив нові чоботи і новіську одежину рудого гайдука, чим о мало що не довів цїлої справи до нещасної розвязки...

Зайшовши в гущавник, з трівожним дожиданєм очікував Кармелюк з дїдом і Михайлом умовленого крику Уляни хотяй від початку можна було пізнати, що вона добре взялась за справу, — але Кармелюк знав також добре, що в таких ризиковних випадках являєть ся дуже богато неожиданих приключок, і треба много ґеніяльного спритности і присутности духа, щоби із всїм скритись. Тисячки гадок і образів, одні страшнїйші від других, роздирали його душу... Нарешті нагло із лїсної глуші доніс ся до них ясно радісний, торжественний крик Уляни: »Сюди! Найшли! Найшли!!..

Від радости і несподїваня Кармелюк нагло почув страшне умучене в цїлому тїлї.

— Слава Богу! — прошепотїв він хрестячись.

— На віки слава! — сказали набожно за ним дїд і Михайло.

— Ну, тепер братцї за послїдню роботу! — крикнув відважно Кармелюк, зірвав ся на ноги і випрямив могучі плечі.

Очі його лискали. Уляна була в обезпецї, а для нього починалась гра ризиковна і небезпечна, наче танець посеред ножів, натиканих в землю; алеж бо й ся очайдушність

додавала відважній душі Кармелюка палячої гострої радости.

— Ви біжіть прямо на Янчевського, до ліса і старайтесь втягнути його в глибину, а я побіжу на прилісок... А добре вважайте... А там в лісї наш знак крик сови.

Товариші взаїмно стиснули собі руки: і з грімкими окликами: »найшли! найшли!!« метнулись в ріжні сторони.

Не добігши ще до обрубки ліса, Кармелюк почув оживлений гомін і уривочні крики... Очивидячки, що палюча новина вспіла вже розширитись... Вскорі перед ним замелькали постати загінщиків.

— Сюди! Скорше! Скорше!! — закричав на ціле горло Кармелюк, кидаючись прямо на двигаючі ся впереді постаті...

—Хлоп від пана Рудковського! — почув ся оклик десь біля нього.

— Де? Хто? — запитав другий голос.

— Та осьде біжить.

— Закликати його сюди!

— Ей, ти, хлопе, постій, пан кличе! — роздалось з ріжних сторін довкруги Кармелюка.

Кармелюк пристанув.

— Сюди, сюди! — закричало йому декілька голосів.

Треба було іти на пана.

»На пана, на пана, гак!...« — сказав про себе Кармелюк.

Між всїми панами одинокий Янчевський видавав ся йому небезпечним, але сей пан, який його до себе кликав, не міг бути Янчевським.

Кармелюк здіймив шапку, осунув ся, згорбив ся і сміло підійшов.

— Ти від кого? — почув він молодий голос. Голос видав ся атаманови Янкови знакомим; він поглянув з під нарослих бров і побачив, що з ним розмовляв молодий Альойзій Піґловський.

— Ух, ти, чорте, і требаж було тільки теревенитись! —

подумав Кармелюк, но не втративши присутности духа, відказав спокійно:

— Від Пана Рудковського.

— Правда, що накрили Кармелюка?

— Аяк-же... там гайдамаків з пів сотні.

— А ти куди біжиш?

— За підмогою до пана Янчевського.

— Ну, поспішай же до нього, а ви за мною, хлопці! — крикнув до своїх »воїнів« Альойзій Пігловський.

Загінщики із своїм провожарем перебігли мимо Кармелюка. Він навіть не надіяв ся, що так легко зможе відпекатись від стрічі, яка йому ворожила поважну небезпеку.

— Всьому помагає чорна свита і зелений »пас«, придумані нашим діяволом на нашу загибіль! — прошепотів Кармелюк з веселою усмішкою. — Спасибіг же тобі, любий друже, за добру прислугу. При стрічі віддячу!

Тепер Кармелюк був майже в повній безпечности. Нагода допомогла йому перерватись крізь ланцюх загінщиків. Лишень стріча з Демостеном, добре знаючим його особисто, могла його видати, але Янчевський ніяк не міг тут явитись.

Мінут двайцять печикав Кармелюк, щоби дати нагоду загінщикам загнати ся в ліс, а опісля із спокійним серцем пустити ся вперед, приближаючись до вузкого просмику, розділяючи кругляк від Гайдамацького ліса. По дорозі ще зо два рази за ним кликали, але стрічі ті були зівсім незначні, а лишень зайвий раз переконали Кармелюка у сьому, що його вид не має у собі нічого підозрілого. Таким чином він дібрав ся вкінці до крутого виступу ліса, за котрим вже виднів ся бажаний просмик.

Демостена не було, — дорога була свобідна.

Кармелюк глибоко зітхнув, замашисто перехрестив ся, вийшов із гущавнику і пустив ся прямо на переїзд в Гайдамацький ліс. Довкруги не було й живої душі. Чувство бурхливої радости обхопило Кармелюка; він приспішив кроку, коли нагло з поза закрута ліса доніс ся бистрий тупіт і на вузку перешийку розділюючу два ліси, винеслась прямо на Кармелюка молода пані,верхом на коні. З люти Кармелюк

на миг ока завмер на місци, післявши в думці амазонці »крепке« слово; він хотів було чкурнути в ліс; але було вже запізно: дама завважала його.

— Ей, ти, хлопе, ходи сюди! крикнула вона осаджуючи коня.

— »Чи би не підійти, затопити ножаку, тай гайда в ліс?« — мелькнуло в голові Кармелюка, але таки зараз мусів він відступити від заміру: з поза ліса виїхали два уоружені від стіп до голови, конюхи і пристали в приличнім віддаленю від пані. Не можна було нічого вчинити: треба було піти до пані, яка вже давала признаки невдоволеня.

— Ну, крива, вивози! — шепнув до себе Кармелюк, скинув шапку і, удаючи дурноватого, клишавого валила, наблизив ся до пані.

— Чому не йдеш сейчас як кличуть? — стрінула його суворим криком пані...

— Бо не чув, — відказав Кармелюк, невміло кланяючись, почіхав ся по потилиці і нагло глянувши в лице красавиці, бундючно сидячої в сідлі, він з острахом побачив, що на нього глядить жінка пана маршалка, пані Розалія.

— Ну, біда!« — мелькнуло йому в голові, неначе холодна гадюка проховзла. — Баба пізнає, пізнає, як Бог святий!«

— Бидло! — прошипіла з погордою Розалія. — Но деж пан Янчевський з своїм відділом?

— Та, поїхали туди! — промимрив Кармелюк рівнодушно придуркуватим голоссом.

— Куди »туди«? — запитала його подражнена Розалія.

— Та в ліс же...

— Значить, правда, що піймали Кармелюка?

— Та піймалиж!..

— А де?

— Там... на болоті...

— Де »там«?

— В лісі... в самій пущі.

— А ти-ж відкіля?

— І я відтіля-ж...

— Кудиж ти йшов?

— Гм... закликати тих решту...

— Закличеш опісля, а тепер візьми коня за поводи і проведи мене туди, до болота.

— Що? — крикнув мимоволї Кармелюк.

— Не чуєш, чи що? — закипіла горда красуня. — Бери кажуть тобі, коня за поводи і веди до тамтих!...

Кармелюк завмер.

XLVIII.

»Як, вирвавшись з таким смертельним ризиком із страшної самолївки, опять іти туди, прямо в зуби ворогови і головно в сю мінуту, коли, бути може, вже викрито страшний обман?!« — Замаяло в голові Кармелюка. Було се понад людські сили — вирватись із безоднї а потонути при березї!

— Панї ласкава, та бійтесь Бога, чи можна вам туди їхати? — промовив він в зворушеню своїм природним голосом. — Там ціла купа гайдамаків, а Кармелюк звір, діявол: він не щадить нікого: нї женщин, нї дітий... Хотяй і пій мають його пани, так він перекинесь вужем і таки виховзне ся із панських рук, а стрітившись з панею, вгатить її ніж в спину, або... —

— Брешеш, хлопе! — перебила гнївно Кармелюкови Розалія і, мелькнувши очима добавила гордо: — я Кармелюка не боюсь! Веди! Не заставляй мене два рази приказувати.

Кормелюк взяв коня за поводи... Він навіть не здавав собі справи із сього, що він робить... Втїкати було неможливе... Наколиб конюхи навіть не попали на нього, то вистрілами знадять других і тодї очайдушність провалилась би не лишень на нього, але й на його товаришів, очевидно не вспівших ще запуститись в глушу лїсову...

Махинально повів він коня, голублячи сумну надію, що в лїсї йому таки вдасть ся відвязатись від красавицї. На щастє перейшовши з конем декілька кроків по обрубі лїса, Кармелюк наткнув ся на широку стежку на яку сейчас і звернув. Заледви вони запустились в лїс на двіста кроків — до їх

ший донеслись виразно грімкі крики многих голосів...

— Що се? — спитала Розалія, поблїднївши з легка.

— А вяжуть розбійника, — відказав живо Кармелюк; у нього в голові майнула сміла гадка. Тепер пані може їхати безпечно... Та й взагалї такій красунї нема чого бояти ся Кармелюка, — добавив він щиро, — бо й сам Кармелюк нїколи не забуває про жіночу ласку... — і, недозволивши красавицї опамятатись, Кармелюк пустив поводи і тихо крикнув: »гайда!«

Кінь пустив ся в скоч.

Конюхи їхавші у віддалї, не чули розмови панї з мужиком, але запримітивши, що вона пустила коня вскоч, поскакали слїдком за нею.

Кармелюк станув на сторонї, перепустив мимо себе верхових і заледви лишень вони заховали ся в лїсовій гущавинї, — зі всїх сил кинув ся до Гайдамацького лїса.

Розалія нїби не звернула уваги на послїдний висказ мужика. »Невжеж піймали, невжеж вяжуть?« — засуятилось у ньої в голові, і жаль — не жаль, а якесь близьке к' ньому чувство защеміло в серцї красавицї.

Вона пирскакала до болота якраз в сїй хвилинї, коли Янчевський зіскочивши з коня, кричав до Рудковського:

— Як? Пан вже від години осадив шельму і до сеї пори його не бере?... Так знай, що він міг сто тисяч разів втекти, перерватись...

Рудковський вже вибрав ся з болота і стояв на купчинї проти печери. Штани його були високо закочені, а тоненькі, як патички, ноги, сорочку і все тїло вкривала липка грязюка... Шапку він десь загубив і скудовчене в клаки волосє стовбурилось якось безглуздо над головою. Його вид взагалї був дуже потїшний і противорічив воєнному виразови лиця і грізно приподнятому оружю.

— Він не міг прірватись, — відказав чванькувато Рудковський, — на дорозї стояв я з горсточкою хоробрих...

— Які боялись і підступити до шельми! Перебив злючо Демостен.

— Не боялись, а сміло дожидали підмоги! — і нагло за-

примітив над'їзджаючу до берега Розалію. Лице його з червоного перейшло в багряне. — А тепер справимось і самі! — крикнув він нарочно грімко і, перемагаючи свій страх, кинув ся прямо через болото до печери.

— Ні, нехай ще пан відпочине в комишах! — крикнув Янчевський і рівнож кинув ся до входу печери.

За ними ринули густою лавою загінщики, слуги і пани... Демостен і Рудковський прибігли майже рівночасно і разом вцінились: Рудковський за чобіт, а Демостен за венґерку мнимого Кармелюка. Суперники рванули з цілої сили і — — о мало що не перевернулись на ознак!

— Шелмовство!!!..., — заревів Демостен, піднімаючи у воздухи зімняту в клубок венґерку.

Від потрясеня — приставлені до галузок корчів рушниці повалили ся на землю. Загінщики вдерлись в печеру.

— Там нема нікого! Обмана! — закричали довкруги десятки голосів.

Рудковський як стояв так і застиг з чоботом в руках.

Хлопче, ти занапастив всю справу, ти випустив злодія із наших рук! — накинув ся на Рудковського скажений від люти Янчевський. Як смів ти мішатись в моє діло?!

— Пане! Єстем гонорови шляхціц!..« Нас привів сюди хлопець, — пробурмотів з трудом Рудковський.

— А, правда! Деж хлопчисько? Тащи його сюди! — закричали всї довкруги.

Загінщики метнулись на боки. Хлопця не було.

— Глядіть, глядіть! Він обманув вас і стане дожидати вашої погоні! — продовжав в думці Демостен, тупаючи в озвіреню ногами. Він тепер сміє ть ся над дурнями, котрих з'умів обдурити ось тою свиткою!

Янчевський шпирнув об землю венґеркою Кармелюка. Від кріпкого удару венґерка розгорнулись, і на превелике диво товпи із ньої вилетіли: мережана жіноча сорочка, юбка, запаска, корсет, намисто і відрізані коси Уляни...

— Баба, — крикнула Розалія, — баба обманула всїх! — і, заходячи від сміху, вона налягла на кульбаку сїдла.

Через три дні після сього Кармелюк з Уляною, Андрієм і Михайлом щасливо вернулись до свойого старого гнізда. Дмитро з иншими людьми давно вже дожидали атамана, бо і до лісової коршми долетіли були чутки про облаву. Колиж вони побачили Кармелюка і почули із його уст оповідане про незвичайне вибавлене, то великій радости не було кінця.

Сей новий доказ сего виняткового сприту і відваги атамана ще висше пришідняв його авторітет в очах і без того сліпо відданої йому шайки, а подвиг Уляни заслужив її прізвище »атаманихи«.

Відпочиваючи день після пережитих зворушень, Кармелюк приступив до поділу добичі. Всї цінні річи, захоплені в селитьбі Янчевського, були вже зложені в погрібах коршми — а провізія (харчі) — в лісових ямах в тимчасових засіках.

Оділивши по рівні і грішми і річами всїх членів шайки, Кармелюк приказав Андрієви відвезти половину усеї суми гроший мужикам Янчевського і роздати їх. Сей розпорядок Кармелюка сколотив і здивував Уляну.

— А їм же за що давати гроші? — звернулась вона з досадним ваганням до атамана.

— А як же ти думаєш, серце, по що ми нападали на Янчевського?

— Щоби відімстити йому!

— В сїй цїли досить з него було пришідняти його на вужевці... А пощож ми забрали у нього гроші і все добро?

— А щож, чи може було собакам лишити? — спалахнула Уляна. Як що ми не станемо брати, так з чого і жити будемо? Абож він сам все те заробив, чи що? З мужиків налупив...

— Ось се правда! — завважав навчаючо Кармелюк. — Наколи Янчевський налупив гроший із своїх мужиків, то їх добро їм звернути треба.

— А нам що до того? Чи ми маємо їм няньками служити? Вони мовчать і гнуть ся; »бери, мовляв, пане, що хочеш«, а ми підставляймо за них свої голови!.. Кармелюк хо-

тів було відказати Уляні, но його перебив Дмитро.

— Ні, »мати-командірша«, батько атаман в праві; треба й мужикам необглодану кісточку кидати, і вони нам в приході стануть: по перше — поміч на рахунок пашні, по друге — показують дороги, по третє — і »некрути« (рекрути) з них добрі бувають, а в біді, хто виручить — мужики! Так перепрячуть, що ну! Так ні бо! Атаман правду говорить!

— Ось бачиш, Уляно, Дмитро — старий салдат, а і то правду більше розуміє чим ти, а чейже ти женщина і серце в тебе повинно бути ліпше...

На сьому і закінчилась коротка розмова, но вона полишила довгий слід по собі в душі Кармелюка. Впрочім, роздмухувати і обдумувати виявлені друг другови гадки не було часу: для Кармелюка розложилось обширне поле до діланя: гроші, харчі і вірні люди — всього було тут тепер у нього доволі. Чутко про поворот Кармелюка бистро рознеслась межи людьми; вони майже що дня приходили до корчми з проханням оборони від панських насильств.

Кромі реальної сили находячої ся в руках Кармелюка, імя його було окружене такою многістю надзвичайних поговірок-леґенд, що одно слово »Кармелюк« наводило смертельний страх і паралїжувало всякого смільчака. Після кождої грабіжі Кармелюк віддавав більшу частину добичи місцевим мужикам.

І за кождим разом Уляна не могла вдержатись, щоби з сеї причини не сказати кілька непохвальних слів...

— Ех, соколе мій! І охота в тебе розриватись? — завважала вона. — Чейже всїх не накормиш і не приодінеш... Наділиш їх, а вернуть ся пани, найдуть у мужиків награблене добро і з них же по дві шкірі зідруть...

— Так щож після тебе чинити? — спитав Кармелюк, — собі все забирати?

— І собі і тим, котрі з нами ідуть... ну, а з рідка і другому помогти...

Але заміти Уляни полипали в душі Кармелюка досадне чувство, а на діла його не мали ніякого впливу.

Популярність Кармелюка росла. Усякий йшов до нього сміло із своїм горем і нуждою.

— Та що ти їм віриш, батьку, — говорила з досадою Уляна, крайно невдоволена тими вмішуванями, — се вони тебе своєю нуждою оббріхують... Подобалось, бач, чужими руками жар загортати... А чому вони самі не йдуть нам на під могу? Хитрі також, дарма, що дурні! Найшли собі попихачів!

Но послідні слова Уляна висказала вже прямо з досади; з кождим днем шайка Кармелюка доповнювалась новими членами. Все, що в селах було молодого, смілого і сильного, спішило до нього.

І се бажанє Кармелюка розширити шайку — крайне неподобалсоь Уляні: вона мала на меті лишень розбої і грабежі, а таке многолюдє лишень утрудняло діло і не приносило йому ніякої особистої користи.

— Соколе мій, — промовила раз ніжно Уляна, притискаючись до могутньої груди атамна, — чи не забогато ти набираєш людий?

Вони сиділи з Кармелюком при вході до печери; голова Кармелюка спочивала в колінах красавиці, а очі в задумі гляділи за дрібними хмарками, пливаючими в глибині голубого неба. Кругом царила дивна тишина і прохолода...

— Доволі було би з нас і пів сотні вірних людий, а то куди вже й за сотню перевалило! Та хто їх при сім й знає і відкіля вони і що вони? Наберемо так на свою голову всяких шпігунів?!

— Я приймаю лишень своїх! — відказав Кармелюк, не зводячи з неба очий.

— Своїх! — повторила з насмішкою Уляна. — Ось тільки й тому свої, що православні, ну, та чи то трудно трома пальцями перехреститись? Та і свої бувають гірші чужих, продадуть за дукати і рідного батька... Ось і вчера: на що ти приймив сього кривого — Луку?... Ніхто його з наших не знає, а я собі нагадала, що бачила його раз з одним паном. Хав він за »фаррайтера«! Лишень тоді були у нього обоє очі цілі...

— Ну, так й щож? Олекса у самого Янчевського візником був, а найди ти душу вірнійшу.

— Е, що Олекса! Олексу від разу так і наскрізь пізнати, а у того шельми, мимо сього, що з одним оком, — а так приглядає ся, наче хоче всю душу просверлити.

— Ось не довподоби тобі кривий! — всміхнув ся Кармелюк, — а може він і тому до нас прийшов, що на службі у панів око стратив. Тяжко мужикам, а двірникам ще тяжше. Я се знаю, Уляно!

— Ти богато знаєш, — насупилась Уляна. — Тебе задля твоєї доброти виведе в поле всякий дурень! Соколе мій, — промовила вона ніжно, — прошу тебе, не бери ти сього Луки: ось чує моє серце, що...

— Ні, Уляно, — перебив її Кармелюк, — мало то чого кому привередить ся? Чоловіка після сього судити не можна; наколиб хто про нього сказав дещо лихого, а так, задля бабських уваг поступити не можна!

— Та і до чого він нам? Чиж мало є рук? Їй Богу їх вже й так трохи забогато, годі й перерахувати.

— А хтож пряче під полу добуту шаблю, Уляно — відказав **Кармелюк.**

Уляна кепсько зрозуміла сей двозначний висказ, але передчула, що тут криєть ся щось недоброго.

— Ну так і не харчувати їх даром! Розбити на части і посилати на роботу! — продовжала вона: — ось Шмуль говорив мені, а він вже все знає, що пан Бойко держить в коршмі гроші, і що гроший у нього десять тисяч, а золота, а срібла! Команди всього душ вісім... і, чи вистане? Пішли Дмитра з хлопцями; справлять ся і без тебе.

— Опять ти за своє, Уляно! — сказав з досадою Кармелюк, — не задля грабежі, розбоїв кинула мене сюди доля, а в тій цїли, щоби помогти людям вибитись із польської неволї...

В сій хвилині почулись близько кроки і з поза закрута явив ся Андрій.

—А що, все добре? — звернув ся к' ньому живо Кармелюк.

— Слава Богу, батьку, — відказав Андрій, — а ось нагадав я... що два дні тому, а може й більше... дав мені один дід якийсь папір до передачі тобі... а я і призабув, засунув його в шапку... Може що й потрібне...

— Деж він? — запитав живо Кармелюк, піднімаючись з місця: — ех, як же се ти так, Андрію! — докорив він товаришови: — чейже даром ніхто не стане пересилати паперів!

— Винуватий, батьку! Їй Богу, винуватий, цілком з голови вилетіло, ось тепер приліг на шапку, чую, щось шелестить — промовив Андрій, вивертаючи і добуваючи з під підшивки зложене в кількоро, пімнене і запмальцоване письмо. — Я туди, ось і нагадав...

Но Кармелюк не слухав його оправданя. Вхопивши письмо з рук, він розірвав коперту і розложив папір... Переглянувши кілька стрічок, Янко мимоволі відложив від себе лист і густа, червона краска залила його лице.

— Не може бути!... крикнув він і з жадобою приняв ся до читаня.

Розбійник Кармелюк

Перевів Іван Г. Казанівський.

I.

Уляна стояла біля Кармелюка й спостерегла хвилювання, яке ним заволоділо як лише він перечитав перші стрічки письма.

— Атамане, що сталось? — спитала вона тривожно.

На сей запит Уляни Кармелюк очевидячки змішав ся, зімняв письмо і уткнув в кишеню.

— Нічого! — відповів він недбало.

— Приказу ніякого не буде? — спитав Андрій.

— Ні, іди!

Андрій відійшов.

— А письмож від кого? — питала дальше Уляна.

— Від старого друга.

— Від старого друга?... І щож він пише?

— Та нічого цікавого...

— А чогож ти так почервонів і крикнув? — в голосї Уляни звучало явне недовірство.

— Та тому, що втішив ся.

— Чому?

В очах Уляни замерехтіли ревниві вогники.

—Тому, що він живий і здоровий...

— І, може кличе до себе? Обманюєш ти мене, Іване,.. скажи правду, від кого письмо? — спалахкотіла Уляна.

— Ось присіклась, їй Богу, — всміхнув ся вимушено Кармелюк. — Так і говорю тобі: від попа одного, бач. — затив ся він, — від салдата... мойого полку... хоче до нас...

— Не правда твоя! — крикнула Уляна! — і її чорні очі засвітились. — Обманюєш ти мене, не хочеш сказати правди!... Слухай Іване, ти знаєш: я ревнива наче сатана... На

саму згадку, що ти можеш перестати мене любити, мені
голові перевертаєть ся... серце розриваєть ся... На ось, п
слухай! — вона взяла руки Кармелюка і приложила до сво
бурхливо підносячої ся груди. — Бачиш, уся кров кипит
Люблю тебе більше чим власну душу! — крикнула вона о
виваючи його шию руками і пристрастно пригортаючись
його груди. — Не муч мене, скажи мені: се письмо... йо
писала женщина? !

— Ні, — відказав Кармелюк заволодівши вже собо

Н вилиночку явив ся на устах Уляни спокій, — а
опісля її очах спалахкотів опять трівожний вогник.

—Ну, так дай мені його! — сказала вона.

— А на щож воно тобі? — Чейже і так ти його не зм
жеш читати.

— Все одно, дай! — повторила настійчиво Уляна.

— Ні. ти його лиши, Уляно! — сказав Кармелюк
хмуро. — Письмо моє і я його нікому не віддам.

— А! Не віддаш! — крикнула Уляна і її очі блисну
неначе в кітки. — Значить не від друга письмо... значи
найшов собі другу ліпшу...

— Ось і розсталась вже, здаєть ся, що баба таки
останеть ся бабою: »найшов другу ліпшу«... Ех, ти. —
робив и Кармелюк і взяв ласкаво зу руку.

Уляна вирвала свою руку.

— Дай письмо! — крикнула вона хрипливим голосо

— Я вже тобі сказав...

— Значить. не хочеш сказати правди? — прошепо
ла красавиця. задихуючись і нагнулась близьк одо Кармел
ха.

— А як же я тебе всилую повірити!?

— Ну. так я дізнаюсь сама! — прошипіла Уляна. —
дізнаюсь!...

Обхоплена бурхливим хвилюванням загальної суят
злоби. Розалія наче забула про дивне поведенє свойого

водатора. Її лишень до неможливости тішила проворність і нечувана відвага Кармелюка, який з'умів виховзнутись із такого безвихідного положеня і одурити всїх панів. Але коли вона вернула домів і остала самісїнька в своїй відпочивальнї, серед нього воскресла нагло вся послїдня сцена від слова до слова і сейчас же панї звернула увагу на дивне поведенє мужика, про якого вона зівсім призабула за впливами шумного дня. Чому сей дурноватий мужик сказав на останку таку дивну фразу: »такій красунї нїчого й боятись Кармелюка і він нїколи не забуває принадних очий!«

Відкіля міг дурноватий мужик доглупатись таких слів, а навіть як посмів він сказати такі слова панї? І відкіля він знає про те, чи Кармелюк забуває принадні очі чи нї? Розалїя відкинула звисаючий на чоло пуконь волося і впялила очі у нічну темряву. Неясне хвилюваня заволоділо нею на спомин про дивне поведенє дурноватого мужика.

— Алеж бо він опісля показував ся не зовсїм таким дурноватим, як се менї з початку здавалось, — думала дальше Розалїя. — І очі його, постава, словом все перемінилось, а опісля, з якої причини він вдарив її коня, а сам відійшов? І куди?... Коли вертали всї з облави я уважно переглянула всї лиця — його не було між загінщиками. А голос? Так що се?... Вона чула, чула вже сей голос!... »Матко свєнта!« Так теж він сам був, Кармелюк!« — Крикнула тихенько Розалїя і, піднявшись, сїла на своїй постелї. По цїлому її тїлї перебігла наче тепла струя; серце швидко забилось. Тепер вся картина перед нею стала в новому освітленю, а всї поступки і слова мнимого дурня самі собою поясняли все.

Але як же він її так від разу пізнав? Тепер вона собі пригадує, як він змішав ся і замняв ся, глянувши на ню. »Кармелюк не забуває принадних очий«, — повторила Розалїя сама про себе, а серце у неї любо стиснулось. — А вона його туй-туй що не запанастила... Але що за відвага? Оком не моргнув, а пішов за нею прямо в пащу ворогам. Нї такого смільчака вона ще нїколи не стрічала! Лишень з ним була там баба... — її на хвильку пригадуєсь відкритє Демостена.

Хто вона йому? Жінка, сестра, чи прямо розбійниця? Гм!
По що він її брав із собою?«

В серці Розалії зашавеніла досада: »а може бути, вон
припадково попала там. Проста, дурна хлопка, чиж вона м
же вчарувати такого героя?«

До самого досвітку не спала Розалія, пригадуючи сво
стрічу з Кармелюком, а над ранком її присни сь, що Карм
люк переносить її в лісовій гущавині через бистрий ручай
притискаючи до себе, шепче на вухо: »Кармелюк ніколи
забуває чарівних очий«.

Вернувшись з облави, пан маршалок слідуючого та
тижня по в робити приготованя до незабарного виїзду
Камянець, але на превелике своє диво стрінув ся з рішучи
опором своєї жінки. Розумієвь ся само собою, що Розал
зазначувала і пояснила свій упір тим, що на всякий випад
безпечнійше зіставатись дома, чим вибиратись в подорож,
знаючи ще певне, куди тепер кинеть ся Кармелюк.

Демостен піддержав Розалію. Послідна подія а особл
во невдача з облавою, хотяй і притяли по трохи його чвань
затість, але побільшили злобу і бажанє відімститись знен
видженому хлопови, щоби там і не знати що мало стати
Маршалок звик був підчинятись постановам Демостена і Р
залії; а позаяк вони обставали при сьому, щоби оставати д
ма, тому й тепер він залишив вибиратись в дорогу. Йому п
давала відваги ще й ся обставина, що в його домі, з рідне
гнізда оселив ся і Демостен, який все таки без взгляду на
слідні невдачі був окружений сяєвом слави побідника Ка
мелюка, — і декілька шляхтичів, які добровільно полиш
лись до розпорядимости Янчевського; вони творили соб
наче відділ добровільців, яких цілею й метою було знищ
страшну ватагу розбійників.

На превеликий жаль — Рудковський не міг з'єднати
з тим відділом »безсмертних«, позаяк Демостен був на ньо
лихий до сього ступня, що лишень загальні з'усиля вдер
ли його від якого небудь очайдушного і крайного вчинку
крім цього ще страшний прогріх Рудковського вчинив
слі його позорищем в очах панства і всї втратили довіре

»воєнних« спосібностий. Одначе се лишень ще більше розпалило палкого молодика: він забожив ся чи сяк, чи так, зловити Кармелюка, припідняти себе в руках товариства, а тим самим і покорити горде серце Розалії...

Тимчасом до оселї пана маршалка донеслась чутка про се, що Кармелюк явив ся в сусїдньому уїздї; — се по трохи вспокоїло його. Але Демостен не втихомирював ся.

— Не вірте, не вірте шельмі, панове! — повторював він при кождій нагоді, — підлий лис нароком замітає за собою слїди і вказує хибну дорогу. Він туди післав купку своїх гультіпак, щоби нас успокоїти, а то і гляди, як вирине тут денебудь і захопить всїх ненадійно.

І Демостен дійсно хоробрив ся.

З дня на день пишендяв ся він і розсилав своїх ад'ютантів по сусїдах, вговорюючи і намовляючи їх не лишати своїх селитьб і збиратись всїм, хто лишень може носити оружє і приставати до нього. Ся лихоманська діяльність Янчевського була дуже на руку Розалії, позаяк близька і постоянна присутність надто вимагаючого любовника, почала від якогось часу тяжіти красавиці. Остаточно з виїмкою сеї неминучої неприятности, Розалія не могла тепер нарікати на нудьгу. Житє в селитьбі було шумне, веселе і навіть бурхливе. Дім маршалка став наче прибіжищем головного штабу. Молодь збігалась сюди ради борби з Кармелюком, а сусїди в сїй цїли, щоб почути дещо нового, а дами знов, щоби повеселитись. Добросердечний маршалок принимав своїх гостий після давнього звичаю... Вина лились рікою, музика не змовкала, а красавиця Розалія красила і придавала вина пира. Сусїди по найбільшій части кружляли про Кармелюка.

Одного разу, вернувшись із своїх хат, Демостен увійшов до салї, де зібране товариство переводило час на веселій балачцї і торжественно заявив:

— Панове, радуйте ся і веселїть ся: тепер вже гайдамака в наших руках!

— Як? Що? Чому? — спинули зі всїх сторін питаня.

— Невжеж піймали? — крикнула Розалія.

— Ще не піймали, — а піймаєм і се певніськи так, з
се, що я, Янчевський, стою перед вами!

— Чому? Як? — крикнули всї разом.

— Найдем спосіб!

—Який? Хто сказав? Хто придумав? — всї присутні
салї дами і »кавалїри« окружили Янчевського.

— Придумав я, а який спосіб, не скажу нікому, по
не приведу шельми закованого на руках і ногах.

— Ну, пане, і як же? Чейже ми нікому не скажемо! —
защебетали дами...

— Наколи пан не скаже, так я з цікавости прямо вмру
— пропищала одна з панянок.

— Позвольте, позвольте, я вгадала! — крикнула суд
ха, — пан Демостен пізнав любовницю Кармелюка і підк
пив її, щоби вона видала злодіяку.

— »Брунь Боже!« — відказав гордо Демостен. —
хлопами я не стану входити в ніякі зносини.

— Ну, так друге!.. Я знаю, знаю, — запищала дру
панянка.

Зі всїх сторін почулись всїлякі важення, догадки, а
Янчевський стояв в кружку дам, наче круча серед спінен
филь і стілько видержав сей натиск...

В салї всї оживились і зі всїх сторін пішли поговор
здогади.

— Але менї ти чейже скажеш? — шепнула Демостен
ви Розалїя і незамітно потягла його на терасу.

— Нї, моя »крульово«! — відказав тихо Демостен, пр
страстно притулюючи ся до пухкої ручки красавицї, —
скажу і тобі.

— Чомуж се? — Брови Розалїї гнївно стягнулись.

— Не можу, радосте моя!... Одно необачне слово, наві
шів слова... і все пропало... Таж тепер стїни мають уха
двері язики...

— Так, значить ся, ти не віриш менї?.

— Вірю, вірю! Як свойому серцю, але на вазї лежи
мир цїлої ґубернії і тому...

— Не скажеш? — перебила йому Розалїя.

— Карай мене як хочеш! — Янчевський нахилив голову драматично, — але я остану чесним салдатом.

— Гарнож, — шепнула зловіщим тоном Розалія. — Ти нераз нагадаєш свої слова!

Другого дня Розалія змінила поступоване: вона задумала ласками витягнути у Янчевського мучливу тайну, але, мимо всяких хитрощів з його сторони, Янчевський був твердий, наче криця, що ще більше цікавило і більшено дратувало Розалію.

Опроче, сим разом красуні не довелось довго нетерпеливитись; минуло десять днів після сеї сцени. Засидівши ся довго після вечері, панство збиралось вже йти на спочинок, коли двері до столової відчинились, в кімнату увійшов дворецький і підійшов до Янчевського.

— Вельможний пане, — сказав він, низенько кланяючись, — якийсь чоловік просить вашу милість!

— Хто? Відкіля? За чим? — сказав річко Демостен.

— Він не говорить нічого про себе, — говорив тихо дворецький, — він велів передати лишень панській милости ось се і сказати, що він дожидає пана у воріт.

При сих словах всї нараз замовкли і з цікавостю глядїли на принесений предмет; був се старинний сталевий перстень з потайним масонським знаком.

Очі Янчевського зажеврілись. Він глипнув на перстень, відкрив манїсїнький медальон, в якому було... Мимовільний, торжественний оклик вирвав ся у нього — він поривисто скочив з місця і спрямцював до дверий.

— Ради Бога, Станїслав! Зупинись!... Тебе хотять піймати в пастку! — крикнув маршалок.

— Нї, панове! — відказав Демостен, мелькнувши очима, — клянусь вітчиною, — тепер мене не піймає нїхто!...

Кармелюкови вдалось яко-тако заспокоїти ревниві погляди Уляни: пожар був придушений, але не зовсїм, — позаяк ревнивій уяві красавицї підданий був товчок. Передше вона зовсїм не цікавилась минувшиною Кармелюка: свідомість правдивого щастя наповняла її серце і закривала со-

бою все, — і минувшину і будуччину. Тепер же Уляна стала розпитувати у инших про минувшину з житя Кармелюка і без труду д[illegible]алась від Андрія, що атаман жонатий, має двоє дітий, і [illegible] передше вони жили з жінкою дуже добре, опісляж посварились.

Сього було достаточно для Уляни. »Письмо від жінки, — рішила про себе атаманша, — вона його кличе до себе«.

Уляна стала підозріваючою, роздратованою і навіть журливою, а Кармелюк став частійше призадумуватись: нераз втікав він то в ліс, то в коршму, то до ватаги.

Її взаїмні відносини взаїмно охололи: бішена пристрасть Уляни не стрічала тепер такої взаїмности, а буквально була силуваною ласкою, що наносили Уляні страшні досвіди і ще більше роз'ятрувало підзорну уяву. Вона не лишила Кармелюка самого навіть на хвилинку, колиж він від неї відходив, — слідила за ним.

— Скажи, скажиж мені правду, — повторювала вона майже за кождим разом, коли лишень вони з Кармелюком зіставились сам-на-сам в двійці, — я нічого не скажу, я лишень хочу дізнатись правди: жінка написала до тебе письмо?

— Я вже тобі сказав, що ні.

— Ну, так инша женщина? — продовжала Уляна не завважуючи досади в голосі Кармелюка.

— Уляно, чи ти даси мені колинебудь спокій? — відказував Кармелюк затискаючи зуби.

— Прости мені, соколе мій, орле мій! Не буду більше, не буду! — лебеділа Уляна, хапала його руки і покривала поцілуями. — Ой, так перетліло моя серце, так змордувалось! Люблю тебе! Не віддам нікому! Один ти в мене як сонце на небі!

Вона стискала до болю Кармелюка в своїх обіймах і з риданням припадала до його груди.

— Та що се з тобою сталось, Уляно? Ось придумала собі сама муку, — промовив Кармелюк, ласкаво проводючи рукою по її голові, — чиж я можу з ким бачитись, чи втікаю від тебе?

— А чомуж ти став такий сумний? — продовжала Уляна піднімаючи голову і впиваючись в Кармелюка чорними, повними сліз, очима. — Чому ти не хочеш говорити зі мною? Все мовчиш, задумуєш ся!... О чім ти думаєш?...

Е, що тобі до моїх думок, Уляно!

— Ні, ні, скажи все. Я хочу знати, що тебе мучить, що тебе гризе?

Що й говорити! Говорити — значить опять з тобою сперечатись і боронитись, а я не бажаю собі суперечок! І так сумно!

Уляна обвила шию Кармелюка і, задихуючись від любощів, мішала слова з поцілуями. — Лиши все, кинь журбу! Люби мене як передше, — увесь світ наш!

Але вогняні ласки красавиці вже не розпалювали Кармелюка так як се було передше.

Такі розмови повторювались майже кождого дня і чим частійше вони повторялись, тим рідше відповідав Кармелюк, що ще більше мучило Уляну і дратувало її ревниву уяву. Всі ті причини здвигали між Кармелюком і Уляною живу, колючу перегороду...

— А чи ти чував до чого довело мужиків твоє »чернецьке добродійство«, — завважала одного разу з торжественно-злобною усмішкою Уляна.

— А щож таке? — здрігнувсь Кармелюк, не відвертаючись.

— Янчевський ловить селян і гуртками висилає їх в Сибір.

В голосі Уляни явно прозвучало скрите злорадство.

Кармелюк глянув на ню крізь рісниці і хороше, але злобне в сій хвилині, лице атаманші вчинило на нього відпихаюче вражінє і нагло він почув, що вся вона зі своїм вузким стоїзмом, бурхливою пристрастю і вічним бажанєм покорити його волю і приноровити до своїх користних цілий, — обтяжує його і сковує...

— Атобі-ж що до них? — відказав він грубо, — чейже твоя шкіра ціла.

— Ха-ха-ха! — розсміялась Уляна злючим, дріжачим

сміхом, ось вже як! А передше ти так не балакав зі мною.

— Тому, що не знав тебе.

— Хтож тепер тебе навів?

— Ніхтож, як ти сама!

— Я? І ти се мені можеш говорити? Мені, що тобі віддала і серце і тіло і все житє і душу, — вирвалось з диким голосінням із груди красавиці.

Та Кармелюк не дочув тону того оклику

Лице Уляни спалахкотіло від обиди, з очий так і посипались іскри.

— Нема в мене душі, ну, знаменито! Розбійниці так і належить ся, — сказала вона глухим і дрожачим від хвилювання голосом.

— А якаж то се голубка з ангельською душею відшукалась тепер? Жінка слинява, чи нова любовниця?

— Годі! — крикнув грізно Кармелюк: — осточортіло мені слухати свою грижню. Гей, Уляно, бережись.

Сей грізний крик атамана лишень ще більше розятрив Уляну.

— Ні! ти бережись, Іване, — прошептала вона стискаючи його руку, — пригадай моє слово: люблю тебе більше свого житя, та другій не оддам! Чуєш, дешево не оддам тебе!

— Лякати мене загадала? Лиши! — Кармелюк вирвав свою руку із рук Уляни. — Наколи я і чорта в пеклї не боюсь, то тим більше не побоюсь і скаженої баби! Так і знай се!

II.

В дишучих ревностию, хотяй і без звязи словах атаманші була і частина правди: чим частійше зчинялись між ними сварки, чим рідше проявляла Уляна свій пристрастний, приказуючий характер, тим більше приходила на думку Кармелюкови Олеся. Вона у всьому представляла повне противенство Улянї. Вона перша вирозуміла сумні пориви його душі, вона озарила його душу дивним сяєвом, наче чудова різка

глибину моря. Вона не забула про нього і тепер, і діточими, повними ніжної любови словами спішила перестерегти його перед небезпекою.

Кожде різке виступленє Уляни лишень викликувало лишній раз перед Кармелюком дивний образ молодої дівчини.

В часах спокійного роздумуваня Уляна й сама пізнавала, що її поведенє лишень дрочить і холодить Кармелюка. Бо і чиж була у ньої яка - небудь правдива причина для ревности? Нічого крім нагого підозріня.

І Уляна отямлювалась. Вона опять ставала веселою, опянююче пристрастною, окружала Кармелюка старанями, ласкою, ніжністю, але і вистало, щоби з його уст вирвалось одно різке, або підозріле слово як ті всї штучні заходи в одну мить валились; з уст Уляни виривались жалкі докори, погрози, Кармелюк хапав шапку і втікав до ліса.

Настрій його душі погіршив ся ще послїдними часами, позаяк заява Уляни про висиланє Янчевським людий в Сибір була правдивою. Ся вістка спричинила мучливе розладдя в души Кармелюка; але він тим горячійше віддав ся своїй діяльности.

Горячий липневий день клонив ся к' вечерови. Уляна і Кармелюк сиділи на порозї своєї печери, коли нагло в глибинї яру почув ся шелест розхвилюваного галузя Уляна і Кармелюк насторожились; шелест роздав ся не із тої сторони, відкіля звичайно приходили свої, а крім того, в ньому пізнати було щось боязкого, непевного.

— Сховай ся! — сказала одривчасто Уляна.

— Таки, — притакнув Кармелюк і, припіднімившись з місця, увійшов до печери; він витягнув ся на землї, на самому краю її, щоби можна бачити і чути все, що діялось на внї, ви'чив із за пояса пістолї і положив їх біля себе, готовий в одну мить вбити підозрілого гостя. Уляна розпустила із під очіпка волосє і надала свойому лицю страшний вираз чарівниці. Обоє насторожились. Но, на превелике диво Уляни, корчі в глибинї яру розхилились, і на полянку вискочив ясноволий хлопчина, дуже убого приодїтий, літ 10 до 12.

На вид чарівниці губи у нього мимоволі ворухнулись і рука припіднялась до чола, але сарака все таки переміг себе і, знявши з голови дрантиву шапчину, попрямцював несмілим кроком до печери.

— За чим ти сюди прийшов? — стрінула його гробовим голосом Уляна.

— До вашої милости, тіточко. Воли нам пропали.

— Ну, так і щож?

— Поворожіть, коли ласка ваша! — сказав хлопчина, низенько кланяючись.

— Всї довкруги говорять, що як ви поворожите, так і худібка найдеть ся.

— Всї говорять... А тиж сам відкіля?

— З Головчинців.

В печері щось заворушилось; Кармелюк на ліктях приповз до виходу. Ні, Уляна, ні хлопчина не запримітили сього.

— Хтож тебе нараяв іти сюда? — питала дальше Уляна.

—Я був у вашій корчмі; там був лишень якийсь дід; він сказав менї, що не знає де ви, а я так і пішов блукатись лїсом і стрінув одного дядька. Він розпитав мене, хто я, відкіля, і показав дорогу.

— А який же він так по собі був?

— А хто його знає, тіточко! Здаєть ся кривий...

— Кри-вий? — в голосї Уляни чути було трівогу. — Ага, таки добре передчувала моя душа... довідавсь, — прошепотіла Уляна, в хвилюваню піднімаючись з місця.

Та хлопчина не розумів ніяк хвилюваня чарівниці.

— Змилуйтесь, тіточко, поворожіть! Одним-одно в нас і було, що пара волів, та і ті вигнали лихі люди. Я й грошенят приніс... — хлопчина витягнув із запазухи завязаний платок і витягнув із нього завязаного рубля.

— Ну, ну, йди собі! Ще чого не видумав! Стану я тобі за карбованця ворожити — додала Уляна, щоби лишень відвязатись від явившого ся недошмиги прошака.

— Ой, тіточко, давбим і більше, так нічогісько в нас

нема... Цілий достаток — пара тих воликів... Хотів було одежину заставити, — так ніхто не хоче брати... Поворожіть, ради Бога, а я вам мамині чоботи принесу.

— А чому се ти сам прийшов? Не можна було кому старшому? — звернулась нагло до хлопця Уляна, глядаючи йому підозріло у вічи.

— А хтож піде? Ми тільки обидва з братом, мама вмерла.

— Батько?

— Батько вирік ся нас, кинув... — добавив хлопчина тихим заворушеним голосом і поник головою.

— Ой, чи не брешеш ти, хлопче! — сказала Уляна впиваючись допитливим поглядом в лице хлопчини. — Хтож се твій батько?

Хлопчина мовчав, спустивши сумний зір до землї.

— Хто твій батько, питаю? — крикнула грізно Уляна і сильно потрясла хлопчину за плїчко.

— Кармелюк... — прошепотів заледви чутко хлопчина.

— Ясю, сину мій! — почув ся з печери сердечний клич, і відтрунувши на бік Уляну, Кармелюк кинув ся до хлопчини і взяв його в свої обійми.

— Дитиночко моя нещаслива... Прости свойого батька за все... за все! — промовив він з глухим риданням, вкриваючи личко хлопчини поцілуями.

— Таточку, батьку!! — крикнув Івась обнявши кріпко шию батька.

— Пізнав, сину, не забув?

—Пізнав тату! Так се правда, що ти вернув ся, а ми думали — люди брешуть....

— Вернув ся, синку, із тяжкої неволї вернув ся і не лишу вас тепер нїколи, діточки мої нещасливі!... — і Кармелюк опять став цїлувати і пригортати до себе дорогe, рідне єство.

Уляна стояла на боцї і мовчки всьому приглядалась. Така неожидана проява батьківської любови ошоломила її і пробудила в душі ревне чувство. Вона стояла тут на боцї, зівсїм чужа тим людям, злученим в одні рідні

обійми і відчувала, що ніколи, навіть в найвеселійших хвилях, не виявляв її Кармелюк стільки бурхливої і зворушливої ніжности, як сьому обідраному хлопчині.

—Ну, а матиж, — випитував дальше Кармелюк, — невжеж?....

— Вмерла.

— Бідна! — вирвалось з глибоким стогоном у Кармелюка. Він отер сльозу і, перехрестившись, прошепотів: »царство їй небесне, вічний її упокій!«

— Зацарила страшна мовчанка.

Уляна з'укоса гляділа на Кармелюка і, не зважаючи на се, що сполука хлопчини принесла її полекшу, вид горя атамана наче би спричиняв її особисту обиду. Лихе чувство закипіло в її душі і піднімалось до горла клекотячою лявою.

— Як-же? Коли? — сказав після довгої мовчанки Кармелюк.

Хлопчина почав розказувати про смерть нещасливої Марини, про се, як після заарештованя Кармелюка Янчевський і Пігловський веліли її жорстоко збити і як опісля того мати вже не вставала з ліжка. Як після сього пан забрав їм і коняку і корови, остала лиш пара воликів, — певно про них призабув дозорець. Так тими волами вони й жили, наймались людям... Як опісля ще раз приходив дозорець, хотів було маму бити і гнати її на панщину, а як побачив, що вона вже ледви-ледви дихає, — плюнув і пішов з хати. Так вона все кашляла крівлю, а через пів року і вмерла; благословила їх перед смертю і просила, щоби не забували і за батька »на часточку подати«.

— Голубка моя тихенька... безталанна!... прошепотів з мучливою журбою Кармелюк і з такою силою стиснув пальці, що вони голосно хрупнули. — Се я загнав тебе в могилу, я!... А хто винен в сьому? Ох, Господи милосердний! — він закрив лице руками і поник головою.

Івась сумовито глядів на мовчаливе горе батька. Губи його почали дріжати, а очі залялись сльозами. Він все уявляв собі батька нещасливим вигнанцем і ось тепер сей сара-

ка плаче. Плаче за бідною мамою, якої вже нема і яка вже ніколи не вернеть ся.

Сльоза покотилась по замараному личкови хлопця.

— Тату! — сказав він несміло, боязко, дотулюючись шиї Кармелюка.

— Кармелюк здрігнув і отер очі рукавом.

— Жалко тобі мене сину? — сказав він незвичайно ніжно, притягаючи до себе хлопця. — Ой, тяжко сину! А може й ліпше, що Господь забрав її до себе. Намучилась тут доволї... — він глибоко зітхнув. — Ну, а як же ви живете?

— Тітка Мотруна перейшла до нас, вона в хаті заходить ся, а я працюю в полї, — добавив не без гордощів Івась.

— Сам господарюєш? Ох, доленько гіренька! Але не буде вже сього більше! Нї! Відпишу я так панам на їх повеліваючих спинах, що і пеклу стане горячо!... Але про се опісля, опісля, — добавив Кармелюк, притискаючи рукою серце. — Ти йшов так здалека... втомив ся, зголоднів, синку мій! — він притягнув опять хлопчину до своєї груди і крикнув, не обертаючись: — Уляно, а давай но нам їсти!

То було перше слово, кинене Улянї.

— Нї татунцю, нехай вже ліпше татунцю, нехай вже ліпше тїточка поворожать менї про наші воли.

— Будуть у тебе воли, синку, все буде — і гроші, і одежина, і худібка. Наколи я за всїх свою голову несу, то по крайній мірі бодай ви нужди не зазнаєте. Давайже їсти, Уляно!

— Попоїсти будемо мати доволї часу, — відказала похмуро красавиця, — а ти тепер подумай, що треба відсїля чимскорше втїкати.

— Ще чого? Чому? — Кармелюк звернув ся до Уляни, на лицї котрої ясно відбивалась досада.

— Хлопець каже, що йому дорогу показав кривий, значить — Лучка, иншого кривого в нас нема.

— Ну, так і щож з сього?

— Забув ти, чи що про се атамане? — по лицї Уляни

перебігла недобра усмішка. — Чейже про наш сховок знали лишень Андрій і Дмитро, та двох-трьох найвірнійших людий, — значить, що кривий вже дізнав ся!

— Чомуж йому не брехали?

— Не такі люди, щоб вибрехались, та ще й кривцунови: від нього всї добрі люди сторонили.

— Ну, вже йди бо! Давай лїпше їсти, хлопя переголоднїло.

— Атамане, не жартуй, чей вже се не щобудь, — говорила дальше Уляна із зростаючим ремством. — Чому сей кривий аж тут опинив ся? Чейже він пішов з хлопцями за поживою. Якоїж мари він волочив ся по лїсї?

— Та, може бути, вже всї вернулись, бо вже три днї тому як пішли, — відказав певний себе Кармелюк, а може се й зовсїм не наш кривий. Поголоска про твої чари далеко розходить ся. Ну, не крач же ти, вороно, а приладь нам лїпше попоїсти; бачиш хлопчина зовсїм охляв з голоду.

На послїдні слова Уляна навіть уваги не звернула.

Атамане, иншим разом ти не так би метикував, — говорила вона. — Чиж не ти сам говорив, що треба жити задля нашого дїла, а тепер з причини свого сина ти готов погубити і цїле дїло і себе! Я кажу, що треба не барячись покидати печеру. Все тут, чуєш, — підчеркнула вона, кидаючи недобрий погляд на хлопчину, — все тут неладно...

— Батьку, прошепотїв Іваська, пригортаючись до батька і боязко глядячи на Уляну, — не гони мене... Я нїчого...

— Не бій ся, сину, — заспокоїв його Кармелюк ласкаво обнявши хлопчину рукою і, звернувшись до Уляни, сказав грізно: Я ще тут атаманом і бабських теревенїв слухати не стану. Давай но нам їсти і поклич вартових.

Уляна спалахкотїла.

— Там сало і хлїб в кутї, — проворкотїла вона, не оглядаючись і попрямцювала в лїс.

Кармелюк посадив біля себе Іваська, добув всю провізію, яка лишень була в печері і приняв ся кормити сина. Хлопчина оживив ся і став сміливійший, — страшна ворож-

ка вже не знеосмілювала його. Сю іділлю скаламутив поворот Уляни. За нею йшли Андрій і Явтух.

— А що, хлопці, все добре? — стрінув їх Кармелюк.

— Слава Богу, батьку, — відказали разом прийшовші.

— А Дмитро з ватагою ще не вернув?

— Ні, батьку.

— А як ви про се знаєте?

— Та ось недавно прибігав з корчми дід і казав, що ще нікого з наших нема.

— А більше він нічого не говорив?

— Казав, що приїхали пани до корчми.

— Пани? Якіж?

— Якісь нетутешні... Всї молоді і приїхали повозом, а не верхами.

— Так, так і сказав, — четверо, не більше, а з ними і пані якась...

— А що, бачиш? — крикнула Уляна і очі в неї засвітились. Хлопець казав, що в корчмі не було нікого, а виявляєть ся, що там сидять пани. Ей, Іване, бережись!

— Нічого менї берегти ся, — відказав різко Кармелюк. — Мій син не зрадник і не шпигун панський, так ти се й затям собі. Остаточно що нам до тих панів з панією?

— А чогож вони аж сюди трудились?

— Очевидячки, щоб коний підкормити, — якісь чи не школярі. Вже наколиб вони і знали що се за гнїздо, так не звернули би прямо в корчму. А щоби тебе зовсїм вспокоїти, пішлемо Явтуха і Андрія перевідати, що се за пани, скільки їх і по що вони сюди трудились.

— Ради Бога, не роби сього атамане! — крикнула з неуданим страхом Уляна. — Ти порозсилав усїх хлопців — кого за дїлом, — а кого і так... А тепер хочеш ще вислати і сих двох? Прошу тебе втїкаймо відсїля.

— Куди? В корчму?

— Ні, в лїс.

А в лїсї який захист? І від кого? Що се тебе так наполохало чотирьох панків? Я їх сам на себе беру.

— Ні, батьку атаманиха правду каже, — примітав Ан-

дрій, — тут щось не чисте. З якої причини пішов кривий, а не йшов анї до нас, анї до корчми?

— Та він може й глядів за вами по лїсї. Ось напав на вас страх, всміхнув ся Кармелюк. — Ну, щоби заспокоїти всїх біжіть в корчму.

— Батьку, дозволь менї лишитись тутечки. Явтух справить ся і сам, сказав рішучо Андрій.

— Оставай ся, коли охота.

— Значить, не будеш втїкати звідсїль? — запитала ще раз Уляна.

— Нема чого...

— Давно застукали в лїсї?! —

— Се не кругляк, тут лїса не обійдеш.

— Бо й не треба. Вистане лишень загородити нам вихід із печери.

— І як же, після тебе, Ляхи з неба падати муть?

Уляна ще раз старалась переконати Кармелюка о доконечній потребі втїкати чимскорше звідсїль, але йому до сього ступня не хотїлось розставитись з дорогим синком і переривати щасливої хвилї, так що він рішучо не хотїв розуміти всїх, наводжуваних Уляною рацій.

— Всїх нас хочеш погубити задля дурного хлопчиська, — крикнула вкінцї гнївно атаманиха.

— Я не держу нїкого! Йди, куди хочеш! — гримнув гнївно Кармелюк.

— Нї, я не піду! Наколи ти загубив розум і сам пхаєш ся ворогови в пащеку, я стану на чатах, щоби вороги не захопили нас бодай сплячими, — крикнула Уляна і вхопивши оруже, метнулась за Андрієм.

На хвилинку в души Кармелюка заворушилась свідомість, що Уляна може бути і в праві, що не перешкаджувало би, будь ласка, бути більше осторожним; але втїха із стрічи зі сином була так велика, що від разу проковтнула сї тривожні думки тим більше, що видимої небезпеки ще не було.

Він приняв ся опять кормити сина, то розпитуючи його про минувше житє, про маленького брата, про смерть ма-

тери, то знов голублячи хлопчину з незвичайною ніжністю і любовю.

Присутність сина перенесла його в давні, дорогі хвилини його житя, коли то в нього був ще свій власний, теплий куточок, любляча жінка, дід, дорогі діточки... коли то він ще не був тровленим вовком а жив хазяїном і батьком сімї. І Кармелюк забув про все окружене, він лишень голубив і пригортав до себе свойого сина і відчував, що у нього є рідня, дорогі єства, які приковують його до своєї землї. Щасливі хвилї летїли.

В тім нагло випустив Кармелюк Іваська із своїх обіймів, зірвав ся на рівні ноги і вхопив оруже. Від сторони лїса, де були пішли Уляна і Андрій, почув ся грімкий хрупіт ломлених галузий, а через хвилю на поляну вискочила Уляна, а за нею Андрій.

Лице Уляни було блїде, очі горіли...

— Не слухав мене, — крикнула вона, — тепер погибли: Янчевський з панами окружає нас!

— За мною, сюди! — крикнув Кармелюк і вхопивши Іваська за руку, вибіг з печери і кинув ся до вузеньких, ледви замітних східців, які були висїчені в даміню і вели на другий бік яру.

— Пусти мене вперед, батьку, — спротивив ся Андрій і став входити у верх, але заледви лишень його голова показалась з яруги, як він стрімголов метнув ся назад і своїм швидким рухом о мало що нескинув в глибину ідучих за ним Кармелюка з Іваськом і Уляну.

— Назад! Окружили... Дїлять ся...

Слїдком за тими уриваними словами озвавсь сумістний стріл з кількох дружин. Кулї полетїли понад головами, не зачепивши нікого. В одну мить всї збігли на дно яру.

— Біжім, крикнула Уляна, — дном яруги! стрібуємо прірватись!

Було се нерозумне предкладаня, але одиноке ще можливе, хотяй на верхи по обох сторонах яру, стояли вже Ля-

хи, но вузенька ущелина була ще вільна і можна було надіятись при незвичайній швидкости і зручности встерегтись від куль і при наступаючій темряві проховзнутись в глибину ліса. Але на се могли відважитись лише дуже досвідні і очайдушні люди.

Іваська не можна було ніяк причисляти до гуртка тих людий.

Кармелюк глипнув поверховно на сина, який держав ся його руки, і серце у нього стиснулось від невисказаного болю; не вжеж ся дорога дитина, тільки що найдена, має загинути так у нього на очах?

Уляна зрозуміла погляд Кармелюка.

— Годі, щоби з причини одного погибало троє, — сказала вона хриплим голосом. — Останеть ся тут, то й так згине.

— Держи ся, Івасю, мене за шию, — глипнув бистро Кармелюк; вхопив сина за ліву руку, а правою вихопив ізза пояса пістолю.

— Спамятай ся, що ти задумав! — Уляна вхопила Кармелюка за руку. — І сам згинеш і його не спасеш!

— Біжім! — відтяв її Кармелюк, а в звуці, яким він висказав те слово, почулась незломна постанова. — На право, в ростіч, за мною!..

Але в сій хвилї з правої і лївої сторони із дна ущелини, почулось голосне перекликуваня, а з верху з обох сторін яру, відкликнулось богато голосів, між котрими чутке вухо Кармелюка відразу пізнало гучний голос Янчевського.

Лице атамана поблїдло від злоби.

— Пізно, прошепотів він, спускаючи сина з рук. — обійшов, собака, в друге!

— Щож робити? Куди втїкати? Чейже він нас виловить і позадавляє живцем! — Крикнула із страху Уляна.

— Живими? ! Нїзащо! Доки ніж в мене стремить за поясом, чортяка не спіймає Кармелюка живцем! Але, Кармелюк стиснув руку сина, — на се ще буде час. А тепер, наколи він нас окружив, так нехайже стрібує взяти приступом. Завалюйте, братїки печеру камінюками! Уляно, черпай воду!

Припасів всяких, у нас доволі! Вони нас визволять.

Тих кілька слів, висказаних певним, приказуючим голосом атамана, відразу привернули у всіх певність і енерґію.

— Я не боюсь, батьку, я буду стріляти враз з тобою, — сказав Івась, стискаючи батька за руку.

— І нікого, і нічого нам боятись, сину! — очі Кармелюка блиснули свідомою відвагою. — За роботу, дітоньки, жваво!...

В одну мить, довкруги печери закипіла лихоманська, горячкова робота.

Певність атамана перебігла електричною струєю по нервах окруженчих. Здавалось, що сила їх і зручність подвоїлись. Кармелюк з Андрієм і Івасем взялись носити великі камінюки, порозкидувані довкруги печери і завалювати ними вузкий вхід до печери, а Уляна вхопивши відро, бігцем метнулась до потічка. Через десять хвиль вузкий вхід до печери вже до половини був завалений камінними брилами, а всі находячі ся в печері посудини наповнені водою. Вже спішачі Ляхи з'явились були в глибині ущелини, коли Уляна в послідне перескочила з відром води в печеру.

Кармелюк оглянув ся довкруги. Печера творила собою догідну твердиню. Одинока, можлива до нападу точка — вхід до ньої, був до половини завалений камінюками, зверху над входом спускалась у виді острішка великанська, камяна брила, під якою і протяглась печера. Сама печера могла свобідно помістити в собі чоловіка з пятнайцять.

З причини навислої камяної брили вхід до печери був низький і вузкий; внутріж вона від разу розширялась і була на стільки висока, що Кармелюк міг в ній стояти у весь свій зріст, випрямившись. Укріплене, устроєне на прихапци Кармелюком, давало обляженим більшу перевагу ніж облягаючим. Між навислою скалою а купою навалених камінюк, лишалось не більше чим пів аршина (ліктя) свобідного простору. Таким чином обляжені могли цілити ся до ворогів, остаючи самі за певною захороною. Припасів боєвих, поживи і напоїв було в печері доволі і обляжені могли видержати

облогу протягом цілого житя, наколи лишень... Кармелюк почув як голодна гадюка поповзла довкруги його груди і звилась клубком коло серця, — наколи лишень Янчевський не придумав якої небудь діявольської штуки.

Послідною гадкою він не поділив ся з товаришами, щоби не уймити їм певности й надії.

— Набивайте рушниці і пістолї! — скомандував він бодрим і веселим тоном. — Пересидимо тут і цілий тиждень, а через день, найбільше через два, вернеть ся Дмитро з хлопцями. Ото, братїки, провчимо панків!

Всї приняли ся набивати находячі ся в печері рушниці і пістолї. Через десять хвиль рушниці вже були готові до вистрілу й приставлені до камяної огорожі.

— Батьку, а Ляхів кілько зібралось! — шепнув з тиха Івась, виглянувши поза камяну огорожу.

Нїчого, синку, нїчого! Нехай лишень підійдуть близше. Частування вистане в нас для всїх. А як вдарить на них з позаду ще й Дмитро з вірлятами, ото-то натїшимось! — Кармелюк мелькнув очима і затер руки. Лишень цур, панове, набоїв марно не марнувати. Бити певняком! Ти, синку, стань собі біля мене, ось так...

— Я, батьку вмію стріляти! — сказав гордо Івасько.

— Вмієш?! Ось і молодець, козарлюга. Глядиж цїляй влучно. — Стріляй на команду, влучати в ноги! Тобі, Уляно, з Іваськом по дві рушниці, а нам по три. Так і за роботу, панове! Голов понад камінє не підносити. Спокійно!

Всї заняли свої місця і припали біля камяної стїни. Десять рушничих дул виставилось із печери і навернулось на панів, які гуртом збились на протилежній сторонї ущелини. Їх було душ двайцять, а богато ще спускалось із другого проваля. Все панки, а в причинку ще й зелені — пропишів Кармелюк, приглядаючись крізь скалубину панам. — Ех, задав би я вам бобу, коли би так у мене було ще бодай пять вірлів у гнїздї! — Ну, але й так потанцюєте ви тут доброго краковяка!

Нагло його лице спалахкотїло, рука корчево стиснула курок.

— Янчевський там! — крикнула Уляна.

— Бачу, бачу, — відказав уриваним голосом Кармелюк і, зігнувшись притис лице до прикладу (кольби). — Ех, не донесе, шельма! — вирвалось у нього з досадою. Ну, все одно!

Над входом печери зніс ся синявий димок, грянув вистріл і заторохкотів між горами. В туж мить роздались посеред облягаючих грімки, трівожні крики.

— Не вгадав! Згорував! — крикнув Кармелюк, коли дим розійшов ся і зі скаженою силою гопнув рушницею об землю.

І дійсно, куля Кармелюка лишень пробила шапку Янчевського, не спричинувши йому самому жадної шкоди. Янчевський стояв в середині свойого відділу і держав в руці перестрілену шапку.

— Так ти ще , »подле бидло« і зуби скалиш?! — крикнув він звертаючись до печери і потясаючи перестріленою шапкою, — і в тійже хвилині підійшов до найблизшого дерева. — А ну-ко, панове, сипніть їм зелізного порошку!

Стоячі на переді вклякнули, знялась смуга синього диму, заторохкотіли вистріли.

Але панські вистріли не спричинили ніякої шкоди обляженим: більша частина куль, не долетівши до печери, зрила землю, иншіж відбились від камяної брили, прикриваючої вхід.

— Ей, ви, дурні, — крикнув грімко Андрій, — лишень очі запорошили! — А ну-ко, братчики, здіймемо з них шапки, нехай поклонять ся низенько панови атаманови!

Кармелюк дав знак. Проніс ся сухий тріск, і грянуло від разу чотири вистріли, зи ними ще чотири, опісляж, ще два... Крики, стогони і проклони роздались на протилежній стороні.

— Шість штук впало, батьку, — крикнув голосно Андрій.

— І мій перевернув ся! Влучила прямо в серце! А ну-ко, ще по одному! — Уляна зірвалась на ноги. Лице у ньої палахкотіло, очі горіли, рухи були швидкі, рвучкі. Забуваючи

небезпеку, вона принялась набивати рушницю стоячи.

— Уляно присядь! Стріляти разом — скомандував Кармелюк, але в сій хвилині на протилежній стороні гукнув вистріл і куля з острим свистом влетіла в печеру.

Уляна заточилась.

— Що, ранена?! — крикнули разом Кармелюк і Андрій.

— Марниця! — відказала Уляна, стискаючи зуби, — дряпнуло в ліве плічко. — А ось же тобі, собако! — крикнула вона, приклякаючи на одно коліно і, прицілившись, спустила курок.

Роздав ся страшний крик.

— Відімстила!! Відімстила!! — закричала в якімсь скаженім опяніню Уляна і деколи заплескала в долоні.

Дійсно молодий двірський козак, поцілившний її в плічко, тепер голосно крикучи, качав ся по землі, держачись руками за живіт.

— Га! вертиш ся наче муха в окропі! — сказала крізь губи несамовито Уляна.

— Уляно, зважай на команду! — крикнув на ню грізно Кармелюк. — Лягай!

Всї припали до землї і то саме в пору, бо в тій же хвилині роздавсь спільний вистріл, який обсипав кулями камяне склепіне печери, але опять не спричинив обляженим шкоди.

— А ну-ко тепер, разом, дітоньки! — крикнув одушевлено Кармелюк. — Стріляй!

— Грянули вистріли. Тим разом вистріли обляжених не були вже так влучні, як першим разом: правдива пітьма перепиняла доброму прицілюваню ся, а і Ляхи відступили ся трохи подальше. А всеж таки два чоловіки впало мертвими.

Девять трупів спричинили видимий острах і суматоху між молодими панами і двірськими слугами, які творили відділ Янчевського.

— Піддавай ся чортяко! Піддавай ся нечайно! — заревів Янчевський. — А ні так закатую без всякого суду і тебе і твоїх шибеників!

— Бериж, собако! — крикнув у відповідь зі скаженою

злобою Кармелюк. — Чого відступаєш назад? Лячно підійти?

— Собако, розпеченим зелїзом заткаю я тобі горло! Панове, за мною! — крикнув в гнївній безтямі Янчевський і, вимахуючи рушницею, кинув ся вперед.

За ним слїдком пішли пани, але не всї. Більша частина лишилась на місцї. Опять затарахкотїли вистріли і прогримїли далеким відгомоном по днї яруги. Кілька куль увірвалось і в печеру.

Між нападаючими почулись голосні одобряючі крики. Але кулї перелетївши понад головами обляжених, зарились в землю. Обляжені не відповіли на вистріли.

— А що, не подобалось? — закричав скажено Янчевський. — За мною панове, вперед! Їх там лишень четверо! Приступом! Ми їх голими руками візьмемо!

Підбадьорені певною побідою, инші »рицеже« прилучились до Янчевського і увесь відділ з голосними криками напав на печеру.

Сього лишень і треба було Кармелюкови. З палаючими поглядами і завмираючими серцями дожидали обляжені приближеня смертельного ворога. І як лишень Ляхи наблизились на шістьдесять кроків, над входом до печери взнїс ся димок, роздав ся спільний гук, грянуло чотири вистріли, а вслїд за ними других чотири.

Із сторони панів троє чоловіка впало мертвими, а двоє втїкло назад. З голосними криками всї кинулись в розтїч.

— Зупинїть ся! — Заревів Янчевський, намагаючись припинити втїкаючих. — Не давайте йому доволї часу на набите рушниць! Одна секунда і діяволу будуть в наших руках! За мною в перед!

На миг ока його стать ясно вирізалась в западаючих сумерках. Тою секундою і похіснував ся Кармелюк.

— Цїль ся! — шепнув він Андрієви і, припавши до рушницї, навів дуло на Янчевського.

Але сей його рух запримічено; в туж мить хтось крішко

потягнув Янчевського за руку. Дві кулї свиснули у воздусї, але Янчевський вже вспів відскочити і відвернутись.

Андрій промахнув ся, але куля Кармелюка все таки долетїла і впилась в ногу Янчевського. Демостен заточив ся, товариші підхопили його під опашки і понесли в глибину яру.

— Вщіпнув, батьку здорово! — крикнув Андрій і Уляна, втїшно затираючи руки.

— Лся креф! Ти менї заплатиш за се! — прохрепів Демостен звертаючись до печери і махаючи в безсильній скаженинї кулаками.

— Заплатив би, пане, лїпше! — відказав з глумливим усміхом Кармелюк. — Колиб так я міг, влучив би тобі в саміський лоб.

— А ось же я тобі посвічу! — заревів безтямки, в лютім гнїві, Янчевський. — Гей, вогню сюди і хворосту! Я їх всїх як вовків передушу димом.

Кармелюк поблїд... »Ага! догадав ся, сатана!« — шепнув він до себе, але перемігши своє хвилювання, звернув ся до товаришів повний спокою і холодної відваги.

По гробовій мовчанцї, яка зацарила в печері, можна було пізнати, яке вражінє на обляжених вчинили слова Янчевського. Лиця їх, вкриті пороховим димом і що раз го більшою пітьмою сумерків, були мертвецько-блїді, помучені і нерухомі.

— Чого замовкли, братїки? — Заговорив швидко Кармелюк. Чи може злякались панської похвалки?

— Нї, батьку, чогож і боятись? — відказав понуро Андрій. — як вмирати, так і вмирати.

— Ти лїпше впусти нас на ляхів, Іване. — сказала перериваним шепотом Уляна, — ух, бодай натїшимось перед смертію.

— А хто вам що говорить про смерть? Вспіємо вмерти ще й иншим разом, а тепер ще втрем чортовим панам носа! Нехай підходять підкладати вогонь, — просимо дуже... погостимо на славу! Ще не одну купу сього падла звалимо, воронам на снїдання!

Бадьорні слова атамана, а головно веселий, енерґічний тон, яким вони були висказані, відразу підніс духа у обляжених.

— Так се й правда, батьку, — крикнув Андрій — посвітять чортові сини, так і виднійше буде стріляти!

— А тож! Набивайтеж чим скорше всї рушниці і пістолї. А ти не боїш ся, синку?

— Нї, батьку, — і хлопчина подавляючи дрож, притулив ся до вітця.

Пригода з Демостеном остаточно відняла у всїх охоту брати печеру приступом. тому його предкладання стріченино було панами з гучною веселістю. Се заносило правдивими ловами. Викурювати з ями лиса, та ще якого!

Прислуга метнулась сейчас же по лїсї збирати хворост, а пани стовпились біля Янчевського. Рана його не була небезпечна. Куля перейшла крізь мягкі части, не нарушуючи кости; а все таки ся рана позбавила Янчевського можности ворушитись, що надавало на нього скажену лють.

— Зносїть більше хворосту, сирого листя, та звивайтесь швидше! Підле хамство! — крикнув він скажено. — Наколиб так були всї враз ринули за мною, вже би шельма баламкав над моєю головою. А їх же тм лишень четверо, всього на всього четверо!!

— Але вони стріляють, наче чорти, — сказав молодий Ніґловський, — протягом десяти мінут положили десять чоловіків.

— Се тому, що полишаєте їм час до стрілів, — мелькнув очима Янчевський, — а наколиб всї ринули від разу, то в одній хвилї зімяли би сю купку бидла. У сто тисяч громів! Але тепер вже пізно! Лишаєть ся лишень видушити їх там.

— Се буде й найлїпше! — підхопили довкруги оживлені пани.

— І найбезпечнїйше!

Янчевський звернув до своїх панків своє, гнївом палахкотяче лице і грізним голосом закричав до слуг:

— Ну, і чогож поставали? Тащи, навалюй, підпалюй.

В одній мінуті слуги зібрали таку скількість хворосту, якої доволї вистало би, щоби підпалити ціле місто, — але підійти до печери не рішив ся ніхто.

— Панове! Невжеж ніхто з вас не дасть приміру сьому трусливому хлопству? — звернув ся Янчевський до окружаючих його панків.

— За мною, панове, вперед! — крикнув молодий Піґловський, спускаючись з пригірка. За ним з голосними криками послїдувало й останнє панство.

Підбадьорені присутностию своїх панів, слуги підхопили вязки хворосту і рушили вперед.

IV.

В печері було тихо і темно. Полусвіт, перетискаючий ся крізь вузкий отвір, слабо освічував блїді лиця, завмерлї в дожиданю ворога.

Обережно наблизились панські слуги на приличну віддаль і взялись приготовляти костер.

Кармелюк окинув бистрим поглядом свій відділ і припинув його на Улянї. На блїдому її лицї горіли очі наче чорні вуглики, із напів відхилених, спечених губ виривавсь перериваний віддих, по тїлї перебігала нервова дрож. Дика втїха розлилась по всїх її чертах. Борба одушевляла і осатанювала її. Було щось прегарного і страшного заразом у тій женщинї, опяненій видом крови.

Сумерк спускав ся щораз низше і густїв — у щелинї, але чотири парі очий голками впялились у шевеливши ся біля костра статї.

— Стріляй! скомандував Кармелюк.

Загрюкотїло чотири вистріли, а голосний відгомін полинув гень, далеко, сподом яру. За першим вистрілом слїдував другий. Двоє людий з облоги впало, инші з голосним криком кинулись на втїкача.

— Чогож втїкаєте? Чому не запалюєте вогню? А,

чортові діти! Діявольське насїнє! Припекло пальці? Припече вас ще не так!... — закричала несамовито Уляна, схоплюючись з місця.

Андрій і Кармелюк підхопили її крик.

Несамовита радість обляжених розлютила облягаючих. Ляхи, під проводом Піґловського, опять ринули, збитою вже лавою опять к' печері. Але ще й сим разом вдалось обляженим не допустити їх поблизше. Почалась корчева боротьба. Завдяки сему, що в печері було значне число набитих рушниць і пістоль, Кармелюк з товаришами були в спромозї засипувати облгаючих градом куль.

— Набивай рушниці, пістолї! Стріляй! — викрикнував від часу до часу Кармелюк.

Вистріли без перерви греміли з печери, але тепер вже кулї обляжених не наносили правдивої шкоди облягаючим. Ніч залягла цїлий яр і заповнила його густою мракою. Завважали се нападаючі і відразу підбадьорились.

Появились запалені смолоскипи, запалахкотїли костри; але позаяк вони находились доволї далеко від печери, то дим ще не доходив до печери, а піднїмав ся прямо в гору.

— Підсувай близше, підходи з ліва, з права! — кричав нетямлячись Янчевський.

Двох гайдуків метнулись в ліс і, вирубавши велитенні гиляки, у видї вилок, почали ними підсувати палахкотячі костри до печери. Густий дим зовсїм закрив їх постатї. Їх заходи подобались иншим і небавком із всїх сторін до печери почав наближатись ланцюх палахкотячих кострів.

Обляжені зі скаженою швидкістю почали набивати рушниці.

— Не вдасть ся вам, діяволи! Не вдасть ся — чортячі сини! — ревіла Уляна наче осатанїла відьма, хватаючи ручницю за рушницею.

— Стріляй, стріляй! — кричв хрипко Кармелюк.

Вистріли не умовкали, але більша часть куль безцїльно перерізувала воздух; а вогняний ланцюх чимраз тїснїйше і тїснїйше стискав ся і наближав ся до отвори печери.

Остаточно він же замкнув ся на віддаль півтора аршина (аршин — лікоть, 71 центіметер). Горяч бухнула прямо в лице обляженим, які не покидали рушниць.

— Заливай! — скомандував Кармелюк.

Уляна і Андрій вхопили недалеко стоячі відра і, замахнувшись, виляли з них воду на вогонь. Близша часть палахкотячого костра зашипіла і погасла. Стовпи горячої білої пари знялись у воздух.

Але се була лишень хвилева проволока.

Ще і ще раз вдалось обляженим вилляти воду і погасити близші части костра. Але ось з поза вогнів піднялась велика купа хворосту і свіжих гиляк з листєм і грянула майже у поділви печери.

— Скільки води лишилось? — спитав уривисто Кармелюк.

— Два гладущики, — відказала Уляна.

— Доволї! — сказав глухо Кармелюк, — більше не виливати.

Всї замовкли і опустили рушниці.

Вогняні язики стали скакати і ховзатись по хворостї.

Стовп їдкого, чорного диму навис над костром і поволеньки поповз в печеру.

Всї мимоволї прижмурили очі. Івась закашляв ся.

З надвору доніс ся голосний сміх облягаючих і гучний крик Янчевського.

— А що, закурили, козаченьки, люльки?!

Розстеливши ся під склепінням печери, дим став поволеньки опускатись в низ, обгортаючи сїрим покривалом обляжених.

Невиносима різачка почулась в очах. Сльози мимоволї виступили з них. В горлї заперло... задавило в груди.

Уляна мимоволї обренулась в зад, стараючись захопити струю свіжого воздуха. У висках її і ухах зашуміло, забубоніло, голова закрутилась... невиносима нудота піднялась до самого горла... Зелені і червоні круги поплили перед очима.

А тимчасом вогонь розгорів на добре, полумя обхоплю-

вало що раз то свіжі галузки, а рівночасно і дим став щораз більше їдким і густійшим. Ось полумя знялось понад вершок костра і чорні клуби диму масою почали нестись в печеру.

— Не можу, не можу! — крикнула з жаху Уляна, схоплюючись з місця.

— Несіть рушниці, воду! За мною! — крикнув Кармелюк і, вхопивши за руку Івася, напомацки попрямцював в глибину печери.

За ним слідком пішла Уляна і Андрій.

У віддаленю кількох кроків від входу печера творила доволі широке заокруглене; там Кармелюк завсігди ховав свої гроші, оружіє і инші припаси. Тепер туди він повів своїх товаришів.

Він не помиляв ся в рахубі. Заокруглене се було відділене від печеру вузеньким, склепленим отвором і дим там ще не дійшов.

Уляна глибоко відітхнула і впала на землю.

— Хто впав? — спитав Кармелюк.

— Атаманша, — відказав Андрій.

— Засвіти скалку!... Ти чуєш мене, Уляно? — Кармелюк намацав в темноті глечик з водою і скропив нею голову Уляні.

— Чую, — сказала глухо Уляна. — Ох, душно... Голова крутить ся... Серце завмирає!...

— Потерти, зараз буде легче! — підбадьорював її Кармелюк.

— Андрій викресав вогню, виглядів скалку, запалив її і встромив в стіну.

Червоне світло освітило низьке підземеле, в якому накидані були в непорядку купи одежі і оружя, мішки з хлібом і иншими припасами, фляшки з вином, торбини з грішми.

Кармелюк підніс Уляну, ще раз змочив її голову вляв кілька ковтків води в уста і посадив в глубині печери, притуливши до землі.

Уляна тяжко віддихала. Воздух тут був ще доволі чи-

стий, хотяй з далеко доносив ся запах згарища, але дим сюди не проникав; одначе без всякого сумніву треба було надіятись, що за якої чверть години, що найбільше двайцять мінут, дим заповнить і се пристановище спровола і видусить своєю страшною опоною всїх людий, які тут бажали найти захист.

— Іване, — сказала хрипливо Уляна, — випусти... ліпше відразу смерть.

— Кудиж? Довкруги вогонь.

— Так убий сам...

— Стрівай ще... вспіємо ще вмерти, живими не віддамо ся в руки. Івасю, сину мій, не бій ся нікого! — Кармелюк горячо пригорнув до себе дріжачого хлопчину.

Всї понуро замовкли.

Червоняве світло лучини освітлювало чотири людські статї, які, притиснувшись кріпко одно до другого в глибинї печери, впялили очі в клуби диму, перевалючого ся в переходї. Час тягнув ся томлячо довго і звільна. Нї[illegible] не каламутило мертвої підземної тишини... Кождий із засуджених на страшну смерть, чув тяжкі удари власного серця.

Та ось дві тоненькі струї диму відлучились від головної маси, несміло поповзли в печеру і понеслись попід її склепінням, розтягаючись, розширяючись і заволікаючи його тоненькою, сивою плахтою. За ними приплили ще дві филї і через хвилину під низьким клепінням підземеля вже склубилась тяжка, сїра скатертина.

Світло лучини померкло і замерехтїло розпливаючим ся пятном в гойдаючій ся масі буро-сїрого туману.

— Повзе! Повзе вже й сюди! — закричала наче божевільна Уляна, схоплюючись з місця.

Всї встали і відчули біля себе холодний подув смерти.

— Дусить, давить! — кричала дальше Уляна, зриваючи із себе очіпок і корсет. — Убий! Убий відразу!

— Уляно, стрівай, лягай на землю. Дим клубами веть ся горою, а долом воздух ще чистий! — намагав ся було піддержати її Кармелюк.

— Але Уляна вже зовсім утратила можливість розуміти людські слова. Очі її розширились, зіниці витягнулись, наче у скаженої кітки. Жах перемінив ціле її лице і відняв у нього людський вид.

— Не можу, не хочу дожидати смерти!! — кричала вона несамовито розриваючи ковнір сорочки. — Убийте відразу! Ох, повзе сюди! Він задусить нас... Ай! — заверещала вона нелюдським голосом і, закривши лице руками, впилась пальцями у волосє.

Кармелюк на силу положив її на землю. Уляна заголомшилась судорожним риданнєм. Всї понахилялись.

Тимчасом дим справдї виповнював собою тїсне підземелє.

Страшна його скиба вже висїла на аршин понад землею... Кармелюк почув, що починає дусити ся...

— Щож, прощаймось, батьку! — сказав тихо Андрій, піднїмаючись з місця.

— Що? Смерть? Я не хочу вмирати! — закричала Уляна. — Спасїть! Поможіть! Пустїть мене!... Він давить нас!

Нї, нї, тїточко, — сказав раптом Івась, торкаючи в плїчко Уляну, — його тягне дальше... туди.

— Що ти говориш? — крикнув Кармелюк, стискаючи болючо руку хлопчини.

— Я кажу, батьку, що дим тягне ось туди! — Івась махнув вперед рукою.

Очі Кармелюка спалахкотїли шаленою радістю.

— Други! — крикнув він не своїм голосом, — Івась правду каже: дим тягне вперед; значить ся отже, що там є вихід.

Здогад Кармелюка мав повну підставу: Наколиб дим не мав якого небудь виходу з печери, то до того часу він був би вже собою виповнив печеру і видусив би їх всїх своїм страшним покривалом; тимчасом при темному світлї лучини легко можна було переконатись, що головна маса диму плила в глибину земного проходу; сюди-ж в сю печеру заходили лишень віддїльні пасма віддїляючі ся від головної струї.

Дим тягнуло, в тім не було й сумніву. Значить ся вихід був.

Але що се був за вихід?

Чи була се вузенька щілина в камени, чи отвір доволі так за великий, щоби крізь нього міг перетиснутись і чоловік? І остаточно кудиж виходив сей отвір? Сього Кармелюк ніяк не міг вгадати. Він ніколи не досліджував печери і зі всім не знав, як далеко вона тягнеть ся, чи може кінчить ся тутечки в кількох кроках від нього.

Але чи сяк, чи так, на всякий случай се неожидане відкрите давало надію на ратунок. Наче слабий відблеск далекої морської ліхтарні перед потопаючим кораблем, замерехтіла надія перед увязненими. Всї підбадьорились. Навіть Уляна перестала кричати і впялила в лице Кармелюка погляд, повний несамовитости і бажаня на ратунок.

— Запалюйте лучину! Забирайте пістолї, ножі! — скомандував Кармелюк. — Андрію, бери воду й лучину про запас.

В одній хвилї його приказ виповнено.

Всї уоружились і взяли довгі запальні щіпки.

— За мною! — сказав уривочно Кармелюк і, піднявши над головою горіючу щіпку, сміло увійшов в наповнений димом прохід.

За ним слїдком потюпали й оставші.

Тьмяно замелькали червоні вогники в густому, сїрому димови, поволеньки хитаючому ся у вузкому, підземному просторі.

Їдкий дим відразу здавив всім горло, віддих заперло.

— Не віддихаючи устами, нагинати ся до долу! — сказав доривочно Кармелюк. — Андрію, держи Уляну!

Сам він взяв за руку Івся і рушив вперед.

Земний хідник піднимав ся круто в гору; він був достаточно широкий так,, що двоє людий могло зівсім вигідно йти поруч себе.

В кількох місцях Кармелюк навіть намацав був останки деревляних підпірок. Було се доказом, що так сама печера

як і її продовжене були витвором людських рук, в наслідок чого можна було догадуватись, що і вихід для диму не був припадковою розколиною в камени. Але чим дальше піднімались сараки, тим вузшим ставав ся прохід; здавалось, що земля з верху просунулась і загатила перехід.

»А що, наколи дальше він зівсім завалив ся, і творить собою вузеньку нору, приступну лишень для диких звірят?«

Ся гадка здавила серце Кармелюка ледяною обручкою. Порпатись, копати в тій масї диму не було можливо! І так вже з кождим кроком віддих ставав що раз труднїйший, — а серце товклось з такою швидкістю, що здавалось, ще один удар, а воно розірветь ся в груди. Невиносимо бубоніло у висках.

Настрій душевний піддержував ще нещасних, але вже не був в силї боротись з явними приступами задухи.

— Не можу! — прохрипіла Уляна, падаючи на землю. — Ідіть самі, кінець...

— Облий її голову! Візьми на руки! — крикнув Кармелюк до Андрія і сам заточив ся.

»Щож се? Не вжеж прийдеть ся тут вмерти і позволити зненавидженому ворогови відсвяткувати побіду?« — мелькнуло у нього із студеним жахом в голові...

Він зібрав всї сили і рушив вперед.

Але, увійшовши кілька кроків, Кармелюк мусів опять задержатись і припертись до холодної стіни.

Отвір все звужував ся, а дим збирав ся в ньому густою, чорною масою. Не було чим віддихати.

— Дусить... ,батьку... дусить, — дав ся чути у відповідь хрипливий, придавлений голос хлопчини.

З розпукою ринув Кармелюк вперед, але голова у нього завертїлась, земля утїкла з під ніг... перед очима замелькали вогники. Він широко отворив уста, стараючись захопити бодай дрібку воздуха, — воздуха не було...

— Сину! — прошепотів Кармелюк, судорожно стискаючи руку Івася.

Коли Кармелюк отворив очі, то побачив, що Андрій

обливає його голову водою і намагаєть ся влити в його горло ковток горівки.

Першим, що попало йому на очі, було се, що застромлена в стіну лучина горіла яснійше і що стояча перед ним стать Андрія не була вже в димі а визначалась досить виразно.

Він зітхнув і грудь його виповнилась воздухом, пересиченим димом і чадом, але все таки воздухом.

— Що сталось? — сказав він на силу. — Уляна, Івась?

— Живі! Скорше, батьку, вперед; або вітер на бік розвіяв дим, або Ляхи гасять костер, щоби винести нас з ями.

Кармелюк в одій хвилї прочуняв ся.

Уляна лежала ще з примкненими очима, але Івась вже сидів, притулившись до стіни, і безтямно глядів перед себе.

— Давай, синку, руку! Скорше за мною! Бог помагає нам! — сказав горячо Кармелюк і, взявши хлопчину за руку, рішучо рушив вперед.

Андрій підніс Уляну і пішов слідом атамана. Але з кождим кроком рухи їх савали щораз труднійшими; в деяких місцях Кармелюкови приходилось навіть повзти на вколїшки. Земля звисала із стелї, в якій сям то там стреміли коренї дерев. Лячно було сказати слово. Здавалось — один необачний рух — і тяжі відломи землї відірвуть ся і придавлять їх своїм тягарем. Вже на саму згадку про се, яка страшна маса землї висить над головою, мимоволї стискалось серце і холодна дрож проникала ціле тїло.

Але бідняги передирались вперед в повній вірі на своє спасенє. Андрій тяжко віддихав, але слїдком ступав за атаманом. Треба було вихіснувти кожду хвилиночку-секунду, поки ще можливо було сунутись, а секунд лишалось вже дуже мало.

Дай менї Уляну, — сказав Кармелюк, — ти втомив ся.

— Нї, батьку, — відказав коротко Андрій: — йди сам, швидше... курить!

І без того напімненя Кармелюк опять завважав зроста-

ючу небезпеку смерти: опять запахло згарищем і димом. Але увага Андрія неначе подвоїла його сили і він ринув вперед...

Пять хвиль ще перетискались бідняги мовчки вузесеньким переходом, коли нагло Кармелюк пристанув наче вкопаний, а дикий крик вирвав ся із його грудий.

Андрій заточив ся.

— Нема виходу! — сказав він хрипливо.

— Воздух, воздух, брате! — закричав не своїм голосом Кармелюк.

І справді був се чистий воздух, повний лїсових пахощів; свіжа струя його різко виділювалась серед диму і сопуху згарища, окружуючого їх.

Неожидана радість звалила Андрія, страшна неміч заволоділа ним, колїна його здріжали, і він опер ся о стїну, щоб не впасти.

— За мною, брате, за мною! Вже близенько! — крикнув на нього Кармелюк і метнув ся вперед.

Після кількох хвилин він побачив над своєю головою невеличкий круглий отвір.

— Зорі! небо! — вирвав ся у нього крик дикої нелюдської радости.

Крізь круглий отвір виднів ся шматок христально-прозорого неба. Великі зорі неповорушно мерехтїли на ньому, далекі від земного горя і земної боротьби. Після чорних одвалів землї, лячно звисаючих над головою, — було се видовище, здатне викликати сльози на очі... Там було житє, світло, воздух, краса, — і вони могли опять до них пристати.

— Боже милосерний! — прошепотів Кармелюк, мимоволї припадаючи на колїна.

Всї мовчки пішли за його приміром. В страшній підземній норі вони відчули біля себе присутність ангела хоронителя, який їх вивів до житя, світла і добра.

Навіть Уляна піднесла повіки і одвела всїх несвідомим поглядом.

— Визволені, Уляно, спасені! — крикнув Кармелюк, піднїмаючи її.

В одну мить страшна дійсність пересунула ся поперед очі Уляни; в першій хвилинї обличе її змінилось до нешізнаня в наслїдок страху, — але, побачивши над собою зоряне небо, Уляна цїла спалахкотїли від несамовитої радости.

— Жити, жити! — закричала вона і схопилась на рівні ноги.

— Лишень швидше, братя, до роботи! — отямив ся Кармелюк. Дим надходить, Андрію, виймай ножа — розкопувати діру!

Вишуканий обляженими отвір, очивидно, творив колись тайний вихід із печери, прокопаний, може бути, за часів колїївщини (колїївщина — се було загальне повстанє на Українї в роцї 1768. проти Поляків за страшний гнет українського народу); тепер він завалив ся і був не ширший доброї миски, так що крізь нього не міг би перетиснутись і Івась, Кармелюк з Андрієм із запалом взяли ся за роботу.

Дим змагав ся; копати було тяжко і невигідно, але надія на певний ратунок побільшувала в двоє силу і завзятість Андрія і Кармелюка. Через десять хвиль отвір вже був так розширений, що крізь нього вже свобідно міг перелїзти хлопчина.

— Ну, Івасю, можна і лїзти, — сказав Кармелюк, — обтираючи спочене чоло.

Віддихати опять доводилось тяжко, але надія піддержувала обляжених.

— Ставай менї на плечі, синку, як вилїзеш, кладись на землю і гляди, чи не видко де Ляхів.

— Швидше швидше! — сказала швиденько Уляна.

Андрій посадив Івася і хлопчина шмигнув в земляний димник. Але заледви він заткав собою отвір, яким виходив дим, як увесь дим хлинув на обляжених.

— Пролїзай, пролїзай синку! — закричав Кармелюк.

(Конець третої части.)

им

ок,

ед
на-
не

зні

ся
ко-

ись
ко-
У-
ін-
ної
сь,

ція
ан-
оз-
ни-

б-

ку-

на
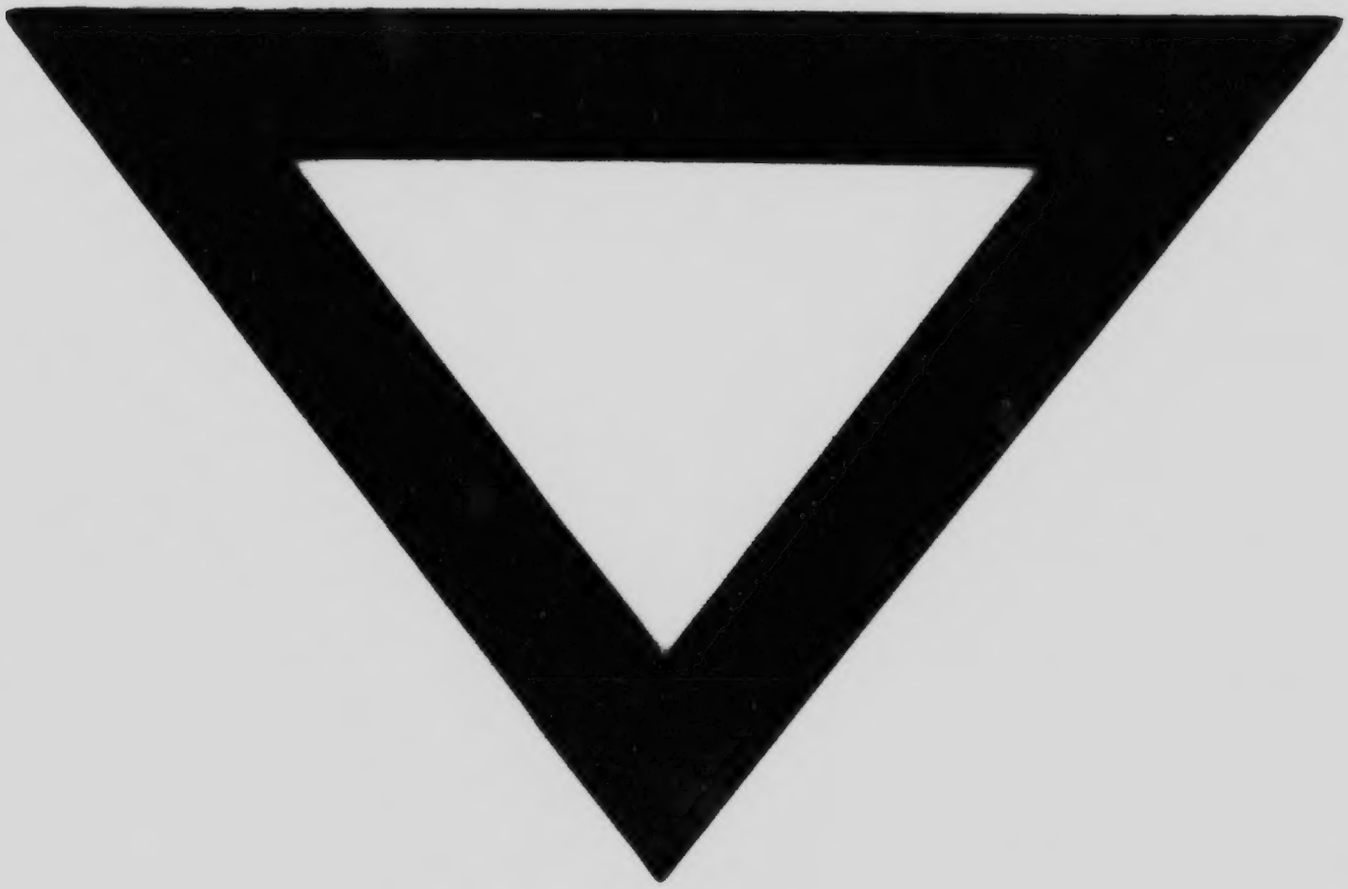
м-
м,